ISBN 978-966-8063-97-14
ISSN 2307–6070

УКРАЇНСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ
UKRAINIAN INSTITUTE OF ARTS AND SCIENCES

НАУКОВІ СТУДІЇ – XXI

(культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ).

ФІЛОСОФІЯ · ФІЛОЛОГІЯ · ПЕДАГОГІКА · ЕКОНОМІКА

2014
ВИПУСК 3
(ТОМ 5)

Київ – Буча
Видавництво «МІЛЕНІУМ»

УДК 001(09):[1(09)+80+37+33]
ББК 72.3
Н 34

НАУКОВІ СТУДІЇ – XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія • Філологія • Педагогіка • Економіка. – Випуск 3 (Том 5) / Редколегія: Р.В. Болдирев (головний редактор, голова редколегії) та ін. – К.: МІЛЕНІУМ, 2014. – Вип. 3 (Том 5). – XII с.+ 476 с.

Статті «Наукових студій–XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ)» друкуються в авторській редакції. Автори несуть відповідальність як за достовірність інформації, точність фактів, цитат, інших відомостей, так і за дотримання нормативних вимог щодо авторських прав юридичних і фізичних осіб, а також за використання даних, заборонених до публікації у відкритому друці.

Наукова концепція редакційної колегії може не збігатися з концептуальними поглядами деяких авторів «Наукових студій–XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ)». Редакція залишає за собою право на скорочення і корегування матеріалів, поданих до друку.

Передрук матеріалів «Наукових студій–XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ)» (фрагментів наукових публікацій, концептуальних ідей, статистичних даних, композиційних рішень структури цього видання) допускається лише за письмового погодження редакційної колегії. При використанні матеріалів, опублікованих в «Наукових студіях–XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ)», обов'язкове посилання на це наукове видання.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ РЕКОМЕНДОВАНО ДО ДРУКУ РІШЕННЯМ ВЧЕНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОГО ГУМАНІТАРНОГО ІНСТИТУТУ (ПРОТОКОЛ № 2 від 16.10.2014 р.)

Адреса редколегії
Україна, 08292, Київська обл., м. Буча, вул. Інститутська,14
ПВНЗ «Український гуманітарний інститут»

Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 21196 – 10996 Р

ISBN 978-966-8063-97-14
ISSN 2307–6070

© ПВНЗ «Український гуманітарний інститут», 2014
© Автори публікацій: Акініна Н.Л. та ін., 2014
© Наукове редагування: Болдирев Р.В. та ін., 2014
© Видавництво «МІЛЕНІУМ», 2014

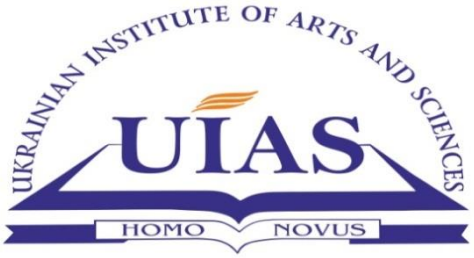

UKRAINIAN INSTITUTE OF ARTS AND SCIENCES

S C I E N T I F I C S T U D I E S – XXI

(culture, education – anthropocentric paradigms and the modern world).

PHILOSOPHY · PHILOLOGY · PEDAGOGICS · ECONOMICS

2014

ISSUE 3

(Vol. 5)

Kyiv – Bucha

Publishing House «MILLENIUM»

УДК 001(09):[1(09)+80+37+33]
ББК 72.3
Н 34

SCIENTIFIC STUDIES – **XXI (culture, education – anthropocentric paradigms and the modern world). Philosophy • Philology • Pedagogics • Economics.** – Issue 3 (Vol. 5) / Editors: R.V. Boldyrev (Editor-in-Chief) et al. – Kyiv: Publishing House «MILLENIUM», 2014. – Issue 3 (Vol. 5). – XII p. + 476 p.

All the articles in "Scientific studies-XXI (culture, education – anthropocentric paradigms and the modern world)" are published in author's edition. Authors take personal responsibility for the accuracy of information, credibility of facts and authenticity of research results described in their manuscripts as well as for complying with regulations regarding copyright materials and data prohibited for publication in open press.

Scientific approach of the editorial board may not coincide with conceptual views of some of the authors of "Scientific studies-XXI (culture, education – anthropocentric paradigms and the modern world)." Editorial board retains the right to reduce and adjust materials submitted for publication.

All rights for this issue reserved. Not part of it may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the copyright owner.

This scientific edition is recommended for publication by the decision of academic council of Ukrainian Institute of Arts and Sciences (№ 2, 16.10.2014)

Address:
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
14 Institutska str., Bucha, Kyiv region, Ukraine, 08292

State registration certificate number is КВ № 21196 – 10996 Р

ISBN 978-966-8063-97-14
ISSN 2307–6070

© Ukrainian Institute of Arts and Sciences, 2014
© Authors of publications: Akinina N.L. et al., 2014
© Scientific editing: Boldyrev R.V. et al., 2014
© Publishing House «MILLENIUM», 2014

РЕДКОЛЕГІЯ

Головний редактор, голова редколегії

Болдирев Р.В., академік Академії наук вищої школи України, академік Академії наук вищої освіти України, доктор філологічних наук, професор (Україна)

Заступники головного редактора, заступники голови редколегії

Георгінова Л.В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна)
Тараненко Л.І., кандидат філологічних наук, доцент (Україна)
Штанько Л.О., кандидат економічних наук, доцент (Україна)

Члени редколегії

Бойченко М.І., доктор філософських наук, доцент (Україна)
Богачевська І.В., доктор філософських наук, професор (Україна)
Гусейнов С., доктор філософських наук (Азербайджанська Республіка)
Дегтярьов Є.В., академік Міжнародної академії наук екології та безпеки життєдіяльності, доктор філософських наук (Російська Федерація)
Жаловага А.С., кандидат філософських наук, доцент (Україна, Польська Народна Республіка)
Зінченко В.В., доктор філософських наук (Україна)
Корсак К.В., доктор філософських наук (Україна)
Костюк В.В., Рада Засновників Українського гуманітарного інституту (Україна)
Магсумов Т.А., академік Міжнародної академії соціальних технологій (Російська Федерація)
Рибачук М.Ф., академік Української академії політичних наук, доктор філософських наук, професор (Україна)
Самчук З.Ф., доктор філософських наук (Україна)
Стадник М.М., доктор філософських наук, професор (Україна)
Ткачук В.І., почесний доктор (PhD) (Україна, Російська Федерація)
Філіпович Л.О., доктор філософських наук (Україна)
Яковлєв Д., кандидат філософських наук, доцент (Російська Федерація)
Бацевич Ф.С., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Бріцин В.М., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Виноградов В.О., доктор філологічних наук, професор (Російська Федерація)
Гнатюк Л.П., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Голубовська І.О., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Гриценко П.Ю., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Данилич В.С., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Денисова С.П., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Жайворонок В.В., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Зацний Ю.А., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Іщенко Н.Г., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Кагановська О.М., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Калита А.А., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Корольова А.В., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Кочерган М.П., академік Академії наук вищої освіти України, доктор філологічних наук, професор (Україна)
Манакін В.М., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Мацюк Г.П., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Мойсієнко А.К., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Німчук В.В., член-кореспондент Національної академії наук України, доктор філологічних наук, професор (Україна)
Нечитайло І.М., доктор філологічних наук, професор (Україна)

Сенів М.Г., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Слухай Н.В., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Снітко О.С., доктор філологічних наук, професор (Україна)
Швачко С.О., академік Академії наук вищої школи України, доктор філологічних наук, професор (Україна)
Шевченко І.С., академік Академії наук вищої школи України, доктор філологічних наук, професор (Україна)
Шинкарук В.Д., академік Академії наук вищої освіти України, доктор філологічних наук, професор (Україна)
Майборода В.К., академік Академії наук вищої школи України, доктор педагогічних наук, професор (Україна)
Ніколаєва С.Ю., доктор педагогічних наук, професор (Україна)
Олійник В.В., член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор (Україна)
Онкович Г.В., доктор педагогічних наук, професор (Україна)
Таланова Ж.В., доктор педагогічних наук (Україна)
Алькема В.Г., доктор економічних наук, професор (Україна)
Власов В.І., доктор економічних наук, професор (Україна)
Гонта О.І., доктор економічних наук, професор (Україна)
Кутаєв Ш.К., доктор економічних наук, професор (Російська Федерація)
Пєтухова О.М., доктор економічних наук (Україна)
Попова О.В., доктор політичних наук, кандидат соціологічних наук, професор (Російська Федерація)
Старостенко Г.Г., доктор економічних наук, професор (Україна)
Чижевська Л.В., академік Академії економічних наук України, доктор економічних наук, професор (Україна)

РЕДАКТОРИ, ВІДПОВІДАЛЬНІ СЕКРЕТАРІ НАУКОВИХ СЕРІЙ

- **ФІЛОСОФІЯ**

РЕДАКТОРИ

Зінченко В.В., доктор філософських наук (Україна)
Ятченко А.Д., кандидат філософських наук, доцент (Україна)
Відповідальний секретар
Ношин Я.І. (Україна)

- **ФІЛОЛОГІЯ**

РЕДАКТОРИ

Поліна Г.В., кандидат філологічних наук (Україна)
Деркач Н.В., кандидат філологічних наук, доцент (Україна)
Відповідальний секретар
Гладка М.А. (Україна)

- **ПЕДАГОГІКА**

РЕДАКТОР

Акініна Н.Л., кандидат педагогічних наук (Україна)
Відповідальний секретар
Мичак Н.Г. (Україна)

- **ЕКОНОМІКА**

РЕДАКТОР

Кігель В.Р., кандидат економічних наук, доцент (Україна)
Відповідальний секретар
Патраш Л.А (Україна)

З М І С Т

РОЗДІЛ І
ФІЛОСОФІЯ

СТРУКТУРА «КНИГИ ПРОРОКА ЗАХАРИИ»: «СВЯТИЛИЩЕ» КАК КЛЮЧ ДЛЯ ТОЛКОВАНИЯ
Егизарян Э.М. 2
ДЕКОНСТРУКЦИЯ ЖАКА ДЕРРИДА И ХРИСТИАНСТВО: ДВА ВЗГЛЯДА НА ОДНУ ПРОБЛЕМУ
Понятовский Ф.К. 8

РОЗДІЛ ІІ
ФІЛОЛОГІЯ

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ КОМПЛЕКСНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ СУГГЕСТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ РЕЧЕМУЗЫКАЛЬНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НА СЛУШАТЕЛЯ
Калита А.А., Марченко В.В. 18
БІБЛЕЇЗМИ АНГЛОМОВНИХ ТА УКРАЇНОМОВНИХ ТЕКСТІВ: ГРАМАТИЧНА Й ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СТРАТИФІКАЦІЯ
Мельник Я.О. 42
КОРЕЙСЬКА ПОЕЗІЯ ЕПОХИ КОРЬО: ТЕМАТИЧНИЙ І ЖАНРОВИЙ АСПЕКТИ
Могилко Ю.О. 47
АНГЛІЙСЬКА НАРОДНА КАЗКА: ДЕФІНІЦІЯ І ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНЕ СПРЯМУВАННЯ
Тараненко Л.І. 56
АКСІОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ ДЕНОТАТІВ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ
Швачко С.О. 67

РОЗДІЛ ІІІ
ПЕДАГОГІКА

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ: РОЗВИТОК КОГНІТИВНО-ПІЗНАВАЛЬНИХ НАВИЧОК СТУДЕНТІВ
Вовк О.І. 77
КУРС «ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ФИЗИКЕ» И

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЯ ФИЗИКИ
Филимонов А.С. 86
ER HAT AN FÜHRENDEN UNIVERSITÄTEN IN DEN USA, BRASILIEN, ITALIEN UND DEUTSCHLAND UNTERRICHTET UND VIELE BÜCHER AUF DEM GEBIET DES WIRTSCHAFT UMWELT VERÖFFENTLICHT
Ditzhein W. 94

РОЗДІЛ IV
ЕКОНОМІКА

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ МАРКЕТИНГОВОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ
Алькема В.Г., Бережна І.М. 107
СУЧАСНИЙ ДЕМОГРАФІЧНИЙ СТАН У СІЛЬСЬКИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ: СТАТИСТИЧНИЙ АСПЕКТ
Бурова О.Б. 116
ІННОВАЦІЙНІ ЕНЕРГОЗБЕРІГАЮЧІ ТЕХНОЛОГІЇ НА ПІДПРИЄМСТВАХ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ
Чабан В.Г. ….…123

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ ТА НАРИСИ

I

ДУХОВНІСТЬ І МОРАЛЬНІСТЬ: ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

1) ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ: ПРІОРИТЕТИ ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ
Алфімов В.М. ..……133
2) ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ
Пономаревський С.Б. ..……138
3) ВІТЧИЗНЯНА ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА І ДУХОВНО-МОРАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ВИХОВАННЯ
Жуковський В.М. ..……..144

4) ВІТЧИЗНЯНА СЕРЕДНЬООСВІТНЯ ШКОЛА: ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ ПАРАДИГМИ
Матвієнко О.В. ...……148
5) ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ: АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ
Петриченко Н.Г. ..……...151

II

ПРОГРАМА КАНДИДАТСЬКОГО ІСПИТУ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 10.02.04 – ГЕРМАНСЬКІ МОВИ (АНГЛІЙСЬКА МОВА)...……...153

III

ЛІТОПИС РОДОВОДУ ЧАЙКИ-ЧАЙКОВСЬКИХ: ІСТОРИКО-СОЦІО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ
Санникова Т.О. ...…..……..198

НАУКОВА АНТОЛОГІЯ

ФІЛОЛОГІЯ

АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ СВІТ У КООРДИНАТАХ ЕВРИСТИЧНИХ ПАРАДИГМ ФІЛОЛОГІЧНОГО ЦИКЛУ…….....209
Мейе Антуан
СРАВНИТЕЛЬНЫЙ МЕТОД В ИСТОРИЧЕСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ (Пер. с фр. А.В. Дилигенской. Под ред. Б.В. Горнунга и М.Н. Петерсона. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1954)……212

Трубецкой Н.С.
МЫСЛИ ОБ ИНДОЕВРОПЕЙСКОЙ ПРОБЛЕМЕ (Вопросы языкознания. – № 1. – 1958. – С. 65-77)..... 300

НАУКОВЕ ЖИТТЯ. ХРОНІКА. ОГЛЯДИ

I

1) ПРОГРАМА VIII МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ КАДРОВОГО

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ» (*Київ, 25-26 вересня 2014 р.)* 321

II

РЕФЕРАТИВНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОГЛЯД МАТЕРІАЛІВ "НАУКОВИХ СТУДІЙ" (ВИП. 1, А; ВИП. 1, В, 2012) ТА "НАУКОВИХ СТУДІЙ – ХХІ" (ВИП. 2, А; ВИП. 2, В, 2013)……..…360

ВІД РЕДКОЛЕГІЇ

ВИМОГИ ДО РУКОПИСІВ ЖУРНАЛУ УКРАЇНСЬКОГО ГУМАНІТАРНОГО ІНСТИТУТУ «НАУКОВІ СТУДІЇ – ХХІ (КУЛЬТУРА, ОСВІТА – АНТРОПОЦЕНТРИЧНІ ПАРАДИГМИ І СУЧАСНИЙ СВІТ). ФІЛОСОФІЯ. ФІЛОЛОГІЯ. ПЕДАГОГІКА. ЕКОНОМІКА»..... 461

СПИСОК АВТОРІВ, ЧЛЕНІВ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ, РЕДАКТОРІВ, РЕЦЕНЗЕНТІВ, ВІДПОВІДАЛЬНИХ СЕКРЕТАРІВ НАУКОВИХ СЕРІЙ «НАУКОВИХ СТУДІЙ – ХХІ (КУЛЬТУРА, ОСВІТА – АНТРОПОЦЕНТРИЧНІ ПАРАДИГМИ І СУЧАСНИЙ СВІТ). ФІЛОСОФІЯ ФІЛОЛОГІЯ ПЕДАГОГІКА ЕКОНОМІКА». – Вип. 3 (Том 5), 2014 465

РОЗДІЛ І

ФІЛОСОФІЯ

УДК 234.3

СТРУКТУРА «КНИГИ ПРОРОКА ЗАХАРИИ»: «СВЯТИЛИЩЕ» КАК КЛЮЧ ДЛЯ ТОЛКОВАНИЯ

Егизарян Э.М.
Российская Федерация, п. Заокский

Статья посвящена выявлению исторического фона и истолкованию первых шести глав книги пророка Захарии. Автор приходит к выводу, что пророчества, содержащиеся в книге, указывают на первое пришествие Иисуса Христа.

Ключевые слова: богословие, христианство, Библия, пророчества, Ветхий завет.

Стаття присвячена виявленню історичного тла і тлумаченню перших шести глав книги пророка Захарії. Автор доходить висновку, що пророцтва, які містяться в книзі, вказують на перше пришестя Ісуса Христа.

Ключові слова: богослов'я, християнство, Біблія, пророцтва, Старий Заповіт.

The article is dedicated to highligting the historical background as well as interpreting the first six chapters of the book of Zechariah. The author concludes that the prophecies contained in the boo, point to the first Advent of Jesus Christ.

Keywords: theology, Christianity, Bible, prophecy, the Old Testament.

Постановка проблемы. Тема статьи связана с исследованием структуры первых шести глав «Книги пророка Захарии». Захария являлся одним из трёх пророков послепленного периода. Наряду с двумя другими пророками Аггем и Малахией, а также Ездрой и Неемией, он внёс свою лепту в восстановление послепленного общества. Кроме того, Захария не только представляет «программу восстановления, сердцем которой был Храм и священство, но он, подобно Иезекиилю, описывает много деталей эсхатологического века» [1]. Даниил и Иезекииль оказали существенное влияние на Захарию, поскольку сам пророк продолжил создание корпуса апокалиптической литературы. Отчасти именно в связи с этим известный еврейский комментатор и экзегет Раши обобщил все попытки исследовать «Книгу Захарии»: «Пророчество [Захарии] очень непонятно, содержание видений подобно снам, которые необходимо толковать. Мы никогда не сможем раскрыть их истинный смысл, пока не придет Учитель Праведности» [2]. Однако Учитель Праведности уже пришёл. И, на наш взгляд, именно благодаря Первому

пришествию Христа в некоторой степени нам становятся понятны пророчества Захарии.

Изложение основного материала. *Исторический фон.* После издания указа Кира в 538 г. до Р.Х. около пятидесяти тысяч иудеев решили воспользоваться этой возможностью и под руководством Зоровавеля, потомка Давида, вернуться в Иудею. Преодолев долгий путь через пустыню, исполненные энтузиазма иудеи принялись за восстановление храма. В кратчайшие сроки на месте древнего алтаря был сооружен жертвенник. По смерти Кира, во времена правления Камбиза, строительство продвигалось очень медленно. Во время правления Лже-Смердиса самаряне уговорили его издать указ, запрещающий иудеям строить храм и город. Ездра сообщает о том, что и во времена Дария писали доносы на строителей храма в Иерусалиме (Езд. 5:6-17). Тем не менее, проповеди Аггея коснулись сердец народа, они восприняли его советы и обличения и «не осмелились пренебречь неоднократными наставлениями… и отрицать, что их земное и духовное благополучие зависит от верного послушания Божьим заповедям» [3, с. 393]. Противники строительства вновь попытались приостановить его, апеллируя к царю. Но Дарий, найдя указ Кира, повелел разрешить продолжать работы. Кроме того, он сам издал указ, записанный в Книге Ездры: «Не останавливайте работы при сем доме Божием; пусть Иудейский областеначальник и Иудейские старейшины строят сей дом Божий на месте его. И от меня дается повеление о том, чем вы должны содействовать старейшинам тем Иудейским в построении того дома Божия, и [именно]: из имущества царского – [из] заречной подати – немедленно берите и давайте тем людям, чтобы работа не останавливалась; и сколько нужно – тельцов ли, или овнов и агнцев, на всесожжения Богу небесному, также пшеницы, соли, вина и масла, как скажут священники Иерусалимские, пусть будет выдаваемо им изо дня в день без задержки, чтоб они приносили жертву приятную Богу небесному и молились о жизни царя и сыновей его» (6:7-10). На этом фоне появляются великие деятели возрождения периода царя Дария – Аггей и Захария. Однако, несмотря на то, что они трудятся вместе и в одно и то же время, цели их книг разные и каждая имеет свою направленность. Как удачно замечает Джойс Болдуин (Joyce G. Baldwin): «Если Аггей был строителем, ответственным за создание здания нового храма, то Захария был скорее художником, добавлявшим к строению новые окна, с их символикой, радостью и светом» [4, с. 59].

Структура отрывка «Книги Захарии (1 – 6)». Что касается литературной структуры, то необходимо сказать, что часто замысел автора выражен в самой структуре книги. Если задача экзегезы заключается в том, чтобы понять замысел автора, то в таком случае, структура книги является наилучшим комментарием к произведению.

Равно как и многие другие книги Ветхого Завета, Книга пророка Захарии представляет собой четкую хиастическую структуру. Это признает подавляющее большинство ученых, в частности, Джойс Болдуин (Joyce G. Baldwin) в своем комментарии на «Книгу Захарии» [4, с. 85-86], см.:

I. Введение: Завет все еще в силе (1:1-6);

II. Восемь видений и сопроводительные речи (1:7-6:15);

A. Видение 1. Сообщение об обхождении всей земли (1:7-17);

B. Видение 2. Народы встречают возмездие (1:18-21);

B^1. Видение 3. Иерусалим имеет божественного защитника (2:1-13);

C. Видение 4. Первосвященник восстановлен (3:1-10);

C^1. Видение 5. Божественное средство для первосвященника и правителя (4:1-14);

B^2. Видение 6. Зло встречает возмездие (5:1-4);

B^3. Видение 7. Иерусалим очищен (5:5-11);

A^1. Видение 8. Божественный дозор окружает землю (6:1-15).

Множество комментаторов обсуждали вопрос относительно центральной идеи этой структуры. На наш взгляд, ключом к истолкованию структуры и восьми видений в целом является *святилище.*

Святилище как ключ для толкования. Наша позиция заключается в том, что каждое из восьми видений, за исключением видений II и VII, указывает на определённые предметы в *Святилище*. У нас имеется несколько герменевтических ключей в самой «Книге Захарии» для подтверждения данной позиции.

Во-первых, сама литературная структура выстраивает параллельно видения I и VIII. Оба видения упоминают колесницы с конями различных мастей. *В обоих видениях центральной идеей выступает идея суда*. В первом видении это видно из вопроса ангела, задающего Богу вопрос: «Доколе?». Это слово появляется в Масоретском тексте 28 раз, причем, всякий раз, когда этот вопрос обращен к Богу, то речь идет о суде и контекст подразумевает спасение Израиля (См.: Пс. 6:4; 73:10; 79:5; 81:2; 89:13; 93:3; Ис. 6:11;

Иер. 47:6; Дан. 8:13; 12:6; Зах. 1:12; Ср. Откр. 6:10). Что же касается VIII видения, то кони, вышедшие в страну северную, по словам ангела, «успокоили дух мой». По-видимому, судя по контексту, речь здесь идёт о *суде* над Вавилоном. Поскольку *Ковчег Завета* имеет непосредственное отношение к *идее суда*, мы можем сделать вывод, что первое и последнее видения указывают на *Ковчег Завета*.

Во-вторых, видения II и VII выведены за рамки *Святилища*, они не указывают ни на один предмет. Это происходит по ряду определённых причин: 1) *третье и шестое видения* написаны на языке *Завета* (третье видение говорит о благословении, шестое о проклятии), а как известно язычники, о которых идёт речь в видениях II и VII, не входят в Завет; 2) хиастическая структура уравнивает язычников из *II видения* и отступников из *VII видения*; оба эти видения говорят об экспансии против народа Божьего, только второе видение говорит о военной экспансии (4 рога), а седьмое – о духовной (женщина в сосуде); 3) кроме того, седьмое видение раскрывает взору ложный ковчег – сущность и центр поклонения языческой религии (речь идёт о сосуде, в котором женщина «само нечестие» и который несут женщины с крыльями как у аиста – нечистая птица, т.е. это образ ложного ковчега); 4) в «Книге Откровение» (11:2) говорится, что «двор дан язычникам». По этим причинам II и VII видения не указывают ни на один предмет в *Святилище*.

В-третьих, видения III и VI, как было сказано выше, написаны языком *завета*. Третье упоминает благословения, а шестое – проклятия. Эти видения указывают на жертвенник курения в Святом, поскольку именно здесь священник воскурял фимиам и ходатайствовал за народ и отдельных людей. Вера человека в то, что делает священник, приносила ему благословение, а неверие – проклятие.

В-четвёртых, *видения IV и V* обращены к двум вождям народа, к вождю духовному – первосвященнику Иисусу сыну Иоседекову (IV видение), и к вождю светскому – Зоровавелю (V видение). В V видении нам оказана вербальная «помощь», здесь идёт речь о светильнике и используется еврейское слово *минора*, т.е. семилампадный светильник, находившийся в Святом отделении *Святилища*. Напротив стоял стол с хлебами предложения, которые священник должен был менять каждую субботу, демонстрируя Израильскому народу постоянное обновление завета. В IV видении мы видим, как Господь меняет одежды первосвященника Иисуса, также демонстрируя обновление завета после вавилонского пленения, поскольку в данном случае первосвященник

является представителем народа и его испачканная одежда показывает статус всего народа в целом.

В-пятых, при таком расположении видений, когда каждое из них указывает на определённые предметы *Святилища,* этой схеме недостаёт ещё одного предмета, а именно жертвенника всесожжений. Поскольку видения расположены параллельно, совершенно логично будет предположить, что если в тексте и есть намёки на жертвенник, то эти тексты должны располагаться между IV и V видениями. При внимательном чтении IV видения мы наблюдаем вербальный переход, переданный еврейским выражением, которое можно перевести, как «Выслушай пожалуйста». Если видение начинается с того, что Захария видит *видение*, то теперь ему сказано – *выслушай*. И далее идёт отрывок 3:8 – 10, «Книги Захарии», который в Институте перевода Библии (Заокский) переведён следующим образом: «Послушай же, первосвященник Иисус, ты и твои братья-священники, сидящие здесь перед тобой, все вы служите предвестием того, что Я приведу *к вам* Слугу Своего, Отрасль *Мою*. 9–10В один день Я изглажу вину этой земли. В тот День будете звать друг друга под сень лозы виноградной и под сень смоковницы, – это слово Господа Воинств. – Знайте, уже положил Я камень перед Иисусом! На том камне семь глаз, и надпись на нем Я высеку, – таково вещее слово Господа Воинств». То есть, после увиденного внимание Иисуса особенно обращено на одно из обетований, содержащихся в этом отрывке, которое гласит: «в один день Я изглажу вину этой земли». Как известно, вина (в еврейском тексте имеет значение «вина, грех, беззаконие») изглаживалась на жертвеннике всесожжения, когда человек приносил жертву за грех. Иначе говоря, отрывок 3:8-10 «Книги Захарии» указывает на последний предмет Святилища – на жертвенник всесожжения.

Выводы. Итак, выдвинутый изначально тезис о том, что *видения* Захарии указывают на предметы и обстановку в *Святилище* подтверждается благодаря наличию вербальных и тематических свидетельств в отрывке 1 – 6 из «Книги Захарии».

Однако, помимо вышеприведённых доказательств, необходимо сказать несколько слов о важности именно такой перспективы прочтения «Книги Захарии». Существенную роль здесь играет исторический контекст. Израильский народ вступал в новую для себя эпоху, названную периодом *Второго Храма*. Как известно, первый храм был разрушен в 586 г. до Р.Х. вследствие глубокого духовного падения народа и в качестве наказания за отступление от *Завета*.

Иудеи кичились наличием Храма в Иерусалиме и это не только внушало им чувство самоуверенности, но и привносило в народ чувство ложной надежды, что Господь зависит от собственного Храма.

Строительство Второго Храма продвигалось очень не просто из-за противодействия самарян с одной стороны, и апатии евреев с другой. К великому сожалению, пройдёт несколько столетий и история повторится, так как она наказывает тех, кто не извлекает из неё уроков. Евреи вновь превратили Храм в объект поклонения, распяв при этом Того, Кто был «душой» Храма, его центром и смыслом. Следствием такого отношения стало разрушение *Второго Храма* в 70 г. по Р.Х.

Захария в своих пророчествах демонстрирует подлинное значение *Храма.* Для него это не просто сооружение, которое восстанавливает народ. У Захарии с Храмом связаны все исторические явления, имеющие отношение к народу *Завета*. Это и оправдание народа после семидесятилетнего рабства (I видение), и наказание языческих народов, которые разбросали Израиль и Иуду (II видение), и заново отстраиваемый Иерусалим как обетование благословения в случае послушания (III видение), а также служение светского и духовного правителей, Зоровавеля и Иисуса как символов Христа, в лице Которого объединятся царская и первосвященническая функции и т.д. Иными словами, Захария рассматривает в своих видениях *храм* с точки зрения его функциональных особенностей в исторической и профетической перспективах, когда предметы *Святилища* и действия первосвященника носят не только или даже не столько ритуальный характер, сколько показывают значение *Храма* в его подлинном историко-сотериологическом значении.

ЛИТЕРАТУРА

1. Hassell Bullock C. An Introduction to the Old Testament Prophetic Books. – Chicago: Moody Press. – 1986. – 310 p.

2. Jauhiainen M. The Use of Zechariah in Revelation [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: www.books.google.com.

3. Уайт Е. Пророки и цари / Пер. с англ. Елена Уайт.– Заокский: Источник жизни. – 2-е изд. – 2005. – 528 с. (Uayt E. Proroki i tsari / Per. s angl. – Zaokskiy: Istochnik zhizni. – 2-e izd. – 2005. – 528 s.).

4. Baldwin, Joyce G. Haggai, Zechariah, Malachi / Tyndale Old Testament Commentaries / General Editor Donald J. Wiseman. – Downers Grove, IL: InterVarsity, 1972.

УДК 27-31

ДЕКОНСТРУКЦИЯ ЖАКА ДЕРРИДА И ХРИСТИАНСТВО: ДВА ВЗГЛЯДА НА ОДНУ ПРОБЛЕМУ

Понятовский Ф.К.
Украина, г. Буча

Данная статья рассматривает два взгляда на проблему несовершенства мира. Согласно идеям французского философа Ж. Дерриды, наш мир страдает от борьбы, происходящей между бинарными парами. Отмечается, что деконструкция является естественным процессом, снимающим накал этой борьбы. Согласно Ж. Дерриду, это бесконечный процесс, так как пока есть бинарные противоположности, этот процесс не остановится. Ж. Деррида не предлагает радикального решения данной проблемы, а видит лишь надежду в существовании нечто, что не может быть деконструировано. Христианство же рассматривает проблему несовершенства данного мира через призму борьбы добра и зла, что по сути является бинарной противоположностью. Решение, которое предлагает христианство, состоит в полном уничтожении бинарного мира и замене его на мир, где нет места бинарным противоположностям.

Ключевые слова: деконструкция, бинарные противоположноти, Ж. Деррида, христианство.

У статті розглянуто два погляди на проблему недосконалості світу. Згідно з ідеями французького філософа Ж. Дерріди, наш світ страждає від боротьби, що відбувається між бінарними парами. Зазначається, що деконструкція є природним процесом, який знімає напруження цієї боротьби. Відповідно до бачення Ж. Дерріди, цей процес є безкінечним, оскільки допоки існують бінарні протилежності, він не зупиниться. Ж. Дерріда не пропонує радикального вирішення цієї проблеми. Він має лише віру в існування чогось, що не може бути деконструйованим. Християнство ж розглядає проблему недосконалості нашого світу через призму боротьби добра і зла, що по суті і є бінарною протилежністю. Рішення, яке пропонує християнство, полягає в повному знищенні бінарного світу і заміні його на світ, де немає місця бінарним протилежностям.

Ключові слова: деконструкція, бінарні протилежності, Ж. Дерріда, християнство.

The article brings for consideration two points of view on the problem of the world deficiency. According to the ideas of the French philosopher J. Derrida, our world is suffering from the constant battle between binary oppositions. It is noted that deconstruction is a natural process that reduces the intensity of confrontation. J. Derrida states that it is a constant process which will continue as long as binary oppositions exist. J. Derrida does not offer a final solution for this problem, but only expresses his belief in the existence of something that cannot be deconstructed. Christianity considers the problem of the world deficiency

through the struggle between the good and the evil, being a binary opposition. The solution suggested by Christianity is a complete elimination of the binary world and its replacement with the one where there is no space for binary oppositions.

Keywords: deconstruction, binary oppositions, Jacques Derrida, Christianity.

Постановка проблемы. Наверное, это будет труизмом утверждать то, что философия влияет на многие сферы жизни нашего общества. Однако данное утверждение нуждается в некотором прояснении. Конечно же, философы и мыслители не преследуют цели «повлиять» на ход процессов развития социума. Скорее они пытаются осмыслить действительность, а уже продукт этого осмысления может оказывать влияние не на одно поколение их читателей. Иногда философам даже удается предугадать ход развития общества, предвидеть тот поворот, куда неизбежно должна повернуть история цивилизации.

Любая мировоззренческая система конструирует комплексную модель понимания действительности. Это своего рода интегрирующая матрица, которая пытается описать происходящее в этом мире. И так как невозможно построить совершенную модель, то поэтому постоянно возникают новые философские построения, которые пытаются особым образом акцентировать ту или иную грань бесконечного многогранника реальности.

Целью данной статьи является сравнение двух взглядов на понимание несовершенства нашего мира. Один подход – это идея деконструкции, которую предложил Ж. Деррида, а второй – традиционный христианский взгляд на происхождение зла в нашем мире. Хотя может показаться, что эти два подхода не имеют ничего общего между собой, на самом деле, при более детальном рассмотрении оказывается, что они имеют много точек соприкосновения в понимании мира.

Изложение основного материала. «Деконструкция» – термин, который впервые употребил Ж. Деррида в работе «О грамматологии» (1967 г.), в которой он рассуждает о проблеме языка и соотношении письма и устной речи. Ж. Деррида обратился к теме языка не случайно, поскольку, по его мнению, именно язык является не только носителем практически любого рода информации, но и специфическим кодом, которым зашифрованы все знания, а следовательно и ключом к ним. Однако, как утверждал Ж. Деррида, в этой зависимости человечества от языка как раз и заключается

слабость всей нашей метафизической цивилизации, потому как язык постоянно девальвирует, не будучи способен передать означаемое посредством доступных ему знаков. Это обесценивание знака как такового приводит, как считал Ж. Деррида, к всеобщему кризису, который проявляется во всех сферах общества, построенного на системе знаков и зависящего от нее. Именно поэтому Ж. Деррида и заявлял, что современная историко-метафизическая эпоха должна признать, что именно язык является совокупностью всех ее проблем (фр. «la totalité de son horizon problématique»).

Для Ж. Деррида любой знак вторичен сам по себе. Он всего лишь метафора, которая пытается передать значение означаемого, но по сути и скрывает его. Таким образом, западная цивилизация заблудилась в лабиринте языка и лабиринте означаемых знаков, которые на самом деле не означают то, что призваны означать. Именно здесь и появляется идея деконструкции – термин, которому сам Ж. Деррида не хотел давать никакого определения. В «Письме к японскому другу» он пытается дать некоторые советы, которые могли бы помочь найти адекватный термин в японском языке. Ж. Деррида говорит о том, что деконструкция – это и не анализ, и не критика, и не метод прочтения или интерпретации. Он отмечает, что деконструкцию нельзя «одомашнить» в академической среде, но напротив, деконструкция просто происходит сама собой. Она, по сути, независима ни от чего, но существует сама по себе. Она и все, и ничто одновременно.

Главная задача деконструкции – разрушить иерархию текста, основанную на бинарных противоположностях. Согласно Ж. Деррида, интерпретация структурной иерархии текста с позиций бинарных соотношений создает только лишь иллюзию смысла и текст нуждается в том, чтобы его освободили от различного рода иллюзий.

Ж. Деррида отмечал, что деконструкция происходит везде, где существует что-то. Другими словами, все, что угодно может стать объектом для деконструкции. Ж. Деррида видит весь мир как текст, и то что применимо к тексту литературному, может быть применимо и к любому другому тексту.

Если обратиться к тому, как этот принцип проявляется в современном обществе, то можно обнаружить, что бинарные противоположности, где бы они ни были, подвержены деконструкции. Для того, чтобы наглядно показать, как деконструкция проявляет себя, обратимся к бинарной паре «мужчина – женщина». Половые различия

Ж. Деррида обсуждает в эссе «Geschlecht: différence sexuelle, différence ontologique» (1983), в котором он обращается к понятию Dasein, введенному М. Хайдеггером. М. Хайдеггер использовал термин *Dasein* для описания бытия как отдельного индивида, так и бытия как такового. Для него *Dasein* это пример бытия, или даже его идеал. М. Хайдеггер наделяет *Dasein* средним родом [7, с. 136]. В русском языке слово «средний» возможно не передает то значение, которое вкладывал в него М. Хайдеггер. Скорее лучше бы подошло слово «нейтральный» в том смысле, что *Dasein* не имеет категории рода вообще. Именно данная позиция м. Хайдеггера послужила отправной точкой для размышлений Ж. Дерриды по поводу половых различий.

Для Ж. Деррида уже сам факт, что *Dasein* нейтрален по отношению к роду, уже является ссылкой на бинарность. Ж. Деррида отмечал, что в этой нейтральности присутсвует отрицание, но не отрицание сексуальности вообще, а отрицание сексуального дуализма. Более того, в этом отрицании Ж. Деррида видит намек на освобождение от бинарной зависимости. Вот как он сам видит процесс деконструкции данного дуализма: «Здесь возможно все еще остается открытой дверь возможности существования других слов либо же другого использования или прочтения слова *«Geschlecht»* если даже не слова «сексуальность». Возможно другой «пол» [sexe] или скорее другое *«Geschlecht»* будет присуще личности, или же будет смешан порядок всех его производных, например, то, что есть более первоначальное *Selbstheit* производит *эго* и вас. Но оставим этот вопрос открытым» [3, с. 405].

Ж. Деррида как бы приоткрывает завесу новой сексуальности, которая будет иметь место после деконструкции бинарной противоположности «мужчина-женщина», но не решается идти дальше. Интерпретируя такую позицию, Пэгги Камуф утверждает: «Это будет более общая «сексуальность», сексуальность, до или превыше логического деления на двое, сексуальность, которая уже более не согласуется с бинарным мышлением. И в каком-то смысле более сильная, чем обычная».

Если посмотреть на развитие социума, то можно заметить, что отношение к сексуальности претерпевало заметные изменения на протяжении последних 50-60 лет. Но деконструкция бинарной пары «мужчина-женщина» началась еще раньше. На протяжении тысячелетий за мужчиной и женщиной в обществе были закреплены

соотвествующие роли. В XIX в. зародилось феминистское движение, движение за права женщин в современном обществе. Данное движение, принесло много положительных результатов. Женщины сегодня могут получать образование наряду с мужчинами, занимать руководящие посты, заниматься теми видами деятельности, занятие которыми раньше были для них просто невозможны. Традиционное социально-функциональное распределение ролей между мужчиной и женщиной заметно изменилось. Женщина теперь уже может не довольствоваться только ролью домохозяйки, но и быть активной в жизни общества. Так как вся ситуация представляет собой картину динамического равновесия, то и роль мужчин в социуме также претерпела изменения. В сложившейся ситуации им просто приходится брать на себя те функции, которые раньше традиционно отводились женщинам. Иногда это даже является внедряемой политикой правительства. В качестве примера можно привести тот факт, что в некоторых странах Европы отцов поощряют взять декретный отпуск как минимум на один месяц, который даже получил название «отцовский месяц» (*daddy month*). Декретный отпуск для мужчин был бы просто немыслим даже 60 лет назад. И это только один пример, которых можно привести достаточно много. Конечно же, не все мужчины воспринимают данные изменения положительно. Необходимо отметить, что многие исследователи говорят сегодня о кризисе, связанном с осознанием мужчинами своей роли в обществе. Все это позволяет утверждать, что бинарное функциональное различие между полами уже практически деконструировано. Данные изменения можно оценивать как положительно, так и отрицательно.

Целью деконструкции является смещение бинарной пары, но очень часто на месте старой бинарной оппозиции возникает новая. То, что можно наблюдать в современном обществе в гендерном вопросе является хорошей иллюстрацией деконструкции в действии.

В связи с этим интересно было бы узнать, есть ли что-то, что не подлежит деконструкции. Ж. Деррида по-разному отвечал на этот вопрос.Он выдвинул тезис о том, что не подвластна деконструкции только лишь «идея о справедливости», но эту идею Ж. Деррида связывает с мессианской идеей, эсхатологической идеей, с ожиданием чего-то лучшего [17, с. 89-90]. М. Лилла интерпретируя данное утверждение Ж. Деррида, отмечает, что для Ж. Деррида деконструкция и есть справедливость, именно потому она не может деконструировать саму себя [11, с. 182]. Другими словами, то, что не

подлежит деконструкции, находится вне предела нашего мира, оно трансцендентно. Это – мессианская идея, хотя для Ж. Деррида она лишена мессианизма.

Идея деконструкции, предложенная Ж. Деррида, имеет много точек соприкосновения с библейским метанарративом. Ж. Деррида говорит о необходимости деконструкции бинарных противоположностей и о бессознательном стремлении этого мира сбросить с себя рабскую зависимость от постоянно враждующих между собой оппозиций. Такая мировоззренческая парадигма вполне согласуется с библейской картиной мира. Согласно книге «Бытие», мир не всегда был бинарным. Первоначальное устройство мира соотвествовало целостной картине, где не было места бинарным парам. Например, взять хотя бы пару «добро – зло». Когда Бог творит этот мир, неизменно подчеркивается, что мир хорош, в нем нет места злу. И хотя существование добра и зла уже подразумевается, что видно в существовании дерева познания добра и зла (Быт. 2:9), однако это лишь потенциальная и пока еще не реализованная опасность. Дерево находится в саду, но оно как будто в то же самое время не является частью сотворенного мира, а принадлежит миру другому, миру опасному и чуждому. Это дверь, через которую этот другой мир может проникнуть в мир первых людей. Даже сотворение мужчины и женщины не представлено как создание бинарной пары. Женщина –помощник, соотвественный мужчине (Быт. 2:18), в конечном итоге они должны соединиться, чтобы представлять единое целое (Быт. 2:24). Здесь подчеркивается гармония и единство, а не вражда.

Трансформация мира в мир бинарных противоположностей происходит в момент, когда первые люди вкушают от дерева познания добра и зла. Согласно В. Беньямину, они захотели получить знание извне, знание, которое нарушает гармонию первоначального языка. Зло, проникнув в мир, где было лишь добро, создало платформу для всех других бинарных пар. По сути первая пара «добро – зло» мутирует, трансформируется, размножается во все другие бинарные пары. Теперь весь мир воспринимается как мир вражды. Отношения мужчина – женщина в результате также трансформируются и поляризуются, в них появляется идея господства и подчинения (Быт. 3:16). С точки зрения библейского метанарратива зло и добро враждуют между собой, и, как правило, зло часто одерживает верх. Таким образом, деконструкция – это естественный процесс, проходящий в этом мире. Деконструкция

хотя бы на некоторое время снимает накал этой борьбы, смещая одни бинарные пары и заменяя их другими.

Для Ж. Деррида, вся картина мира воспринимается пессимистично, так как деконструкция бесконечна по своей сути. Пока есть то, что можно деконструировать, она будет продолжать действовать. Ж. Деррида видит лишь слабый луч надежды в пассивном мессианстве, идею которого он сам как будто боится, но которая свидетельствует о необходимости вторжения извне. Этот мир по сути своей обречен на вечную деконструкцию, если не найдется то, что сможет ее остановить. Ж. Деррида не дает рецептов, как этого добиться, но он и не стремится найти ответ.

Согласно библейской точке зрения, решение также приходит извне. И решение также заключено в мессианской идее – Мессия, приходящий извне и производящий деконструкцию совсем другого плана, не путем смещения одних противоположностей с заменой их на другие, но путем полностью смещения бинаризма внутри каждого человека. Мессия провозглашает пришествие нового царства, *Царства Небесного* или *Царства Божьего*. На первый взгляд, это не решает проблему в корне, так как появление нового царства есть не что иное как создание новой бинарной пары: *Царство Божие* против *Царства земного*. Однако, решение проблемы происходит внутри *Небесного Царства* так как граждане этого *Царства* представлены как рожденные свыше люди, как те, кто благодаря новому рождению теперь уже стоит выше каких-бы то ни было бинарных противоположностей. Девиз христианства, выраженный апостолом Павлом, очень близок к тому результату, к которому стремится деконструкция: «все вы, во Христа крестившиеся, во Христа облеклись. Нет уже Иудея, ни язычника; нет раба, ни свободного; нет мужеского пола, ни женского: ибо все вы одно во Христе Иисусе» (Гал. 3:27-28). Таким образом, все бинарные пары осчезают во Христе.

Итак, то, что предлагает христианство, выглядит следующим образом. Существует новая бинарная пара*: Царство Божие – Царство земное*, христиане являются одновременно гражданами обоих царств, поэтому с одной стороны, они, как граждане *Небесного Царства* свободны от бинарных противоположностей, но, с другой стороны, бинарные протиположности все равно влияют на них, так как они продолжают существовать в *Царстве земном*. Но придет момент, когда *Царство земное* будет полностью уничтожено, а вместе с ним перестанут сущестововать все бинарные пары. Последняя бинарная

пара, которая подвергнется деконструкции, согласно *Писанию*, – это пара «смерть – жизнь» (1 Кор. 15:21-22, 26).

Апостол Павел утверждает, что все, окружающее нас в этом мире, однажды прекратит существавание или, другими словами, деконструкция достигнет своей кульминации. Однако только одно не может быть уничтожено, только одно не поддается деконструкции, и это *Любовь* (1 Кор. 13:4-8).

Выводы. Итак, можно сказать, что восприятие мира, как ущербного, характерно как библейскому мировоззрению, так и мировоззрению предлагаемому Ж. Деррида. Они утверждают одно – мир, основанный на бинарных противоположностях, враждующих между собой, является миром борьбы и страданий. Деконструкция, которую описал Ж. Деррида, пытается освободить его от враждующих бинарных пар, однако этот процесс приводит к созданию новых пар и новых противостояний. *Такой процесс ведет в никуда. Библейский же подход предлагает совсем другой путь – уничтожить бинарные пары внутри самой личности путем нового рождения и пребывания во Христе.*

ЛИТЕРАТУРА

1. Benjamin W. Selected Writings / Ed. by Marcus Bullock and Michael W. Jennings. – Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press, 2002. – 525 p.
2. Cohen T. Jacques Derrida and the Humanities: A Critical Reader / Tom Cohen. – Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2001. – 327 p.
3. Derrida J. De la Grammatologie / Jacques Derrida. – Paris: Édtions de Minuit, 1967. – 448 p.
4. Derrida J. Psyché: inventions de l'autre / Jacques Derrida. – Paris: Galilée, 1998. – 653 p.
5. Gentry J., Harrison R. Is advertising a barrier to male movement toward gender change? / James Gentry, Robert Harrison // Marketing Theory. – 2010. – № 10, 1. – P. 74-96.
6. Gilbert N. A mother's work: How feminism, the market, and policy shape family life / N. Gilbert. – New Haven: Yale University Press, 2008. – 241 p.
7. Heidegger M. The Metaphysical Foundations of Logic / Translated by M. Heim. – Bloomington: Indiana University Press, 1984. – 241 p.
8. Global Acceptance of Homosexuality [Электронный ресурс]. – Источник ресурса: http://www.pewglobal.org/2013/06/04/global-acceptance-of-homosexuality/
9. Kahn J. S. An introduction to masculinities / J.S. Kahn. – Chichester, U.K: Wiley-Blackwell, 2009. – 432 p.
10. Laumann E. O. The social organization of sexuality: Sexual practices in the United States / E. O. Laumann. – Chicago: University of Chicago Press, 1994. – 750 p.

11. Lilla M. The Reckless Mind: Intellectuals in Politics / Mark Lilla. – New York: New York Review Books, 2001. – 216 p.

12. Martel F. The pink and the black: Homosexuals in France since 1968 / F. Martel. – Stanford, Calif: Stanford University Press. – 1999. – 464 p.

13. Min A. K. Naming the Unnameable God: Levinas, Derrida, and Marion / Anselm K. Min // International Journal for Philosophy of Religion, 2006. – № 60, 1/3. – P. 99-116.

14. Posner, R. A. Sex and reason / R. A. Posner. – Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1992. – 468 p.

15. Sobiraj S. Masculinity Ideology and Psychological Strain: Considering Men's Social Stressors in Female-Dominated Occupations / S. Sobiraj, T. Rigotti, D. Weseler, & G. Mohr // Psychology of Men & Masculinity. – 2015 – № 16 (1). – P. 54-66.

16. Wood D. Derrida and Différance / D. Wood, R. Bernasconi. – Evanston, IL: Northwestern University Press, 1988. – 98 p.

17. Деррида Ж. Призраки Маркса / Ж. Деррида. – М.: Изд-во «Левая карта», 2006. – 256 с. (Derrida Zh. Prizraki Marksa / Zh. Derrida. – M.: Izd-vo «Levaya karta», 2006. – 256 s.).

РОЗДІЛ ІІ

ФІЛОЛОГІЯ

УДК 167’159.964.225:781.62

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ КОМПЛЕКСНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ СУГГЕСТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ РЕЧЕМУЗЫКАЛЬНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НА СЛУШАТЕЛЯ

Калита А.А., Украина, г. Киев
Марченко В.В., Украина, г. Киев

В статье изложена идея комплексного лингвистического исследования проблемы суггестивного воздействия речемузыкальных произведений на слушателя. В качестве базовых методологических предпосылок ее реализации обоснованы структурно-когнитивные модели функционирования механизмов порождения суггестивного воздействия в речемузыкальной коммуникации и формальная классификация структурных элементов текста речемузыкального произведения.

Ключевые слова: речемузыкальные произведения, суггестивное воздействие, структурно-когнитивные модели, структурные элементы текста.

У статті викладено ідею комплексного лінгвістичного дослідження проблеми сугестивного впливу мовленнєво-музичних творів на слухача. У якості базових методологічних передумов її реалізації обґрунтовані структурно-когнітивні моделі функціонування механізмів породження сугестивного впливу в мовленнєво-музичній комунікації та формальна класифікація структурних елементів тексту мовленнєво-музичного твору.

Ключові слова: мовленнєво-музичні твори, сугестивний вплив, структурно-когнітивні моделі, структурні елементи тексту.

The article reveals the idea of an integrated linguistic research of the subliminal influence of speech-and-music works on the listener. As the methodological basis of its implementation, the authors present and substantiate a structural-and-cognitive model of generating mechanism of the subliminal influence in speech-and-music communication and a formal classification of structural elements of a speech-and-music text.

Keywords: speech-and-music works, subliminal influence, structural-and-cognitive models, structural elements of the text.

Постановка проблемы. Рассматривая проблему суггестивного влияния речемузыкальных произведений на слушателя, нетрудно убедиться, что с когнитивной точки зрения, взятые отдельно составляющие их речевая и музыкальная системы, в настоящее время изучаются нейролингвистами и музыковедами достаточно широко. При этом можно с полным на то основанием утверждать, что вопросы суггестивного влияния музыкальных произведений на слушателя [12; 31; 34; 40; 49] изучены в объеме, вполне

удовлетворительном для первого шага их научного рассмотрения. Подобные заключения можно сделать и о результатах научного познания особенностей суггестивного воздействия речи на слушателя, нашедших свое отражение в большом количестве соответствующих работ [10; 13; 15; 20; 23; 28; 29; 35-37; 39; 41; 44; 47-50; 50; 52; 56-62].

К тому же, буквально в последние годы появился ряд работ [1; 12; 16-18; 24; 31; 35-36; 44; 49-50], направленных на различные аспекты рассмотрения феномена суггестивного воздействия речемузыкального произведения на слушателя. Анализ содержания этих публикаций показывает, что их авторами уже интегрирована в научное знание совокупность информации, выдвинувшая проблему методологической проработки перспектив комплексного исследования суггестивного воздействия речемузыкальных произведений на слушателя в ряд первоочередных.

К сожалению, большинство из указанных работ не ориентированы непосредственно на разрешение комплексной проблемы взаимодействия речемузыкальных произведений как сложно организованных открытых систем с не менее сложными системами, обеспечивающими когнитивные процессы декодирования этих произведений психикой слушателя.

Поэтому **целью** предпринятого нами теоретического поиска и является обоснование методологических предпосылок комплексного исследования проблемы суггестивного воздействия речемузыкальных произведений на слушателя.

Вполне очевидно при этом, что объектом нашего поиска должен быть процесс суггестивного воздействия речемузыкального произведения на реципиента. А его предметом – методологический подход к исследованию особенностей влияния речемузыкального текста на степень его суггестивного воздействия на реципиента.

Изложение основного материала. Отметим, прежде всего, что традиционный подход к рассмотрению речемузыкального произведения как функционирующего в дискурсе поликодового текста, построенного на сочетании в общем знаковом пространстве семиотически гетерогенных составляющих (вербального текста и знаков музыкальной системы) [9], позволяет изучать процессы его порождения, восприятия и суггестивного воздействия на слушателя [47] по аналогии с речевой коммуникацией [42; 54].

Исходя из этого, описание механизмов, обеспечивающих реализацию суггестивного воздействия в речемузыкальной

коммуникации, осуществлялось нами на основе фундаментальных положений известной [25; 26] концепции бытия духовной сферы коммуниканта, результаты апробирования которой опубликованы в работах [19-21].

Важным моментом такого описания является четкое выделение в психической сфере коммуниканта трех следующих ее уровней: сознания, подсознательного и бессознательного. В соответствии с идеей, изложенной в монографии [25, с. 208-210], в области бессознательного нами рассматривались процессы экзистенциального бытия индивида, протекание которых основано на эмоциональном мышлении. В область подсознательного включались ментальное бытие индивида, основанное на эмо-рациональном мышлении, а также движимое рациональным мышлением его трансцендентное бытие. При этом подразумевалось, что логическое мышление присуще только сознанию индивида.

С учетом изложенного на основе достаточно широко известной последовательности протекания процесса коммуникации нами и была сформирована структурно-когнитивная модель функционирования механизмов порождения суггестивного воздействия в речемузыкальной коммуникации (Рис. 1).

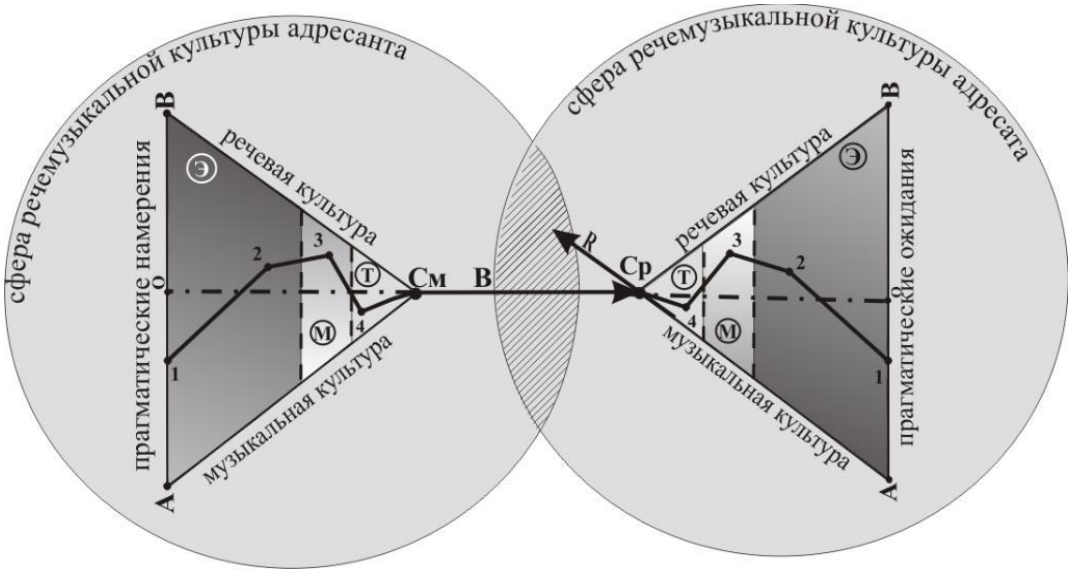

Рис. 1. Структурно-когнитивная модель функционирования механизмов порождения суггестивного воздействия в речемузыкальной коммуникации

Модель представляет собой систему, состоящую из двух подсистем (или отдельных систем) духовного бытия адресанта и адресата. Методологическим основанием для формирования модели послужила идея минимум частичного совпадения речемузыкальных

культур адресанта и адресата как обязательного условия коммуникации.

В пределах сфер речемузыкальных культур коммуникантов треугольниками изображены сечения синергетических моделей пирамид духовного бытия адресанта и адресата, обоснованных в работе [25]. Благодаря этому мы получаем возможность рассматривать в рамках левой сферы механизм порождения и актуализации речемузыкального произведения автором, а в правой – соответствующий механизм его декодирования реципиентом.

Сечения пирамид духовного бытия коммуникантов представляют собой отдельные системы, включающие в качестве подсистем экзистенциальную, ментальную и трансцендентную [26, с. 207-211] сферы его протекания. Оболочка каждой системы образована тремя составляющими: прагматическим намерением коммуниканта, а также его речевой и музыкальной культурами. В сформированной таким образом синергетической модели именно они (прагматические намерения, речевая культура коммуниканта и его музыкальная культура) и являются параметрами порядка, обеспечивающими специфику саморазвития всех управляемых сознанием неравновесных процессов, протекающих в духовной сфере индивида.

Такая модель дает нам возможность последовательно рассматривать развитие мышления индивида, зарождающееся как сугубо эмоциональное (в экзистенциальной сфере – Э), переходящее в эмо-рациональное (в ментальной сфере – М), трансформирующееся в рациональное (в трансцендентной сфере – Т) и окончательно оформляющееся сознанием в логическое. Вследствие стохастического взаимодействия и взаимоперетекания этих форм мышления происходит саморазвитие синергетического по своей природе процесса порождения и актуализации суггестивного воздействия речемузыкального произведения. Путь саморазвития процесса порождения и актуализации речемузыкального произведения автором или исполнителем отображается на модели в виде определенной траектории, называемой структурой-аттрактором (в нашем примере это структура-аттрактор 1-См).

Отметим также, что в отличие от адресанта речемузыкальная информация, фиксируемая сознанием адресата, практически одновременно поступает во все остальные сферы его духовного бытия, и в результате возбуждения ею энергий этих сфер в его психике развивается синергетический процесс декодирования

речемузыкального текста, изображенный в правой части модели аттрактором 1-Ср и называемый коммуникативной реакцией. Интегральным результатом реализации этого процесса и является интересующий нас суггестивный эффект.

Теперь, используя графический образ сечения пирамиды левой части Рис. 1, рассмотрим модель формирования вида и формы суггестивного воздействия в речемузыкальной коммуникации, изображенную на Рис. 2.

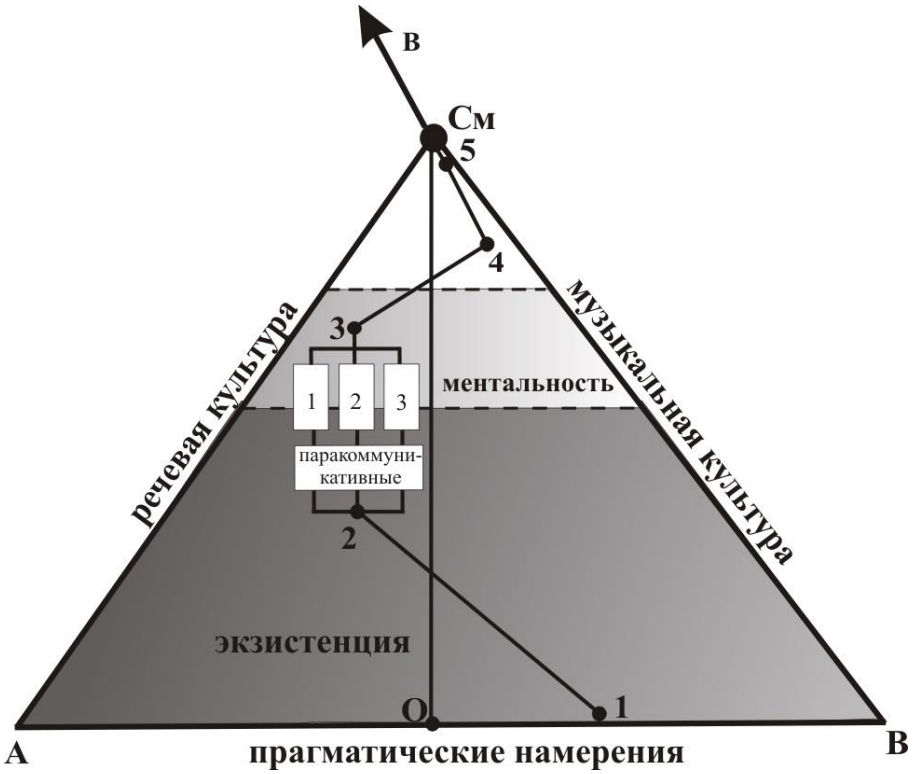

Рис. 2. Модель порождения вида и формы суггестивного воздействия в речемузыкальной коммуникации

Из модели видно, что зародившаяся в сфере бессознательного цель суггестивного воздействия на адресата (точка 1), формализуется в виде аттрактора (1-2), отклоняющегося в строну речевой культуры (сторона АСм) как параметра порядка. Такое развитие частного аттрактора может свидетельствовать о стремлении адресанта стимулировать аудиторию к коммуникации путем преимущественного использования вербальных средств трех уровней языка (1 – фонетические; 2 – лексические, 3 – грамматические) и сопровождающих их паракоммуникативных актов на фоне и во взаимодействии с соответствующими средствами музыкального текста.

Дальнейшее развитие процесса порождения текста речемузыкального произведения отмечено резким отклонением

частного аттрактора (3-4) в сторону параметра порядка, символизирующего музыкальную культуру адресанта. В этом случае, следует понимать, что завершающееся в точке бифуркации (4) развитие процесса формирования суггестивного воздействия будет характеризоваться явным доминированием суггестивного потенциала музыкальных средств разных уровней, реализуемых на фоне соответствующих им менее активно действующих речевых средств.

И, наконец, рассмотрев траекторию аттрактора (4-5), совпадающую с вектором (В), обозначающим превалирование музыки в речемузыкальном произведении, не трудно убедиться в том, что суггестивное воздействие на адресата имеет явно музыкальную природу.

Благодаря изложенной и апробированной нами методологии синергетического анализа психических процессов порождения вида и формы суггестивного воздействия в речемузыкальной коммуникации, а также наличию таких современных методов и инструментальных средств определения психофизиологических реакций адресата как электроэнцефалограмма (ЭЭГ), количественная электроэнцефалограмма (КЭЭГ), позитронная эмиссионная томография (ПЭТ), однофотонная эмиссионная компьютерная томография (ОЭКТ), функциональная магнитно-резонансная томография (ФМРТ) и др., в настоящее время появилась реальная возможность фиксации и количественной оценки результатов суггестивного воздействия различных речемузыкальных произведений и их отдельных элементов на слушателя.

Следовательно, и это представляется вполне понятным, для достижения цели предпринятого нами теоретического поиска необходимо разработать методологические предпосылки для непосредственной реализации системных исследований проблемы суггестивного воздействия речемузыкальных произведений на слушателя. Решение данной проблемы целесообразно, на наш взгляд, связывать непосредственно со структурными элементами текста речемузыкального произведения.

Подчеркнем для этого еще раз, что речемузыкальный текст является комплексной системой, образованной путем синергетического взаимодействия элементов речевого и музыкального текстов. Соответственно, структура речемузыкального текста и реализация его формальных категорий осуществляется за счет наложения музыкальных единиц различных уровней на фрагменты вербального компонента. Исходя из этого, становится понятным, что систематизация

составных элементов речемузыкального текста должна включать изучение, сопоставление и структурирование единиц уровней вербального и музыкального языка, образующих в процессе взаимодействия комплексный речемузыкальный текст.

Основанием для сопоставления и классификации структурных элементов текста речемузыкального произведения должно служить, в первую очередь, понимание того, что текст как целостная функционально, содержательно и структурно завершенная единица, состоящая из коммуникативно-функциональных элементов, организованных в систему для осуществления коммуникативного намерения автора текста [14, с. 51], обладает определенными правилами построения [9, с. 112], среди которых общим и для вербальной, и для музыкальной знаковых систем является принцип иерархичности [56].

Существующий в любых знаковых системах принцип иерархичности проявляется в парадигматике как иерархия классов, в синтагматике – как иерархия длины или иерархия развертывания [14, с. 51]. Иными словами, структура текста определяется особенностями внутренней организации элементов уровней текста и закономерностями взаимосвязи этих элементов в рамках целостного сообщения (текста) [54].

Более того, существует мнение [14, с. 53], что рассмотрение текста как высшей коммуникативной единицы, отражающей некое коммуникативное событие, предполагает возможность соотнесения элементов события с отдельными компонентами (или элементами) текста. Следовательно, выявление единиц текста и их иерархии в его структуре помогает обнаружить сущностные характеристики самого текста – содержательные, функциональные, коммуникативные.

Помня о цели проводимого нами поиска, следует заметить, что и для анализа механизмов суггестивного воздействия важным является не только рассмотрение текста как целостной коммуникативно-познавательной единицы [16, с. 147], но и исследование суггестивного потенциала его структурных элементов путем изучения закономерностей их функционирования и их связей [32, с. 55], а также, текстовых категорий и стилистико-композиционных характеристик текста [52, с. 167], призванных оказывать суггестивное воздействие на реципиента.

Рассматривая уровневую организацию текста и составляющие его единицы в соответствии с упомянутым правилом парадигматической иерархичности, большинство исследователей-

лингвистов [7; 14] являются сторонниками принципа изоморфности текстовых уровней уровням языка и выделяют соответственно фонетический, морфологический, лексический, синтаксический уровни текста и соответствующие им средства языка. Поскольку подобные уровни функционируют и в системной организации музыкального языка и текста, то подавляющее большинство исследователей обычно выделяют его фонетический и синтаксический уровни [2, с. 324; 37, с. 252]. Однако до сих пор спорным остается вопрос наличия в структуре музыкального текста морфемного и лексического уровня, поскольку, по мнению ряда ученых [1; 56], в музыкальном языке отсутствуют слова и соответственно законы словообразования.

Впрочем, исследователи [54, с. 157-158] при этом все же констатируют наличие в музыкальных текстах типовых звуковых форм, имеющих определенные устойчивые образные значения и составляющих вместе определенный фонд (называемый в концепции музыковеда Б. Асафьева «словарем»). Думается, что такие устойчивые звуковые формы и формирующие их элементы вполне могут функционировать в музыкальном тексте аналогично словам и морфемам в речевом. Такой подход позволяет нам выделить в системе вербального и музыкального языка фонетический, морфологический, лексический и синтаксический уровни и в соответствии с этим структурировать элементы речевого и музыкального текста.

На изложенных основаниях нами и была смоделирована формальная классификация структурных элементов текста речемузыкального произведения (Рис. 3).

Из Рис. 3 видно, что классификация структурных элементов текста речемузыкального произведения может быть представлена в виде иерархично-организованной системы единиц отдельно взятых речевого и музыкального текстов, образующих в результате синтеза единый речемузыкальный текст. На схеме, элементы текстов структурированы в соответствии с языковыми уровнями текста: синтаксический уровень представлен словосочетанием и предложением в речи, в музыке – синтагмой и предложением; лексический уровень репрезентирует слово как речевой элемент и мотив – как музыкальный; к морфемному уровню относятся морфемы в речи и в музыке; фонетический уровень представлен фонемой в вербальном и музыкальном тексте.

Рис. 3. Формальная классификация структурных элементов
текста речемузыкального произведения

Согласно сформированной таким образом классификации, первый иерархический уровень систематизации структурных элементов текста речемузыкального произведения представлен в речевом и в музыкальном текстах предложением, являющимся также центральным понятием и основной единицей синтаксического уровня и вербального, и музыкального языка.

При этом, несмотря на высокую степень изученности предложения, как в лингвистике, так и в музыковедении до сих пор не существует единого определения этого явления. Однако, анализируя работы ученых, посвященные предложению, можно сделать вывод, что в основе определения предложения и в речи, и в музыке лежит логико-психологический и структурно-семантический принцип. Так, А. А. Шахматов рассматривал предложение как единицу речи, воспринимаемую говорящим и слушающим как грамматическое целое, служащее для словесного выражения единицы мышления [51, с. 19-20].

Основываясь на структурно-семантическом принципе, В.В. Виноградов определяет предложение как грамматически оформленную по законам данного языка целостную единицу речи, являющуюся главным средством формирования, выражения и сообщения мысли [11]. О.С. Ахманова [4, с. 335] определяет предложение как грамматически и интонационно оформленную по законам определенного языка целостную единицу речи, являющуюся главным средством формирования, выражения и сообщения мысли о некоторой действительности и отношения к ней говорящего.

Рассматривая предложение как минимальную коммуникативную единицу, М.П. Кочерган отмечает, что в отличие от других составляющих элементов текста предложение характеризуется коммуникативностью (передает конкретное содержание в логически понятных формах и способно входить в любые формы общения), относительной самостоятельностью (выражает относительно законченную мысль и отделяется от других предложений паузами) и структурной целостностью (строится по определенной структурной модели) [30, с. 314].

Соглашаясь с видением предложения как минимальной единицы человеческой речи, представляющей собой грамматически организованную структуру и обладающей известной смысловой и интонационной законченностью, Д.Э. Розенталь [43, с. 203-204] обращает также внимание на то, что предложение является единицей

формирования и выражения мысли, а также служит для выражения эмоций и волеизъявлений, входящих в сферы чувств и воли.

В музыкальном языке предложение является самой крупной по масштабу синтаксической структурой [53, с. 134-135] и главной категорией музыкального синтаксиса [54, с. 243-244]. Выделяемые музыковедами основные характеристики музыкального предложения сходны с особенностями предложения в вербальном языке. Так, рассматриваясь по аналогии с речью как коммуникативная единица, музыкальное предложение также обладает обособленностью в тексте (отграниченность от предыдущей синтаксической структуры с помощью каданса), структурностью и комбинаторностью (наличие нескольких синтаксических частей меньшего масштаба – фраз), модальностью, предикативностью [2; 45; 53, с. 134-135; 54].

Подобно лингвистике, в музыкознании также важное место занимает понимание предложения как логически завершенной, целостной музыкальной мысли [53], сложный процесс порождения и декодирования которой завершается при условии реализации всех связей и отношений между меньшими структурными единицами предложения [2, с. 326].

Таким образом, сопоставление понятия предложение в лингвистике и соответствующего понятия в музыковедении в принципе позволяет их отождествить, но вместе с тем возникает необходимость уточнения некоторых терминологических нюансов. В теории музыки кроме предложения к крупным комбинаторным синтаксическим структурам относят также период и фразу, причем период делится на два предложения, состоящих из двух фраз. Указанные понятия функционально тождественны и рассматриваются как законченные композиционные структуры, выражающие завершенную мысль, но при этом их основное отличие это масштаб построения. Очевидно поэтому, что здесь, во избежание терминологических недоразумений, следует согласится с автором [54, с. 247], полагающим, что период следует понимать как сложное предложение, а фразу соответственно как предложение меньшего масштаба.

В соответствии с классификацией Рис. 3 ко второму иерархическому уровню элементов структуры речемузыкального текста следует относить словосочетание в речевом тексте и синтагму – в музыкальном.

Что касается лингвистического термина “словосочетание”, то Ф. де Соссюр [46, с. 155] понимает его как сочетание меньших

структурных единиц – слов, которые, соединяясь, вступают между собой в отношения, основанные на линейном характере языка, исключающем возможность произнесения двух элементов одновременно. С таким пониманием словосочетания согласуется и следующее его определение [4, с. 415; 43, с. 275], согласно которому словосочетание является сложнообразованным знаком речи, двучленной структурой, элементы которой соотносятся как определяемый и определяющий и выражают единое, но расчлененное понятие, представляющее собой сложное наименование явлений объективной действительности.

Обратим внимание и на то, что в лингвистике словосочетание как синтаксическая единица синонимична понятию синтагма, определяемому как семантико-синтаксическая единица речи, образуемая группой слов в составе предложения, объединенных в смысловом и ритмомелодическом отношениях [4, с. 398; 43, с. 252]. Так, Л.В. Щерба [55, с. 88], изучая синтагму, усматривал ее специфику в интонационной форме, которая объединяет соседние, связанные по смыслу слова в словосочетание – единицу более высокого структурного уровня. Такой подход к синтагме как к интонационно-смысловой целостности в наибольшей степени соответствует пониманию музыкальной синтагмы.

Проанализировав работы, посвященные изучению речевой и музыкальной синтагмы [3, с. 152-154; 46; 55], можно констатировать корреляцию их структурно-функциональных признаков, а именно: каждая из них состоит из двух или нескольких первичных структурных единиц (слов, мотивов), объединенных контекстуальной / смысловой связью, и является формообразующей единицей для построения единиц высшего уровня (предложений, фраз). Кроме того, словесная и музыкальная синтагмы отделяются от другой такой же единицы межсинтагменной паузой или цезурой соответственно.

Заметим также, что единицы, образующие синтагму, располагаются в порядке возрастающей значимости, причем таким образом, что самым важным, кульминирующим оказывается последняя; в соответствии с этим располагаются ударения в словесной синтагме и тонцентры в мелодической: высшими, преобладающими являются финальные ударения, выступающие синтагматическими центрами. Музыкальная синтагма имеет много пересечений со словесной, и наиболее важное из них состоит в том, что последний мотив оказывается, как правило, более развитым,

более ярким, акцентируемым, как и последнее слово в словесной синтагме. В обоих случаях смысловой центр, таким образом, сдвигается к концу синтагмы [3, с. 67].

В следующий иерархический уровень классификации структурных элементов нами введено слово в речевом тексте и мотив – в музыкальном.

Известно, что в лингвистике слово принято рассматривать как минимальную структурно-семантическую единицу языка, которая обозначает понятие о предметах, процессах, явлениях действительности, их признаки или отношения между ними, свободно воспроизводится в речи для построения предложений [4, с. 412], а также способно выражать эмоционально-волевые проявления говорящего [30, с. 184]. Существует мнение, что обозначая явления действительности и психической жизни индивида, слово обычно одинаково понимается коллективом людей, говорящих на одном языке и исторически связанных между собой [8]. Таким образом, в процессе своего функционирования в речи слово приобретает устойчивое, исторически закрепленное в сознании людей лексическое значение, являющееся продуктом мыслительной деятельности человека [30, с. 188]. Из рассмотренных выше определений нетрудно заключить, что слову свойственны фонетические признаки (звуковой комплекс), лексико-семантические (лексическое значение) и грамматические (морфологическая структура и потенциальный минимум предложения).

Справедливости ради следует отметить, что некоторые исследователи [5], разделяя мнение о том, что музыкальный текст обладает языком как упорядоченной системой, служащей средством коммуникации, все же считают, что эта система специфична и лишь отчасти коррелирует с вербальной системой человеческой коммуникации, поскольку не имеет знаков, аналогичных словам вербального языка, составлявших бы музыкальный словарь. Но с этим, увы, согласится трудно, так как приведенные выше признаки присущи и аналогичной слову единице музыкального языка – мотиву. В пользу этого свидетельствует также и то, что мотив в музыкознании принято рассматривать как элементарную единицу композиционной структуры, имеющую определенный смысл, обладающую собственной структурой и эстетической ценностью [3, с. 45] и являющуюся элементом высказывания музыкальной мысли [54].

Обратимся к точке зрения Л. Мазеля [3, с. 106], который рассматривает мотив как небольшой узнаваемый при повторении

ритмический оборот произведения. Такое трактование мотива соответствует лингвистическому определению лексемы как слово-типа, значение которого представляется в качестве исторически закрепленного в сознании людей соотношения слова с определенным явлением действительности. Вместе с тем нельзя не согласится с утверждением [2, с. 67], что формирование музыкальных слов происходит в процессе становления текста, то есть они возникают только по случаю порождения конкретного текста, *только* в нем и *ради него.*

Тут важно, пожалуй, то, что наиболее общей характеристикой слова и мотива, позволяющей проводить параллели между этими единицами, является способ их построения, а именно принцип центрирования. Суть данного принципа состоит в том, что в структуре складываются отношения, при которых один звук оказывается центром, а мотив и слово содержат один главный акцент [38, с. 92], тогда как остальные – периферией. При этом отношение «центр – периферия» является для музыки конститутивным, поскольку устанавливает некоторую шкалу ценностей и позволяет в соответствии с нею дифференцировать звуки. Центр предполагает возможность периферии, а периферия — наличие центра. Они обусловливают друг друга и поэтому создают минимально выраженную систему отношений, то есть структуру.

Из классификации Рис. 3 видно, что элементами четвертого иерархического уровня структуры текста речемузыкального произведения являются морфемы.

Для нашего рассмотрения важно, прежде всего, то, что аналогом тонцентра может быть и корневая морфема, несущая лексическое значение слова [2, с. 324-325]. Этим, на наш взгляд, и подтверждается целесообразность выделения морфемы в речевом и в музыкальном текстах в качестве общего элемента структуры речемузыкального текста.

И, тем не менее, отметим, что определение единиц этого уровня представляется весьма непростой задачей, поскольку, если рассматривать речевое высказывание в фонетическом плане, то структурным элементом слова будет слог, но если анализировать высказывание как структурную единицу текста – то морфема. Сложность заключается в том, что эти понятия не вполне сопоставимы: слог представляет собой группу звуков, объединяющихся вокруг гласного, а морфема является минимальной значимой частью слова. В

свою очередь, в музыкальном тексте слогу в плане звучания и морфеме в плане структуры будет соответствовать звук или группа звуков, приходящиеся на данный слог, для которых в музыковедении используется понятие морфемы, позаимствованное у лингвистов. В музыковедении также встречается понятие субмотива, мельчайшей поддающейся выделению конструктивной части мотива, в отличие от последнего обладающей лишь самой элементарной смысловой и образной самостоятельностью.

Известно также, что в лингвистике морфему принято рассматривать как наименьшую, семантически неделимую и регулярно воспроизводимую согласно моделям определенного языка единицу системы выражения, непосредственно соотносимую с соответствующим ей элементом системы содержания [4, с. 232]. Структуры с подобными характеристиками имеют место и в музыкальном языке в виде устойчивых интонационных форм, которые почти неизменно воспроизводятся в разных текстах и ситуациях и которые в разном интонационном окружении выступают в идентичном или почти одинаковом образно-выразительном значении (например, энергичные восходящие квартовые интонационные ходы, интонация нисходящего минорного тетрахорда) [54, с. 159]. Такие формы вполне могут рассматриваться как проявление функционирования морфологического механизма музыкального языка.

Музыкальные морфемы определяются как целостные интонационные формы, которые: а) имеют внеконтекстовое образно-художественное значение, б) являются элементарными смысловыми единицами языка, то есть они не содержат в своем составе элементов, имеющих самостоятельное значение, в) характеризуются инвариантной фонематической структурой, которая позволяет дифференцировать смысловые единицы в речи [54, с. 160]. Подобное понимание музыкальной морфемы как конститутивного материала для мотива позволяет относить к этому типу структурных элементов и созвучия – мелодические (образованные последовательностью фонем) и гармонические (представляющие собой созвучие двух или более фонем) интервалы, а также аккорды (гармоническое соединение не менее трех музыкальных звуков).

Несмотря на это, в силу существования описанных аналогий мы приходим к заключению о целесообразности использования в классификации понятия морфема для обозначения иерархической единицы, составляющей слово в речи и мотив в музыке.

На пятый базовый уровень формальной иерархической классификации структурных элементов текста речемузыкального произведения, как это видно из Рис. 3, нами введена фонема**.**

Отметим, что в лингвистике фонему принято рассматривать как единицу звукового строя языка, представляющую собой определенную совокупность одновременно реализующихся дифференциальных признаков и способная различать звуковые оболочки (звуковую сторону, звучание) значимых единиц языка, таких как морфемы и слова [4, с. 484; 43, с. 332]. При этом обратим также внимание на то, что фонема является прежде всего психической единицей или интегрированным представлением, производимым произнесением различных минимальных видоизменений одного и того же звука [6, с. 36].

В связи с этим, ряд исследователей связывает когнитивно-психологическую способность различать при восприятии музыкального текста определенные значимые единицы с существованием в коллективном сознании (точнее, в языковой компетенции) соответствующих элементарных эталонов звучания, образы-стереотипы всех существенных изменений звукового процесса, то есть фонем [54, с. 157]. Вполне естественно поэтому, что для музыкознания представляется важным выявление в музыке элемента, подобного фонемам вербального языка, особенно если учесть, что восприятие и осознание музыкальной речи вряд ли принципиально отличается в когнитивно-психологическом отношении процесса декодирования речи. Результатом указанного интереса и явились неоднократно предпринимаемые попытки сравнения фонем речи и музыки.

Так, рассматривая музыкальную интонацию как производное явление от интонации речи, В. Назайкинский считал, что системности фонем в речи соответствует дискретность звуковысотной шкалы музыки, дающей основу для ладофункционального различения тонов [38, с. 255] и утверждал, что фонематической системе в речи соответствует музыкальная звуковысотная организация, отраженная в категориях лада, тональности и строя [38, с. 256] – обе звуковые системы закреплены в общественном сознании. Из этого вытекает, что фонемы в понимании и лингвистов, и музыковедов являются элементарными типовыми звуковыми единицами, отличающимися друг от друга определенным физическим признаком или рядом признаков и обеспечивающими, благодаря этому, различимость

смыслонесущих единиц вербального и музыкального языка соответственно в речевом и в музыкальном тексте [2, с. 321; 54].

Изложенное убедительно свидетельствует, что кроме синтаксических видоизменений в порождении речевого текста значительная роль принадлежит интонации и ее компонентам. Очевидно также, что именно интонация речи, несвязанная прямо со структурой слов, наиболее важна как прототип музыкальной интонации. Особенностью же музыкальной интонации является ее полифункциональность: помимо присущих и речевой интонации коммуникативной, экспрессивной, информативной и системно-организационной функций, в музыке интонация и ее компоненты являются конститутивными элементами практически всех уровней музыкального языка.

Выводы. В работе обоснованы *структурно-когнитивные модели* функционирования механизмов порождения суггестивного воздействия в речемузыкальной коммуникации и *формальная классификация* структурных элементов текста речемузыкального произведения, свидетельствующие о наличии структурно-функциональных связей между составными элементами речевого и музыкального текстов.

Принципы структурно-когнитивного моделирования процессов порождения суггестивного эффекта в речемузыкальной коммуникации в классификационных координатах грамматической структуры речемузыкальных текстов целесообразно учитывать как базовые методологические предпосылки при исследование проблем расширения парадигмы эвристических векторов вербально-вневербальной суггестии речемузыкальных произведений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреева И. А. Использование разножанровой молодежной музыки в обучении монологической речи учащихся-подростков : Дис. … канд. пед. наук : 13.00.02. – Пятигорск, 2002. – 194 с. (Andreeva I. A. Ispol'zovanie raznozhanrovoy molodezhnoy muzyki v obuchenii monologicheskoy rechi uchashchihsya-podrostkov : Dis. … kand. ped. nauk : 13.00.02. – Pyatigorsk, 2002. – 194 s.)

2. Арановский М. Г. Музыкальный текст : структура и свойства / Марк Генрихович Арановский. – М. : Изд-во «Композитор», 1998. – 341 с. (Aranovskii M. G. Muzykal'nyy tekst : struktura i svoystva / Mark Genrihovich Aranovskii. – M. : Izd-vo «Kompozitor», 1998. – 341 s.)

3. Арановский М. Г. Синтаксическая структура мелодии: Исследование / Марк Генрихович Арановский. – М. : Вид-во «Музыка», 1991. –

320 c. (Aranovskii M. G. Sintaksicheskaya struktura melodii: Issledovanie / Mark Genrihovich Aranovskii. – M. : Izd-vo «Muzyka», 1991. – 320 s.)

4. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-е изд. – М. : Изд-во «Советская энциклопедия», 1969. – 607 с. (Ahmanova O. S. Slovar' lingvisticheskih terminov / O. S. Ahmanova. – 2-e izd. – M. : Izd-vo «Sovetskaya enciklopediya», 1969. – 607 s.)

5. Баранова С. Ю. Музыкальный текст : язык, сигнал, символ [Электронный ресурс] / С. Ю. Баранова // Электронный научный журнал «Вестник Омского государственного педагогического университета». – Вып. 2007. – Режим доступа : http://www.omsk.edu/article/vestnik-omgpu-173.pdf (Baranova S. Yu. Muzykal'nyi tekst : yazyk, signal, simvol [Elektronnyi resurs] / S. Yu. Baranova // Elektronnyj nauchnyj zhurnal «Vestnik Omskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta». – Vyp. 2007. – Rezhim dostupa: http://www.omsk.edu/article/vestnik-omgpu-173.pdf)

6. Бодуэн де Куртене И. А. Избранные труды по общему языкознанию : в 2 т.– М. : Издательство Академии наук СССР, 1963. – Т. 2. – 389 с. (Boduen de Kurtene I. A. Izbrannye trudy po obshhemu jazykoznaniju : v 2 t.– M. : Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1963. – T. 2. – 389 s.)

7. Болотнова Н. С. Художественный текст в коммуникативном аспекте и комплексный анализ единиц лексического уровня: Монография / Нина Сергеевна Болотнова. – Томск: Изд-во Томского государственного университета, 1992. – 312 с. (Bolotnova N. S. Hudozhestvennyj tekst v kommunikativnom aspekte i kompleksnyj analiz edinic leksicheskogo urovnja: Monografija / Nina Sergeevna Bolotnova. – Tomsk: Izd-vo Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 1992. – 312 s.)

8. Будагов Р. А. Слово и его значение / Рубен Александрович Будагов. – М. : Добросвет-2000, 2003. – 64 с. (Budagov R. A. Slovo i ego znachenie / Ruben Aleksandrovich Budagov. – M. : Dobrosvet-2000, 2003. – 64 s.)

9. Валгина Н. С. Теория текста : Учебное пособие / Н. С. Валгина. – Москва: Изд-во «Логос», 2003. – 280 с. (Valgina N. S. Teorija teksta : uchebnoe posobie / N. S. Valgina. – Moskva: Izd-vo «Logos», 2003. – 280 s.)

10. Вариясова Е. В. Лексические повторы как суггестивный прием в рекламных текстах (на материале экспериментальных рекламных текстов) / Е. В. Вариясова // Актуальные проблемы современной науки. Всероссийская научно-практическая конференція. – Ставрополь, 2012. – С.14-17. (Varijasova E. V. Leksicheskie povtory kak suggestivnyj priem v reklamnyh tekstah (na materiale jeksperimental'nyh reklamnyh tekstov) / E. V. Varijasova // Aktual'nye problemy sovremennoj nauki. Vserossijskaja nauchno-prakticheskaja konferencija. – Stavropol', 2012. – S.14-17.)

11. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Изд-во «Наука», 1975. – 560 с. (Vinogradov V. V. Izbrannye trudy. Issledovanija po russkoj grammatike / Viktor Vladimirovich Vinogradov. – M.: Izd-vo «Nauka», 1975. – 560 s.)

12. Волков А. Во власти мажора и минора : [психотерапия] / А. Волков // Музыкальная психология и психотерапия: научно-методический журнал. – 2009. – N.4. – С. 116-121. (Volkov A. Vo vlasti mazhora i minora : [psihoterapija] / A. Volkov // Muzykal'naja psihologija i psihoterapija: nauchno-metodicheskij zhurnal. – 2009. – N.4. – S. 116-121.)

13. Голоднов А. В. Лингвопрагматические особенности персуазивной коммуникации: на примере современной немецкоязычной рекламы : Автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. В. Голоднов; Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена. – СПб., 2003. – 23 с. (Golodnov A. V. Lingvopragmaticheskie osobennosti persuazivnoj kommunikacii: na primere sovremennoj nemeckojazychnoj reklamy : Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk / A. V. Golodnov; Rossiyskiy gosudarstvennyiy pedagogicheskiy universitet im. A.I. Gercena. – SPb., 2003. – 23 s.)

14. Земская Ю. Н. Теория текста: Учебное пособие / Земская Ю. Н., Панченко Н. В., Качесова И. Ю., Комиссарова Л. М., Чувакин А. А. – М.: Изд-во «Флинта», «Наука», 2010. – 132 с. (Zemskaja Ju. N. Teoriya teksta: Uchebnoe posobie / Zemskaja Ju. N., Panchenko N. V., Kachesova I. Ju., Komissarova L. M., Chuvakin A. A. – M.: Izd-vo «Flinta», «Nauka», 2010. – 132 s.)

15. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М.: Изд-во «Едиториал УРСС», 2003. – 284 с. (Issers O. S. Kommunikativnye strategii i taktiki russkoj rechi / O. S. Issers. – M.: Izd-vo «Editorial URSS», 2003. – 284 s.)

16. Кабаченко Т. С. Методы психологического воздействия: Учебное пособие / Т. С. Кабаченко. – М. : Изд-во Педагогического Общества России, 2000. – 544 с. (Kabachenko T. S. Metody psihologicheskogo vozdejstvija: uchebnoe posobie / T. S. Kabachenko. – M. : Izd-vo Pedagogicheskogo Obshhestva Rossii, 2000. – 544 c.)

17. Калита А. А. Вариантные модели речемузыкальной коммуникации / А. А. Калита, В. В. Марченко // Вестник педагогического опыта. Научно-методический журнал. Серия «Иностранные языки. История» – ФГБОУ ВПО «Глазовский государственный педагогический институт им. В. Г. Короленко». – Выпуск 34. – 2013. – С. 25-30. (Kalita A. A. Variantnye modeli rechemuzykal'noj kommunikacii / A. A. Kalita, V. V. Marchenko // Vestnik pedagogicheskogo opyta. Nauchno-metodicheskij zhurnal. Serija «Inostrannye jazyki. Istorija» – FGBOU VPO «Glazovskij gosudarstvennyj pedagogicheskij institut im. V. G. Korolenko». – Vypusk 34. – 2013. – S. 25-30.)

18. Калита А. А. Механізми породження і сприйняття мовленнєво-музичного твору / А. А. Калита, В. В. Марченко // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія». – Вип. 38. – 2013. – С. 79-82. (Kalita A. A. Mehanizmi porodzhennja i sprijnjattja movlennєvo-muzichnogo tvoru / A. A. Kalita, V. V. Marchenko // Naukovi zapiski. Serija «Filologichna». – Ostrog : Vid-vo Nacional'nogo universitetu «Ostroz'ka akademija». – Vip. 38. – 2013. – S. 79-82.)

19. Калита А. А. Обоснование синергетической модели анализа устной речи / А. А. Калита, Л. І. Тараненко // Матеріали ІІ Міжнародної науково-методичної конференції «Формула компетентності перекладача» (23 березня 2011 р.). – К. : Національний технічний університет України «Київський політехнічний університет». – 2011. – С. 102-105. (Kalita A. A. Obosnovanie sinergeticheskoj modeli analiza ustnoj rechi / A. A. Kalita, L. I. Taranenko // Materialy II Mizhnarodnoї naukovo-metodichnoї konferencії «Formula kompetentnosti perekladacha» (23 bereznja 2011 r.). – K. : Nacionaĺný techničný universytet Ukrajiny «Kýivśký politechničný universytet». – 2011. – S. 102-105.)

20. Калита А. А. Речевая манипуляция: определение, функция, механизм реализации / А. А. Калита, Л. И. Тараненко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. – Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – Харків, 2012. – С. 10-19. (Kalita A. A. Rechevaja manipuljacija: opredelenie, funkcija, mehanizm realizacii / A. A. Kalita, L. I. Taranenko // Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo universitetu im. V.N.Karazina. – Serija «Romano-germans'ka filologija. Metodika vikladannja inozemnih mov». – Harkiv, 2012. – C. 10-19.)

21. Калита А. А. Синергетизм порождения и актуализации фоноконцепта / А. А. Калита, Л. І. Тараненко // Наукові записки. – Вип. 96 (2). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): у 2 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В.Винниченка. – 2011. – С. 213-219. (Kalita A. A. Sinergetizm porozhdenija i aktualizacii fonokoncepta / A. A. Kalita, L. I. Taranenko // Naukovi zapiski. – Vip. 96 (2). – Serija: Filologichni nauki (movoznavstvo): u 2 ch. – Kirovograd : RVV KDPU im. V.Vinnichenka. – 2011. – S. 213-219.)

22. Калита А. А. Синергетическая концепция порождения интерферированной речи билингвом / А. А. Калита, О. Р. Валигура // Языки и этнокультуры Европы : Всероссийская научно-практическая конференция с международным участием, посвященная юбилею доктора филологических наук, профессора Натальи Николаевны Ореховой / Глазовский государственный педагогический институт. – Глазов, 2010. – С. 205-217. (Kalita A. A. Sinergeticheskaja koncepcija porozhdenija interferirovannoj rechi bilingvom / A. A. Kalita, O. R. Valigura // Jazyki i jetnokul'tury Evropy : Vserossijskaja nauchno-prakticheskaja konferencija s mezhdunarodnym uchastiem, posvjashhennaja jubileju doktora filologicheskih nauk, professora Natal'i Nikolaevny Orehovoj / Glazovskiy gosudarstvennyiy pedagogicheskiy institut. – Glazov, 2010. – S. 205-217.)

23. Калита А. А. Система целей и средств суггестивного воздействия в коммуникации / А. А. Калита, Л. И. Тараненко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету / Серія Філологія, 2012. – Том 15, № 2. – С. 47-56. (Kalita A. A. Sistema celej i sredstv suggestivnogo vozdejstvija v kommunikacii / A. A. Kalita, L. I. Taranenko // Visnik Kïïvs'kogo nacional'nogo lingvistichnogo universitetu / Serija Filologija, 2012. – Tom 15, № 2. – S. 47-56.)

24. Карабулатова И. С. Коммуникация в колыбельных песнях сибирских татар и казахов тюменского региона: [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://old.kpfu.ru/conf/LENCA-2/279.pdf (Karabulatova I. S. Kommunikacija v kolybel'nyh pesnjah sibirskih tatar i kazahov tjumenskogo regiona: [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupu : http://old.kpfu.ru/conf/LENCA-2/279.pdf)

25. Клименюк А. В. Знание, познание, когниция: Монография / А. В.Клименюк. – Тернополь : Изд-во «Підручники і посібники», 2010. – 304 с. (Klimeniuk A. V. Znanie, poznanie, kogniciia: Monografiia / A. V.Klimeniuk. – Ternopol' : Izd-vo «Pidruchniki i posibniki», 2010. – 304 s.)

26. Клименюк А.В. Модели концептосферы и механизмов когнитивного мышления индивидов / А.В.Клименюк // Наукові записки. – Вип. 81 (3). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): у 4 ч. – Кіровоград : РВВ Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.К. Винниченка. – 2009. – С. 88-104. (Klimeniuk A.V. Modeli konceptosfery i mehanizmov

kognitivnogo myshlenija individov / A.V.Klimeniuk // Naukovi zapiski. – Vip. 81 (3). – Serija: Filologichni nauki (movoznavstvo): u 4 ch. – Kirovograd : RVV Kirovohradśkoho derzhavnogo pedahohičnoho universytetu im. V.K. Vynnyčenka. – 2009. – S. 88-104.)

27. Клименюк О.В. Методологія та методи наукового дослідження: Навч. посібник / О.В.Клименюк. – К. : Вид-во «МІЛЕНІУМ», 2005. – 186 с. (Klimeniuk O.V. Metodologiia ta metodi naukovogo doslidzhennja: Navch. posibnik / O.V.Klimeniuk. – K. : Vyd-vo «MILENIUM», 2005. – 186 s.)

28. Кожина Н.С. Феномен речевого воздействия и коммуникация / Н.С. Кожина: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.lingvomaster.ru/articles.php. (Kozhina N.S. Fenomen rechevogo vozdejstvija i kommunikacija / N.S. Kozhina: [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.lingvomaster.ru/articles.php.)

29. Котов А.А. Механизмы речевого воздействия в публицистических текстах СМИ: Автореф. дис. … канд. филол. наук / А.А. Котов. – М., 2003. – 280 с. (Kotov A.A. Mehanizmy rechevogo vozdejstvija v publicisticheskih tekstah SMI: Avtoref. dis. … kand. filol. nauk / A.A. Kotov. – M., 2003. – 280 s.)

30. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник / Михайло Петрович Кочерган. – 2-ге видання. – К.: Вид-во «Академія», 2006. – 368 с. (Kochergan M.P. Vstup do movoznavstva: Pidruchnik / Mihajlo Petrovich Kochergan. – 2-ge vidannja. – K.: Vyd-vo «Akademija», 2006. – 368 s.)

31. Леви М. В. Музыка для жизни / Максим Владимирович Леви: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.levi.ru/houses/mus_apteka/max_funct_music.shtml (Levi M.V. Muzyka dlja zhizni / Maksim Vladimirovich Levi: [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.levi.ru/houses/mus_apteka/max_funct_music.shtml)

32. Логинова Н. А. О некоторых аспектах взаимоотношения суггестии и языка / Н. А. Логинова // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2010. – № 584. – С. 55-63. (Loginova N. A. O nekotoryh aspektah vzaimootnoshenija suggestii i jazyka / N. A. Loginova // Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. – 2010. – № 584. – S. 55-63.)

33. Мазель Л. А. Строение музыкальных произведений / Лев Абрамович Мазель. – М.: Изд-во «Музыка», 1979. – 536 с. (Mazel' L.A. Stroenie muzykal'nyh proizvedenij / Lev Abramovich Mazel'. – M.: Izd-vo «Muzyka», 1979. – 536 s.)

34. Марахасин В. С., Цехановский В.М. Эксперименты по восприятию музыки в аспекте физиологии / Марахасин В.С., Цехановский В.М. // Творческий процесс и художественное восприятие. – М.: Изд-во «Наука», 1987. – С. 72-81. (Marahasin V.S., Tsehanovskiy V.M. Jeksperimenty po vosprijatiju muzyki v aspekte fiziologii / Marahasin V.S., Cehanovskij V.M. // Tvorcheskij process i hudozhestvennoe vosprijatie. – M.: Izd-vo «Nauka», 1987. – S. 72-81).

35. Морозов В. П. К проблеме эмоционально-психологического воздействия музыки на человека / В.П. Морозов // Вестник Российского гуманитарного научного фонда. – М.,1997. – № 3. (Morozov V.P. K probleme jemocional'no-psihologicheskogo vozdejstvija muzyki na cheloveka / V.P.

Morozov // Vestnik Rossijskogo gumanitarnogo nauchnogo fonda. – M.,1997. – № 3).

36. Морозов В. П. Феномен "backmasking" в рок-музыке: исследование его воздействия на человека / В.П. Морозов // Материалы научно-практической конференции Министерства культуры Российской Федерации и Российской Академии музыки имени Гнесиных. – М., 1996. – С. 112-119. (Morozov V.P. Fenomen "backmasking" v rok-muzyke: issledovanie ego vozdejstvija na cheloveka / V.P. Morozov // Materialy nauchno-prakticheskoj konferencii Ministerstva kulturyi Rossiyskoy Federatsii i Rossiyskoy Akademii muzyiki imeni Gnesinyih. – M., 1996. – S. 112-119).

37. Мурзин Л. Н. О суггестивно-магическом поле языка: [речевое воздействие на психологические установки] // Фатическое поле языка: межвузовский сб. науч. трудов. – Пермь, 1998. – С. 108-112. (Murzin L. N. O suggestivno-magicheskom pole jazyka: [rechevoe vozdejstvie na psihologicheskie ustanovki] // Faticheskoe pole jazyka: mezhvuzovskij sb. nauch. trudov. – Perm', 1998. – C. 108-112.)

38. Назайкинский Е. В. Стиль и жанр в музыке / Евгений Владимирович Назайкинский // М.: ВЛАДОС, 2003. – 250 с. (Nazajkinskij E.V. Stil' i zhanr v muzyke / Evgenij Vladimirovich Nazajkinskij // M.: VLADOS, 2003. – 250 s.)

39. Осокина С. А. Существуют ли механизмы языкового воздействия на человека? / С. А. Осокина // Известия Алтайского государственного университета. – 2007. – №2 (54). – С. 67–74. (Osokina S. A. Sushhestvujut li mehanizmy jazykovogo vozdejstvija na cheloveka? / S. A. Osokina // Izvestija Altayskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2007. – №2 (54). – S. 67–74.)

40. Петрушин В. И. (Валентин Иванович) Музыкальная психология: Учебное пособие для вузов. – 2-е изд. – М.: Изд-во «Академический Проект; Трикста», 2008. – 400 с. (Petrushin V.I. (Valentin Ivanovich) Muzykal'naja psihologija: Uchebnoe posobie dlja vuzov. – 2-e izd. – M.: Izd-vo «Akademicheskij Proekt; Triksta», 2008. – 400 s.)

41. Полуйкова С. Ю. Персуазивные стратегии в современном просветительском дискурсе / С. Ю. Полуйкова // Вестник Пермского университета. Серия: Российская и зарубежная филология. – 2010. – Вып. 4(10). – С. 63-67. (Polujkova S. Ju. Persuazivnye strategii v sovremennom prosvetitel'skom diskurse / S. Ju. Polujkova // Vestnik Permskogo universiteta. Serija: Rossijskaja i zarubezhnaja filologija. – 2010. – Vyp. 4(10). – S. 63-67.)

42. Пресс Г. М. Интонирование как универсальный механизм смыслообразования и смыслопроявления в культуре: Дис. … канд. философ. наук / Г. М. Пресс. – Барнаул, 2008. – 219 с. (Press G.M. Intonirovanie kak universal'nyj mehanizm smysloobrazovanija i smysloprojavlenija v kul'ture: Dis. … kand. filosof. nauk / G. M. Press. – Barnaul, 2008. – 219 s.)

43. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь лингвистических терминов / Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. // Минск: Оникс, Мир и Образование, Харвест, 2008. – 624 с. (Rozental' D., Telenkova M. A. Je. Slovar' lingvisticheskih terminov / Rozental' D. Je., Telenkova M. A. // Minsk: Oniks, Mir i Obrazovanie, Harvest, 2008. – 624 s.)

44. Романова Е. Г. Перформативы в ритуальных текстах суггестивной коммуникации / Е.Г. Романова. – Тверь, 2001. – 120 с. (Romanova E. G. Performativy v ritual'nyh tekstah suggestivnoj kommunikacii / E.G. Romanova. – Tver', 2001. – 120 s.)

45. Соколов О.В. Морфологическая система музыки и ее художественные жанры: Монография / О.В. Соколов. – Нижний Новгород: Изд-во Нижегородского университета, 1994. – 214 с. (Sokolov O.V. Morfologicheskaja sistema muzyki i ee hudozhestvennye zhanry: Monografija / O.V. Sokolov. – Nizhnij Novgorod: Izd-vo Nizhegorodskogo universiteta, 1994. – 214 s.)

46. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр. – М.: Изд-во «Прогресс», 1997. – 696 с. (Sossjur F. de. Trudy po jazykoznaniju / Ferdinand de Sossjur. – M.: Izd-vo «Progress», 1997. – 696 s.)

47. Уйбина Н. Суггестия как сущностное свойство речевой деятельности / Н. Уйбина // Языковое бытие человека и этноса (Березинские чтения). – М.: *МГЭИ; РАН; МГЛУ*, 2005. – 113 с. (Ujbina N. Suggestija kak sushhnostnoe svojstvo rechevoj dejatel'nosti / N. Ujbina // Jazykovoe bytie cheloveka i jetnosa (Berezinskie chtenija). – M.: *MGJeI; RAN; MGLU*, 2005. – 113 s.)

48. Федорова Л.Л. Типология речевого воздействия и его место в структуре общения / Л.Л. Федорова // Вопр. языкознания. – 1991. – № 6. – С. 46-50. (Fedorova L.L. Tipologija rechevogo vozdejstvija i ego mesto v strukture obshhenija / L.L. Fedorova // Vopr. jazykoznanija. – 1991. – № 6. – S. 46-50.)

49. Федорович Е.Н., Тихонова Е.В. Основы музыкальной психологии: Учеб. пособие. – 2-е изд. / Е.Н. Федорович, Е.В. Тихонова. – М.: Изд-во «Директ-Медиа», 2014. – 279 с. (Fedorovich E.N., Tihonova E.V. Osnovy muzykal'noj psihologii: Ucheb. posobie. – 2-e izd. / E.N. Fedorovich, E.V. Tihonova. – M.: Izd-vo «Direkt-Media», 2014. – 279 s.)

50. Цеханский В.М., Шугрина И.С. Экспериментальное исследование звукового воздействия // Проблемы экологической психоакустики: Сборник научных трудов. – М., 1991. – с. 172. (Cehanskij V.M., Shugrina I.S. Jeksperimental'noe issledovanie zvukovogo vozdejstvija // Problemy jekologicheskoj psihoakustiki: Sbornik nauchnyh trudov. – M., 1991. – s. 172.)

51. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Алексей Александрович Шахматов. – М.: Изд-во «Эдиториал УРСС», 2001. – 3-е изд. – 624 с. (Shahmatov A. A. Sintaksis russkogo jazyka / Aleksej Aleksandrovich Shahmatov. – M.: Izd-vo «Jeditorial URSS», 2001. – 3-e izd. – 624 s.)

52. Шелестюк Е.В. Комплексная методика исследования речевого воздействия произведения письменной речи / Е.В. Шелестюк // Вестник Челябинского государственного университета (Серия «Филология. Искусствоведение»). – Выпуск 22. – № 20 (121). – 2008. – С. 166-176. (Shelestjuk E.V. Kompleksnaja metodika issledovanija rechevogo vozdejstvija proizvedenija pis'mennoj rechi / E.V. Shelestjuk // Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta (Serija «Filologija. Iskusstvovedenie»). – Vypusk 22. – № 20 (121). – 2008. – S. 166-176.)

53. Шип С. В. Музична форма від звуку до стилю: Навчальний посібник / Сергій Васильович Шип. – К.: Вид-во «Заповіт», 1998. – 367 с.

(Ship S. V. Muzichna forma vid zvuku do stilju: Navčaĺný posibnyk / Sergij Vasil'ovich Ship. – K.: Vyd-vo «Zapovit», 1998. – 367 c.)

54. Шип С. В. Музыкальная речь и язык музыки (теоретическое исследование) / Сергей Васильевич Шип. – Одесса: Изд-во Одесской государственной консерватории им. А. В. Неждановой, 2001. – 296 с. (Ship S. V. Muzykal'naja rech' i jazyk muzyki (teoreticheskoe issledovanie) / Sergej Vasil'evich Ship. – Odessa: Izd-vo Odesskoy gosudarstvennoy konservatorii im. A. V. Nezhdanovoj, 2001. – 296 s.)

55. Щерба Л.В. Фонетика французского языка / Л.В. Щерба. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1963. – 380 с. (Shherba L.V. Fonetika francuzskogo jazyka / L.V. Shherba. – M.: Izd-vo «Vysshaja shkola», 1963. – 380 s.)

56. Arnold K. M. Text-to-tune Alignment in Speech and Song / Arnold K. M., Jusczyk Peter W // Department of Psychology. The Johns Hopkins University, Baltimore, MD: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sprosig.isle.illinois.edu/sp2002/pdf/arnold-jusczyk.pdf

57. Bloom F. E. Brain, Mind, and Behavior / F. E. Bloom, A. Lazerson, Ch. A. Nelson. – W H Freeman & Co, 2005. – 3rd ed. – 457 p.

58. Dijk T. van. Discourse and Power / T. van Dijk. – N.Y.: Palgrave Macmillan, 2008. – 308 p.

59. Mulholland J. Handbook of Persuasive Tactics: A Practical Language Guide. – L., N.Y.: Routledge, 2005. – 424 p.

60. Sornig K. Some remarks on linguistic strategies of persuasion / K. Sornig // Language, Power and Ideology. Studies in Political Discourse (Ed. by Wodak R.). – Amsterdam: Benjamins. – 1989. – P. 95-114.

61. Wennerstrom A. The Music of Everyday Speech. Prosody and Discourse Analysis / Ann Wennerstrom. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – 317 p.

62. Yokoyama O.T. Disbelief, Lies and Manipulations in a Transactional Discourse Model / O.T. Yokoyama // Argumentation. – 1988. – № 2. – P. 133-151.

УДК 2-234’81’373.7

БІБЛЕЇЗМИ АНГЛОМОВНИХ ТА УКРАЇНОМОВНИХ ТЕКСТІВ: ГРАМАТИЧНА Й ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СТРАТИФІКАЦІЯ

Мельник Я.О.
Україна, м. Буча

Стаття присвячена вивченню ізоморфних та аломорфних структурно-семантичних особливостей біблеїзмів в англомовних та україномовних текстах, а також встановленню їхньої ролі в системі досліджуваних мов.

Ключові слова: біблеїзм, структурно-семантичні особливості, ізоморфні та аломорфні ознаки.

Статья посвящена изучению изоморфных и алломорфных структурно-семантических особенностей библеизмов в англоязычных и украиноязычных текстах, а также определению их роли в системе исследуемых языков.

Ключевые слова: библеизм, структурно-семантические особенности, изоморфные и алломорфные признаки.

The article is devoted to the study of isomorphic and allomorphic structural and semantic features of biblical expressions in English and Ukrainian texts as well as to defining their role within the system of studied languages.

Keywords: biblical expression, structural and semantic features, isomorphic and allomorphic features.

Постановка проблеми. Біблеїзми як пласт фразеології досить широко використовуються в усному й писемному мовленні у формі прямих і перефразованих цитат з Біблії у художніх і наукових текстах, зокрема, сучасними германськими, романськими і слов’янськими мовами, що певним чином впливає на процеси розширення й семантичного збагачення загального лексичного складу цих мов.

Вивченню лінгвістичних особливостей біблеїзмів присвячено праці багатьох вітчизняних і зарубіжних мовознавців (К. Н. Дубровін, В. Г. Гак, М. В. Мельник, А.В. Кунін, Н.М. Шанський, О.О. Потебня, П.Ф. Фортунатов та ін.), у яких наголошується на доцільності визначення семантичного потенціалу біблеїзмів як ідіоматичних одиниць мови з позицій евристичних імперативів комунікативної лінгвістики.

Метою роботи є встановлення спільних і відмінних ознак у структурі й семантиці біблеїзмів в англомовних та україномовних художніх текстах.

Виклад основного матеріалу. У структурі художнього тексту біблеїзми, як правило, виступають у ролі певних емоційно забарвлених

риторичних одиниць [2, с. 58], які надають тексту певного ступеня емоційного насичення. Емоційність, що пронизує художній текст, часто створюється за допомогою використання біблеїзмів, відсутність яких робить його менш експресивним. Біблеїзми як експресивні мовні одиниці, будучи елементом риторичної структури художнього тексту, сприяють актуалізації його основної – естетичної функції [3, с. 159].

За результатами структурно-семантичного аналізу функціонування деяких біблеїзмів, уживаних в англомовних та україномовних художніх текстах, було виявлено їхні ізоморфні та аломорфні ознаки. Встановлено, що, незважаючи на спільне джерело, Біблію, більшість біблеїзмів англійської й української мов мають розбіжності на семантичному, лексичному та граматичному рівнях [1, с. 39]. Так, біблеїзми в українській та англійській мовах мають низку своїх ознак, зумовлених історією перекладів Біблії цими мовами та їх етнофоново маркованими історико-культурними традиціями. Серед специфічних характеристик біблеїзмів, згрупованих за семантичними ознаками на соматичні, аномалістичні, ботанічні, метеорологічні та біблеїзми з числовим компонентом, простежуються ізоморфні й аломорфні риси їхньої структури й семантики.

Для дослідження першого класу біблеїзмів було виокремлено клас ***соматичних біблеїзмів***, лексичним ядром яких стали слова зі значенням «частини тіла людини». Фразеологічні одиниці були взяті з біблійного тексту, а їхні дефініції та значення із сучасних тлумачних і фразеологічних словників англійської та української мов. Пор., зокрема:

1. *An eye for an eye, a tooth for a tooth* (Matt 5:38). The notion that for every wrong done there should be a compensating measure of justice. N + Prep + N, N + Prep + N; *око за око, зуб за зуб* (Матв. 5:38). Отримати по заслугам[1]. N+ Prep + N, N+ Prep + N.

2. *The apple of an eye* (Zechariah 2:8*).* Figuratively it is something, or more usually someone, cherished above others. N + Prep + N; *зіниця ока* (Зах. 2:8). Особливо, дуже пильно берегти. N + N.

3. *In the twinkling of an eye* (1 Cor. 15:52). In an instant. Prep + N + Prep + N; *як оком змигнути* (1 Кор. 15:52). Дуже швидко. Adv + N + V [5].

[1] Тут і далі у статті подаються непослідовно розмежовані як канонічні, так і авторські переклади українською мовою святого письма, що, поза сумнівом, зменшує авторитетність лінгвістичної експертизи граматичної структури аналізованих біблеїзмів – *Редколегія "Scientific Studies – XXI".*

Установлено, що на підставі злитості значення конституєнтів фразеологізму (вільного і зв'язаного значення) можна виокремити дві групи біблеїзмів: *біблеїзми-фразеологізми* та *біблеїзми-сполучення* [4, с. 148]. Отже, за семантичними особливостями біблеїзми української та англійської мов мають ізоморфні риси.

До *соматичних біблеїзмів* з т. зв. «вільним значенням» відносяться, зокрема, такі англійські й українські біблеїзми: *in the twinkling of an eye* (1 Cor. 15:52)*; як оком змигнути* (1 Кор. 15:52)*; the apple of an eye* (Zechariah 2:8)*; зіниця ока* (Зах. 2:8). До біблеїзмів «зв'язного значення» належать: *an eye for an eye, a tooth for a tooth* (Matt. 5:38)*; око за око, зуб за зуб* (Матв. 5:38).

Контрастивний аналіз структури українських і англійських біблеїзмів цього класу свідчить, що зазначені патерни англійських номінативних біблеїзмів виявляються і в структурі їхніх українських відповідників. Найтиповішою моделлю номінативних біблеїзмів є структура: N+Prep+N. Модель Adv+N+V та модель N+N в українських відповідниках представлена атрибутивними словосполученнями, що пояснюється флективністю української мови.

Було встановлено, що в біблеїзмах цієї групи ключовий компонент в обох мовах є тим самим та всі вони відносяться до класу номінативних сполучень.

Для дослідження другого класу біблеїзмів виокремлюються ***<u>біблеїзми з числовим компонентом</u>***, лексичним ядром яких стали слова зі значенням «числа», наприклад:

1. *Four corners of the earth* (Rev. 7:1). All parts of the Earth. Num+ N+ Prep+ +N; *на чотирьох кутах Землі* (Откр. 7:1). По всій Землі. Prep+ Num+ N+ N.

2. The Ten Commandments (Exodus. 20). Gods Law. Num+ N; *десять Заповідей* (Вих. 20). Божий Закон. Num + N.

3. *Two mites* (Mark 12:3) A scarce quantity of smth. Num + N; *дві лепти* (Марк 12:3). Невеликий внесок. Num + N [5].

Тут до біблеїзмів із «вільним значенням» відносяться такі англійські й українські біблеїзми, як: *Four corners of the earth* (Rev 7:1)*; на чотирьох кутах Землі* (Откр. 7:1)*; ehe Ten Commandments* (Exodus. 20). *Десять Заповідей* (Вих. 20). До біблеїзмів зі «зв'язаним значенням» належить вираз *Two mites* (Mark 12:3); *дві лепти* (Марк 12:3).

У ході аналізу було помічено, що найтиповішою моделлю англійських та українських біблеїзмів є Num + N. Вони належать до

класу номінативних сполучень. Складність структури моделі українського біблеїзму Prep + Num + N + N пояснюється, найвірогідніше, специфічними історично зумовленими флективними характеристиками української мови.

Для дослідження третього класу біблеїзмів було виокремлено клас ***аномалістичних біблеїзмів***, лексичним ядром яких є слова із загальною семантикою на позначення, зокрема, чогось *надприроднього*, *нестандартного* та, можливо, *негативного*. Пор.:

1. *Faith will move mountains* (*1 Cor. 13*:2). Faith is immensely powerful. N+ mV+ V+ N; ***віра, що гори переставляє*** (1. Кор. 13:2). Віра робить неможливе. N + Conj+ N+ V.

2. *The blind leading the blind* (Mat. 15:14). Uninformed and incompetent people leading others who are similarly incapable. N+ Adj+ N; *сліпі поводáтарі для сліпих* (Матв. 15:14) Adj+N+Pnep+N.

3. *Wolf in sheep's clothing* (Mat. 7:15). Someone who hides malicious intent under the guise of kindliness. N+ Prep+ N+ N.

До аномалістичних біблеїзмів із «зв'язним значенням» належать: *Faith will move mountains* (1 Cor. 13:2). ***Віра, що гори переставляє*** (1. Кор. 13:2)*; Wolf in sheep's clothing* (Mat. 7. 15); *The blind leading the blind* (Mat. 15:14). *Сліпі поводáтарі для сліпих* (Матв. 15:14)*.*

У ході аналізу було узагальнено структурні типи біблеїзмів цієї групи:

1. N + Prep + N: *wolf in sheep's clothing* (Mat. 7:15);

2. N + V + N: *faith will move mountains* (1 Cor. 13:2). ***Віра, що гори переставляє*** (1 Кор. 13:2)*;*

3. N + Adj + N: *the blind leading the blind* (Mat. 15:14);

4. Adj + N + Prep+N: *сліпі поводáтарі для сліпих* (Матв. 15:14)*;*

5. N + N + V: ***віра, що гори переставляє*** (1. Кор. 13:2)*.*

Аналіз *аномалістичних біблеїзмів* дає підстави для висновку про те, що в досліджуваних біблеїзмах української мови немає однотипових структурних моделей. В англійській мові найтиповішими моделями є N + Prep+ N та N + V + N.

Аномалістичні біблеїзми можна згрупувати в класи: (1) ***номінативних словосполучень***: *wolf in sheep's clothing* (Mat. 7:15); *the blind leading the blind* (Mat. 15:14). *Сліпі поводáтарі для сліпих* (Матв. 15:14) *та* (2) ***реченнєвих предикативних одиниць***: *faith will move mountains*. *Віра, що гори переставляє.*

Висновки. Порівняльний аналіз семантики і структури біблеїзмів англомовних і україномовних текстів дозволив виявити ступінь їхньої еквівалентності. За семантичними особливостями на підставі злитості

значення конституєнтів (вільного і зв'язаного значення) біблеїзми української й англійської мов мають ізоморфні риси. Більшість біблеїзмів представлена класом *номінативних сполучень*, загальна кількість яких складає 88%, та класом *реченнєвих предикативних одиниць* із кількістю 12%, що доводить статус біблеїзмів як фразеологічних сполучень з різними типами значення (вільного та зв'язаного). За результатами структурного аналізу також встановлено, що при перекладі з тексту оригіналу ключовий компонент зберігся у 88% досліджуваних біблеїзмів. Це свідчить про точність перекладу біблеїзмів, а зміни, які іноді мають місце при перекладі, є лише синонімічними, що вказує на існування широкого синонімічного ряду мовних одиниць у мові перекладу.

Опис семантики біблеїстичних висловлень дозволив здійснити таксономізацію біблеїзмів за ключовим словом, що уможливило виявлення *соматичних, аномалістичних* та з *числовим компонентом* класів біблеїзмів. Вивчення структури біблеїзмів в англійській та українській мовах дозволило встановити їхню ізоморфну модель (N+ Prep + N та Num+N) та віднести до аломорфних такі моделі: N+V+V+N; V+Adj+N в англійській мові та Prep+Num+N+N; Adj+N+Adj+ Prep+N; N+Conj+N+V; N+N; Adj+N+V – в українській мові.

Література

1. Гак В.Г. Особенности библейских фразеологизмов в русском языке (в сопоставлении с французскими библеизмами) // Вопросы языкознания. – 1997. – № 5. – С. 55-65. (Gak V.G. Osobennosti biblejskih frazeologizmov v russkom jazyke (v sopostavlenii s francuzskimi bibleizmami) // Voprosy yazyikoznaniya. – 1997. – № 5. – S. 55-65).
2. Зорівчак Р.П. Біблеїзми в нашому мовленні / Р.П. Зорівчак // Кримська світлиця. – 2006. – № 38. – 269 с. (Zorivčak R.P. Biblejizmy v našomu movlenni / R.P. Zorivčak // Krymśka svitlycia. – 2006. – № 38. – 269 s.).
3. Климович Н.В. Библеизмы как интертекстуальные компоненты в художественном тексте // Вестник Красноярского государственного университета. Сер. Гуманитарные науки. – 2006. – № 6(2). – С. 13-19 (Klimovich N.V. Bibleizmyi kak intertekstualnyie komponentyi v hudozhestvennom tekste // Vestnik Krasnojarskogo gosudarstvennogo universiteta. Ser. Gumanitarnye nauki. – 2006. – No. 6(2). – S. 13-19).
4. Кунін А.В. Питання англійської фразеології (Комунікативні й фразеологічні аспекти). – Вінниця: Вид-во «Нова Книга», 2000. – 280 с. (Kunin A.V. Pytannia anhlijśkoji frazeolohiji (Komunikatyvni j frazeolohični aspekty). – Vinnytsya: Vyd-vo «Nova Knyha», 2000. – 280 s.).
5. Klimovich N.V. Definition of Biblical Expressions in Linguistics // Journal of Krasnoyarsk State University. The Humanities. – 2006. – № 3(2). – P. 200-204.

УДК 811.531

КОРЕЙСЬКА ПОЕЗІЯ ЕПОХИ КОРЬО: ТЕМАТИЧНИЙ І ЖАНРОВИЙ АСПЕКТИ

Могилко Ю.О.
Україна, м. Київ

У статті розглядаються структурні, тематичні та функціонально-жанрові особливості корейської поезії хянга епохи Корьо («Житіє Кюньо»).

Ключові слова: корейська поезія, художня форма, жанр, хянга, епоха Корьо.

В статье рассматриваются структурные, тематические и функционально-жанровые особенности корейской поэзии хянга эпохи Корё («Житие Кюнё»).

Ключевые слова: корейская поэзия, художественная форма, жанр, хянга, эпоха Корё.

The article deals with structural, thematic and functional-and-genre peculiarities of Korean poetry hyangga of the epoch of Korjo ("Biography of Kjunjo").

Keywords: korean poetry, art form, genre, hyangga, epoch of Korjo.

Постановка проблеми. Важливим етапом в історії давньої корейської літератури є література епохи Корьо (918-1392 рр. н.е.). Тут, зокрема, надзвичайно вагомим для характеристики хянга вважаються пісні з «Житія Кюньо», присвячені буддійській тематиці. У даній статті розглядаються їхні структурні, сюжетно-тематичні й функціонально-жанрові особливості.

Виклад основного матеріалу. Класичний період розвитку корейської літератури відзначається як потужним впливом історичних традиційних вірувань корейського народу, так і впливом ідеологічних імперативів даосизму, конфуціанства та будизму.

Традиційна періодизація історії корейської літератури до початку XX ст. віддзеркалює переважно такі етапи, як: 1) «Рання корейська література часів трьох держав та Сілла (до X ст. н.е.)», 2) «Література епохи Корьо (918-1392 рр. н.е.)» та 3) «Література династії Чосон [Лі] (1392-1910 рр. н.е.)», що поділяється на три періоди – «Поезія і проза корейською і китайською мовами XV – XVI стст., Література XVII – XVIII стст.» і «Література XIX ст.».

1. Зародження корейської літератури датується першими століттями н.е. і до кінця XIX ст. література Кореї створюється на

ханмуні (кореїзованій формі китайської літературної мови *веньянь*) і власне корейською мовою.

Актуальні проблеми, пов'язані з вивченням процесів становлення і розвитку корейської літератури, її структурно-тематичних і функціонально-жанрових особливостей, присвячені дослідження, зокрема, Чо Тоніля, Хван Пхегана, Чон Кюбока, Кім Тонгука, Кім Хамьона, Юн Сепхьона, Ко Чонока та Д.Д. Єлисеєва, Л. Єременка, Л.В. Жданової, В. Іванової, Л.Р. Концевича, С. Курбанова, В.Н. Лі, М.І. Никитиної, М.Н. Пака, В. Тихонова, А.Ф. Троцевич та ін.

2. Про ранню корейську літературу, власне її деякі жанрово-тематичні характеристики свідчать прозаїчні і поетичні тексти, що збереглися до нашого часу лише в історичних творах XII – XIII стст. як композиційні фрагменти в структурі офіційних історичних творів *чонса* і неофіційних історичних пам'яток *яса*. Тут корейська епічна традиція представлена історичними легендами про засновників давніх корейських держав і давніми ритуальними піснями *хянга*.

3. Так, конфуціанський літопис «Історичні записи трьох держав» *Самгук саги* (1145 р. н.е.), укладений Кім Пусіком (Кім Бу Сіком) (1075-1151 рр. н.е) подає сюжетну оповідь про Тонмьонє-Чумонє – засновника давньої корейської держави Когурьо.

Буддійський монах, наставник високого рангу Ірьон (світське ім'я Кім Кьонмьон) (1206-1289 рр. н.е) в своїй «неофіційній» історії «Події, що залишилися пропущеними в «Історичних записах трьох держав» *Самгук юса* (1285 р. н.е.), записує легенду про Тангуна – засновника корейської держави Чосон.

В історії ранньої корейської літератури періоду трьох держав і Сілла (до X ст. н.е) поряд із творами, пов'язаними з корейською національною традицією (епічними текстами з легендами про засновників корейських держав і поезією *хянга*), важливе місце належить також прозі китайською мовою (зокрема, історичній прозі, представленій авторськими збірниками біографічної прози Чхве Чхівона і Кім Темуна) і поезії китайською мовою (Ван Коіна, Чхве Чхівона, Пак Інбома, Чхве Сину, Чхве Онві та ін.).

4. Від давньої корейської поезії *хянга* «пісні рідного краю; пісні рідною мовою» до нашого часу збереглося 25 пісень, записаних у двох буддійських писемних пам'ятках: 1) укладений у XIII ст. буддійським монахом Ірьоном історичний твір «Події, що залишилися пропущеними в «Історичних записах трьох держав» *Самгук юса*, де у прозаїчний текст включаються 14 *хянга*, які Ірьон датує VI-IX стст.; 2) укладена в

XI ст. корейським державним діячем Хьок Ньончжоном біографія буддійського школи Хваом наставника Кюньо (923-973) «Житіє Кюньо» *Кюньо чон*, де подаються 11 буддійських *хянга*, що належать Кюньо.

5. «Житіє Кюньо» *Кюньо чон* вважається визначним твором корейського буддизму, присвяченим опису подвижницької діяльності Кюньо, зокрема тоді, коли він відвернув небезпеку розколу буддійської школи Хваом. Заслугою Кюньо визнається і створення ним пісень *хянга* на пошану десяти обітниць бодхісаттви Самантрабхадри.

«В ритуале исполнения буддийских *хянга* адресатом выступают Будды и бодхисаттвы (старшие), а исполнителем (младшим) – буддийский монах… *Хянга* Кюньо возникли на основе местных ритуалов (воздействие на облик старшего, воздействие на облик врага с тем, чтобы оградить облик старшего). Они включают местные представления о функциях поэтического слова и автора-исполнителя, а также о назначении старшего и младшего поддерживать порядок в мире. В творчестве Кюнё местные представления были откорректированы буддийскими воззрениями… Появление и исполнение *хянга* были связаны с ритуалами государства Силла – с представлениями о роли социально значимого лица в поддержании космического порядка. С падением Силла и образованием государства Корё *хянга* и связанные с ними ритуалы ушли в тень (государи династии Корё проводили активную политику ориентации на Китай), но не были забыты. Местные культурные традиции проявились, в частности, в песнях Корё – *Корё каё*, которые создавались на корейском языке. Их тексты хранились в памяти и передавались устно, либо в переводах на китайский язык. Кроме того, *хянга* и связанные с ними ритуалы, а также способ записи корейских текстов – *иду*[2] хранились деятелями буддизма. Об этом свидетельствуют два буддийских памятника «Житие Кюнё» Хёк Нёнчхона (XI в.) и «Дела опущенные в «Исторических записях трех государств» Ирёна (XIII в.)» [33, с. 27].

[2] У V-VI стст. н.е. створюється різновид силабо-морфемного письма *іду,* у якому китайські ієрогліфи використовуються як фонетичні знаки для записування слів і граматичних показників (аглютинативних афіксів) корейської мови [34, с. 20; Хон Гимун. Исследование иду. – Пхеньян. 1957 (корейськ. мовою); Чон Джиён, Чан Сегён. Словарь иду. – Сеул, 1976 (корейськ. мовою); Л.Р. Концевич. Иду // Лингвистический энциклопедический словарь / Главн. редактор В.Н. Ярцева. – М.: Науч. изд-во «Большая Российская энциклопедия», 2002. – С. 171. За іншою – традиційною – версією створення *іду* приписується буддійському наставнику з держави Сілла – *Соль Чхону* (692 р. н.е.)]

Серед 11 *хянга* Кюньо, збережених у «Житії Кюньо» Кюньо чон, на особливу увагу заслуговують, зокрема:

1) Хянга **«Постоянно следую учению Будды»:**

«Заветы нашего Будды, желанья его,
Добытые им на пути тягот и скорбей,
В перерожденьях пружних данные им,
Преданно исполнять буду я всегда.
Пусть обернется прахом тело мое, –
Пусть мне и жизнь суждено за это отдать,
Твердо стою и вовек с пути не сверну,
Все будды всегда поступали именно так.
Разум, увидевший вечного Будды путь!
Разве захочешь свернуть ты на путь иной?»

2) та хянга **«Молю о том, чтобы повернулось Колесо Закона»**

«В мире, что Будды радением возведен,
К престолу Будды направив свои стопы,
Молю, чтоб излился вечной истины дождь
На этот погрязший в заботах суетных мир.
Да оросит он поля, где все живое живет,
Где произрасти не в силах побеги добра,
Ибо, корнями в грубую почву уйдя,
Души живые пылают в огне страстей.
Да взойдет луна пробужденья над миром земным,
Да настанет осень, да созреют познанья плоды!»

6. З поезій Корьо рідною мовою «Пісні Корьо» *Корьо Кайо*, датованих XII ст., до нашого часу дійшли дві пісні:

1) *Пісня* **«Сумую за двома воєначальниками»**, *То і чан*, яку написав государ Йєчжон під час осіннього ритуального аграрного свята на пошану двох сановників–воєначальників – Сін Сугьома і Кім Нака, які ціною свого життя забезпечили перемогу військам Ван Кона (засновника династії Корьо) у його битві з Кьонхвоном.

«В прошлом у каждого из Вас *душа-сознание*,
В которой Вы сохранили живой облик государя во всей его полноте,
Была так велика, что достигла Неба.
Вот потому, хотя *душа–жизнь* каждого из Вас ушла, покинув тело,
Вы всё-таки опять желаете тех должностей, которые пожаловал Вам государь.

И ныне вот так (своим появлением в мире) хотите явить следы душ-
сознаний
Двух подданных, совершивших подвиг, – следы
Хоть и давние, но доныне остающиеся прямыми!»
(Переклад А.Ф. Троцевич)

2) *«Пісня Чон Квачжона» Чон Квачжон кок*, яку написав Чон Со (псевдонім – Квачжон) у 1142 р.

«Живу в тоске и слезах о моём государе.
Кукушка в горах, что тоскует о государе из Шу
На меня так похожа!
Как же так! Наговорить на меня! Ох!
Но заходящая луна и рассветная звезда правду знают!
Пусть умру, *душа-жизнь* одна останется, но и тогда
Захочу идти одной дорогой вместе с государем! Ох!»
(Переклад А.В. Троцевич)

Висновки. Корейська література складалася із взаємодії місцевої фольклорної та китайської культурних традицій. Рання корейська поезія розвивалася і *корейською мовою*, і на *ханмуні.* Поезія корейською мовою представлена текстами двадцяти п'яти збережених творів, названих *хянга* («пісні рідного краю; пісні рідною мовою»). У державі Об'єднана Сілла (VII-X ст.) розвивалася також і поезія на ханмуні, чому сприяв вплив блискучих китайських поетів епохи Тан (VII-IX стст.).

Хянга – загальна назва ранніх поетичних творів корейською мовою, які записані способом *іду*. Велика кількість поем є хвалебними піснями на честь ченців, воїнів та членів їх сімей. Існують різні тематичні групи *хянга*: зокрема:

- *хянга про чарівні справи,*
- *хянга на буддійську тематику*,
- *хянга на конфуціанську тематику,*
- *хянга, пов'язані з державним ритуалом*,
- *хянга про вигнання ворога*.

Кюньо був коментатором сутр і проповідником буддизму, писав вірші на *хянчхалі,* передавав їх усно учнями, які заучували їх напам'ять. Одинадцять хянга написані Кюньо і називаються «Пісні десяти клятв Самантрабхадри». Дійшли до нас фольклорні *хянга*, які є

частиною змішаних оповідань, де проза чергувалася з віршами («Пісні про квіти» та ін.).

Хянга були дуже популярні в королівстві Сілла, а після об'єднань трьох королівств – і на всьому Корейському півострові.

Корейська література зазнала значного впливу шаманізму, буддизму і конфуціанства. Вона розвивалася в рамках усної традиції і була пройнята любов'ю до людини і природи, які розглядалися як єдине ціле. У цій літературі завжди перемагає добро і карається зло, оспівується повага до старших, щира дружба і добродіяння.

Література

1. Бондаренко І. П. Корейська література в Україні // Напрямки розвитку кореїстики в Україні та перспективи україно-корейських відносин / The Promotion of Korean Studies and the Prospects of Ukrainian-Korean Rations: Proceedings of the Korean Association of Ukrainian Studies. – Korea, Seoul, 2004. – P. 131-148. (Bondarenko I. P. Korejśka literatura v Ukrajini // Napriamky rozvytku korejistyky v Ukrajini ta perspektyvy ukrajino-korejśkych vidnosyn / The Promotion of Korean Studies and the Prospects of Ukrainian-Korean Rations: Proceedings of the Korean Association of Ukrainian Studies. – Korea, Seoul, 2004. – P. 131-148).
2. Джарылгасинова Р.Ш. Этногенез и этническая история корейцев. – М., 1979. (Dzharyilgasinova R.Sh. Etnogenez i etnicheskaya itstoriya koreytsev. – M., 1979).
3. Елисеев Д. Д. Корейская средневековая литература пхэсоль. – М., 1968. (Eliseev D. D. Koreyskaya srednevekovaya literatura phesol. – M., 1968).
4. Елисеев Д. Д. Новелла корейского средневековья. – М., 1977. – 344 с. (Eliseev D. D. Novella koreyskogo srednevekovya. – M., 1977. – 344 s.).
5. Жанры и стили литератур Китая и Кореи. – М.: Главная редакция восточной литературы, 1969. – с. 209. (Zhanryi i stili literatur Kitaya i Korei. – M.: Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturyi, 1969. – c. 209).
6. Жданова Л.В. Поэтическое творчество Чхве Чхивона. – С.-Пб., 1998. (Zhdanova L.V. Poeticheskoe tvorchestvo Chhve Chhivona. – S.-Pb., 1998).
7. Иванова В. И. Новая проза Кореи. – М.: Главная редакция восточной литературы,1987. – 180 с. (Ivanova V. I. Novaya proza Korei. – M.: Glavnaya redaktsiya vostochnoy literaturyi,1987. – 180 s.).
8. История цветов. – Л., 1991. (Istoriya tsvetov. – L., 1991).
9. Кім Чжонбе, Мін Хьонгу, Пак Йонун, Чжо Гван, Чхве Доксу, Лі Чжінхан. Новий погляд на історію Кореї / За ред. Хо Сун Чьол; пер. з корейської Ю. А. Ковальчук. – К.: Видавничий дім Д. Бураго, 2010. – 336 с. (Kim Čžonbe, Min Chionhu, Pak Jonun, Čžo Hvan, Čchve Doksu, Li Čžinchan. Nový pohliad na istoriju Koreji / Za red. Cho Sun Čiol; per. z korejśkoji Ju. A. Kovaĺčuk. – K.: Vydavnyčý dim D. Buraho, 2010. – 336 s.).
10. Концевич Л. Р. Викладання корейської мови у вищих навчальних закладах Росії: сучасний стан та оцінка // Сучасний стан та перспективи

науково-культурного обміну між Україною та Кореєю / Наук. ред. Кім Сук Вон. – К., 2008. – С. 39-48. (Koncevyč L. R. Vykladannia korejśkoji movy u vyščych navčaĺnych zakladach Rosiji: sučasný stan ta ocinka // Sučasný stan ta perspektyvy naukovo-kuĺturnoho obminu miž Ukrajinoju ta Korejeju / Nauk. red. Kim Suk Von. – K., 2008. – S. 39-48).

11. Концевич Л. Р. Кореееведение. Избранные работы. – М., 2000. (Kontsevich L. R. Koreevedenie. Izbrannyie rabotyi. – M., 2000).

12. Концевич Л. Р. Корея. Література // Українська Радянська енциклопедія / Голова редколегії Бажан М. П. – Т. V. – К.: Головна редакція УРЕ, 1980, 1982. – С. 186, 404; 131-132. (Koncevyč L. R. Koreja. Literatura // Ukrajińska Radiańska encyklopedija / Holova redkolehiji Bažan M. P. – T. V. – K.: Holovna redakcija URE, 1980, 1982. – S. 186, 404; 131-132).

13. Концевич Л. Р. Российское кореееведеие на современном этапе // Российское кореееведение. – Вып. 3. – М.: – 2003. – С. 51-58. (Kontsevich L. R. Rossiyskoe koreevedeie na sovremennom etape // Rossiyskoe koreevedenie. – Vyip. 3. – M.: – 2003. – S. 51-58).

14. Корейская классическая поэзия / Пер. А. Ахматовой. – 2 изд. – М., 1958. – 56 с. (Koreyskaya klassicheskaya poeziya / per. A. Ahmatovoy. – 2 izd. – M., 1958. – 56 s.).

15. Корейская література: Сб. статей. – М.: Изд-во восточной литературы, 1959. –172 с. (Koreyskaya literatura: Sb. statey. – M.: Izd-vo vostochnoy literaturyi, 1959. –172 s.).

16. Корейские предания и легенды. – М.: Художественная литература, 1980. – 286 с. (Korejskie predanija i legendy. – M.: Hudozhestvennaja literatura, 1980. – 286 s.)

17. Корейские шестистишия / Пер. А.Л. Жовтис и П.А. Пак Ир. – Алма-Ата: Казахское гос. изд-во ХЛ, 1956. – 208 с. (Koreyskie shestistishiya / Per. A.L. Zhovtis i P.A. Pak Ir. – Alma-Ata: Kazahskoe gos. izd-vo HL, 1956. – 208 c.).

18. Країнознавство: Корея: Навч. посібник Ю.С. Ковальчук. – К.: Видавнично-поліграфічний центр «Київський центр «Київський університет», 2011. – 350 с. (Krai'noznavstvo: Koreja: Navch. posibnyk Ju.S. Koval'chuk. – K.: Vydavnychno-poligrafichnyj centr «Kyi'vs'kyj centr «Kyi'vs'kyj universytet», 2011. – 350 s.)

19. Курбанов С. О. Курс лекций по истории Кореи с древности до конца XX в. – С.-Пб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2002. – 306 с. (Kurbanov S. O. Kurs lektsiy po istorii Korei s drevnosti do kontsa HH v. – S.-Pb.: Izd-vo Sankt-Peterburgskogo un-ta, 2002. – 306 c.).

20. Лесин В., Пулинець О. Словник літературознавчих термінів. – К., 2007. –752 с. (Lesyn V., Pulyneć O. Slovnyk literaturoznavčych terminiv. – K., 2007. –752 s.).

21. Мотылева Т. Л. Роман – свободная форма. – М., 1982. – с. 280. (Motyileva T. L. Roman –svobodnaya forma. – M., 1982. – c. 280).

22. На корейской земле: Стихи корейских поэтов. – М., Л.:[Детская литература, 1952. – 190 с. (Na koreyskoy zemle: Stihi koreyskih poetov. – M., L.: Detskaya literatura, 1952. – 190 s.).

23. Никитина М.И., Троцевич А.Ф. Корейская литература // История всемирной литературы. – Т. V. – М., 1988. –408 с. (Nikitina M. I., Trotsevich

A.F. Koreyskaya literatura // Istoriya vsemirnoy literaturyi. – T. V. – M., 1988. – 408 c.).

24. Никитина М. И., Троцевич А. Ф. Очерки истории корейской литературы до XIV в. – М., 1969 – 238 с. (Nikitina M. I., Trotsevich A. F. Ocherki istorii koreyskoy literaturyi do XIV v. – M., 1969 – 238 s.).

25. Никитина М.И. Древняя корейская поэзия в связи с ритуалом и мифом. – М., 1982. –237 с. (Nikitina M.I. Drevnyaya koreyskaya poeziya v svyazi s ritualom i mifom. – M., 1982. –237 s.).

26. Розанов В. В. Религия. Философия. Культура / Сост. и вступительная статья А. Н. Николюкина. – М.: Изд-во «Республика», 1992. – 399 с. (Rozanov V. V. Religiya. Filosofiya. Kultura / Sost. i vstupitelnaya statya A. N. Nikolyukina. – M.: Izd-vo «Respublika», 1992. – 399 s.).

27. Синишин Р. І., Мосенкіс Ю. Л. Проблема походження корейської мови. – К.: НДІТІАМ, 2002. – с. 19-52. (Synyšyn R. I., Mosenkis Ju. L. Problema pochodžennia korejśkoji movy. – K.: NDITIAM, 2002. – s. 19-52).

28. Современная корейская поэзия. – М., 1950. – 348 с. (Sovremennaya koreyskaya poeziya. – M., 1950. – 348 s.).

29. Тихонов В. М. История Кореи. С древнейших времен до 1876 года. – Т.1. – М.: Изд-во «Муравей», 2003. – 289 с. (Tihonov V. M. Istoriya Korei. S drevneyshih vremen do 1876 goda. – T.1. – M.: Izd-vo «Muravey», 2003. – 289 s.).

30. Токарев С. А. Религия в истории народов мира. – М.: Политиздат, 1986. – 576 с. (Tokarev S. A. Religiya v istorii narodov mira. – M.: Politizdat, 1986. – 576 s.).

31. Торчинов В. А. Даосизм: опыт историко-религиозного описания. – СПб.: Лань, 1998. – 324 с. (Torchinov V. A. Daosizm: opyit istoriko-religioznogo opisaniya. – SPb.: Lan, 1998. – 324 c.).

32. Торчинов Е. А. Введение в буддологию. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2000. – 308 с. (Torchinov E. A. Vvedenie v buddologiyu. – SPb.: Sankt-Peterburgskoe filosofskoe obschestvo, 2000. – 308 c.).

33. Троцевич А. Ф. История корейской традиционной литературы (до XX в.). – С.-Пб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2004. – 323 с. (Trotsevich A. F. Istoriya koreyskoy traditsionnoy literaturyi (do HH v.). – S.-Pb.: Izd-vo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 2004. – 323 s.).

34. Троцевич А. Ф., Никитина М. И. Корейская литература XVII в. // История всемирной литературы. – Т. IV. – М.: Изд-во «Наука», 1987. – С. 504-512. (Trotsevich A. F., Nikitina M. I. Koreyskaya literatura XVII v. // Istoriya vsemirnoy literaturyi. – T. IV. – M.: Izd-vo «Nauka», 1987. – S. 504-512.).

35. Троцевич А.Ф. Миф и сюжетная проза Кореи. – С.-Пб., 1996. (Trocevich A.F. Mif i sjuzhetnaja proza Korei. – S.-Pb., 1996.)

36. Энциклопедия символов / Сост. В. М. Рошоль. – М.: АСТ; Санкт-Петербург: Сова, 2008. – С. 526-552. (Entsiklopediya simvolov / Sost. V. M. Roshol. – M.: AST; Sankt-Peterburg: Sova, 2008. – S. 526-552.).

37. An Jung-Hee. Zur Entschlusselung altkoreanischer Lieder: Die Koryo-Hyandda. – Wiesbaden: Harrasowitz, 2007. – Bd. – VIII. – 230 s.

38. Kim Dae-haeng / Translated by Lee Kyong-hee, Classical poetic songs of Korea. – Seoul, Korea: Ewha Womans University Press, 2009 – 278 p.

39. Kim Donguk, History of Korean Literature. – Tokyo, 1980. – 234 p.
40. Ko Won. Contemporary Korean poetry. – Seoul, 1970. –143 p.
41. Lee P.H. Korean Literature: Topics and Themes. – Tucson, 1965.
42. Lee P. Antology of Korean poetry. – New York, 1964. – 247 p.
43. The Immortal Voice: An antology of modern Korean poetry. – Seoul, 1974. –378 p.
44. Walraven B. C. A. Muga: The Songs of Korean Shamanism. Dordrecht, 1985. –145 p.
45. 정병욱. 한국고 전시가론, 2000 년.– 582 p.
46. 조동일. 제 3판 한국문학 통사 1, 2000 년. – 630 p.
47. 《향가연구》, 류렬, 박이정, 2003년. – 598 p.

УДК 811’398.21

АНГЛІЙСЬКА НАРОДНА КАЗКА: ДЕФІНІЦІЯ І ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНЕ СПРЯМУВАННЯ

Тараненко Л.І
Україна, м. Київ

У статті шляхом аналізу існуючих у науковій літературі уявлень щодо казки уточнено її формулювання як фольклорного тексту малої форми, обґрунтовано ієрархічну супідрядність її функціональних характеристик та окреслено типові жанрові ознаки.

Ключові слова: казка, дефініція, функціональне призначення, жанрові ознаки.

В статье путем анализа существующих в научной литературе представлений о сказке уточняется ее формулировка как фольклорного текста малой формы, обосновывается иерархическое соподчинение ее функциональных признаков, а также отмечаются ее типичные жанровые характеристики.

Ключевые слова: сказка, дефиниция, функциональное назначение, жанровые признаки.

In the article the author updates the definition of the fairy tale as a small form folk text by means of analyzing existing in scientific literature ideas on its versatile nature. The author also outlines typical genre characteristics of the fairy tale as well as substantiates a hierarchical subordination of its functional features.

Keywords: fairy tale, definition, functionality, genre characteristics.

Постановка проблеми. Вивченню різних аспектів народних казок присвячено, зокрема, дослідження їхніх сюжетних типів, мотивів і епізодів [9; 25; 11] та здійснено систематизацію казок за різними ознаками [1; 10, с. 14-27; 33; 46; 51; 23; 39; 12; 13]. Опанувавши основні проблеми феномена функціонування казки в соціумі та специфіки її побудови, сучасні лінгвісти продовжують активні пошуки вирішення питань, пов’язаних із вивченням закономірностей і сталих зв’язків між жанрово-композиційними й лінгвопрагматичними [5; 22], лінгвориторичними, етнолінгвістичними й етнокультурними аспектами казки [27, с. 408-438; 29; 37], її тематичними, структурно-композиційними й лінгвокультурними характеристиками [9; 15], лінгвостилістичними [24] й лінгвосеміотичними [42] особливостями казки, реалізацією антропоцентричності [18] й мовними засобами її оформлення [21; 14], мовною картиною світу казки [28; 36]. Проте, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, їхні результати до теперішнього часу не узагальнено у певну систему, зручну для безпосереднього використання під час експериментального

встановлення інваріантної та варіантних моделей просодичного оформлення текстів англійських казок.

Метою цієї праці є системне обґрунтування функціональних ознак англійської народної казки як тексту малої форми, а також визначення її узагальненої лінгвістичної дефініції.

Виклад основного матеріалу. Казка як один із найпоширеніших жанрів усної народно-епічної творчості, що акумулює в собі споконвічну народну мудрість, вивчена на теперішній час лінгвістами досить ретельно. Характерно при цьому, що виникнення фольклористики як наукової дисципліни багато в чому було пов'язане з вивченням казок. Взагалі казкознавство оформилося в XIX-XX ст. у руслі різних наукових напрямів, представниками яких були В. і Я. Грімм, Т. Бенфей, І. Больте в Німеччині, П. Себийо, Е. Коскена, Ж. Бедьє, П. Сентива у Франції, О. М. Афанасьєв, О. М. Веселовський, В. Пропп у Росії та ін. [50, с. 135, 360-361].

Суттєвий внесок у вирішення питання систематизації казок було зроблено фінським дослідником А. Аарне, який у 1910 р. опублікував покажчик казкових типів. У той самий рік у Гельсінкі було засновано Міжнародну федерацію фольклористів, яка вже протягом багатьох років публікує покажчики типів казок різних народів [20, с. 989-994]. Унаслідок розгортання досліджень у межах зазначеного напряму з'явилися: створений американським фольклористом С. Томпсоном разом з А. Аарне зведений багатонаціональний "Покажчик казкових сюжетів" (1928 р.) [44], "Покажчик казкових сюжетів по системі Аарне" М. П. Андрєєва [1], "Порівняльний покажчик сюжетів" по системі Аарне-Томпсона східнослов'янських казок Л. Г. Барага, І. П. Березовського, К. П. Кабашникова, М. В. Новікова [2] та розпочато в 1975 р. у Берліні і Нью-Йорку публікацію багатотомної "Енциклопедії казок", заснованої К. Ранке.

Варто зазначити, що на теперішній час активно продовжується пошук різного роду покажчиків (див., напр., [52]), класифікацій та інших парадигматично-теоретичних конструктів, здатних відігравати роль класифікаторів для диспетчеризації отримуваних фольклористами наукових знань щодо архетипових, типових та диференційних елементів чи ознак розмаїття багатонаціональних казок.

У центрі уваги казкознавців досі лишаються питання пошуку узагальненого визначення казки як фольклорного жанру та систематизації її провідних функцій. Тому нам убачається доцільним

здійснити стислий аналіз результатів визначень науковцями провідних ознак і дефініцій казки.

У її загальному баченні В. Я. Пропп характеризує казку тим, що, будучи основаною на нарочитій вигадці [31, с. 29], вона відрізняється від усіх інших видів оповідей специфічністю своєї поетики [32, с. 24], а, отже, жанр казки слід розглядати як народну художню белетристику [31, с. 283]. При цьому традиційно казку відносять [19, с. 330] до епічно-фантастичних прозових оповідань авантюрного чи побутового характеру без виразної моралізуючої ідеї, але з чітким морально-етичним підґрунтям.

Початком вирішення проблеми категоріального виокремлення казки з-поміж інших прозових жанрів усної народної творчості вважається чітко узагальнений критерій Я. Грімма, відповідно до якого "казка – поетична, легенда – історична" [49, с. v] та вказівка на те, що обидві ці форми відповідають первинним відносинам у людській культурі і тому за своєю природою можуть зливатися і переходити з одного в інший [47, с. 58-59; 6, с. 11]. Таке бачення доповнюється чіткими формальними характеристиками У. Бескома, за якими казки, легенди та міфи, яким притаманні ознаки прозових творів, слід, на відміну від прислів'я, загадки, балади, вірша, скоромовки та інших форм словесного мистецтва, відносити до прозових оповідей [45, с. 3]. Разом з цим, відома думка про те, що казки й легенди як два основних фольклорних наративних жанри завдяки їхньому тривалому існуванню слід уважати проявами базових потреб людської психіки [53, с. 7].

Навіть з цього стає очевидною необхідність пошуку більш конкретних ознак, покликаних відрізняти казку від легенди та міфу. Стосовно цього питання слід нагадати, що викладені результати розгляду ознак легенд та міфів [38] переконують нас у раціональності визнання таких додаткових ознак для диференціювання вказаних жанрів. По-перше, казка, будучи подібно до міфу створеною на основі ідеальних уявлень, на відміну від нього спирається на факти реального існування людини та соціуму. Отже, її домінуючою ознакою можна вважати наближення сюжету до реальних подій. По-друге, спираючись як і легенда на реальні події, казка будується на ідеалізованих уявленнях, але відрізняється від легенди значно нижчим ступенем ідеологізації та більш високим ступенем художньої образності й поетичності.

Згідно з довідником В. С. Безрукової [4, с. 716], казка є жанром усної народної поетичної творчості, присвяченим, здебільшого,

магічним або чарівним діям людей, тварин і рослин. Зв'язуючись через символи з внутрішнім життям людини, кожна казка виражає світогляд народу та його погляди на навколишню дійсність.

Згідно з іншим трактуванням [34], родовим поняттям "казка" визначається певна множина текстів фольклорної прози, поетика яких має настанову на вигадку, незвичайність, на очевидну неправдоподібність оповіді. За напрямами реалізації самої настанови у межах їхнього жанру казки поділяють [7, с. 283; 8; 20, с. 989-994; *25,* с. 769; 31, с. 32-33; 44] на чарівні, чудесні, демонологічні, соціально-побутові, легендарного характеру, казки-новели, анекдотичні, про тварин, космічні сили, подвиги, надприродні пригоди тощо.

Створення генетично найстаріших чарівних казок бере, як відомо [30, с. 881], свій початок у докласовому суспільстві та з перебігом часу звільнюється від надлишкових елементів міфологічного мислення. У процесі становлення у жанрі казок, побудованих, переважно, на інтернаціональних архетипових сюжетах, знаходять своє неминуче віддзеркалення історичні та природні умови життя різних народів [20, с. 989-994; 28, с. 52].

У науковій літературі можна знайти також результати розгляду інших ознак і властивостей казок: традиційність структури і композиційних елементів, контрастне групування дійових осіб, відсутність розгорнутих описів природи і побуту [19, с. 321], специфічний гумор і доброзичлива іронія [32, с. 228], сконцентрованість та регламентованість інформації [40, с. 211], відображення в її моралі народних ідеалів та уявлень про добро і зло [30, с. 881] тощо.

Повертаючись до аналізу додаткових функцій, спрямованих на реалізацію основної – дидактичної функції казок, нагадаємо, насамперед, що, покликані відображати світогляд народів на різних етапах їхнього розвитку [30, с. 880], сюжети казок унаслідок подібності культурно-історичних умов людського життя, мають, з одного боку, багато спільного, а, з іншого – вирізняються національними особливостями щодо відображення способу життя народу, його праці й побуту та природних умов [19, с. 321].

Функціональна палітра казки як унікального твору культурно-побутової спрямованості надзвичайно розмаїта: її дидактична функція доповнюється і взаємопереплітається з пізнавальною, морально-етичною, соціально-виховною, розважальною та ін. [16, с. 305; 19, с. 321; 48, с. 530]. Поліфункціональність казок також виявляється в

їхній здатності виконувати такі функції, як історична [28, с. 51], естетична [31, с. 89; *28, с. 51, 53*], розвиваюча [17, с. 26; 4, с. 716], ідеологічна [3, с. 67-74], моделююча [35, с. 90], терапевтична [43, с. 28; 54, с. 1] та сугестивна [41, с. 219; 43, с. 32-33].

Викладене дозволяє стверджувати, що систему функціональних ознак казки доцільно розглядати як ієрархічну супідрядність, що охоплює загальнодидактичну функцію → культурно-побутову спрямованість → соціально-виховне функціональне призначення.

Висновки. У результаті системно-зіставного аналізу жанрових і функціональних ознак нами сформульовано узагальнене визначення казок, відповідно до якого під ***казкою*** *слід розуміти дидактичне епічно-поетичне оповідання усної народної художньої творчості, спрямоване на задоволення базових світоглядних потреб людської психіки шляхом акумулювання в її сюжеті архетипових ідей споконвічної народної мудрості, висвітлення яких відбувається на тлі розгортання суперечливої боротьби між добром і злом та, зазвичай, завдяки вигаданим явищам або чарівним діям героїв добігає утопічно щасливого кінця.*

Запропонована узагальнена дефініція народної казки може слугувати методологічним орієнтиром під час експериментального встановлення інваріантної та варіантних моделей просодичного оформлення текстів англійських казок, а також може бути покладена в основу безпосереднього визначення особливостей реалізації їхнього сугестивного впливу на реципієнта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев Н. П. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне / Николай Петрович Андреев // Гос. русск. геог., общество. Отделение этнографии. Сказочная комиссия. – Л.: Гос. русск. геогр. общество, 1929. – 118 с. (Andreev N. P. Ukazatel' skazochnyh sjuzhetov po sisteme Aarne / Nikolaj Petrovich Andreev // Gos. russk. geog., obshhestvo. Otdelenie jetnografii. Skazochnaja komissija. – L.: Gos. russk. geogr. obshhestvo, 1929. – 118 s.)

2. Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка / [Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков]. – Л.: Наука, 1979. – 437 с. (Sravnitel'nyj ukazatel' sjuzhetov. Vostochnoslavjanskaja skazka / [L. G. Barag, I. P. Berezovskij, K. P. Kabashnikov, N. V. Novikov]. – L.: Nauka, 1979. – 437 s.)

3. Бахтина В. А. Литературная сказка в научном осмыслении последнего двадцатилетия / М. М. Бахтин // Фольклор народов РСФСР: межвуз. сб. науч. тр. / отв. ред. Т. М. Акимова. – Уфа: Изд-во Башкирского гос. ун-та, 1979. – Вып. 6. – С. 67-74. (Bahtina V. A. Literaturnaja skazka v nauchnom osmyslenii poslednego dvadcatiletija / M. M. Bahtin // Fol'klor narodov RSFSR: mezhvuz. sb.

nauch. tr. / otv. red. T. M. Akimova. – Ufa: Izd-vo Bashkirskogo gos. un-ta, 1979. – Vyp. 6. – S. 67-74)

4. Безрукова В. С. Основы духовной культуры: энциклопедический словарь педагога [Электронный ресурс] / В. С. Безрукова. – Екатеринбург, 2000. – 937 с. – Режим доступа: http://didacts.ru/dictionary/1010/word/skazka (Bezrukova V. S. Osnovy duhovnoj kul'tury: jenciklopedicheskij slovar' pedagoga [Jelektronnyj resurs] / V. S. Bezrukova. – Ekaterinburg, 2000. – 937 s. – Rezhim dostupa: http://didacts.ru/dictionary/1010/word/skazka)

5. Викулова Л. Г. Волшебная французская литературная сказка конца XVII – конца XVIII века: Прагмалингвистический аспект: [монография] / Лариса Георгиевна Викулова. – Иркутск: ИГЛУ, 2001. – 286 с. (Vikulova L. G. Volshebnaja francuzskaja literaturnaja skazka konca XVII – konca XVIII veka: Pragmalingvisticheskij aspekt: [monografija] / Larisa Georgievna Vikulova. – Irkutsk: IGLU, 2001. – 286 s.)

6. Вирсаладзе Е. Б. Предисловие / Е. Б. Вирсаладзе // Грузинские народные предания и легенды / сост., перев., предисл. и прим. Е.Б. Вирсаладзе. – М.: Наука, 1973. – 367 с. (Virsaladze E. B. Predislovie / E. B. Virsaladze // Gruzinskie narodnye predanija i legendy / sost., perev., predisl. i prim. E.B. Virsaladze. – M.: Nauka, 1973. – 367 s.)

7. Галич О. Теорія літератури: [підручник] / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв; за наук. ред. О. Галича. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 2005. – 488 с. (Galych O. Teorija literatury: [pidruchnyk] / O. Galych, V. Nazarec', Je. Vasyl'jev; za nauk. red. O. Galycha. – 2-ge vyd. – K.: Lybid', 2005. – 488 s.)

8. Грушевський М. С. Історія української літератури [Електронний ресурс]: в 6 т., 9 кн. / Михайло Сергійович Грушевський; [упоряд. В. В. Яременко; авт. передн. П. П. Кононенко; приміт. Л. Ф. Дунаєвської]. – Т. 1. – К.: Либідь, 1993. – 392 с. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/hrushukr/hrush111.htm (Grushevs'kyj M. C. Istorija ukrai'ns'koi' literatury [Elektronnyj resurs]: v 6 t., 9 kn. / Myhajlo Sergijovych Grushevs'kyj; [uporjad. V. V. Jaremenko; avt. peredn. P. P. Kononenko; prymit. L. F. Dunajevs'koi']. – T. 1. – K.: Lybid', 1993. – 392 s. – Rezhym dostupu: http://litopys.org.ua/hrushukr/hrush111.htm)

9. Давиденко Г. В. Німецька народна побутова казка: тематичні, структурно-композиційні та лінгвокультурні характеристики: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Давиденко Ганна Віталіївна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2009. – 19 с. (Davydenko G. V. Nimec'ka narodna pobutova kazka: tematychni, strukturno-kompozycijni ta lingvokul'turni harakterystyky: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 / Davydenko Ganna Vitalii'vna; Kyi'vs'kyj nacional'nyj un-t im. Tarasa Shevchenka. – K., 2009. – 19 s.)

10. Дандес А. Фольклор: семиотика и/или психоанализ: сб. ст. / А. Дандес; [пер. с англ.; сост. А.С. Архипова; редкол.: Е. М. Мелетинский и др.]. – М.: Вост. лит., 2003. – 279 с. (Dandes A. Fol'klor: semiotika i/ili psihoanaliz: sb. st. / A. Dandes; [per. s angl.; sost. A.C. Arhipova; redkol.: E. M. Meletinskij (pred.) i dr.]. – M.: Vost. lit., 2003. – 279 s.)

11. Карпенко С. Д. Міфологічні мотиви в українських народних казках про тварин: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07 / Карпенко Світлана Дмитрівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. –

194 с. (Karpenko S. D. Mifologichni motyvy v ukrai'ns'kyh narodnyh kazkah pro tvaryn: dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.07 / Karpenko Svitlana Dmytrivna; Kyi'vs'kyj nacional'nyj un-t im. Tarasa Shevchenka. – K., 2004. – 194 s.)

12. Кербелите Б. Типы народных сказок: структурно-семантическая классификация литовских народных сказок: в 2 ч. / Бронислава Кербелите; [пер. с лит. Б. Кербелите]. – М.: Изд-во РГГУ, 2001. – Ч. 1. – 431 с. (Kerbelite B. Tipy narodnyh skazok: strukturno-semanticheskaja klassifikacija litovskih narodnyh skazok: v 2 ch. / Bronislava Kerbelite; [per. s lit. B. Kerbelite]. – M.: Izd-vo RGGU, 2001. – Ch. 1. – 431 s.)

13. Кербелите Б. Типы народных сказок: структурно-семантическая классификация литовских народных сказок: в 2 ч. / Бронислава Кербелите; [пер. с лит. Б. Кербелите]. – М.: Изд-во РГГУ, 2005. – Ч. 2. – 724 с. (Kerbelite B. Tipy narodnyh skazok: strukturno-semanticheskaja klassifikacija litovskih narodnyh skazok: v 2 ch. / Bronislava Kerbelite; [per. s lit. B. Kerbelite]. – M.: Izd-vo RGGU, 2005. – Ch. 2. – 724 s.)

14. Кириллова О. Ю. Языковые особенности современной немецкой литературной сказки (проблема дискурса): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Кириллова Ольга Юрьевна; Нижегородский государственный лингвистический университет имени Н. А. Добролюбова. – Нижний Новгород, 2005. – 23 с. (Kirillova O. Ju. Jazykovye osobennosti sovremennoj nemeckoj literaturnoj skazki (problema diskursa): avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 / Kirillova Ol'ga Jur'evna; Nizhegorodskij gosudarstvennyj lingvisticheskij universitet imeni N. A. Dobroljubova. – Nizhnij Novgorod, 2005. – 23 s.)

15. Кирилюк О. С. Універсалії культури і семіотика дискурсу. Казка та обряд: [монографія] / Олександр Сергійович Кирилюк; НАН України. Центр гуманіт. освіти. Одес. філ. – 2-ге вид., доповн. та виправл. – Одеса: ЦГО НАН України: Автограф, 2005. – 372 с. (Kyryljuk O. S. Universalii' kul'tury i semiotyka dyskursu. Kazka ta obrjad: [monografija] / Oleksandr Sergijovych Kyryljuk; NAN Ukrai'ny. Centr gumanit. osvity. Odes. fil. – 2-ge vyd., dopovn. ta vypravl. – Odesa: CGO NAN Ukrai'ny: Avtograf, 2005. – 372 s.)

16. Культурология. XX век: энциклопедия: в 2-х т. / [гл. ред., сост. и авт. проекта С. Я. Левит; отв. ред. Л. Т. Мильская]. – СПб.: Университетская книга; Алетейя. – Т. 2 : М-Я. – 1998. – 446 с. (Kul'turologija. HH vek: jenciklopedija: v 2-h t. / [gl. red., sost. i avt. proekta S. Ja. Levit; otv. red. L. T. Mil'skaja]. – SPb.: Universitetskaja kniga; Aletejja. – T. 2 : M-Ja. – 1998. – 446 s.)

17. Ланчуковська Н. Роль інтонації в актуалізації прагматики звучащої чарівної казки / Н. Ланчуковська // Лінгвістика: зб. наук. праць. – Вип. 1. – Херсон : Вид-во ХДУ. – 2005. – С. 25-30. (Lanchukovs'ka N. Rol' intonacii' v aktualizacii' pragmatyky zvuchashhoi' charivnoi' kazky / N. Lanchukovs'ka // Lingvistyka: zb. nauk. prac'. – Vyp. 1. – Herson : Vyd-vo HDU. – 2005. – S. 25-30.)

18. Лещенко О. І. Особливості реалізації антропоцентричності в англомовних казках: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Лещенко Ольга Іллівна; Київський держ. лінгвістичний ун-т. – К., 1996. – 21 с. (Leshhenko O. I. Osoblyvosti realizacii' antropocentrychnosti v anglomovnyh kazkah: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 / Leshhenko Ol'ga Illivna; Kyi'vs'kyj derzh. lingvistychnyj un-t. – K., 1996. – 21 s.)

19. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – 2-ге вид., випр., доповн. – К.: Видавничий центр «Академія», 2007. – 752 с. (Literaturoznavchyj slovnyk-dovidnyk / [za red. R. T. Grom'jaka, Ju. I. Kovaliva, V. I. Teremka]. – 2-ge vyd., vypr., dopovn. – K.: Vydavnychyj centr «Akademija», 2007. – 752 s.)

20. Литературная энциклопедия терминов и понятий / [под ред. А. Н. Николюкина; Институт науч. информации по общественным наукам РАН]. – М.: НПК «Интелвак», 2001. –1600 стб. (Literaturnaja jenciklopedija terminov i ponjatij / [pod red. A. N. Nikoljukina; Institut nauch. informacii po obshhestvennym naukam RAN]. – M.: NPK «Intelvak», 2001. –1600 stb.)

21. Мамонова Ю. В. Когнитивно-дискурсивные особенности лексики английской бытовой сказки: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Мамонова Юлия Вахтанговна; Московский ордена Дружбы народов государственный лингвистический университет. – М., 2004. – 21 с. (Mamonova Ju. V. Kognitivno-diskursivnye osobennosti leksiki anglijskoj bytovoj skazki: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 / Mamonova Julija Vahtangovna; Moskovskij ordena Druzhby narodov gosudarstvennyj lingvisticheskij universitet. – M., 2004. – 21 s.)

22. Мастилко Н. В. Іспанська народна казка: жанрово-композиційний та лінгвопрагматичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 / Мастилко Наталія Володимирівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 20 с. (Mastylko N. V. Ispans'ka narodna kazka: zhanrovo-kompozycijnyj ta lingvopragmatychnyj aspekty: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.05 / Mastylko Natalija Volodymyrivna; Kyi'vs'kyj nacional'nyj un-t im. Tarasa Shevchenka. – K., 2005. – 20 s.)

23. Мелетинский Е. М. Герой волшебной сказки. Происхождение образа / Елеазар Моисеевич Мелетинский. – М.-СПб.: Академия Исследований Культуры, Традиция, 2005. – 240 с. (Meletinskij E. M. Geroj volshebnoj skazki. Proishozhdenie obraza / Eleazar Moiseevich Meletinskij. – M.-SPb.: Akademija Issledovanij Kul'tury, Tradicija, 2005. – 240 s.)

24. Нефьодова О. Д. Особливості лінгвостилістичної організації тексту британської літературної казки: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Нефьодова Олена Дмитрівна; Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2001. – 18 с. (Nef'odova O. D. Osoblyvosti lingvostylistychnoi' organizacii' tekstu brytans'koi' literaturnoi' kazky: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 / Nef'odova Olena Dmytrivna; Harkivs'kyj nacional'nyj un-t im. V.N. Karazina. – Harkiv, 2001. – 18 s.)

25. Никифоров А. И. Сказка / А. И. Никифоров // Литературная энциклопедия терминов и понятий: в 11 т. / [гл. ред. Луначарский А. В.]. – М.: Худож. лит. – Т. 10. – 1937.– Стб. 768-783. (Nikiforov A. I. Skazka / A. I. Nikiforov // Literaturnaja jenciklopedija terminov i ponjatij: v 11 t. / [gl. red. Lunacharskij A. V.]. – M.: Hudozh. lit. – T. 10. – 1937.– Stb. 768-783.)

26. Никифоров А. И. Сказка и сказочник / Александр Исаакович Никифоров; [сост., вступ. ст. Е. А. Костюхина]. – М.: ОГИ, 2008. – 376 с. (Nikiforov A. I. Skazka i skazochnik / Aleksandr Isaakovich Nikiforov; [sost., vstup. st. E. A. Kostjuhina]. – M.: OGI, 2008. – 376 s.)

27. Олкер Х. Р. Волшебные сказки, трагедии и способы изложения мировой истории / Х. Р. Олкер; [пер. с англ. В. Л. Цымбурского] // Язык и

моделирование социального взаимодействия / сост.: В. М. Сергеев, П.Б. Паршин; общ. ред. В. В. Петрова. – М.: Прогресс, 1987. – С. 408-438. (Olker X. R. Volshebnye skazki, tragedii i sposoby izlozhenija mirovoj istorii / X. R. Olker; [per. s angl. V. L. Cymburskogo] // Jazyk i modelirovanie social'nogo vzaimodejstvija / sost.: V. M. Sergeev, P.B. Parshin; obshh. red. V. V. Petrova. – M.: Progress, 1987. – S. 408-438.)

28. Пименова М. В. Языковая картина мира: [учеб. пособие] / Марина Владимировна Пименова. – Серия «Славянский мир». – Вып. 7. –3-е изд. доп. – СПб.: СПбГУ, 2011. – 106 с. (Pimenova M. V. Jazykovaja kartina mira: [ucheb. posobie] / Marina Vladimirovna Pimenova. – Serija «Slavjanskij mir». – Vyp. 7. –3-e izd. dop. – SPb.: SPbGU, 2011. – 106 s.)

29. Плахова О. А. Английские сказки в этнолингвистическом аспекте: автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.04 / Плахова Ольга Александровна; Нижегородский государственный лингвистический университет имени Н. А. Добролюбова. – Нижний Новгород, 2007. – 24 с. (Plahova O. A. Anglijskie skazki v jetnolingvisticheskom aspekte: avtoref. dis. … kand. filol. nauk: 10.02.04 / Plahova Ol'ga Aleksandrovna; Nizhegorodskij gosudarstvennyj lingvisticheskij universitet imeni N. A. Dobroljubova. – Nizhnij Novgorod, 2007. – 24 s.)

30. Померанцева Э. В. Сказка / Э. В. Померанцева // Краткая литературная энциклопедия: В 9 т. / [гл. ред. А. А. Сурков*].* – М.: Советская энциклопедия. – Т. 6: Присказка – «Советская Россия». – 1971. – Стб. 880-882. (Pomeranceva Je. V. Skazka / Je. V. Pomeranceva // Kratkaja literaturnaja jenciklopedija: V 9 t. / [gl. red. A. A. Surkov]. – M.: Sovetskaja jenciklopedija. – T. 6: Priskazka – «Sovetskaja Rossija». – 1971. – Stb. 880-882.)

31. Пропп В. Я. Поэтика фольклора: Собр. тр. В.Я. Проппа / Владимир Яковлевич Пропп; [состав., предисл. и коммент. А. Н. Мартыновой]. – М.: Лабиринт, 1998. – 352 с. (Propp V. Ja. Pojetika fol'klora: Sobr. tr. V.Ja. Proppa / Vladimir Jakovlevich Propp; [sostavl., predisl. i komment. A. N. Martynovoj]. – M.: Labirint, 1998. – 352 s.)

32. Пропп В. Я. Русская сказка: Собр. тр. В.Я. Проппа / Владимир Яковлевич Пропп; [научная ред., коммент. Ю. С. Рассказова]. – М.: Лабиринт, 2000. – 416 с. (Propp V. Ja. Russkaja skazka: Sobr. tr. V.Ja. Proppa / Vladimir Jakovlevich Propp; [nauchnaja red., komment. Ju. S. Rasskazova]. – M.: Labirint, 2000. – 416 s.)

33. Пропп В. Я. Морфология волшебной сказки / Владимир Яковлевич Пропп; [науч. ред. И. В. Пешкова]. – М.: Лабиринт, 2001. – 192 с. (Propp V. Ja. Morfologija volshebnoj skazki / Vladimir Jakovlevich Propp; [nauch. red. I. V. Peshkova]. – M.: Labirint, 2001. – 192 s.)

34. Российский гуманитарный энциклопедический словарь: в 3 т. / [гл. ред. П. А. Клубков; рук. проекта С. И. Богданов]. – М., СПб.: ВЛАДОС: Изд-во филол. фак. С.-Петерб. гос. ун-та. – Т. 3: П-Я. – 2002. – 704 с. (Rossijskij gumanitarnyj jenciklopedicheskij slovar': v 3 t. / [gl. red. P. A. Klubkov; ruk. proekta S. I. Bogdanov]. – M., SPb.: VLADOS: Izd-vo filol. fak. S.-Peterb. gos. un-ta. – T. 3: P-Ja. – 2002. – 704 s.)

35. Ревзин И. И. К общесемиотическому истолкованию трех постулатов Проппа: анализ сказки и теория связности текста / И. И. Ревзин // Типологические исследования по фольклору: сб. статей памяти

В.Я. Проппа. – М.: Наука. – 1975. – С. 77-91. (Revzin I. I. K obshhesemioticheskomu istolkovaniju treh postulatov Proppa: analiz skazki i teorija svjaznosti teksta / I. I. Revzin // Tipologicheskie issledovanija po fol'kloru: sb. statej pamjati V.Ja. Proppa. – M.: Nauka. – 1975. – S. 77-91)

36. Смирнов А. В. Языковая картина мира английской народной сказки: [монография] / Алексей Владимирович Смирнов. – СПб.: ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2007. – 100 с. (Smirnov A. V. Jazykovaja kartina mira anglijskoj narodnoj skazki: [monografija] / Aleksej Vladimirovich Smirnov. – SPb.: LGU im. A.S. Pushkina, 2007. – 100 s.)

37. Соборная И. С. Этнокультурные особенности сказочного дискурса: лингвориторический аспект (на материале русских, польских и немецких сказок): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Соборная Ирина Степановна; Сочинский государственный университет туризма и курортного дела. – Сочи, 2004. – 19 с. (Sobornaja I. S. Jetnokul'turnye osobennosti skazochnogo diskursa: lingvoritoricheskij aspekt (na materiale russkih, pol'skih i nemeckih skazok): avtoref. diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.19 / Sobornaja Irina Stepanovna; Sochinskij gosudarstvennyj universitet turizma i kurortnogo dela. – Sochi, 2004. – 19 s.)

38. Тараненко Л.І. Моделювання концептосфери змістового насичення фольклорних творів / Л.І. Тараненко // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2014. – Вип. 127. – С. 163-172. (Taranenko L.I. Modeljuvannja konceptosfery zmistovogo nasychennja fol'klornyh tvoriv / L.I. Taranenko // Naukovi zapysky. Serija: Filologichni nauky (movoznavstvo). – Kirovograd: RVV KDPU im. V. Vynnychenka. – 2014. – Vyp. 127. – S. 163-172)

39. Франц М.-Л. фон. Психология сказки. Толкование волшебных сказок. Психологический смысл мотива искупления в волшебной сказке / Мария-Луиза фон Франц; [пер. с англ.]. – СПб.: Б.С.К., 1998. – 360 с. (Franc M.-L. fon. Psihologija skazki. Tolkovanie volshebnyh skazok. Psihologicheskij smysl motiva iskuplenija v volshebnoj skazke / Marija-Luiza fon Franc; [per. s angl.]. – SPb.: B.S.K., 1998. – 360 s.)

40. Цивьян Т. В. К семантике пространственных элементов в волшебной сказке (на материале албанской сказки) / Т. В. Цивьян // Типологические исследования по фольклору: сб. статей памяти Владимира Яковлевича Проппа (1895-1970) / составители Е. М. Мелетинский, С. Ю. Неклюдов. – М.: Наука. – 1975. – С. 191-213. (Civ'jan T. V. K semantike prostranstvennyh jelementov v volshebnoj skazke (na materiale albanskoj skazki) / T. V. Civ'jan // Tipologicheskie issledovanija po fol'kloru: sb. statej pamjati Vladimira Jakovlevicha Proppa (1895-1970) / sostaviteli E. M. Meletinskij, S. Ju. Nekljudov. – M.: Nauka. – 1975. – S. 191-213.)

41. Черепанова И. Дом колдуньи. Язык творческого бессознательного / Ирина Черепанова. – М.: «КСП+», 1999. – 416 с. (Cherepanova I. Dom koldun'i. Jazyk tvorcheskogo bessoznatel'nogo / Irina Cherepanova. – M.: «KSP+», 1999. – 416 s.)

42. Щурик Н. В. Опыт лингвосемиотического анализа народной волшебной сказки: на материале британских и русских народных волшебных сказок: автореф. дисс. … канд. филол. наук: 10.02.19 / Щурик Наталья Викторовна; Иркутский государственный лингвистический

университет. – Иркутск, 2007. – 26 с. (Shhurik N. V. Opyt lingvosemioticheskogo analiza narodnoj volshebnoj skazki: na materiale britanskih i russkih narodnyh volshebnyh skazok: avtoref. diss. … kand. filol. nauk: 10.02.19 / Shhurik Natal'ja Viktorovna; Irkutskij gosudarstvennyj lingvisticheskij universitet. – Irkutsk, 2007. – 26 s.)

43. Эстес К.П. бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях / Кларисса Пинкола Эстес; [пер. с англ.]. – М.: Издательский дом «София», 2006. – 496 с. (Jestes K.P. begushhaja s volkami. Zhenskij arhetip v mifah i skazanijah / Klarissa Pinkola Jestes; [per. s angl.]. – M.: Izdatel'skij dom «Sofija», 2006. – 496 s.)

44. Aarne A. The Types of the Folktale: a Classification and Bibliography / Antti Aarne; [translated and enlarged by S. Thompson]. – 2nd revision. – Helsinki: Academia Scientarum Fennica, 1961. – 508 p.

45. Bascom W. The Forms of Folklore: Prose Narratives / W. Bascom // The Journal of American Folklore. – 1965. – Vol. 78, No. 307. – P. 3-20.

46. Bremon C. The morphology of the French Fairy Tale: Ethical model Text / C. Bremon // Patterns in oral literature / eds. H. Jason, D. Segal. The Hague, Paris: Mouton. – 1977. – P. 49-76.

47. Dégh L. Folk Narrative / L. Dégh // Folklore and Folklife: An Introduction / ed. by Richard M. Dorson. – Chicago, L.: The University of Chicago Press, 1982. – P. 53-83.

48. Folklore: an Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art / [ed. by Thomas A. Green]. – Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC-CLIO, 1997. – 892 p.

49. Grimm J. Deutsche Sagen / Jacob Ludwig Karl Grimm. – 4th ed. – Berlin: Nicolaische Verlags-Buchhaldung, 1905. – 530 p.

50. Haase D. The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales, Vol. 1-3 / Donald Haase. – Westport, Connecticut, L.: Greenwood Press, 2008. – 1160 p.

51. Hasan M. El-Shamy. Psychologically-Based Criteria for Classification by Motif and Tale Type / M. El-Shamy Hasan // Journal of Folklore Research. – 1997. – Vol. 34, No. 3. – P. 233-243.

52. Jason H. Texture, Text, and Context of the Folklore Text vs. Indexing / H. Jason // Journal of Folklore Research. – 1997. – Vol. 34, No. 3. – P. 221-225.

53. Luthi M. Das europäische Volksmarchen / Max Luthi. – 2nd rev. ed. – Bern, München: Francke, 1960. – 132 p.

54. Zipes J. Fairy Tales and the Art of Subversion: The Classical Genre for Children and the Process of Civilization / J. Zipes. – 2nd ed. – N.Y., L.: Routledge, 2006. – 254 p.

УДК 811.133

АКСІОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ ДЕНОТАТІВ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ

Швачко С.О.
Україна, м. Суми

У роботі розглядаються лінгвокогнітивні аспекти параметричного оцінювання референтів на матеріалі слів англомовного дискурсу. Фокусується увага на кількісних словах-номінаціях понять «багато» – «мало». Складністю онтологічної природи референтів зумовлено вибір методів їх аналізу: дистрибутивного, компонентного, дискурсивного, концептуального.

Ключові слова: лінгвокогнітивні аспекти, параметричні оцінки, поняття «багато» – «мало», англійська мова.

В статье исследуются лингвокогнитивные аспекты слов в качестве оценивания результатов познания. Фокусируется внимание на номинациях понятий «много» – «мало» в английском дискурсе. Выбор методов объективируется природой референтов, а также тенденциями современной методологии, т.е. дистрибутивным, компонентным, дискурсивным и концептуальным анализами.

Ключевые слова: лингвокогнитивные аспекты, параметрические оценки, понятия «много» – «мало», английский язык.

The article in question deals with the linguocognitive aspects of words, the way they assess results of cognition. Attention is being focused upon nominations of notions "many/much" – "few/little". The methods used in the paper are being objectivized by the nature of investigated referents and tendencies in modern methodology, i.e. distributional, componential, discursive and conceptual analysis. The goal of investigation is aimed at taxonomy of linguistic nominations, namely assessing quantitative markers of cognitive proceedings.

Keywords: linguocognitive aspects, parameter assessment of English denotates, notions "many/much" – "few/little", the English language.

Постановка проблеми. Проблема пізнання та оцінювання його результатів має міждисциплінарний характер і глибоке філософське коріння. Аналіз лінгвального матеріалу свідчить, що в словах вербалізуються кількісні та якісні характеристики референтів. Характер пізнання залежить від поставленої мети, методів та суб'єкта дослідження. Саме тому і фокусується в роботі увага на дослідженні лінгвокогнітивних аспектів категоріальної природи понять «*багато*» – «*мало*».

Мета статті полягає у систематизації лінгвістичних засобів позначення параметричних оцінок денотатів в англомовному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Слова не лише називають речі, позначають поняття, але й оцінюють позначуване (денотати) кількісними / якісними маркерами. Слова семантизують аксіологічні параметри синкретично (інформуючи, оцінюють), або – однозначно (тільки оцінюють). Кількісні параметри вербалізуються в мовленнєвому модусі у масштабах оцінювальної тріади *точно – приблизно – невизначено*. Базовими є числівники та димензіональні слова (англ. *dimension* «вимірювання,твимір; *pl*. величина, розміри; об'єм; відстань; простір») [2]. На вертикалі мови семантизація кількісних характеристик вербалізується гетерогенно – на певних рівнях мови, від морфемного до фразеологічного. Спільним при цьому є те, що кількісні маркери вказують на результати оцінювання денотатів – відповідно дискретних або недискретних. Кількісні слова трансформуються у якісні маркери або *спустошуються*. Пор. феномени гіперболізації, деквантифікації, стилістичного контрасту. Наприклад, англ. *seven wonders,* укр. *сто вовків гнались.* Від рангу числівників (низького чи високого), назви малих чи великих чисел залежить семантика фразеологізмів та позначення ними понять *мало* або *багато.* Пор.: укр. *сказати два слова, тисячу раз тобі говорили.* Процес пізнання відбувається послідовно на векторі *нічого не пізнано – мало пізнано – дещо пізнано – чимало (багато) пізнано – все (ідеально) пізнано.* Пізнання як ментальний процес знаходить своє вираження у слові, що іноді трактується, як мікрокосм свідомості (за Л.Виготським). Звернення до емпірії модусів *мови – мовлення – мовленнєвої діяльності* об'єктивує наявність кластерів семіотичних одиниць на позначення *мало* або *багато.* Значущість цієї тези зафіксовано в англійському виразі *use soft words but hard facts.* Категоризація концептів мотивує лінгвокогнітивну еволюцію номінативних та комунікативних одиниць. Базовою у задіяних концептах є діада англ. *a few/little :: many/much.* Їх однойменні семи слугують критерієм співвіднесення мовних одиниць із лексико-семантичними полями *мало* та *багато*. Лексична відсутність зазначених маркерів об'єктивує наявність імпліцитної вербалізації оцінок.

Граматичні засоби позначення відповідних понять пройшли у мові процес делексикалізації інволюції від повнозначних лексичних вихідних форм до синтаксичних формантів [3]. Це явище ілюструється статусом прийменників, сполучників, вигуків та граматичних денумеральних дублетів *–teen, –ty* (<ten) [2]. Дієвим є і зворотній процес, повернення до повнозначного слова. Пор. англ. *in her teens,*

teeners, twins. Полярні напрямки цих процесів є інгерентними в словосполученнях несерйозного та нестандартного ґатунку. Пор. англ. *the more we know – the more we forget, the more we forget – the less we know.*

Оцінювання предметів у процесі спілкування відбувається вживанням певних мовних одиниць, зареєстрованих у словниках та в пам'яті носіїв мови, а також – шляхом використання інновацій, що з'являються у нестандартному образі. Поява номінацій *багато* та *мало*, в епідигматичному домені є вельми валоративним для осмислення тенденцій розвитку топікових парадигм, процесів еволюції та інволюції, конвергенції та дивергенції, дієвості законів антропоцентризму, динамізму та адаптивності. Діючими та універсальними залишаються закони синергетики («співпраця» – паттернів самоорганізації та самоконтролю). Діахронічні вкраплення в епідигматику є релевантними для семантичного та формального девіаційного буття об'єктів. Номінативні одиниці (НО) представлені у мовному модусі двома групами – назвами предметів та понять. НО кожної із них мають альтернативний статус творення або перцепції, але при цьому обов'язковим є використання прецедентного досвіду носіїв мови. Явище мовного синкретизму (різновиди від бісемії до полісемії) свідчить про те, що семантичне буття кожного слова в процесі своєї еволюції девіюють в іншу семантичну нішу. Коли сема слова нігілюється, нове значення стає узуальним, а з часом – стабільним. При цьому старе значення може зникати, архієзуватися, лакунізуватися, а діахронічні вкраплення нагадують про зв'язок цивілізацій.

Поняття *мало/багато* розкриваються у лінгвістичному аналізі за допомогою їх маркерів на морфемному, лексичному, граматичному, фразеологічному рівнях мови. Пор. англ. *Bluish, fiftyish, sweetish, milliard, coward, booklet, fearless, polyglot, minitext, polysemy, underdo, overvalue.* Афікси на позначення *мало / багато* мають різні етимологічні зв'язки у мовних підсистемах.

Вихідна лексична одиниця в дериватах-новоутвореннях з афіксами та іншими морфемами змінює свій семантичний дизайн. Пор. англ. *to underdo – to overdo, many sided – few sided, to overcook – to undercook, to undervalue – to overvalue.* У цьому паттерні народжується новий кластер антонімічного ряду: вторинні утворення модифікуються та покидають «батьківську хату». Доречним є приклад із лексемою *hard*, що протиставляється лексемі *hardly:* вихідна форма позначає

позитивне значення, а похідна, дистантуючись виражає негативне відношення. Оцінні значення є адгерентними до основних значень (інформативних). Синкретизм актуалізується й у малих текстах на позначення несерйозного коментування, гри словом або ситуацією. «Комфортно» почувають себе маркери негації при створенні комічного ефекту в неочікуваному контрастивному порівняння.

-What is that- that has no eyes yet sees? (potato).

-He who can – does, he who cannot – teaches (B.Shaw).

-We never know the value of water till the well is dry.

-Didn't I meet you in Tolerado? – No, I never was in Tolerado.

-Neither was I. It must have been to other fellows.

-I don't feel well.

-Where don't you feel well?

-In class.

You can't sleep in my class.

-If you didn't talk so loud, I could.

Vision is the art of seeing (J.Swift).

Причетним до стилістичного феномена є оксиморон. Пор. англ. *low skyscrapers, horribly beautiful, sweet sorrow, poor millionaire, crying silence, littlest great man, darkly pure, open secret, sun weather friend, worst friend, uncrowded crowd.* Асемантична валентність генерує і стилістичний засіб літоти, що демонструє приховані семи типу «*мало*», «*зменшення*» шляхом словесної образності [3].

Експліцитні та імпліцитні засоби контрасту є вельми фреквентивними: англ. *hope is a good breakfast but is a bad supper (Bacon). A rich man is nothing but a poor man with money (G.Mencken). Discontent is the first step in the progress in a man or nations (O.Wilde). When it is not necessary to change it is not necessary to change (West). We can't make you rich but we guarantee to keep you well heelled (unauthorized). Nothing is worth doing except when the world says it is impossible (O.Wilde).*

Релевантними до *Ніщо є* англ. *something*, укр. *дещо*, *щось*, рос. *Нетто* та, зокрема, значно семантично і функціонально-граматично віддаленіші англ. *certain* і рос. *некогда*, *негде*.

Г. Сковорода залишив афоризм (релевантний до нашої проблеми) *Тілом ми – ніщо, але думкою – щось та ще й велике*.

Лакунарні місця у пізнавальному процесі розкриваються, делакунізуються, мінімізуються та розширяють простір для подальшого пошуку.

Білі плями (лакуни) позначаються частиномовно, синтаксичними, номінативними одиницями, як і личить модусу мовлення. У мовленнєвій практиці лакуни мають і невербальні образи, що потребує уваги дослідників.

Осмислення поняття *Ніщо* (та адгерентних понять *Дещо*, *Щось*) сприяє не тільки ідентифікації нового лексикону відповідних мовних секторів, але й розумінню тези стосовно пізнання світу засобами категоризації в діаді мислення :: мова.

Низка релевантних маркерів *Ніщо*, *Ніде*, *Ніхто* задіяні у вічному процесі, за словами Т.Г.Шевченка *І нема тому почину і краю немає.* Вивчення природи номінацій понять *Ніщо*, *Багато*, *Мало* препарує осмислення їхньої семантичної парадигми. Вербалізація аксіологічних оцінок референтів детермінується дієвістю соціальних і лінгвальних факторів, у модусах мови, мовлення, мовленнєвої діяльності [3].

Комплексний аналіз кластерів номінацій «багато», «мало» стосується їх етимологічних витоків, лексичного та граматичного наповнення, епідигматичних тенденцій, семантичних та формальних девіацій [1].

Домінантними в парадигмах *мало* /*багато* є лексеми: *little / few, much / many. (Much water, to swim much, to be one too many, the little small quantity, take very little pain).* Вибір цих слів в англомовних парадигмах детермінується чинником дискретності та недискретності денотатів. Кількісні ознаки притаманні як предметам, так і діям, про що свідчать монолексемні та полілексемні одиниці типу: англ. *small,little, much, little green man, Little Fox, much ado about nothing, to eat much, to think much, to have a few, but not many, many a man, many a time.*

Лексема *little* та її варіанти звучать алітеративно у секондарних одиницях типу англ. *hopeless, fearless, last but not least, Lesser Asia.* У дериватах з *–less* суфікс не зберігає квантитативної семи, що не притаманне суфіксу *–most (furthermost)*. Лексикографічна паспортизація досліджуваних слів презентує їх синонімічні паралелі, алоніми:

much *– a great quantity, a good quantity, a lot of, great in quantity, amount, extent, degree;*

many *– a lot, a large indefinite number, numerous, considerable, not few;*

little *– not enough, not much, a small amount of quantity;*

few *– not many, not enough, a small number of quantity.*

Зазначені слова тяжіють до лексико-семантичного поля кількості, про що свідчать їх спільні алоніми (*quantity, number*), взаємоназивання (*many – not few, little – not much),* спільні конкретизатори (*good, numerous, considerable, enough)*. Ознака кількості специфічно маркується на епідигматичному векторі. Пор.: англ. *muchness, many-sided, many-staged, fewness, little-go, littleness, the least, the many* etc.

Валоративність зазначених номінацій проявляється процесах лексикалізації словосполучень, збільшення корпусу фразеологізмів. Наприклад:

little *– green man, Little Fox, little by little, not a little, too little, after a little, little things, from little on; least said and soonest mended; make less of something;*

much *– much of a size, much of muchness, much of what you say, how much?, too much for me, all the more, so much the more;*

many *– many a man, many a song, many a tongue, many a time, as many the same, as many again, one too many , how many?;*

few *– to have a few not many* [4].

Досліджувані слова представлені у фразеологічних полілексемних одиницях типу: *Little things amuse little minds; Much ado about nothing; Much water has flown under the bridges since that time; Too many cooks spoil the broth; There has been many a peck of salt eaten since that time; Many a little makes a mickle, least said and soonest mended; to make less of something.*

Кількісні значення дескриптуються також синтаксичними словосполученнями типу англ. *row – a number of persons or things in a line; ruck – a number of ordinary, commonplace people or things; school – a large number of fish swimming together; scores – very many; school – a great number (esp. of fish in school); squadron – a number of large warships; stack – a large quantity (heap, a pile); superabundant – very abundant; surfeit – too much (for drink); swarm – a large number of moving creatures; thousands of – a large number; train – a number of railway coaches; unnumbered – too many to count; variety (sing.) – a number or group; volley – a number of missiles.*

Стилістичний прийом *litotes* (давньогрецьк. λιτότης «літотес – риторична фігура стриманого ствердження у формі заперечення заперечення») перегукується з лексичною експліцитною парадигмою: англ*. little ways, little singer, from little up, the more you know – the more you forget, the more you forget – the less you know; the last but not least; the more haste the less speed.* Семантично близьким словам

аксіоматично притаманні спільні епідигматичні вектори. Так, прикметник *small* (*«little», «not large»)* відкритий тенденціям формальних та семантичних девіацій). На відміну від *small* лексема *little* генерує граматикалізований суфіксом *–less.* Ступені порівняння *small* позначені синтетичністю. Пор.: англ. *little- or less or lesser; littlest, least. Small refers to size, amount; degree; duration; small brevity.*

Поняття «*багато*» та «*мало*» позначаються не лише однойменними одиницями: Існує ціле поле гетерогенних маркерів їх омовлення. Пор.: англ. *booklet, birdie, manysided, polysemy, multitude, minority, majority, numerous; a slice of bread, a tiny number of people, a fair amount of money, oceans of wishes, thousands of pardons, miles of roads, bushels of girls.* Семи «*багато*», «*мало*» реалізуються експліцитно: морфемами, словами, вільними та фразеологічними словосполученнями. Стабільним джерелом поповнення лексико-семантчної парадигми виступають, з одного боку, числівники, а з іншого, – слова міри та ваги, що генерується процесами детермінологізації вихідних термінів [2; 3].

В корпусі англійських позначень «*багато*», «*мало*» виокремлюється група одиниць з немаркованими (або майже немаркованими) у поверхневій структурі імпліцитними смислами, що притаманне пареміям в інтралінгвальних та інтерлінгвальних культуремах. Пор.: англ. *Be swift to hear, slow to speak* – укр. *Говори мало, слухай багато, а думай ще більше;* англ. *A small rain lays great dust* – укр. *З малої хмари великий дощ буває; Що занадто – то нездорово.* – англ. *More than enough is too much;* укр. *Де руки й охота, там скора робота* – англ. *Many hands make light work;* укр. *Дитині дай волю, так сам підеш в неволю* – англ. *Too much love of the parent corrupts the youth.*

Номінаціям понять *Багато*, *Мало*, *Ніщо* притаманне явище спустошеності, деквантифікації. Це спостерігається в семантичній девіації суфікса *–less*, що генетично походить від *little* (точніше – компаративної форми *less*). У словах з морфемою *less* десемантизується кількісне значення, скоріше позначається його відсутність. Пор.: англ. *Fearless, hopeless, homeless.*

Семантична спустошеність та деквантифікація прослідковується також у фразеологізмах з іншими одиницями, які зазвичай еволюціонують від предметного значення. Пор. англ. *Two heads are better than one, to miss a mile, thousands of pardons, inches of love, scruples of conscience, ells of beer, span of life, bushels of girls, fathoms*

deep in love, one in a thousand; укр. *борода з лікоть, а ума з ніготь, пучок радості, купка осель, баняк розуму*.

Десемантизація кількісних одиниць спостерігається у скоромовках та курйозах типу англ. *An ounce of good life is better than a pound of pardon; Peter Piper picked a peck of pickled pepper; how many ifs go to a bushel? To make a pint measure hold a quart.* В англійській мові виокремлюється об'ємна парадигма лексичних конкертизаторів на позначення партитивності та збірності. Пор. англ. *a piece of chalk, a bit of bread, a cake of soap, a slice of lemon, a lump of sugar, a cake of soap, a sheet of paper, a bar of chocolate, a flock of birds, a flight of doves, a heard of cows, a team of horses, a bill of cotton, a crowd of people,* тощо. Спустошеність числівників спостерігається у прикладах типу англ. *To make both (two) ends meet; to be as cross as (two) dogs over one bone, when (two) Sundays meet together, to be in (two, twenty) different minds, to look two (nine)ways for Sunday, to be like (two) peas, as drunk as (seven) lords* [4].

Лексеми *little, few, much, many* англомовного дискурсу представлені різними частинами мови, що детермінується її семантичним навантаженням синтаксичною позицією. Пор.: англ. *He knows a little of everything, after a little you will feel better, from little up he has made a less of reading. Less did he think of little ones? Will you come a little way with me?* До архаїчних структур тяжіють словосполучення типу *many a man, many a story,* тощо.

Актуальність номінацій «багато», «мало» об'єктивується їх наявністю у:

- списках етимологічних дублетів *far – father, further – farthest, furthest; late – later, latter – latest, last; little – littler, less, lesser – littlest, last*;
- семантичній девіації, зокрема, у випадках десемантизації (*hopeless, homeless*);
- конвертованих структурах *much ado about nothing; in the terms;*
- парадигматичних рядах квантитативного наповнення (*furthermost, so much the more, all the more)*;
- епідигматичних рядах (афіксація, словоскладання, конверсія);
- неочікуваних курйозах, плеоназмах типу: *gentlemostest, orangemostest, the little small quantity.*

Перспективним вважаємо вивчення срії лексем із семами "*middle", "more",* зокрема у загальному контексті десемантизації складників мовного поля кількості та його секторів. Епідигматичні

тенденції номінацій Ніщо, Дещо, Щось об'єктивують дієвість лінгвокогнітивних процесів у модусах мови та мислення. Слова виникають, зникають, модифікуються, спустошуються, еволюціонують, інволюціонують, міняють паспортизацію, набувають функції метазнаків, творять кластери неологізмів.

Висновки. Мова – найбільший духовний скарб, в якому народ виявляє себе творцем, передає нащадкам свій досвід і мудрість, перемоги і славу, культуру і традиції, думи і сподівання. Мова як гетерогенне явище потребує глибокого осмислення, комплексного підходу до наукового її буття. До лінгвальних таїн тяжіє і явище лакунарності забутих або непізнаних феноменів, що в перспективі є «вічним двигуном» нових відкриттів, включаючи і проблему Ніщо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Швачко С.О. Навчити вчитися!: Посібник / Світлана Олексіївна Швачко. − Вінниця: Вид-во «Нова Книга», 2006. − 136 с. (Švačko S.O. Navčyty včytysia!: Posibnyk / Cvitlana Oleksijivna Švačko. − Vinnycia: Vyd-vo «Nova Knyha», 2006. − 136 s.).
2. Швачко С.О. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском, украинском языках / Світлана Олексіївна Швачко. – К.: Вид-во «Вища школа», 1981. – 143 с. (Shvachko S.O. Yazyikovyie sredstva vyirazheniya kolichestva v sovremennom angliyskom, russkom, ukrainskom yazyikah / SvItlana OleksIYivna Shvachko. – K.: Vid-vo «Vischa shkola», 1981. – 143 s.).
3. Швачко С.О. У царині номінативних та комунікативних одиниць / Світлана Олексіївна Швачко. – Суми: СумДУ, 2010. – 168 с. (Švačko S.O. U caryni nominatyvnych ta komunikatyvnych odynyć / Svitlana Oleksijivna Švačko. – Sumy: SumDU, 2010. – 168 s.)
4. Webster's New World Dictionary. – USA, 1959. – 632 p.

РОЗДІЛ III

ПЕДАГОГІКА

УДК 028.42’159.922.72

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ: РОЗВИТОК КОГНІТИВНО-ПІЗНАВАЛЬНИХ НАВИЧОК СТУДЕНТІВ

Вовк О.І.
Україна, м. Черкаси

У статті досліджуються стилі та способи пізнання й кодування інформації як індивідуальні особливості, що впливають на оволодіння іноземною мовою студентами-філологами. Зокрема, акцентується увага на тому, що стилі і способи пізнання позначаються на індивідуальних репрезентаційних здатностях суб’єктів пізнання й забезпечують якісне засвоєння інформації.

Ключові слова: епістемологічні стилі, способи кодування інформації, ментальні репрезентації, способи пізнання.

В статье рассматриваются стили и способы познания и кодирования информации как индивидуальные особенности, влияющие на овладение иностранным языком студентами-филологами. В частности, подчёркивается, что стили и способы познания влияют на индивидуальные репрезентативные способности студентов и обеспечивают качественное усвоение информации.

Ключевые слова: эпистемологические стили, способы кодирования информации, ментальные репрезентации, способы познания.

The article investigates the role of learning styles and modes of information coding in foreign language acquisition. The idea is highlighted that learning styles influence students’ mental representations and individual modes of information coding, among which the verbal-symbolic, visual, subject-practical and sensory are singled out and described. It is presumed that the learning styles and modes of information coding dramatically effect conceptualization, memorization, assimilation and retrieval of the information under study.

Key words: learning styles, modes of information coding, mental representations, ways of cognition.

Постановка проблеми. Інтелектуальне виховання студентів у вищих навчальних закладах освіти передбачає розвиток їх когнітивних здібностей і врахування індивідуальних стилів пізнання. Це свідчить, що індивід є активним суб’єктом пізнання, здатним керувати своєю когніцією. Характер його реакцій на наявні ситуації найчастіше визначається тією когнітивною інтерпретацією, яку він сам здійснює. Як людина сприймає й інтерпретує власну поведінку та її наслідки, процеси пізнання, оточуючих тощо, більшою мірою залежить від її індивідуальних особливостей, до яких, крім усього іншого, можна віднести стилі і способи кодування інформації та пізнавальні стилі.

Метою цієї статті є розкритття суті стилів і способів когніції та визначення їх ролі в інтелектуальному розвитку суб'єктів пізнання та в оволодінні іноземною мовою.

Виклад основного матеріалу. Стилі кодування інформації розглядаються як індивідуально-своєрідні способи представлення вхідної інформації залежно від домінування певної модальності досвіду – слухової, зорової, кінестетичної, чуттєво-емоційної тощо. В останній час проблема існування різних способів сприйняття й репрезентування інформації активно розроблялась у царині нейролінгвістичного програмування. Так, виокремлено три основні сфери **«**сенсорного досвіду**»** людини: *візуальну, аудіальну* й *кінестетичну*. Відповідно, різні люди сприймають і опрацьовують інформацію про навколишнє середовище, переважно спираючись на *візуальний досвід* (за допомогою зорового каналу й мисленнєвих образів), на *аудіальний досвід* (через слух) або на *кінестетичний досвід* (через дотик, нюх та інші чуттєві враження). Тому для «візуала» типовою є пізнавальна позиція – дивитись, уявляти і спостерігати; для «аудіала» – слухати, говорити й обговорювати; для «кінестетика» – діяти, почувати й відчувати.

Отже, міра вираженості в індивідуальній репрезентативній системі того чи іншого способу представлення інформації – залежно від сформованості певних структур когнітивного досвіду людини – характеризує притаманний цій людині стиль кодування інформації. Зауважимо, що, за Дж. Брунером [5, с. 13], міра інтегрованості різних способів кодування інформації характеризує рівень інтелектуального розвитку суб'єкта пізнання. Способи кодування інформації – це суб'єктивні засоби, за допомогою яких індивід репрезентує (відображує) у своєму ментальному досвіді навколишній світ, і які він використовує з метою організації цього досвіду для майбутньої поведінки.

Психологічні дослідження способів кодування інформації вперше було представлено Дж. Брунером [5, с. 14]. Автор висуває ідею існування трьох основних способів суб'єктивного представлення світу: у вигляді *дій, наочних образів* і *мовних знаків*. Кожен із трьох способів кодування інформації – *дієвий, образний і символічний* – відображує події у свій власний спосіб. Кожний спосіб накладає сильний відбиток на психічне життя дитини в різному віці. Проте і в інтелектуальному житті дорослої людини взаємодія означених трьох способів кодування

інформації зберігається, становлячи, на переконання Дж. Брунера, одну з головних її рис.

Розвиток інтелекту здійснюється поряд із оволодінням трьома згаданими вище формами представлення інформації, що можуть частково переходити одна в іншу. Наприклад, у дошкільника провідну роль у його інтелектуальному житті відіграє досвід практичної взаємодії з предметами. Цей досвід згодом переноситься на план зорових представлень, стимулюючи словесно-мовленнєвий розвиток дитини. Вступ до школи дає потужний поштовх розвитку словесно-знакового способу відображення світу і тоді мова, завдяки своїм специфічним властивостям (зокрема, таким як: *категоріальність, ієрархічність, причинність, комбінаторність, контекстуальність*), радикально перебудовує і збагачує дієво-практичний та образний досвід школяра. На думку М. О. Холодної [11, с. 110], проблема полягає в тому, що традиційне навчання, перетворюючи слова (знаки, символи) чи не на єдиний засіб інтелектуального спілкування з дитиною, тим самим ігнорує ключове значення двох інших (настільки ж важливих для розвитку інтелектуальних можливостей дитини) способів накопичення знань про світ – через *дію* й *образ*. Проте, без залучення й відповідної організації *дієвого* (відтак і *чуттєво-сенсорного*), а також *візуально-просторового досвіду* дитини повноцінне засвоєння знаків і символів (в тому числі й оволодіння змістом понять) є доволі сумнівним. Мовні «коди» працюють марно, торкаючись лише поверхневих шарів уявлень дитини про світ.

Таким чином, можна припустити, що у структурі «зрілого інтелекту» перероблення інформації одночасно проходить – як мінімум, – у системі трьох основних «модальностей» досвіду: 1) *через знак* (словесно-мовленнєвий спосіб кодування інформації); 2) *через образ* (візуально-просторовий спосіб кодування інформації) та 3) *через чуттєве враження* з домінуванням тактильно-дотикових відчуттів (чуттєво-сенсорний спосіб кодування інформації). Іншими словами, коли людина щось розуміє, вона це словесно визначає, мисленнєво уявляє й відчуває [11, с. 111].

Аналогічне судження про те, що роботу думки забезпечують три «мови» переробки інформації – *знаково-символічна*, *образно-просторова* й *тактильно-кінестетична* – висловлює Л. М. Веккер [6, с. 45]. Відповідно, становлення інтелекту передбачає розвиток здатності здійснювати зворотні переведення з однієї «мови» представлення інформації на іншу.

Доречним тут буде згадати також позицію Р. Л. Солсо, як в аспекті когнітивного підходу розглядається проблема зберігання й «витягнення» з пам'яті інформації. На думку Р.Л. Солсо, з одного боку, можна стверджувати, що нервова активність, зв'язана зі зберіганням інформації, має специфічну форму, тобто зорова інформація кодується у вигляді внутрішнього «малюнку» й реактивується шляхом відтворення цього малюнку як при перегляді альбому, з іншого – можна припустити, що зорова інформація фільтрується й підсумовується та зберігається у вигляді абстрактних «висловлювань» про цей образ. У цьому випадку реактивація таких спогадів здійснюється через відтворення абстрактного коду, з якого, у свою чергу, і складається асоційований із ним суб'єктивний образ. І, насамкінець, можна стверджувати, що певна інформація одночасно зберігається як у зоровому, так і в абстрактному вигляді, тобто, що в розумі існує декілька кодів.

Згадані вище три позиції, які описують кодування інформації, називають, відповідно, *радикальною гіпотезою образів, концептуально-пропозиційною гіпотезою й гіпотезою подвійного кодування.* У межах радикальної гіпотези образів вважається, що люди можуть перетворювати зоровий і вербальний матеріал на образи, які згодом зберігаються в пам'яті. Згідно з концептуально-пропозиційною гіпотезою зорова і вербальна інформації представлені у вигляді вербальних висловлювань про об'єкти та їх відношення. В аспекті гіпотези подвійного кодування розглядаються дві системи кодування і зберігання інформації – вербальна й образна: інформація може кодуватись і зберігатись як у будь-якій із них, так і в обох одночасно.

Тісно зв'язаними зі стилями кодування інформації є епістемологічні стилі – індивідуально-своєрідні способи пізнавального ставлення людини до подій навколишнього середовища, що виявляється в особливостях індивідуальної «картини світу». Йдеться про те, що кожна людина має певний суб'єктивний ментальний простір, в межах якого вона осмислює події і який може бути описаний трьома вимірами, а саме: 1) ступенем *концептуалізації* (здатністю швидко вербалізовувати знання та обґрунтовано їх експлікувати), 2) ступенем *теоретизації* (здатністю абстрактно мислити з опорою на систему ідей і комплекс фактів) та 3) ступенем *екстенсивності* (широтою осягнення великої кількості фактів, ідей, інтересів) [10, с. 292].

Науковці висловлюють припущення, що індивідуальні уявлення про світ є функцією «психоепістемологічного профілю» особистості. Зокрема, виокремлюються три базових способи мислення (відповідно до способів пізнання світу): *емпіризм, раціоналізм і сенсуалізм*, на основі яких будуються «образи світу» людини. Так, Дж. Ройс виділяє три епістемологічних стилі: *емпіричний, раціоналістичний і метафоричний*.

Емпіричний стиль – це стиль пізнання, при якому особистість будує свій контакт зі світом на основі даних безпосереднього сприйняття і предметно-практичного досвіду. Люди цього типу схильні доводити істинність своїх суджень, посилаючись на факти, спираючись на ретельність вимірів, надійність і повторюваність спостережень.

Раціоналістичний стиль – це стиль пізнання, за яким погляд на дійсність визначається понятійними схемами, категоріями, теоріями тощо. Адекватність індивідуальних суджень оцінюється на основі логічних висновків із застосуванням комплексу когнітивних операцій. Основний критерій надійності пізнавального образу – його логічна стійкість.

Метафоричний стиль – це стиль пізнання, який виявляється у схильності людини до максимальної різноманітності вражень і комбінування віддалених галузей знань. Цілісність погляду на світ поєднується з її персоніфікацією (тобто представлення дійсності в термінах особистих переживань, оцінок і переконань). Перевірка надійності пізнавального образу здійснюється за рахунок посилання на власну інтуїцію.

За Дж. Ройсом, стилі пізнання – це психічні якості вищого порядку в тому сенсі, що вони визначають зв’язки конвергентних здібностей і афективних особистісних рис в актах індивідуальної поведінки. Власне, вираженість визначених епістемологічних стилів є наслідком сформованості тих механізмів, які забезпечують взаємодію інтелектуальних і афективних можливостей суб’єкта. Так, *раціоналістичний стиль* відповідає за інтеграцію понятійних здатностей і емоційної незалежності, *емпіричний стиль* відповідає за інтеграцію перцептивних здатностей та інтроверсії/екстраверсії, *метафоричний стиль* відповідає за інтеграцію символічних здатностей і емоційної стабільності.

Отже, епістемологічні стилі можна вважати – порівняно, наприклад, з конвергентними здібностями – інтелектуальними здатностями вищого рівня, що виявляються в показниках

індивідуалізованої інтеграції когнітивного й афективного досвіду людини.

Таким чином, стилі пізнання – як вираженість тих чи інших форм представлення інформації (стилі кодування) або ступеня інтеграції когнітивного й афективного досвіду (епістемологічні стилі) – мають відношення до продуктивних можливостей інтелекту й можуть розглядатися як особливий різновид інтелектуальних здатностей.

Розвиваючи ідею епістемологічних стилів, М. М. Болдирєв виокремлює способи пізнання (когніції), що базуються на основі:

а) чуттєвого сприйняття навколишнього світу;

б) предметно-практичної діяльності (тобто в результаті дій та операцій);

в) експериментально-пізнавальної й теоретико-пізнавальної (наукової) діяльності;

г) розумової діяльності (тобто в результаті розмірковувань, умовиводів, висновків, на основі мисленнєвих операцій з уже відомими концептами);

д) вербального й невербального спілкування.

Поєднавши епістемологічні стилі зі способами пізнання, О. І. Вовк розрізняє такі пізнавальні стилі:

- *емпіричний* (базується на предметно-практичній діяльності);
- *раціоналістичний* (ґрунтується на розумовій діяльності);
- *емпірично-раціоналістичний* (основою є теоретико-пізнавальна й експериментально-пізнавальна діяльності);
- *метафоричний* (базується на чуттєвому сприйнятті дійсності).

В основі вищезазначених стилів лежить вербальне й невербальне спілкування. Отже, можна зробити висновок, що пізнавальні стилі реалізуються у процесі когніції, одним із компонентів якої є мовленнєва діяльність.

Вочевидь, способи і стилі перетинаються. Більше того, формування міцних знань можливе лише в результаті сполучення різних способів і стилів пізнання.

Експериментально досліджено, що при *домінантному емпіричному стилі* пізнання студентам значно легше сприймати новий навчальний матеріал, якщо він представлений на основі мовленнєвих зразків і правил-інструкцій. При *раціоналістичному стилі* зрозумілішими є такі типи навчальної інформації, як моделі, схеми й ілюстративні таблиці. При *емпірично-раціоналістичному стилі* доречно

використовувати мовленнєві зразки, алгоритми, правила-інструкції, схеми й моделі. При *метафоричному стилі* новий мовний матеріал усвідомлюється краще, якщо він представлений за допомогою метафор, концептуальна інформація яких може бути виражена як вербально, так і графами та кінемами.

Усі мисленнєві образи чи ментальні репрезентації є продуктом певних пізнавальних процесів – сприйняття, мислення, символізації тощо. У кожної людини складається особистий баланс цих пізнавальних процесів, на основі якого виробляється специфічна система індивідуальних «кодів», тобто засобів суб'єктивного уявлення дійсності або способів кодування інформації, зокрема:

1) *Словесно-символічний спосіб* кодування інформації:

- орієнтує студентів на самостійне формулювання ознак і визначень, а також на порівняння різних словесно-символічних форм представлення інформації (наприклад, як один і той самий навчальний матеріал може бути представлений вербально і схематично);
- передбачає здійснення перекладу інформації з рідної мови іноземною й навпаки;
- стимулює до роботи з довідниками, словниками тощо.

2) *Візуальний спосіб* кодування інформації дозволяє:

- використовувати символічні формули (V_0, S_1, N…);
- активно перетворювати наочний або мисленнєвий образ певного явища (*вичленовувати* його окремі елементи; *формулювати* мовний матеріал у питальній і заперечній формах);
- самостійно *створювати* візуальні моделі тих чи інших граматичних об'єктів тощо.

3) *Предметно-практичний спосіб* кодування інформації націлює на виконання практичних і лабораторних робіт, що передбачають здійснення певних дій із навчальним матеріалом на основі мовленнєвого зразка і формулювання правил або узагальнень на ґрунті виконаних робіт.

4) *Чуттєво-сенсорний спосіб* кодування інформації уможливлює:

- *оперування* навчальним матеріалом, що містить «чарівні» ситуації, у яких студенти можуть використати свою фантазію та уяву;
- *зображення* навчального матеріалу за допомогою концептуальних метафор;
- *перетворення* казкового формулювання матеріалу на наукове;

- *формулювання* таких питань, що стимулюють студентів до емоційного оцінювання виучуваного матеріалу.

Висновки. У процесі оволодіння іноземною мовою при організації навчальної інформації та виборі способу її пред'явлення необхідно враховувати індивідуальні репрезентаційні здатності студентів, а саме особливості їхніх епістемологічних стилів, способів пізнання та кодування інформації, тобто ментальних і психічних ресурсів їхньої свідомості.

Перспективу подальшого дослідження заявленої проблеми вбачаємо у вивченні ролі когнітивних стилів в оволодінні іноземною мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Paivio A. Styles and Strategies of Learning // British Journal of Educational Psychology. – 1971. – V. 46. – P. 128–148.
2. Ross J. Three Cognitive Dimensions // Psychological Reports. – 1965. – V. 17 (1). – P. 291-300.
3. Royce, J.R. Cognition and Knowledge: Psychological Epistemology // Carterette E., Fridman M. (Eds). Hand Book of Perception. – V.1. – N.Y. : Academic Press. – 1974. – P. 149–176.
4. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. – Тамбов : Изд-во Тамбвского ун-та, 2001. – 123 с. (Boldyirev N. N. Kognitivnaya semantika: Kurs lektsiy po angliyskoy filologii. – Tambov : Izd-vo Tambvskogo un-ta, 2001. – 123 s.).
5. Брунер Д. Психология познания / Брунер Д. / Пер. с англ. Л. К. Зайцева. – М. : Изд-во «Прогресс», 1977. – 412 с. (Bruner D. Psihologiya poznaniya / Bruner D. / Per. s angl. L. K. Zaytseva. – M. : Izd-vo «Progress», 1977. – 412 s.).
6. Веккер Л. М. Психика и реальность: Единая теория психических процессов / Л. М. Веккер. – М. : Изд-во «Смысл», 1998. – 333 с. (Vekker L. M. Psihika i realnost: Edinaya teoriya psihicheskih protsessov / L. M. Vekker. – M. : Izd-vo «Smyisl», 1998. – 333 s.).
7. Вовк О. І. Когнітивні аспекти методики викладання англійської мови у вищих навчальних закладах: Навчально-методичний посібник / О. І. Вовк. – Черкаси: Вид-во «САН», 2010. – 506 с. (Vovk O. I. Kohnityvni aspekty metodyky vykladannia anhlijśkoji movy u vyščych navčaĺnych zakladach: Navčaĺno-metodyčnýj posibnyk / O. I. Vovk. – Čerkasy: Vyd-vo «SAN», 2010. – 506 s.).
8. Вовк О. І. Комунікативно-когнітивна компетентність студентів-філологів: Нова освітня парадигма / О. І. Вовк. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2013. – 500 с. (Vovk O. I. Komunikatyvno-kohnityvna kompetentnisť studentiv-filolohiv: Nova osvitnia paradyhma / O. I. Vovk. – Čerkasy : Vydaveć Čabanenko Ju. A., 2013. – 500 s.).
9. Гриндер Дж, Р. Бэндлер. Из лягушек в принцы / Дж. Гриндер, Р. Бэндлер. – Воронеж : Изд-во «Научная книга», 1993. – 244 с. (Grinder

Dzh., R. Bendler. Iz lyagushek v printsyi / Dzh. Grinder, R. Bendler. – Voronezh : Izd-vo «Nauchnaya kniga», 1993. – 244 s.).

10. Солсо Р. Л. Когнитивная психология / Р. Л. Солсо. – М. : Изд-во «Тривола», 1996. – 600 с. (Solso R. L. Kognitivnaya psihologiya / R. L. Solso. – M. : Izd-vo «Trivola», 1996. – 600 s.).

11. Холодная М. А. Когнитивные стили: О природе индивидуального ума: Учебное пособие. – М. : Изд-во ПЕРСЭ, 2002. – 304 с. (Holodnaya M. A. Kognitivnyie stili: O prirode individualnogo uma: Uchebnoje posobie. – M. : Izd-vo PERSE, 2002. – 304 s.)

УДК 378

КУРС «ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ФИЗИКЕ» И ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЯ ФИЗИКИ

Филимонов А.С.
Российская Федерация, г. Самара

Вивчення фізики в школі на рівні сучасних вимог інформаційного суспільства залежить від ступеня універсальної підготовки учительських кадрів, важливою складовою якої є формування необхідних професійних якостей. Майбутній учитель фізики повинен бути підготовленим до професійної діяльності не лише в предметній галузі, але й у сфері освітніх технологій.

Ключові слова: учительські кадри, професійні якості, професійна діяльність, предметна галузь, інформаційні та комунікаційні технології.

Изучение физики в школе на уровне современных требований информационного общества зависит от степени универсальной подготовленности учительских кадров, важной составляющей которой, является формирование необходимых профессиональных качеств. Будущий учитель физики должен быть подготовлен к профессиональной деятельности не только в предметной области, но и в сфере образовательных информационных и коммуникационных технологий.

Ключевые слова: учительские кадры, профессиональные качества, профессиональная деятельность, предметная область, информационные и коммуникационные технологии.

Studying physics at school at the level of present-day requirements of the information society depends on the degree of the teacher staff universal training, the formation of necessary professional qualities being its important component. The future teacher of physics should be trained for his/her professional activity not only in the subject area, but also in the sphere of educational information and communication technologies.

Keywords: teacher staff, professional quality, professional activity, subject area, information and communication technologies.

Постановка проблемы. В настоящее время в учебный процесс по физике в высшей школе все более широко внедряются новые информационные технологии. Это позволяет повысить эффективность всего учебно-воспитательного процесса.

Для разработки высокоэффективных алгоритмов и программ недостаточно одних лишь знаний по специальному предмету. Требуется понимание физических явлений и процессов, лежащих в основе самого автоматизируемого объекта. Физика тесно связана с естественными науками, изучает закономерности и процессы,

присущие самой природе и лежащие в основе человеческой деятельности. Знание физических законов и процессов не только расширяет научно-технический кругозор специалиста, но и позволяет ему создавать более качественный продукт алгоритмического и программного обеспечения при решении технических задач.

Будущий учитель физики должен быть подготовлен к профессиональной деятельности не только в предметной области, но и в сфере образовательных информационных и коммуникационных технологий (далее ИКТ).

Изложение основного материала. Целью дисциплины является формирование у будущих учителей комплексного представления об использовании технологий, сервисов и средств ИКТ в предметной области.

Задачи дисциплины:

- раскрыть взаимосвязь дидактических, психолого-педагогических и методических основ применения информационных технологий для решения задач обучения физике;
- повысить мотивацию изучения физики;
- ознакомить учащихся с современными приемами и методами использования информационно-технологических средств при проведении различных видов учебных занятий по физике;
- совершенствовать практические навыки студентов в работе на ПК;
- формировать умения учащихся использовать пакет MS Office (Word, Excel, PowerPoint и др.) для моделирования, исследования физических процессов и оформления результатов работы;
- осуществить дифференцированный подход к учащимся при обучении физике, используя компьютер.

Говоря о месте дисциплины в структуре ООП, следует отметить то, что она относится к вариативной части профессионального цикла (Б.3.2/в1). Для освоения дисциплины студенты используют знания, умения, навыки, способы деятельности и установки, полученные и сформированные в ходе изучения следующих дисциплин: «Программное обеспечение», «Информационные системы», «Компьютерное моделирование».

Данная дисциплина опирается на результаты формирования в предыдущих курсах следующих *компетенций:*

- способность использовать математический аппарат, методологию программирования и современные информационно-коммуникационные технологии для решения практических задач получения, хранения, обработки и передачи информации (СКИ-2);
- владение современными формализованными математическими, информационно-логическими и логико-семантическими моделями и методами представления, сбора и обработки информации (СКИ-3);
- способность реализовывать аналитические и технологические решения в области программного обеспечения и компьютерной обработки информации (СКИ-4).

Для освоения дисциплины студент должен знать:

- принципы классификации и назначение базовых программных средств современных информационно-коммуникационных технологий;
- критерии оценивания эффективности и надежности программных продуктов;
- принципы работы средств программирования, трансляции программ и сопутствующих процессов;
- основные программные средства для создания информационных объектов различного назначения и их применения для решения различных задач в профессиональной деятельности;
- основные модели представления данных при работе с прикладными программными продуктами обработки информации;
- определенные решения технических проблем, связанных с конфиденциальностью, целостностью, безопасностью и сохранностью информации в информационных системах;
- различные способы классификации моделей, основные этапы моделирования, структуру информационных моделей.

К студентам также предъявляются требования владеть следующими умениями:

- анализировать программное обеспечение с точки зрения его функциональности и адекватности поставленным целям и задачам;
- составлять и проводить поэтапное моделирование, осуществлять компьютерный эксперимент.
- выбирать, строить и анализировать математические и компьютерные модели в различных областях деятельности;

- уметь создавать информационные модели объектов и процессов из различных предметных областей (математики, физики, химии, биологии, экономики и др.).

Кроме того, студенты должны владеть:

- современными пакетами программных продуктов информационно-коммуникационных технологий для создания информационных продуктов (*текстовой информации*, *числовой информации, баз данных, мультимедиа объектов* и др.);
- навыками оценки программного обеспечения на основе таких критериев, как: *эффективность, надежность, гибкость, переносимость, безопасность, совместимость;*
- навыками определения производительности систем (*пропускной способности, времени отклика*) и ее эффективности (*восстановление, точность*).

Освоение дисциплины является основой для последующего изучения курсов профессионального цикла по профилю «Физика».

Процесс изучения дисциплины направлен на формирование следующих компетенций:

- способность использовать математический аппарат, методологию программирования и современные информационно-коммуникационные технологии для решения практических задач получения, хранения, обработки и передачи информации (СКИ-2);
- владение современными формализованными математическими, информационно-логическими и логико-семантическими моделями и методами представления, сбора и обработки информации (СКИ-3);
- способность реализовывать аналитические и технологические решении в области программного обеспечения и компьютерной обработки информации (СКИ-4);
- готовность к организации образовательного процесса на основе системно-деятельностного подхода и его сопровождению средствами ИКТ в развитой информационно-образовательной среде (СКИ-5);
- способность использовать современные информационные и коммуникационные технологии для создания, формирования и администрирования электронных образовательных ресурсов (СКИ-6).

Образовательные результаты изучения данной дисциплины включают следующие *специальные компетенции* «курса информационные технологии в физике»:

Специальная компетенция СКИ-2

Знает:

- математические основы, принципы и этапы проектирования информационных моделей и алгоритмов основных физических процессов;
- специфику реализации этих моделей с помощью различных программно-аппаратных средств информационных технологий.

Умеет:

- осуществлять адекватный выбор программного средства моделирования в зависимости от решаемой задачи;
- приводить примеры моделей из различных сфер деятельности: 1) (*моделирование физических процессов* (модель движения тела, брошенного под углом к горизонту, моделирование процесса теплопроводности и др.); 2) *экологическое моделирование* (модели внутривидовой конкуренции); 3) *моделирование экономических процессов* (моделирование в системах массового обслуживания и др.).

Владеет:

- навыками использования моделирования как средства обучения и инструмента познания.

Специальная компетенция СКИ-3

Знает:

- специфику представления, сбора и обработки информации в ходе реального или виртуального эксперимента, научного исследования в соответствующей предметной области;

Умеет:

- выбирать адекватный решаемой задачи инструментарий для сопровождения экспериментально-исследовательской деятельности и представления, сбора и обработки информации.

Владеет:

- навыками построения различных логико-семантических моделей (ментальные карты, ленты времени, SWOT-анализ и др.) и соответствующими on-line сервисами для представления учебно-педагогической информации.

Специальная компетенция СКИ-4

Знает:

- современные программные и аппаратные средства, сервисы сети Интернет, позволяющие реализовать новые технологические решения изучения предметной области, проведения

и сопровождения экспериментально-исследовательской деятельности, организации процесса обучения;

- современные концепции создания образовательных Web-приложений, педагогические, эргономические, технические требования к образовательным сайтам.

Умеет:

- формировать систему средств обучения, необходимую для преподавания конкретной учебной дисциплины;
- формировать банки данных педагогической информации.

Владеет:

- навыками построения различных логико-семантических моделей (ментальные карты, ленты времени, SWOT-анализ и др.) и соответствующими on-line сервисами для представления учебно-педагогической информации.

Специальная компетенция СКИ-5

Осознает:

- значимость курса в плане формирования технологической компетентности школьников и профессиональной ориентации.

Умеет:

- транслировать полученные знания в базовом курсе информатики и элективных курсах.

Владеет:

- навыками организации образовательного процесса, ориентированного на формирование у школьников сознательного и рационального использования сетевых технологий в своей учебной, а впоследствии, и в профессиональной деятельности для решения конкретных задач.

Специальная компетенция СКИ-6

Знает:

- технологии проектирования электронных образовательных ресурсов, ориентированные на изучение соответствующей предметной области;
- специфику функционирования компонентов процесса обучения при использовании многофункциональных предметно-ориентированных учебно-информационных средств.

Умеет:

- проектировать электронную модель школьного учебника с учетом специфики его использования для организации самостоятельной работы учащихся и дистанционного обучения;

Владеет:

- методикой использования электронных учебников и электронных образовательных ресурсов в образовательном процессе.

Содержание дисциплины включает следующие разделы:

Раздел I. «*Цели и задачи внедрения информационных и коммуникационных технологий в учебный процесс*».

Раздел II. «*Электронные средства учебного назначения. Программно-методическое обеспечение».*

Раздел III. «*Виды информационно-учебного взаимодействия на базе локальных и глобальных компьютерных сетей*».

Раздел IV. «*Роль компьютерного моделирования в обучении физике*».

Раздел V. «*Психолого-педагогическая диагностика на основе информационных и коммуникационных технологий»*.

Раздел VI. *«Инструментальные программные средства для разработки электронных материалов учебного назначения».*

Выводы. Овладение информационно-коммуникационными технологиями является важнейшей задачей профессионально ориентированной подготовки в современной высшей школе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бутиков Е. И. Лаборатория компьютерного моделирования // Компьютерные инструменты в образовании. – 1999. – № 5. – СПб.: Изд-во «Информатизация образования». – 1999. – С. 24-42. (Butikov E. I. Laboratoriya kompyuternogo modelirovaniya // Kompyuternyie instrumentyi v obrazovanii. – 1999. – № 5. – SPb.: Izd-vo «Informatizatsiya obrazovaniya». – S. 24-42).

2. Кавтрев А.Ф. Методические аспекты преподавания физики с использованием компьютерного курса «Открытая физика 1.0». – Изд-во ООО "Физикон". – М., 2000. www.college.ru/booklet/1st.html (Kavtrev A.F. Metodicheskie aspektyi prepodavaniya fiziki s ispolzovaniem kompyuternogo kursa «Otkryitaya fizika 1.0». – Izd-vo OOO "Fizikon". – M., 2000. www.college.ru/booklet/1st.html).

3. Чирцов А. С. Информационные технологии в обучении физике // Компьютерные инструменты в образовании. – 1999. – № 2. – СПб.: Изд-во «Информатизация образования». – С. 3-12. (Chirtsov A. S. Informatsionnyie tehnologii v obuchenii fizike // Kompyuternyie instrumentyi v obrazovanii. – 1999. – № 2. – SPb.: Izd-vo «Informatizatsiya obrazovaniya». – S. 3-12).

Чирцов А. С., Григорьев И. М. и др. Информационные технологии в обучении физике. Использование сетевых технологий // Компьютерные инструменты в образованиии. – 1999. – № 6. – СПб.: Изд-во «Информатизация образования», 1999. – С. 23-27. (Chirtsov A. S., Grigorev I. M. i dr. Informatsionnyie tehnologii v obuchenii fizike. Ispolzovanie setevyih tehnologiy // Kompyuternyie instrumentyi v obrazovanii. – 1999. – № 6. – SPb.: Izd-vo «Informatizatsiya obrazovaniya». – S. 23-27).

УДК339.9+331.107

ER HAT AN FÜHRENDEN UNIVERSITÄTEN IN DEN USA, BRASILIEN, ITALIEN UND DEUTSCHLAND UNTERRICHTET UND VIELE BÜCHER AUF DEM GEBIET DES WIRTSCHAFT UMWELT VERÖFFENTLICHT

Ditzhein W.
Deutschland, Berlin

У статті обґрунтовано доцільність розробки нових підходів до вивчення таких наук, як етика, політологія та правознавство. Зокрема, акцентується увага на необхідності їхнього розвитку за імперативними стандартами і у масштабах гуманістичних параметрів "екологічної картини світу".

Ключові слова: етика, політологія, правознавство, екологічна картина світу.

В статье обоснована целесообразность разработки новых подходов к изучению таких наук, как этика, политология и правоведение. В частности, акцентируется внимание на необходимости их развития по императивным стандартам и масштабам гуманистических параметров "экологической картины мира".

Ключевые слова: этика, политология, правоведение, экологическая картина мира.

The article justifies the expediency of introducing new approaches to the study of such disciplines as ethics, political science and law. In particular, the author focuses on the necessity of their development within the so-called "ecological world view".

Keywords: ethics, political science, law, ecological world view.

Wenn es richtig ist, daß das mechanisch-dualistische Weltbild der Moderne einem Wirtschaft und ökologischen Weltbild weicht, dann stellt sich die Frage, ob die Wirklichkeit, welche die Grundlagen unserer Ethik, Politik und Recht geprägt hat, heute noch gültig sein kann und ob es nicht an der Zeit ist, die Grundlagen von Ethik, Politik und Recht zu überdenken. Ist es nach wie vor richtig, gesellschaftliche Ethik als allein auf das soziale Miteinander bezogen zu verstehen? Oder muß sie auch das “ökologische Miteinander” einbeziehen? Gibt es eine Verantwortung nur gegenüber der menschlichen Mitwelt oder besteht sie auch gegenüber der natürlichen Mitwelt? Falls ja, wie ließe sich eine solche umfassendere Verantwortung ethisch, politisch und rechtlich ausdrücken? Zu diesen Fragen gibt es keine eindeutigen Antworten. Ein gesellschaftlicher Konsens hat sich weder zur Ausgangslage, dem ökologischen Weltbild, gebildet noch zur Schlußfolgerung, der Wirtschaft und ökologischen Ethik. Über beides wird aber lebhaft

gestritten, und Aufgabe jeder zukunftsorientierten Politik müßte es sein, diesen Fragen intensiv nachzugehen.

Im Folgenden soll dargestellt werden, welche Schwierigkeiten zu überwinden sind und wie sich eine ökologische Ethik im Recht auswirkt. Die hier vorgetragene These ist, daß ein am Gerechtigkeitsideal orientiertes Recht beides verfolgen muß, die soziale und die ökologische Gerechtigkeit. Es gilt also, den Gerechtigkeitsbegriff auszudehnen, und zwar räumlich wie zeitlich. In räumlicher Hinsicht geht es um die Verantwortung gegenüber der gesamten menschlichen und natürlichen Mitwelt. In zeitlicher Hinsicht geht es um die Verantwortung nicht nur gegenüber der jetzt lebenden, sondern auch der künftigen Mitwelt. Ein solchermaßen erweiterter Gerechtigkeitsbegriff entspricht dem Evolutionsgeschehen, deren Teil wir sind, und so ist denn auch die Überschrift dieses Kapitels zu verstehen: Menschenrecht und Naturrecht sind keine sich ausschließenden Kategorien, sondern Aspekte eines Rechtsverständnisses, das sowohl den Bedürfnissen des Menschen wie denen der Natur entsprechen will.

Jede Beschäftigung mit den Begriffen Naturrecht und Menschenrecht wirft zunächst rechtsphilosophische Fragen auf. Solange wir uns an das positive (gesetzte) Recht halten, also Gesetzen und niedergeschriebenen Regeln folgen, bewegen wir uns auf sicherem Boden. Es geht also nicht ohne Nachdenken darüber, was alles zum Recht gehört. Wir können deshalb z.B. fragen, ob es richtig ist, die Natur insgesamt vom Recht auszuschließen, wie es das positive Recht bisher tut, oder ob nicht die Natur in das Recht irgendwie mit hineingehört. Kann es soetwas geben wie Rechte der Natur analog den Rechten des Menschen? Und falls ja, welchen Inhalt sollten solche Rechte haben? Die Antworten darauf lassen sich nicht durch eine wissenschaftliche Analyse gewinnen, sondern nur mit Hilfe rechtsphilosophischer Reflexion.

Galt noch bis in die achtziger Jahre hinein das unumstößliche Dogma, daß Naturwissenschaften, Ethik und Recht streng getrennt werden müßten, so sind die Grenzen heute fließender geworden. Disziplinen wie Systemtheorie, Verhaltensforschung, Sozialbiologie und Sozialökologie werden von der Rechtswissenschaft bereitwillig zur Kenntnis genommen. Sie kommen heute in den Lehrbüchern zur Rechtsphilosophie vor und nehmen einen immer größeren Raum ein, wenn es darum geht, die Zukunft des Rechts zu beschreiben. So werden naturwissenschaftliche Erkenntnisse, die eine enge Verbindung zwischen biologischen Prozessen und menschlichem Verhalten nahelegen, zum Anlaß genommen,

Normsätze und Rechtserkenntnisse zu entwickeln. Nur beispielhaft seien die Arbeiten von Georg Henrik von Wright, Ota Weinberger, Gerhard Vollmer, Ernst-Joachim Lampe und Hagen Hof genannt.

Es heute möglich, die verschiedenen Bereiche (natur- und human-) wissenschaftlicher Erkenntnis konkret aufeinander zu beziehen und Schlüsse für eine ökologische Ethik zu ziehen. Eine ökologische Ethik ist nicht nur konkret begründbar, sie kann auch die Rechts- und Staatsordnung entscheidend verändern. Eine solche Ordnung läßt sich als “Ökologischer Rechtsstaat” definieren, der im Folgenden kurz beschrieben wird.

Das, was neu sein wird, läßt sich nicht leicht auf einen kurzen Nenner bringen. Fest steht aber, daß es in der neuen Ordnung auf die Entwicklung der Vernunft ebenso wie auf die Entfaltung unserer sozialen Fähigkeiten und Gefühle ankommt. Soziale Gerechtigkeit, Selbstbeschränkung, Rücksichtnahme, Solidarität und eine Achtung vor dem Leben in all seinen Erscheinungsformen müssen zu unseren vordringlichsten Zielen und unseren wichtigsten Gütern werden. Die Grenzen der Vernunft und die Befangenheit in der individuellen Wahrnehmung der Welt müssen überwunden werden durch ein Einfühlen, eine Empathie in das, was das Leben, was die Natur erschaffen hat, was durch die Erscheinungen der Natur faßbar scheint, aber doch unfaßbar bleibt. In der neuen Ordnung haben alle Menschen das Recht, frei von sozialer Not und Unterdrückung zu leben. Desweiteren haben alle nichtmenschlichen Lebensformen das Recht auf Unversehrtheit und Weiterentwicklung.

Vorläufig ist der Begriff der "neuen Ordnung" nicht mehr als eine Metapher für eine Überlebensstrategie, deren Inhalte erst noch erarbeitet werden müssen. Was getan werden muß, ist aber jetzt schon klar: Jeder einzelne von uns muß überall dort, wo er Verantwortung trägt, sei es im privaten oder im beruflichen Bereich, außerdem seine persönliche Verantwortung für alle anderen Menschen, für die folgenden Generationen und für die Natur verstehen und annehmen.

Die Natur ist keine tote Materie, die außerhalb von uns existiert und mit der wir nicht viel zu tun haben, sondern wir sind ein Teil der Natur und die Natur ist ein Teil von uns. Dann können wir auch erkennen, daß ein Teil in uns danach ruft, gehört zu werden und daß es dieser Teil in uns ist, der uns erlaubt, auch in seinem Namen zu handeln. Ein Handeln und Leben "im Namen der Natur" braucht eine Neuorientierung, die die Zerstörung der Natur beenden kann, denn die Zerstörung der Natur bedeutet für den Menschen gleichzeitig die Selbstzerstörung. Die Konsequenzen aus

diesem Gedanken sind auf der individuellen wie auf der gesellschaftlichen Ebene vordringlich, zunächst einmal eine Änderung der Wahrnehmung von uns selbst und der Welt und eine Änderung unserer Grundhaltung zu uns und zu unserem Hiersein in dieser Welt.

Wir können uns nicht für eine neue Ethik entscheiden wie für ein neues Kleidungsstück. Sie entsteht vielmehr aus veränderten Einstellungen. Sind sie nicht vorhanden, kann es auch keine neue Ethik geben. Wenn eine ökologische Ethik als Verfassungselement gestaltende Kraft gewänne, wäre allerdings nur ein erster Schritt getan. Als Appell an unser Gewissen bliebe eine ökologische Ethik alleine völlig wirkungslos.

Wenn der Staat nicht aus sich selbst heraus zur Ökologisierung all seiner Aktivitäten fähig ist, braucht er Hilfe "von außen", d.h. von einem Verfassungsrahmen im weitesten Sinne, der den Staat auf eine Rolle festlegt, die realistisch ist, und auf Aufgaben, die langfristig-ökologisch ausgerichtet sind. Ein solcher ökologischer Ordnungsrahmen ist freilich nur denkbar, wenn er gesellschaftlich geformt wird. Er kann nicht verordnet werden, sondern nur beschrieben, erlebt, belebt, politisch propagiert und praktiziert werden. Zudem sind die Inhalte eines solchen Ordnungsrahmens nicht statisch und auch nur zu einem Teil rechtlich festzulegen. Lediglich einige Kernstücke lassen sich beschreiben, wie dies im Folgenden geschieht.

Der Wirtschaft und ökologische Rechtsstaat schließt sich gedanklich und historisch an den sozialen Rechtsstaat an. Blicken wir zurück auf die Entstehungsbedingungen des sozialen Rechtsstaates: Die Entwicklung des Rechtsstaates erfolgte über zwei Stufen. Zunächst wurden Freiheit und Gerechtigkeit Ziele des modernen (liberalen) Rechtsstaates. Nach der Weltwirtschaftskrise und den verheerenden Auswirkungen des zweiten Weltkrieges wurde die Verpflichtung von Gesellschaft und Staat auf sozialen Ausgleich im "sozialen Rechtsstaat” postuliert. Nun geht es um einen dritten Entwicklungsschritt: um den “Wirtschaft und ökologischen Rechtsstaat”. Grundlage einer derartigen Neugestaltung sind die folgenden Erweiterungen des Rechtsstaatsbegriffes:

1. Der "Wirtschaft und ökologische Rechtsstaat" übernimmt die Verpflichtung zur Wahrung des ökologischen Gleichgewichts als Voraussetzung für jetziges und kommendes Leben.

2. Die Grundgesetze und die Organisation des Staates werden dahingehend modifiziert, daß die Grundrechte der Natur von ebenso großer Bedeutung und Wichtigkeit sind wie die Rechte einzelner Menschen oder Gruppen.

3. Durch eine "Wirtschaft-Ökologie-Verpflichtung" des Staates und seiner Bürger werden bestehende Grundfreiheiten wie Persönlichkeitsrecht, Forschungsfreiheit oder Eigentumsgarantie insofern eingeschränkt, daß eine Freiheitsausübung zu Lasten der Natur nicht mehr zulässig ist. Der Mensch hat kein Recht auf die freie Nutzung der Natur und auf die Ausbeutung ihrer Ressourcen. Technische Weiterentwicklung und Forschung ist nur dann erlaubt, wenn ihre soziale und ökologische Unschädlichkeit bewiesen ist. Die Beweislast liegt bei denjenigen, die die Forschung betreiben.

Das Umdenken muß außerdem sofort stattfinden, denn aufgrund der jahrhundertelangen Ausbeutung der Natur und ihrer Ressourcen durch den Menschen ist ein Überleben des Menschen und vieler anderer Gattungen immer unwahrscheinlicher geworden. Es wird notwendig sein, dieses Umdenken weltweit durchzusetzen. Die wenigen Anstrengungen, die der Mensch in der Vergangenheit unternommen hat, um sein Überleben zu sichern, waren völlig unzureichend und haben sich als untauglich erwiesen. Das Versagen dieser Mittel und Anstrengungen ist ursächlich darauf zurückzuführen, daß sie nicht umfassend und vorausschauend genug waren, und es ist eindeutig, daß Politiker und Regierungen mit ihrem starren Blick auf kurzfristige Ziele nicht in der Lage sind, etwas an den Überlebenschancen des Menschen und der ihn umgebenden Natur zu verbessern.

Das Umdenken, also die Wirtschaft und ökologische Revolution, ist möglich. Wir wissen heute, daß unser Fehler darin liegt, eurozentrisch, anthropozentrisch, mechanistisch und materialistisch zu denken und zu handeln. In diesen Kategorien zu denken bedeutet, daß wir uns von den wirklich wichtigen Zielen – wie dem Erhalt der Natur oder der Vermeidung von ökologischen Katastrophen – entfernen und jede Entwicklung nur unter dem Aspekt der Gewinnmaximierung und des vermeintlichen "Fortschritts" betrachten. Wenige Menschen haben dies bereits wirklich erkannt, trotz des in den letzten Jahren zunehmenden Interesse der Medien an Umwelt- und Tierschutz-Themen. Weltweit gibt es jedoch eine wachsende Zahl von Initiativen, Aufrufen und Publikationen, die nach einer grundlegend neuen ökologischen Ethik rufen und Menschen, die bereit sind, ihr Verhalten entsprechend ihrer inneren Einsicht neu auszurichten. Als massenhafte, in sich vernetzte Erscheinung kann sie dazu beitragen, weltweit zu einem neuen Umgang der Menschen miteinander und mit der Natur zu führen.

Es wäre verfehlt, wenn sich die zunächst wenigen Pioniere durch die geringe Resonanz auf ihre Forderung nach einer globalen ökologischen

Revolution zur Resignation verleiten ließen. In vielen Ländern der Erde gibt es jetzt Gleichgesinnte, fordern Menschen nach politischen Zielsetzungen und Anstrengungen zur Erschaffung und Umsetzung einer ökologischen Ethik, deren Ziel die Umwandlung der ausbeuterischen Industriegesellschaften in Solidargemeinschaften mit einer klaren Hinwendung an ökologische Ziele ist.

Auf dem Weg zu einem neuen Rechts-Bewußtsein. Der Freiheitsbegriff als Grundproblem. Wenn wir also davon ausgehen müssen, daß der (noch?) geltende Freiheitsbegriff der Bewußtseinsverfassung des *homo oeconomicus occidentalis* („des westlichen Wirtschaftmenschen“) entspricht, dann läßt sich ein zeitgemäßerer Freiheitsbegriff aus der Bewußtseinsverfassung des *homo oecologicus universalis* („des globalen ökologischen Menschen“) ableiten. Dieser Typus unterscheidet sich vom eingekapselten Ich westlich- ökonomischer Prägung dadurch, daß er sich seiner Zugehörigkeit zur sozialen und natürlichen Mitwelt bewußt geworden ist und seine Entfaltung im Zusammenwirken mit seiner Mitwelt anstatt in Gegnerschaft zu ihr anstrebt. Eine Möglichkeit, die angesichts der heute geradezu ins Auge springenden Unsinnigkeit isolierter Lösungen immerhin naheliegt. Wie real die Aussichten auf den Wandel zum homo oecologicus universalis sein mögen, ist dabei weniger von Bedeutung als seine zumindest gedachte Geltungskraft. Sie ist dann gegeben, wenn sich wenigstens ein relevanter Teil der heute lebenden Menschen mit ihm identifizieren kann. Dies scheint zumindest nicht mehr abwegig.

Wie also ließe sich der individualistisch-materialistische Kern des tradierten Freiheitsbegriff auflösen? Auf formaler Verfassungsebene besteht ohne weiteres die Möglichkeit, die Grund- und Freiheitsrechte neu zu fassen. Sie könnten als "Wirtschaft und ökologische Grundrechte" über die z.T. bereits anerkannten "sozialen Grundrechte" hinaus so erweitert werden, daß die Tatsache der ökologischen bzw. evolutiven Einbindung des Menschen in die ihn umgebende Natur zu entsprechenden Rücksichtnahmen führt, z.B. zur Beweislast dafür, daß Eigentum (an Land, Produktionsanlagen etc.) tatsächlich ökologieverträglich genutzt wird. Der dabei zugrundgelegte Freiheitsbegriff ist nicht negativ definiert als Freiheit und Abkehr "vom", sondern positiv als Freiheit und Hinwendung "zum" sozial-ökologischen Kontext, in dem der Mensch steht. Die Freiheitsfrage muß neu gestellt und beantwortet werden, genauso wie seinerzeit die Frage nach des Menschen höchstem Gut gestellt und auf bürgerliche Weise für damalige Verhältnisse beantwortet wurde. Das Projekt der

Aufklärung ist also noch keineswegs abgeschlossen; die Hauptarbeit ist noch zu leisten.

Neubestimmung des Staates. Wie also läßt sich die Organisation von Recht, Staat und Verwaltung sowie ihre Veränderung legitimieren? Nach dem hier zugrundegelegten systemtheoretischen Ansatz vollzieht sich "Legitimation durch Verfahren", d.h. durch die Kommunikation im politischen Gesellschaftsprozeß, welche Machtausübung fortwährend rechtfertigt und so eine Identifizierung der Machtunterworfenen mit den Machtinhabern erlaubt. Im demokratischen Gemeinwesen geschieht dies in der Regel durch Abstimmungen, Öffentlichkeit und gewisse Mitsprache-rechte der BürgerInnen. Wie gut oder schlecht die so hergestellte Kommunikation ist, muß hier nicht interessieren. Wichtig ist nur, daß demokratische Verfahrensregeln sich gegenüber anderen – etwa diktatorischen, aristokratischen, charismatischen oder anarchischen – Verfahrensregeln als die verläßlicheren herausgestellt haben. Ihr Legitimationsgehalt ist somit höher, was bedeutet, daß für den Organisationsbereich gewählte Personen und existierende Mehrheiten für Legitimation sorgen und nicht ein "Rat der Weisen", wie respektabel die Weisen auch immer sein mögen.

O. Jede ethisch fundierte und auf Transformation zielende Politik würde freilich ihre Durchsetzungskraft verlieren, wenn sie nicht zugleich auch auf Konkretes, direkt Umsetzbares zielte. Unser dringlichstes Problem ist der täglich wachsende Energieeinsatz und Güterausstoß. Wichtigste Forderung ist daher: Die Grundlast des Industriesystems senken! Die Dynamik des ständig mehr produzierenden und aufbrauchenden Industriesystems wird erst dadurch gebrochen, daß die Produktionsmengen verringert und die Nutzung nicht erneuerbarer Ressourcen erschwert werden. Es gibt deshalb acht Mindesterfordernisse, über die wir keinerlei Zeit mehr verlieren sollten.

1. Die Produktion muß auf ein Maß reduziert werden, daß gesundem und vernünftigem Konsum entspricht. Dies ist nur dann möglich, wenn wir das Recht der Unternehmen (d.h. der Aktionäre und Konzernleitungen), über ihre Produktion ausschließlich vom Standpunkt des Profits und Wachstums zu entscheiden, drastisch einschränken.

2. Die Nutzung von fossilen Ressourcen für die Energieproduktion und den Energieverbrauch muß so besteuert werden, daß Energieeinsparung und Nutzung erneuerbarer Ressourcen die ökonomisch sinnvollere Alternative wird.

3. Alle Methoden der konsumorientierten Gehirnwäsche in der kommerziellen und politischen Werbung müssen verboten und ausreichende Mittel für die Aufklärung der Bevölkerung über unsere tatsächliche Lage bereitgestellt werden.

4. Ökologische Räte sind einzurichten, um die Regierung und Bürger in allen Angelegenheiten zu beraten, die ökologisches Wissen und das ganze System betreffende Kenntnisse erfordern.

5. Konsumenten und Lohnabhängigen muß eine aktive Mitbestimmung über die Entscheidungen im politischen und industriellen Bereich eingeräumt werden.

6. Frauen müssen die Hälfte aller verantwortlichen Positionen in Staat, Wirtschaft und Politik besetzen.

7. Den Ländern der sogen. Dritten Welt sind Privilegien und Handelsbedingungen einzuräumen, die sie in die Lage versetzt, sich unabhängig und ökologisch-nachhaltig zu entwickeln.

8. Das schulische und universitäre Bildungs- und Fortbildungsangebot und die dazugehörigen Institutionen müssen die systemischen Lebenszusammenhänge in Ihre Lehrpläne aufnehmen und vermitteln.

Muß dies aber absolut und uneingeschränkt gelten? Nein, denn der demokratische Verfassungsstaat läßt viele Ausnahmen zu. Die Ernennung von Richtern und Beamten, die Hinzuziehung von Sachverstand und sogar die Existenz von Grund- und Menschenrechten sind Beispiele dafür, daß Legitimation auch auf ganz undemokratische Weise zustande kommen kann. Demokratie ist also nicht sakrosanktes Heiligtum, sondern eine ständig fortzuentwicklende Staatsform, in die Minderheitenschutz, Opposition und Autorität qua Amt ganz selbstverständlich hineingehören. Ohne optimierende Verfahren zur Berücksichtigung fundamentaler Anliegen wäre jede demokratische Ordnung langfristig zum Scheitern verurteilt. Entscheidend für die Legitimität ist letztlich nur der Grad der Identifizierung mit der Organisation.

Dies zu betonen, ist deshalb so wichtig, weil demokratische Mehrheitsentscheidung und ökologische Weisheit durchaus in Konflikt miteinander stehen können, und zu fragen ist, ob es nicht neuer Organisationstrukturen braucht, die eine Herrschaft ökologischer Weisheit über eine derartige „demokratische Mehrheitstyrannei” erlaubt. Auf das damit zusammenhängende und immer wichtiger werdende Thema, wie die Gefahr einer Ökodiktatur zu bannen ist, kann hier nicht weiter eingegangen werden. Festzuhalten ist aber, daß die Gefahr einer Ökodiktatur nicht durch

die Forderung nach Ökologisierung von Staat und Recht heraufbeschworen wird – wie von interessierter Seite gerne behauptet –, sondern umgekehrt durch den fortwährenden Status Quo, der den Staat seiner eigenen Logik folgend zu diktatorischen Maßnahmen im Kampf um die noch verbleibenden Ressourcen treiben kann. Selbstverständlich können direkt-demokratische Partizipation, wie etwa Volksbegehren, und Treuhandvertretungen für die Natur, wie etwa ein Ökologischer Rat, Legitimität beanspruchen. Einer institutionalen Berücksichtigung von ökologischer Weisheit stünde der Demokratiegedanke sicher nicht im Wege.

Zusammengenommen und in der Ausprägung der (über-) lebensnotwendigen ökologischen Ethik wäre die neue Aufgabe der Ökologische Rechtsstaat, wobei nochmals darauf hinzuweisen ist, daß der Staat, wie er uns derzeit begegnet, auf dessen Verwirklichung kein Monopol hat, sondern – angesichts seiner historisch bedingten Reduktion – nur eine, wenn auch wichtige, mitgestaltende Rolle spielen kann.

Die vielleicht dringendste Voraussetzung einer Politik, die eine Neubestimmung von Staat und Wirtschaft anstrebt, ist ein neues Politikverständnis. Wir müssen Politik aus der Sphäre der Parteien und Parlamente herausholen und wieder dort verankern, wo sie mal ihren Platz hatte, nämlich auf den Plätzen, in den Straßen, in der Öffentlichkeit: 'Politeia' als Angelegenheit aller und überall, nicht als Angelegenheit weniger in geschlossenen Zirkeln. Je besser es uns gelingt, die Institutionalisierung von Politik umzukehren und durch ein sehr archaisches Politeia-Bewußtsein zu ersetzen, desto größer unsere Chancen, endlich wieder gestalten zu können, wobei unsere Triebfeder nicht Macht sein darf, sondern die selbstlose, d.h. nicht psychisch verkrüppelte Liebe.

Nicht um Reform geht es also, auch nicht um Reformation, sondern um Transformation. Wir brauchen eine neue Gestalt dessen, was den Gehalt von Staat und Wirtschaft ausmachen könnte. Übrigens wäre es auch nicht mit einer Revolution getan. Es würde uns nämlich nichts nützen, die Köpfe in den Regierungen, Banken und Direktorien einfach auszutauschen. Am Charakter ihrer Institutionen würde sich nichts ändern. Dem Tiger ist es völlig egal, wer ihn reitet. Nicht der Reiter, vielmehr der Tiger ist das Problem. Wir haben ihn mit der Flasche großgezogen und dürfen uns nicht wundern, daß er erwachsen wurde. Bleibt nur, den Tiger zu zähmen, was übersetzt bedeutet, uns selber in die Räson zu nehmen.

Wir sind somit auf uns selbst geworfen, und nur hier, in jedem Einzelnen von uns, kann entstehen, was institutionell zur

evolutionsorientierten Wirtschaft und Staatlichkeit werden kann. Doch wie könnte dies je geschehen? In dem Augenblick, in dem unsere tiefsten ehrlichen Gedanken Form annehmen, geäußert werden und in Kommunikation mit den Gedanken anderer treten, treffen sie auf die gesellschaftlich vorherrschende Bewußtseinstruktur. Unsere Vorstellung sagt uns, es müßte alles ganz anders werden, die Wirklichkeit teilt uns mit, daß es nicht geht. Wenn sich an dieser Stelle nicht die Kraft unserer Vorstellung und unseres Wollens regen, hätte tatsächlich alles keinen Sinn. Halten wir es also mit Hegel: "Wenn das Reich der Vorstellungen erst revolutioniert ist, kann auch die Wirklichkeit nicht lange standhalten."

Es ist eine Frage der politischen Kultur und nicht der richtigen Politikrezepte, ob die nötigen Änderungen kommen oder nicht. Nur in einer fruchtbaren politischen Kultur können die Visionen entstehen, die wir so nötig brauchen, wobei entscheidend ist, daß die Vision realistischer erscheint als der sogenannte Realismus der Politiker.

Am Anfang der Vision sollte die Überzeugung stehen, daß das Industriesystem, diese Megamaschine mit ihrem Wirtschaftsmotor und dem staatlichen Schmieröl, nur insgesamt und nicht in Teilen überwunden werden muß. Bis zu einem gewissen Grade wird sich die Wirtschaft von selbst nach Kriterien richten, die einer naturnahen Kreislaufwirtschaft entsprechen. Und bis zu einem gewissen Grade wird auch der Staat diesen Kriterien folgen. Beide können den entscheidenden Durchbruch aber nur schaffen, wenn sich ihre Rahmenbedingungen ändern. Hier muß jede evolutionsorientierte Politik ansetzen.

Die Aufgabe dieser Politik läßt sich mit einem einzigen Satz beschreiben. Sie muß dafür sorgen, daß die Rahmenbedingungen nicht mehr wie bisher der Logik der real existierenden Marktwirtschaft folgen, sondern umgekehrt die Marktwirtschaft den Rahmenbedingungen, und zwar solchen, die den Menschen als Teil der Evolution begreifen und nicht in privilegierter, arroganter Abgehobenheit.

Wo steht in alledem der einzelne Mensch? Ist es nicht so, daß der Einzelne zwischen den übermächtigen Systemgebilden von Staat einerseits und Wirtschaft andererseits verloren geht? Und wäre nicht auch die Vision eines ökologischen Gemeinwesens nur das Große, Kollektive, in dem der Einzelne gar nicht recht vorkommt? Spätestens an solchen Fragen wird deutlich, wie sehr jede Vision einer ökologischen Zukunft von unserer individuellen Wahrnehmung abhängt. Die Vision ist nichts Abstraktes, sondern nur die Projektion unserer individuellen Wahrnehmung. Wenn wir Einzelne uns als von der Natur getrennt

wahrnehmen, werden wir nie etwas anderes projizieren als eine von der Natur entfremdete Wirtschafts- und Gesellschaftsordnung. Die natur- und selbstzerstörende Ordnung setzt sich schlicht fort – bis zum bitteren Ende. Entsprechend gilt dann aber auch umgekehrt: Mit einer veränderten individuellen Wahrnehmung können wir unser eigenes Verhalten und zugleich die Welt verändern!

Die oben skizzierten sieben Mindestanforderungen müssen deshalb auf einen entscheidenen Nenner gebracht werden. Sie sind keine Anforderungen an “die” Gesellschaft oder “den” Staat. Sie sind Anforderungen an uns selbst. Sie lassen sich – gewissermaßen als persönliche Gebote – so formulieren:

1. Ich reduziere meinen Konsum auf ein gesundes, vernünftiges Maß (wodurch die Produktion zur Umkehr gezwungen wird).

2. Ich bin bereit, für Energieeinsparung und erneuerbare Energien zu zahlen (wodurch diese zur ökonomisch sinnvolleren Alternative werden).

3. Ich informiere mich selbst (wodurch Gehirnwäsche an Wirkung verliert).

4. Ich eigne mir ökologische Kompetenz an (wodurch die ökologische Inkompetenz der Politik bloßgestellt wird).

5. Ich übe mein Recht auf Mitsprache aktiv aus (wodurch Politik und Wirtschaft zum Hinhören genötigt werden).

6. Ich bin als Frau bereit, Verantwortung in Staat, Wirtschaft und Politik zu übernehmen; ich bin als Mann bereit zurückzustehen (wodurch es zur Geschlechtergleichheit in den Entscheidungszentralen kommt).

7. Ich verbünde mich mit den Menschen in der sogen. Dritten Welt gegen die eigene Regierung (wodurch echte Entwicklungshilfe zustande kommt).

8. Ich erkenne, daß wir in einer Zeit leben, die einen grundsätzlichen Wandel der Wahrnehmung, der Werte und der gesellschaftlichen Rahmenbedingungen nötig macht und bin bereit, die Wandlungsschritte lernend selbst zu vollziehen**.**

9. Am Ende steht die schlichte Erkenntnis, daß der *homo oecologicus universalis* nur dann zum gesellschaftlichen Leitbild wird, wenn wir den Menschen, der sich nicht nur selbst, sondern das Ganze erhält, in uns selbst erschaffen.

Literaturverzeichnis

1. Hilgendorf E. Rechtsphilosophische Einführungsliteratur // Archiv für Sozial - und Rechtsphilosophie. – 2007. – S. 214 ff.

2. Wright G.H. von. Erklenntnis als Lebensform. – Wien, 1995.

3. Weinberger O. Alternative Handlungstheorie. – Wien, 2006.
4. Vollmer G. Auf der Suche nach der Ordnung. – Stuttgart, 1995.
5. Lampe E.-J. Rechtsanthropologie. – 1970; zusammenfassend zuletzt ders., Anthropologische Legitimation des Grundgesetzes, in: W.Brugger (Hrsg.), Legitimation des Grundgesetzes aus Sicht von Rechtsphilosophie und Gesellschaftstheorie. – 1996. – S.189ff.
6. Hof H. Rechtsethologie. – Heidelberg, 1996.
7. Ditzhein W. Im Namen der Natur. – S. 373ff.
8. Ditzhein W. Wirtschaft und Ökologische Grundrechte – Zum Verhältnis zwischen individueller Freiheit und Natur. – Baden-Baden, 2008.
9. Murswiek D. Freiheit und Umweltschutz aus juristischer Sicht, in: M. Kloepfer (Hrsg.), Umweltstaat als Zukunft. – Bonn, 1994. – S. 56ff.
10. Luhmann N. Legitimation durch Verfahren. – Darmstadt, 1975.
11. Kloepfer M. Droht der autoritäre Staat? // H. Baumeister (Hrsg.), Wege zum ökologischen Rechtsstaat. – Taunusstein, 2002. – S.42ff.
12. Ditzhein W. Der Wirtschaft und Ökologische Rechtsstaat // H. Baumeister (Hrsg.),Wege zum ökologischen Rechtsstaat. – Taunusstein, 2002. – S. 53(67).
13. Ditzhein W. Im Namen der Natur. – S.381; ders., Vom Umweltrecht zum Ökorecht, in: Jahrbuch des Umwelt- und Technikrechts. – 1994. – S. 1 (18f).
14. Gruen A. Der Wahnsinn der Normalität. – München 2009.
15. Bahro R. Logik der Rettung. – S.117, 245 ff.

РОЗДІЛ IV

ЕКОНОМІКА

УДК 339.138:330.341.1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ МАРКЕТИНГОВОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ

Алькема В.Г., Україна, м. Буча
Бережна І.М., Україна, м. Київ

У статті розглянуто теоретичні підходи до пояснення суті поняття «маркетингова інноваційна товарна політика». Розглянуто місце товару в маркетинговій політиці підприємства. Проаналізовано зміст поняття товарної політики, визначено завдання та структуру сучасної маркетингової товарної політики підприємства з позиції можливості прийняття трьох рішень органами управління. Обґрунтовано висновок про те, що маркетингова інноваційна товарна політика в діяльності сучасного підприємства є важливим елементом його успішного функціонування та запорукою майбутнього фінансового зростання.

Ключові слова: маркетинг, інноваційна політика, маркетингова політика, товар, товарний асортимент, товарна політика, маркетингова товарна політика.

В статье рассмотрены теоретические подходы к объяснению сути понятия «маркетинговая инновационная товарная политика». Рассмотрено место товара в маркетинговой политике предприятия. Проанализировано содержание понятия товарной политики, определены задачи и структура современной маркетинговой товарной политики предприятия с позиции возможности принятия трех решений органами управления. Обоснован вывод о том, что маркетинговая инновационная товарная политика в деятельности современного предприятия является важным элементом его успешного функционирования и является залогом будущего финансового роста.

Ключевые слова: маркетинг, инновационная политика, маркетинговая политика, товар, товарный ассортимент, товарная политика, маркетинговая товарная политика.

The paper considers theoretical approaches to explaining the essence of the concept “marketing innovative products’ policy”. The authors outline the place of goods within the marketing policy of a company; suggest the definition of the notion “commodity policy” as well as present objectives and structure of the company’s modern policy of the commodity marketing viewed from the standpoint of the adoption of three management decisions. It is concluded that marketing innovative product policy in the activities of a modern enterprise is an important element of its successful functioning and a guarantee of its future financial growth.

Keywords: marketing, innovation policy, marketing policy, product, product portfolio, product policy, marketing products policy.

Постановка проблеми. Функціонування вітчизняних підприємств у сучасних умовах господарювання зумовлює необхідність

адаптованого управління, планування товарного асортименту, який відповідає потребам споживача, його фінансовим можливостям та водночас сприяє зростанню прибутків товаровиробників. У зв'язку з цим доцільним стає використання теоретичних концепцій і практичного інструментарію маркетингу, визначальною складовою якого є інноваційна товарна політика. Створення продукту та його розвиток здійснюються підприємствами на основі інноваційної діяльності з використанням науково-обґрунтованих підходів до впровадження даних інновацій. Таким чином, визначальну основу розвитку виробничо-торговельних підприємств на сучасному етапі складає маркетингова інноваційна товарна політика, яка надає суттєві переваги підприємству і забезпечує його конкурентоспроможність і прибутковість.

Питанням обґрунтування, формування та реалізації маркетингової інноваційної товарної політики присвячено багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, відзначимо праці: Л. В. Балабанової [2], Н. В. Бутенко [3], А. В. Войчак [4], П. С. Зав'ялова [5], С. М. Іляшенка [6; 11], З. С. Каїри [7], В. Я. Кардаш [8], В. Л. Карпенко [9], Є. В. Крикавського [10], О. В. Птащенко [12], Л. І. Телишевської і Т. О. Калініної [13], Н. Б. Ткаченко [14] та ін. Названі наукові доробки вчених є достатньо ґрунтовними, проте не містять елементів систематизації підходів до визначення поняття *маркетингова інноваційна товарна політика*, що і обґрунтовує актуальність та необхідність даного дослідження.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу теоретичних підходів до визначення поняття *маркетингова інноваційна товарна політика* та визначенні її ролі в функціонуванні підприємства.

Виклад основного матеріалу. В умовах мінливості економічного та політичного середовища підприємства змушені застосовувати все більше методів для підтримання позитивних результатів своєї діяльності. Для досягнення своїх цілей підприємства все частіше використовують саме маркетингові технології. Загальновідомо, що маркетинг – це концепція управління господарською діяльністю підприємства, орієнтована на виробництво, масовий збут, ринок або споживача, залежно від стану ринку та комерційних цілей, що їх ставить перед підприємством його керівництво [1, с. 87]. *В основі концепції маркетингу є конкретний товар чи послуга, ефективна реалізація яких визначає не тільки поточне становище підприємства, але й перспективи його подальшого розвитку*.

Вітчизняні вчені достатньо уваги приділяють такому поняттю як товарна політика, яка також є складовою маркетингу. У Таблиці 1 подано систематизацію різних підходів до з'ясування сутності поняття «товарна політика». Аналіз цих даних дозволяє зробити висновок, що науковці товарну політику визначають в основному як систему певних заходів, що здійснюються підприємством з метою позиціонування товару на ринку, з метою отримання прибутку і задоволення потреб споживачів. На наш погляд, товарна політика це досить широке поняття, яке не враховує сучасних тенденцій розвитку підприємництва.

Таблиця 1

Варіанти визначення поняття *товарна політика*

№ з/п	*Автор*	*Визначення поняття*
1	Романов А. Н.	Товарна політика припускає визначений курс дій товаровиробника або наявність у нього заздалегідь обдуманих принципів поведінки.
2	Багієв Г. Л.	Товарна політика – маркетингова діяльність, яка пов'язана з плануванням та здійсненням сукупності заходів та стратегій формування конкурентних переваг та створенням таких характеристик товару, які роблять його постійно цінним для споживача та задовольняють ту чи іншу його потребу, забезпечують відповідний прибуток фірмі.
3	Кардаш В. Я.	Товарна політика – сукупність засобів впливу на споживачів за допомогою товару.
4	Ткаченко Н. Б.	Товарна політика – це система дій підприємства для визначення місця товару на ринку, задоволення конкретного потенційного споживача товарами, широких можливостей їх вибору.
5	Зав'ялов П. С.	Товарна політика припускає визначений набір дій або заздалегідь обдуманих методів та принципів діяльності, за допомогою яких забезпечується спадкоємність та цілеспрямованість заходів формування та управління асортиментом товарів.
6	Холодний Г. О.	Товарна політика – припускає обґрунтований алгоритм дій, що передбачає визначення виробничої програми підприємства з урахуванням інтересів споживачів, рівня впливу конкурентів, виробничих та інших ресурсних можливостей підприємства, а також стадії життєвого циклу продукту.

Окрім товарної політики, у сучасній науці виділяють також поняття *маркетингова товарна політика*. Для прикладу, А. В. Войчак вважає, що маркетингова товарна політика – це комплекс заходів, у рамках яких один чи кілька товарів використовуються як основні інструменти виробничо-збутової діяльності фірми [4]. На наш погляд, такий підхід значно звужує коло завдань, які повинна вирішувати *маркетингова товарна політика*. Л. В. Балабанова натомість зазначає, що *маркетингова товарна політика* – це маркетингова діяльність підприємства, яка пов'язана з реалізацією стратегічних та тактичних заходів щодо забезпечення конкурентоспроможності товарів та формування товарного портфеля з метою задоволення потреб споживачів та одержання прибутку [2].

Аналізуючи ці визначення, Є. В. Крикавський, зокрема, наголошує, що *маркетингова товарна політика* передбачає певний набір заходів підприємства, що спрямований на *розроблення* нового товару та *впровадження* його на ринок, а також *дослідження* окремих компонентів, які забезпечують цей процес [10].

В. Л. Карпенко, подаючи критичний огляд різних варіантів визначення сутності поняття *товарна політика*, зазначає, що *маркетингова товарна політика* – це маркетингова діяльність підприємства, яка здійснюється в рамках визначення і задоволення потреб споживачів як засобу досягнення стратегічних і тактичних цілей підприємства і пов'язана з *розробкою* та *впровадженням* нових, *обслуговуванням* існуючих і *вилученням* застарілих товарів [9]. Розглянуті твердження є близькими за значеннями до товарної політики підприємства, а отже також не відображають інноваційність діяльності сучасних підприємств та організацій.

У сучасних умовах господарювання все більше уваги приділяється новинкам і розробкам, оскільки споживачі при виборі товару все частіше керуються, не лише принципами співвідношення ціни та якості, але й *інноваційності* даного товару. Основою виникнення, розвитку і зміни технологічних укладів є базисні інновації, які поєднують у собі досягнення науки і техніки, втілені, зокрема, у *нові товари*, *технології*, *методи управління* і *сукупності споживчих властивостей*, що відповідають наявним і прогнозованим запитам споживачів.

С.М. Іляшенко виділяє також таке поняття, як *інноваційний маркетинг*, який, на його думку, слід розуміти як концепцію ведення бізнесу, що передбачає створення вдосконаленої або принципово

нової продукції (виробу, технології, послуги, управлінського рішення) – інновації – і використання в процесі її створення та поширення вдосконалених чи принципово нових – інноваційних – інструментів, форм і методів маркетингу з метою більш ефективного задоволення потреб як споживачів, так і виробників [6]. Крім того, науковець справедливо зазначає, що *концепція інноваційного маркетингу* є провідною концепцією на сьогоднішній день, яка допоможе вітчизняним підприємствам здійснити різкий прорив у своїй діяльності та перейти на якісно новий рівень розвитку. Це дозволить товаровиробникам наздогнати за розмірами товарообігів і прибутків іноземні підприємства, що працюють у даній галузі, а через деякий час зайняти лідируючі позиції на ринку. Можна також з упевненістю стверджувати, що *інноваційний маркетинг* нерозривно пов'язаний із товарною політикою підприємства. Таким чином, виникає таке поняття, як *маркетингова інноваційна товарна політика* підприємства.

Маркетингова інноваційна товарна політика – це комплекс заходів з управління розробленням, виготовленням, виведенням на ринок нових товарів, які дають можливість повніше реалізувати потенціал підприємства, забезпечити більший ступінь задоволення запитів споживачів, привести внутрішні можливості розвитку підприємства у відповідність до зовнішніх, що породжуються ринком [10]. Отже, *маркетингова інноваційна товарна політика* поєднує і елементи *маркетингової політики*, і елементи *інноваційної політики*. Тому саме це поняття, на наш погляд, найбільш точно описує діяльність сучасних підприємств в аспекті досягнення своїх цілей через управління товаром.

Для кращого розуміння змісту маркетингової інноваційної товарної політики розглянемо етапи її формування, які разом створюють цілісну систему. Тут виокремлюються, зокрема, такі три основних етапи, як:

- *аналіз бізнес-портфеля* підприємства (аналіз товарної одиниці, аналіз структури бізнес-портфеля за допомогою методів матричного аналізу);
- *обґрунтування доцільності* модифікації;
- *оцінка ефективності* запропонованих заходів (Рис. 1).

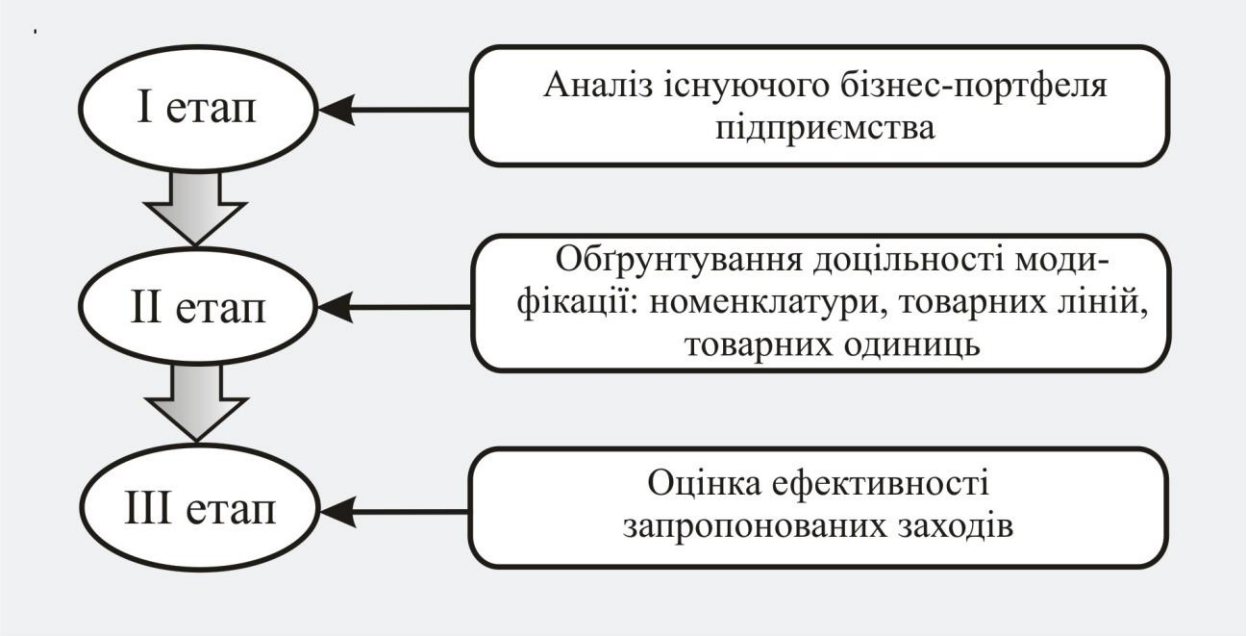

Рис. 1. Етапи формування товарної інноваційної політики підприємства

Результатом першого етапу буде висновок про причини зниження конкурентоспроможності продукції підприємства та послаблення її позицій на ринку. Також на цьому етапі приймається рішення про необхідність застосування інноваційних підходів до зміни товарної політики. Надзвичайно важливим є другий етап, який передбачає вибір між модифікацією товарної номенклатури, товарних ліній чи товарних одиниць (Рис. 2).

Напрями модифікації		
Товарної номенклатури	Товарних ліній	Товарних одиниць
Методи модифікації		
Введення новий товарних ліній	Витягування товарних ліній (вгору, вниз, у межах одного цінового діапазону)	Поліпшення якості
Виведення існуючих товарних ліній	Звуження товарних ліній (вгору, вниз, у межах одного цінового діапазону)	Поліпшення властивостей
		Поліпшення дизайну

Рис. 2. Напрями модифікації товарної номенклатури, товарних ліній та товарних одиниць

У межах третього етапу відбувається оцінка проведених змін та їхній ефект для підприємства. Оскільки інноваційна діяльність – це ризик, його необхідно враховувати на усіх етапах формування та реалізації маркетингової інноваційної товарної політики.

Важливим елементом маркетингової інноваційної товарної політики є управління товарним асортиментом, яке повинно передбачати [10]:

1. Аналіз відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім і коригування його загальноекономічної політики, а в її межах – коригування інноваційної стратегії розвитку підприємства.

2. Формування портфеля бізнес-проектів підприємства, коригування його товарної стратегії.

3. Аналіз ринку і підготовка заходів із розробки нових або модифікації існуючих товарів, а також стратегії їх «просування» на ринок.

4. Виконання розрахунків з оцінки доцільності й економічної ефективності варіантів модифікації товарного асортименту підприємства. Вибір оптимального варіанта.

Висновки. *Маркетингова інноваційна товарна політика* – це комплекс заходів щодо формування ефективного з комерційного погляду асортименту, спрямований на підвищення конкурентоспроможності продукції, створення нових товарів, оптимізації асортименту, продовження життєвого циклу товару. Таким чином, товарна політика в діяльності сучасного підприємства є важливим елементом формування його маркетингової підтримки. Це, у свою чергу, враховує потреби самого підприємства, споживачів його продукції та ринкових вимог у цілому. Тому за умов постійної зміни сучасного ринкового середовища, ефективно сформована та реалізована маркетингова інноваційна товарна політика підприємства є запорукою його конкурентоспроможності та прибутковості.

Маркетингова інноваційна товарна політика підприємства повинна ґрунтуватися на таких принципах, як:

- *орієнтація* усіх сфер діяльності підприємства на задоволення потреб покупців з метою продажу продукції і одержання прибутку;
- *цілеспрямований і активний вплив* на попит, його розвиток;
- *гнучке реагування* виробництва на зміну потреб і попиту покупців, оперативне пристосування до цих змін;
- *використання ціноутворення* як механізму реагування і впливу на кон'юнктуру ринку;
- *вибір ефективних форм і методів* доставки, реклами і продажу продукції;

- *підтримка творчої атмосфери* серед працівників, причетних до маркетингової діяльності, заохочення їхньої активності й ініціативи у розробці ефективних маркетингових рішень.

Основні напрями та принципи розробки маркетингової інноваційної товарної політики безпосередньо залежать від чітко визначеної генеральної стратегії підприємства. Для правильного ефективного формування необхідним є забезпечення таких, зокрема, умов, як:

- *наявність довгострокової генеральної стратегії*;
- *чітке уявлення* про цілі виробництва і збуту продукції на перспективу;
- *досконале знання* конкурентного ринку та його потреб;
- *адекватна оцінка* своїх можливостей і ресурсів.

Більшість проблем маркетингової інноваційної товарної політики підприємств є неструктурованими, невизначеними і заздалегідь не прогнозованими. Крім того, досить часто вони передбачають кілька варіантів вирішення. Тому важливим є високопрофесійний аналіз даних і оперативна розробка альтернативних рішень проблем, що виникають. Раціонально визначена маркетингова інноваційна товарна політика не лише дозволяє оптимізувати процес формування та оновлення товарного асортименту, але й виступає для апарату управління підприємством напрямом майбутнього його розвитку і зростання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амстронг Г., Котлер Ф. Маркетинг: Загальний курс / Армстронг Г., Котлер Ф. – 5-е вид. – М.: Вид-во «Вільямс», 2001. – 608 с. (Amstrong G., Kotler F. Marketing: Zagalniy kurs / Armstrong G., Kotler F. – 5-e vyd. – M.: Vyd-vo «Vllyams», 2001. – 608 s.).
2. Балабанова Л. В. Маркетингова товарна політика в системі менеджменту підприємств: Навчальний посібник / Л. В. Балабанова – К.: Вид-во «Професіонал», 2006. – 336 с. (Balabanova L. V. Marketynhova tovarna polityka v systemi menedžmentu pidpryemstv: Navčaĺný posibnyk / L. V. Balabanova – K.: Vyd-vo «Profesional», 2006. – 336 s.).
3. Бутенко Н. В. Основи маркетингу: Навчальний посібник / Н. В. Бутенко. – К.: Вид-во «Київський ун-т», 2004. – 140 с. (Butenko N. V. Osnovy marketynhu: Navčaĺný posibnyk / N. V. Butenko. – K.: Vyd-vo «Kýivśký un-t», 2004. – 140 s.).
4. Войчак А.В. Маркетинговий менеджмент: Підручник / А. В. Войчак – К.: КНЕУ, 1998. – 268 с. (Vojčak A.V. Marketynhový menedžment: Pidručnyk / A. V. Vojčak – K.: KNEU, 1998. – 268 s.).
5. Зав'ялов П.С. Маркетинг в схемах, рисунках, таблицях: Учебное пособие / П. С. Зав'ялов. – Москва: Изд-во «Инфра». – М, 2000. – 496 с.

(Zavjalov P.S. Marketynh v schemach, rysunkach, tablyciach: Učebnoe posobye / P. S. Zavjalov. – Moskva: Yzd-vo «Ynfra». – M, 2000. – 496 s.).

6. Ілляшенко С.М. Інноваційний менеджмент: Підручник / С. М. Ілляшенко. – Суми: Вид-во «Університетська книга», 2010. – 334 с. (Illiašenko S.M. Innovacijnýy menedžment: Pidručnyk / S. M. Illiašenko. – Sumy: Vyd-vo «Universytetśka knyha», 2010. – 334 s.).

7. Каїра З.С. Маркетингова товарна політика підприємства та шляхи її удосконалення / З.С. Каїра // Бізнес-інформ. – 2011. – № 8. – С. 192-194. (Kajira Z.S. Marketynhova tovarna polityka pidpryємstva ta šliachy jiji udoskonalennia / Z.S. Kajira // Biznes-inform. – 2011. – № 8. – S. 192-194).

8. Кардаш В.Я., Павленко І. А., Шафалюк О.К. Товарна інноваційна політика: Підручник / В. Я. Кардаш, І. А. Павленко, О.К. Шафалюк. – К.: КНЕУ, 2002. – 266 с. (Kardaš V.Ja., Pavlenko I. A., Šafaliuk O.K. Tovarna innovacijna polityka: Pidručnyk / V. Ja. Kardaš, I. A. Pavlenko, O.K. Šafaliuk. – K.: KNEU, 2002. – 266 s.).

9. Карпенко В.Л. Генезис поняття «маркетингова товарна політика» у вітчизняній економічній літературі / В. Л. Карпенко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 6, Т. 2. – С. 62-65. (Karpenko V.L. Henezys poniattia «marketynhova tovarna polityka» u vitčyznianij ekonomičnij literaturi / V. L. Karpenko // Visnyk Chmeĺnyćkoho nacionaĺnoho universytetu. – 2011. – № 6, T. 2. – S. 62-65).

10. Крикавський Є.В. Маркетингова товарна політика : Навчальний посібник / Є. В. Крикавський. – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2008. – 276 с. (Krykavśký Je.V. Marketynhova tovarna polityka : Navčaĺný posibnyk / Je. V. Krykavśký. – Ĺviv: Vyd-vo NU «Ĺvivśka politechnika», 2008. – 276 s.).

11. Маркетинг інновацій і інновації в маркетингу : Монографія / Ред.: С. М. Ілляшенко. – Суми: Вид-во «Університетська книга», 2008. – 615 с. (Marketynh innovacij i innovaciji v marketynhu : Monohrafija / Red.: S. M. Illiašenko. – Sumy: Vyd-vo «Universytetśka knyha», 2008. – 615 c.).

12. Птащенко О. В. Товарна політика підприємства та її маркетингова підтримка / О. В. Птащенко // Бізнес-інформ. – 2011. – № 9. – 221-223. (Ptaščenko O. V. Tovarna polityka pidpryємstva ta jiji marketynhova pidtrymka / O. V. Ptaščenko // Biznes-inform. – 2011. – № 9. – 221-223).

13. Телишевська Л.І., Калініна Т.О. Сутність впливу інвестування на товарну інноваційну політику сучасного підприємства / Л.І. Телишевська, Т. О. Калініна // Бізнес-інформ. – 2012. – № 12. – С. 207-209. (Telyševśka L.I., Kalinina T.O. Sutnisť vplyvu investuvannia na tovarnu innovacijnu polityku sučasnoho pidpryємstva / L.I. Telyševśka, T.O. Kalinina // Biznes-inform. – 2012. – № 12. – S. 207-209).

14. Ткаченко Н. Б. Маркетингова товарна політика: Навчальний посібник / Н. Б. Ткаченко – К.: КДТЕУ, 2000. – 149 с. (Tkačenko N. B. Marketynhova tovarna polityka: Navčaĺný posibnyk / N. B. Tkačenko – K.: KDTEU, 2000. – 149 s.).

УДК 314.3 (477)

СУЧАСНИЙ ДЕМОГРАФІЧНИЙ СТАН У СІЛЬСЬКИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ: СТАТИСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Бурова О.Б.
Україна, м. Буча

У статті досліджено стан та тенденції народжуваності сільського населення в Україні, у тому числі в Херсонській області. Виявлено за допомогою кореляційно-регресійного аналізу основні показники, що впливають на рівень народжуваності в регіоні. Запропоновано шляхи покращення демографічної ситуації як в Херсонській області, так і в Україні в цілому.

Ключові слова: народжуваність, чисельність сільського населення, фертильність, коефіцієнти народжуваності та смертності, депопуляція.

В статье исследовано состояние и тенденции рождаемости сельского населения в Украине, в том числе в Херсонской области. Выявлены с помощью корреляционно-регрессионного анализа основные показатели, влияющие на уровень рождаемости в регионе. Предложены пути улучшения демографической ситуации как в Херсонской области, так и в Украине в целом.

Ключевые слова: рождаемость, численность сельского населения, фертильность, коэффициенты рождаемости и смертности, депопуляция.

The article presents the results of the research of the present-day state and ongoing tendencies of birth-rate of rural population of Ukraine, Kherson region including. Using a correlation-and-regression analysis, the author defines the key factors, influencing the birth-rate in the region as well as suggests the ways of improving the demographic situation both in Kherson region and in Ukraine as a whole.

Keywords: birth-rate, rural population, fertility, fertility and mortality coefficients, depopulation.

Постановка проблеми. На формування соціально-демографічного потенціалу значно впливає рівень народжуваності та смертності населення. Сучасний рівень народжуваності як в Україні, так і Херсонській області залишається досить низьким. Сумарний коефіцієнт [5], який характеризується кількістю дітей, що може народити жінка за весь період фертильності, знизився до рівня, що не забезпечує навіть простого відтворення людності – 1,5 дитини. Для подальших прогнозів рівня народжуваності сільського населення необхідно дослідити тенденції та основні чинники, що впливають на його зміну. При цьому важливим є регіональний аналіз

народжуваності, що дасть змогу запровадити диференційовану соціально-демографічну політику в регіонах.

Мета цієї праці полягає в *обґрунтуванні* тепершінього стану і тенденцій народжуваності в Україні взагалі та Херсонській області, зокрема, а також у встановленні (переважно за допомогою кореляційно-регресійної моделі) чинників, що впливають на рівень народжуваності в Херсонській області.

Виклад основного матеріалу. За даними Державної служби статистики України та Головного управління статистики в Херсонській області, в Україні лише протягом одного покоління (1970-2013 рр.) чисельність селян зменшилася на 7,2 млн. (33,6 %), а на Херсонщині – на 57,6 тис. осіб (12,1 %) і становила на початок 2013 р. – 418,7 тис. осіб (Рис. 1).

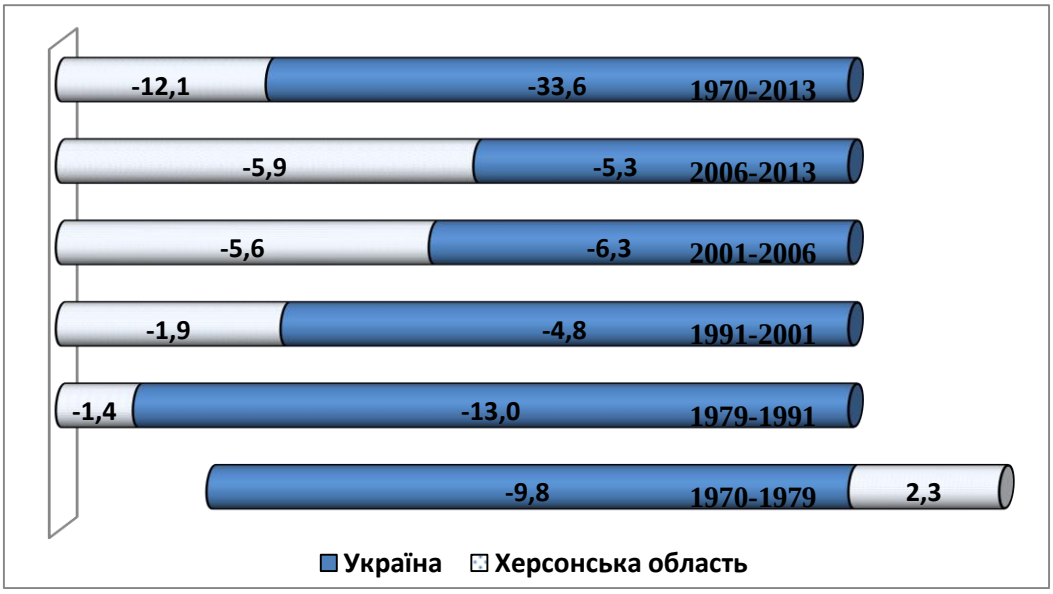

Рис. 1. Обсяги скорочення чисельності сільського населення України та Херсонської області (%) *(на початок року)*

Основна причина, як вважають вчені-демографи, зниження народжуваності до рівня, який не забезпечує збереження чисельності селян, у сучасних умовах полягає в тому, що задоволення потреби в дітях, материнстві та батьківстві конкурує з рядом інших потреб, тим елементарніших, чим нижчий рівень життя.

Як свідчать дані Рис. 2, розраховані за матеріалами Державної служби статистики України, протягом 1990-2005 рр. в Україні коефіцієнт народжуваності зменшувався, а коефіцієнт смертності відповідно зростав. Із 2005 по 2012 рр. відбувається незначне

покращення цих показників, проте на сьогодні ще відбувається природне скорочення сільського населення.

Рис. 2. Загальні коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту населення у сільській місцевості України *(на 1000 наявного населення)*

Така сама ситуація має місце в Херсонській області, інформацію по якій розраховано за даними Головного управління статистики в Херсонській області (Рис. 3).

Як видно з Рис. 3, рівень депопуляції у 2012 р. (перевищення чисельності померлих над чисельністю народжених у розрахунку на 1000 жителів) в середньому по сільській місцевості України дорівнює 5, а в Херсонській області – 3 особам.

Рис. 3. Загальні коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту населення у сільській місцевості Херсонської області *(на 1000 наявного населення)*

Загальний коефіцієнт смертності протягом одного покоління в Україні збільшився майже вдвічі. Особливо інтенсивно зростає смертність чоловіків працездатного віку. За останні роки вона збільшилася в 1,5 рази і в 1,4 рази перевищує смертність працездатних жінок.

Унаслідок перевищення смертності над народжуваністю, за останні 20 років спостерігається природне скорочення сільського населення в цілому в Україні, зокрема і в Херсонській області. Зокрема, на Херсонщині найменший коефіцієнт природного скорочення населення (до 3,0) мають приміські та причорноморські райони – Каховський, Цюрупинський, Бериславський, Білозерський, Скадовський, Каланчацький, Голопристанський, Генічеський, Горностаївський, а найбільший (від 5,0 до 7,5) – віддаленні райони від обласного центру – Іванівський, Нововоронцовський, Новотроїцький, Високопільський, Нижньосірогозький та Великолепетиський (Рис. 4). При цьому, слід відмітити, що лише у Чаплинському районі відбувся природний приріст сільського населення, який становив 47 осіб.

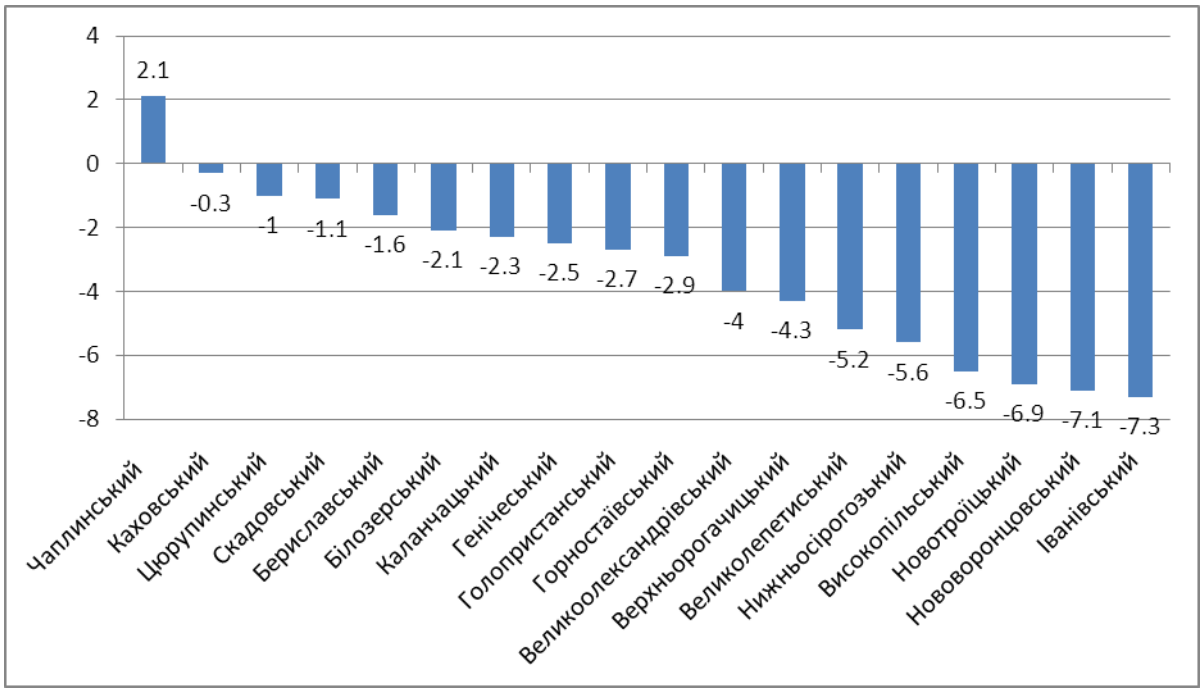

Рис. 4. Ранжування районів Херсонської області за природним приростом (скороченням) сільського населення у 2012 р. (систематизовано за даними Головного управління статистики в Херсонській області, на 1000 осіб наявного населення)

У результаті кореляційного дослідження показників, які впливають на кількість народжених у Херсонській області в 2012 р., було виявлено, що найменше впливає на результативний показник, – охоплення дітей дошкільними закладами та рівень заробітної плати (R = 0,111 та R = 0,147 відповідно). Такі результати підтверджують те, що *батьки не вважають низьку заробітну плату або взагалі її відсутність* та *недостатнє забезпечення дитячими садками сільського населеного пункту перешкодою для народження дітей.* Рівняння парної регресії у порядку зростання тісноти їх зв'язку мають такий вигляд:

$$Y = 0{,}021 + 11{,}0\ X8\ , \qquad (1);$$

$$Y = 0{,}003 + 6{,}145\ X5\ , \qquad (2),$$

де X8 – охоплення дітей дошкільними закладами (у відсотках до кількості дітей відповідного віку),

X5 – середньомісячна номінальна заробітна плата працівників у сільській місцевості (у гривнях).

Середній вплив на народжуваність, причому зворотний, мали такі показники: *забезпеченість населення житлом* у сільській місцевості (R = – 0,23), *рівень міграції* (R = – 0,242) та *безробіття* (R = – 0,338), *кількість пенсіонерів* (R = – 0,349). Рівняння парної регресії відповідних залежностей наведені нижче:

$$Y = 17{,}054 - 0{,}229\ X4, \qquad (3);$$

$$Y = 14{,}173 - 0{,}138\ X3, \qquad (4);$$

$$Y = 13{,}514 - 0{,}581\ X7, \qquad (5);$$

$$Y = 24{,}937 - 0{,}047\ X1, \qquad (6),$$

де X4 – забезпеченість населення житлом у сільській місцевості у середньому на одну особу (у м² загальної площі),

X3 – рівень міграції населення (у %),

X7 – рівень зареєстрованого безробіття (у %),

X1 – кількість пенсіонерів на 1000 чоловік.

Проаналізувавши ці показники, слід зауважити, що сільські жителі збільшують кількість дітей без можливості поліпшити свої житлові умови. Тому необхідно не лише покращити демографічну ситуацію в цілому (*зменшити рівень безробіття, урегулювати міграційні потоки, оптимально збалансувати статево-вікову структуру*), але й надати селянам більший рівень соціальної захищеності та зберегти їх культурно-духовне життя.

Найбільший вплив на народжуваність мають рівень захворюваності сільського населення (R = 0,494) та наявність чоловіків

(R = 0,371). Тобто, більше народжують дітей неблагополучні, асоціальні сім'ї, які мають ряд захворювань, наприклад, у результаті алкогольно-тютюнової залежності. Рівняння парної регресії в даному випадку мають такий вигляд:

Y = 9,212 + 0,029 X6, (7);

Y = -23,354 + 0,04 X2, (8),

де X_6 – рівень захворюваності (у %),

X_2 – кількість чоловіків, що припадає на 1000 жінок.

Таким чином, не зважаючи на слабкий та середній взаємозв'язок між вищенаведеними показниками і кількістю народжених у сільській місцевості, множинний коефіцієнт кореляції вказує на пряму і тісну залежність між усіма згаданими чинниками (R = 0,838). Загальний вигляд кількісного впливу аналізованих чинників на народжуваність наведений у вигляді рівняння множинної регресії:

Y = 12,971 – 0,051 X1 + 0,042 X2 – 0,147 X3 – 0,311 X4 –

0,012 X5 + 0,049 X6 + 0,298 X7 + 0,019 X8 (9).

Висновки. Виходячи з цього, для підвищення рівня народжуваності і, як наслідок, вирішення проблеми депопуляції сільського населення доцільним видається запропонувати, зокрема, такі основні заходи:

→ *зменшити рівень безробіття* та *міграції* шляхом створення додаткових робочих місць, особливо для чоловічої статті;

→ *зміцнити здоров'я* та *збільшити тривалість життя* селян за допомогою – *профілактичних заходів* боротьби з хворобами, *збільшення кількості медичних закладів та якості послуг*, які вони надають, *відкриття центрів соціальної, психологічної та духовної реабілітації*;

→ *надати фінансову допомогу сім'ям* у вигляді грантів на освіту, субсидій на житло, спеціальних цільових позик певним категоріям сімей, податкових пільг сім'ям з дітьми;

→ *створити клуби взаємодопомоги* та взаємоповаги, підтримки молоді, пенсіонерів;

→ *покращити розбудову об'єктів соціальної інфраструктури* сільських територій;

→ *вдосконалити систему виховання й освіти дітей на селі*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бугуцький О.А. Демографічна ситуація на селі / О.А. Бугуцький // Економіка АПК. – 1997. – № 11. – С. 54. (Buhućký O.A. Demohrafična sytuacija na seli / O.A. Buhućký // Ekonomika APK. – 1997. – № 11. – S. 54).

2. Курило І.О. Тенденції народжуваності в Україні у контексті подальшої трансформації суспільства / І.О. Курило // Демографія та соціальна економіка. – 2006. – № 1. – С. 38-45. (Kurylo I.O. Tendenciji narodžuvanosti v Ukrajini u konteksti podaĺšoji transformaciji suspiĺstva / I.O. Kurylo // Demohrafija ta sociaĺna ekonomika. – 2006. – № 1. – S. 38-45).

3. Лібанова Е. М. Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села: Монографія / Е. М. Лібанова. – К.: ІДСД НАНУ, 2007. – 468 с. (Libanova E. M. Naselennia Ukrajiny. Sociaĺno-demohrafični problemy ukrajinśkoho sela: monohrafia / E. M. Libanova. – K. : IDSD NANU, 2007. – 468 s.).

4. Прокопа І. Депресивність аграрних територій: Український вимір / І. Прокопа, Л. Шепотько // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 59 – 66. (Prokopa I. Depresyvnisť ahrarnych terytorij: Ukrajinśký vymir / I. Prokopa, L. Šepoťko // Ekonomika Ukrajiny. – 2003. – № 7. – S. 59 – 66).

5. Стешенко В.С. Дослідження народжуваності й плідності у реальних поколінь жінок України: Висновки для сьогодення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11873/01-Steshenko.pdf. (Stešenko V.S. Doslidženia narodžuvanosti j plidnosti u reaĺnych pokoliń žinok Ukrajiny: Vysnovky dlia siohodennia [Elektronný resurs]. – Rezhym dostupu: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11873/01-Steshenko.pdf).

6. Якуба К. І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України. Теорія, методологія, практика / К. І. Якуба. – К.: ННЦІАЕ, 2007. – 362 с. (Jakuba K. I. Žyttievý i trudový potencial siĺśkoho naselennia Ukrajiny. Teorija, metodolohija, praktyka / K. I. Jakuba. – K.: NNCIAE, 2007. – 362 s.).

УДК 338.436:330.341.1

ІННОВАЦІЙНІ ЕНЕРГОЗБЕРІГАЮЧІ ТЕХНОЛОГІЇ НА ПІДПРИЄМСТВАХ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Чабан В.Г.
Україна, м. Київ

У статті досліджено застосування інноваційних енергозберігаючих технологій у зарубіжних країнах. На прикладі підприємств овочівництва закритого ґрунту обґрунтовано застосування окремих інноваційних заходів, які здатні суттєво скоротити енерго- та ресурсовитрати. Проведено аналіз основних показників енергоефективності, який підтверджує раціональність упровадження енергозберігаючих технологій.

Ключові слова: енергозберігаючі технології, інновації, овочівництво закритого ґрунту, альтернативні джерела енергії, енергоефективність.

В статье исследовано применение инновационных энергосберегающих технологий в зарубежных странах. На примере предприятий овощеводства закрытого грунта обосновано применение отдельных инновационных мероприятий, способные существенно сократить энерго- и ресурсозатраты. Проведен анализ основных показателей энергоэффективности, подтверждающий рациональность внедрения энергосберегающих технологий.

Ключевые слова: энергосберегающие технологии, инновации, овощеводство закрытого грунта, альтернативные источники энергии, энергоэффективность.

The application of innovative energy-saving technologies applied in foreign countries is being investigated in the paper. Using the example of horticulture business of protected ground, the author justifies the application of innovative activities aimed at a significant reduction of the resource and energy consumption. Having analyzed main indices of energy efficiency, the author substantiates the expediency of introducing the energy saving technologies.

Keywords: energy-saving technologies, innovations, protected ground vegetable-growing, alternative energy sources, energy efficiency.

Постановка проблеми. Залежність економіки України від паливно-енергетичних ресурсів, геополітична складова процесу їх забезпечення та нестабільність ринкових цін суттєво впливають на конкурентоспроможність підприємств АПК. Зазначена ситуація в умовах інтеграції національної економіки у світову знижує ефективність діяльності аграрних підприємств в Україні насамперед унаслідок зростання витрат на енергоносії у структурі собівартості продукції. Швидке підвищення цін на матеріальні й енергетичні

ресурси значно випереджає зростання цін на сільськогосподарську продукцію, що суттєво ускладнює розвиток агропромислового виробництва. Наведені проблемні питання обумовлюють актуалізацію підвищення енергоефективності та вимагають відповідних підходів до енергозбереження.

Аналіз останніх досліджень. Питання енергозбереження й енергоефективності в АПК стали предметом уваги вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких Базаров Є.І., Гришко В.В., Жученко А.А., Іваненко П.І., Корчемний М.В., Медведовський О.К., Мороз О.В., Немтінов В.І., Рабштина В.М., Перебийніс В.І., Севернєв М.М., Сизонова І.В., Федоренко В.Г., Діелеман Ж.А., Марцеліс Л.Ф., Елінгс А., Мейнен Е та ін. Однак у працях зазначених дослідників недостатньо уваги приділяється питанням упровадження у виробництво енергозберігаючих технологій на інноваційних засадах.

Мета статті – дослідити практику застосування енергозберігаючих технологій на прикладі підприємств овочівництва закритого ґрунту.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом особливої актуальності набула проблема енергозбереження в АПК України. Однією з енергомістких галузей є овочівництво закритого ґрунту. Витрати енергоносіїв на обігрівання залежно від виду споруди закритого ґрунту становлять 50-80% від собівартості продукції, а заробітна плата в середньому по тепличних комбінатах України – 8-12% [1] .

Значних успіхів у застосуванні енергозберігаючих технологій досягли деякі зарубіжні країни. Так, зокрема, Нідерланди є європейським лідером у розвитку тепличного господарства, де площа закритого ґрунту становить 15 тис. га (60% відведено під вирощування квітів), забезпечуючи щорічні надходження до бюджету на суму 8 млрд євро. Теплиці являють собою високотехнологічні комплекси, здатні забезпечувати врожай при мінімумі використаних енергетичних ресурсів і збереженні навколишнього природного середовища із застосуванням гідропоніки. Тут не будують теплиць без когенераційних установок, які одночасно з теплом виробляють дешеву електроенергію, використовувану для досвічування.

Якщо в Нідерландах з 1 м^2 теплиці за сезон отримують 100-120 кг томатів і 130-150 кг огірків, то в Фінляндії врожайність майже в 1,5 раза вища. Останнє зумовлене тим, що в Фінляндії досвічують овочі. У цілому підвищення річної врожайності в теплиці при застосуванні штучного досвічування може становити від 100 до 300% залежно від

типу рослин (овочі, квіти) і застосовуваних світлових рішень. В умовах Фінляндії рівень природного освітлення недостатній, оскільки теплиці знаходяться дуже близько до Полярного кола. Тому світло в теплицях увімкнено практично цілодобово. Крім того, велика увага приділяється енергозбереженню. Фінські теплиці не скляні, а покриті пластиком, стільниковим полікарбонатом. У них використовують енергозберігаючі штори, які особливо ефективні вночі при низьких температурах.

До сучасних інноваційних технологій слід віднести вирощування овочевих культур на малооб'ємних субстратах, або малооб'ємну гідропоніку. У скандинавських країнах овочевими культурами, які вирощують за новою технологією, зайнято понад 80% площ теплиць. У Нідерландах більше 2000 га теплиць переведено на малооб'ємні субстрати [2].

Одним з нових прогресивних учасників світового ринку продукції закритого ґрунту став Ізраїль, де загальна площа теплиць становить 3 тис. га, на яких вирощуються овочі, фрукти, квіти, декоративні рослини і саджанці. Через велику різноманітність кліматичних і топографічних умов в Ізраїлі застосовуються різні технології та методи вирощування, що включають крапельне зрошення, системи клімат-контролю і малооб'ємний штучний субстрат. У результаті урожайність троянд досягає – 3 млн шт. з 1 га, а томатів – 300 т. Останнім часом було значно збільшено виробництво органічних овочів у закритому ґрунті (томатів, огірків і кабачків цукіні), їх експорт щорічно приносить державі 10 млн дол. США [3]. Методи організації тепличного господарства в Ізраїлі, безумовно, можна назвати технологіями майбутнього в сільськогосподарській галузі. Ізраїльським виробникам вдається будувати теплиці навіть на непридатних для сільського господарства територіях. Завдяки використанню – сучасних іригаційних систем, а також унікальних матеріалів (зокрема: *мульчувальна плівка* – запобігає випаровуванню вологи і появі шкідників та бур'янів; *сітчасте покриття* – термальний екран, який охолоджує рослини вдень і зберігає тепло вночі та ін.) для будівництва тепличних комплексів – досягається висока врожайність у досить короткі терміни.

Для зниження тепловтрат використовують подвійне скління стін і перекриттів, що скорочує втрати тепла на 20-40%. У ряді зарубіжних країн замість скла для теплиць використовують плексіглаз, полікарбонат, подвійне покриття з матового скла, поліакрил, подвійну поліетиленову плівку та ін.

В Україні більшість спеціалізованих підприємств використовують застарілі технології — реконструйовані теплиці Антрацитівського заводу. Основним недоліком старих теплиць залишається високий рівень енерговитрат, недостатнє забезпечення вентиляції та значний перегрів повітря в теплицях навесні. Урожайність для тепличних комбінатів порівняно невисока і становить в середньому по Україні 17-25 кг/м^2. Кращі підприємства за рівнем організації виробництва освоїли новітні технології – за проектами та технологічним оснащенням іноземних фірм (Нідерланди, Бельгія та ін.), що суттєво відрізняються за виробничою потужністю, рівнем енерговитрат та іншими технологічними параметрами. Такі підприємства досягли продуктивності на виробничих площах нових теплиць – 60-80 кг/м^2.

В Україні для покриття зимових теплиць використовують, переважно, листове скло товщиною 4-5 мм, весняних — полімерні матеріали (поліетиленову і полівінілхлоридну плівки, рулонний і листовий склопластик тощо). У країнах із суворішим кліматом застосовують покриття даху і стін склом або подвійною плівкою. Покриття склом зменшує витрати тепла на 20-40%, а поліетиленовою плівкою – на 25 %, але освітленість при цьому зменшується на 12-13 %. Опалення у зимових теплицях водяне, у весняних – переважно калориферне.

Використання нових технологій в агрокомбінаті «Пуща-Водиця» сприяло частковому зменшенню використання газу на одиницю продукції, яке в 2006 р. становило (м^3/кг): огірки – 1,79; томати – 1,7; перець – 2,45; баклажани – 2,87; зелень – 1,25 у скляних теплицях, а в плівкових: огірки – 1; томати – 1,28; перець – 3,82; баклажани – 3,44; зелень – 0,68 [4]. ПАТ «Комбінат «Тепличний» Київської області досяг значного рівня ефективності завдяки запровадженню сучасних енергозберігаючих технологій вирощування овочів закритого ґрунту. Так, при застосуванні традиційних технологій вирощування томатів у теплицях на виробництво 1т продукції витрачається 1030 – 1200 м^3 природного газу, тоді як «голландська» технологія дозволяє зменшити споживання енергоносіїв на 25-28% (750-800 м^3/т). Найбільші темпи оновлення технологій спостерігаються в «Уманському тепличному комбінаті» Черкаської області, де досягнуто високого рівня врожайності тепличних овочів – 51 кг/м^2 (у середньому за 2008-2013 рр.).

За технічним станом споруд і технологіями вирощування продукції, в них частина зимових теплиць закритого ґрунту, що діють в Україні, потребують реконструкції інженерних систем, які б могли

забезпечувати відповідний мікроклімат у теплиці (особливо опалення), та вирішення інших проблем, пов'язаних з технологічним циклом. Важливими елементами ефективного використання теплиць є оптимізація складових для регулювання режимів мікроклімату теплиць, мінерального живлення, а також реалізація генетичного потенціалу продуктивності гібридів [5].

Вирощування рослин на поживних розчинах дозволяє зменшити витрати виробничих ресурсів, що пов'язано з використанням ґрунту. Замість ґрунту застосовують штучні субстрати: дрібний щебінь, гравій, цеоліт, шлак, керамзит, які можуть використовуватися тривалий час без заміни або мінеральна вата, що не замінюється до двох років, та новий тепличний субстрат — кокос. При цьому зменшуються витрати на боротьбу з хворобами і шкідниками рослин, спрощується догляд за рослинами, оптимізується живлення, частина трудомістких процесів може бути автоматизована. Тому вирощування овочів без ґрунту є одним з перспективних напрямів зниження собівартості тепличної продукції. Цей спосіб дозволяє знизити собівартість овочів на 30-40% і підвищити врожайність овочевих культур на 50% при значно менших витратах праці, ніж при вирощуванні на ґрунті.

Нині великі виробничі площі з вирощування овочів на поживних розчинах у закритих спорудах є у ряді областей України: Київській, Черкаській, Харківській, Рівненьській, Тернопільській. Найбільше гідропонне підприємство в Україні – акціонерне товариство «Комбінат Тепличний» Броварського району Київської області. Тут площа закритого ґрунту становить 46,8 га.

Київським науково-дослідним інститутом харчування було проведено вивчення хімічного складу і біологічної цінності плодів огірків і томатів, вирощених гідропонним способом у СПАТ «Київська овочева фабрика» на поживних розчинах, диференційованих за періодами росту і розвитку рослин, а також огірків і томатів, вирощених на ґрунті в теплицях. Отримані в результаті дослідження дані переконливо доводять, що за хімічним складом і біологічною цінністю плоди огірків та томатів, вирощені гідропонним способом і на ґрунтах у теплицях, особливих відмінностей не мають та є повноцінними продуктами харчування. Це підтверджено і численними зарубіжними дослідженнями [6].

Новітні інтенсивні технології у рослинництві ґрунтуються на досягненнях селекції та промислового насінництва, впровадженні автоматизованої системи управління і контролю параметрів складових

мікроклімату, мінерального живлення за рахунок крапельного зрошення і касетного способу отримання розсади, застосування штучного ґрунту у вигляді пористих матеріалів, що занурюються у розчини з необхідними мінералами.

В АПК рівень енергозбереження значною мірою залежить від вибору енергоносія. Вживані джерела енергії, такі як бензин, дизельне паливо, газ, вугілля, деревина і електрична енергія різняться між собою витратами на їх виробництво, постачання тощо. Дослідження різних видів палива для певних технологічних процесів агропромислового виробництва доказують, що найбільш перспективними є енергоносії, одержані з власних ресурсів.

Перспективним у АПК є отримання палива методом метанового бродіння. У такий спосіб побічні продукти виробництва продукції рослинництва і тваринництва з погляду енергозаощадження й охорони навколишнього природного середовища одночасно утилізуються і дають дешеву енергію. Біогаз використовують як паливний енергоносій. Залежно від вмісту в ньому метану його енергоємність може становити 20-25 МДж/м (з 1 $м^3$ біогазу в середньому утворюється 2,1 кВт.год електричної енергії і 3,2 кВт теплової за ККД системи когенерації 80 %). Зріджений біогаз може використовуватися як паливо і для автотранспорту. Для цього його компресують і закачують у балони аналогічно до природного газу. Як альтернативне джерело енергії все частіше пропонують використовувати побічну продукцію, насамперед солому. При раціональному використанні соломи і гною можна отримати біогаз, бактеріальний протеїн і екологічно чисте добриво для екологічно чистих технологій вирощування сільськогосподарських культур. Основою виробництва біогазу є метаногенез – процес ферментації біомаси, у тому числі гною за допомогою природної метаногенної мікрофлори. З 1 кг сухої речовини гною залежно від його якості можна отримати приблизно 0,2-0,7 $м^3$ біогазу [7].

Одним з реальних напрямів підігрівання теплої води і систем низькотемпературного окислення є використання сонячних колекторів, які масово використовуються в США, Ізраїлі, Німеччині та інших країнах. Найдешевшою і екологічно найчистішою є енергія, добута при роботі вітроустановок і геліосистем.

Альтернативою для бензину у двигунах внутрішнього згоряння є спирт, збагачений киснем. Для заміни нафтового дизеля або з метою його збагачення використовують ріпакову олію. Очевидно, що за

гібридними енергетичними системами майбутнє, оскільки додавання у бензин і дизельня паливо спирту та ріпакової олії роблять нафтопродукти біологічно і екологічно чистими видами палива.

Основне завдання овочівників щодо зниження витрат ресурсів полягає у зменшенні витрат газу й електроенергії. Переважна більшість тепличних підприємств України витрачає до 70 $м^3$ газу на 1 $м^2$ площі теплиці, зокрема, ВАТ «Кримтеплиця» – 21 $м^3$, ПАТ «Комбінат «Тепличний» – 61 $м^3$. У Нідерландах цей показник не перевищує 30 $м^3$.

В умовах порушеного еквівалентного обміну на ресурси промислового походження та продукцію закритого ґрунту основними заходами для зниження витрат виробництва стали:

→ *упровадження інноваційних технологій*;

→ *автоматизоване регулювання* витрат тепла, освітлення, води (крапельне зрошення), добрив, засобів захисту рослин;

→ *оптимізація структури* вирощування овочевих культур у скляних і плівкових теплицях.

ПАТ «Комбінат «Тепличний» у цехах з «голландською» технологією на рівні стяжки встановлює термоекрани, які захищають споруду від втрат тепла через скати. Саме через них теплиця втрачає 87% тепла. Термоекран використовують також для захисту від перегрівання в літній період.

Новітнім досягненням «Уманського тепличного комбінату» є використання нетрадиційного способу підживлення рослин вуглекислим газом через перфоровані поліетиленові рукави, що створює постійні рухомі потоки вуглекислого газу з рівномірним розподілом у зоні листкової поверхні рослин. Збільшення концентрації CO_2 до рівня приблизно 1 до 1000 може сприяти підвищенню фотосинтезу, а отже і зростанню виробництва продукції рослинництва. Для підвищення *коефіцієнта корисної дії* (далі – ККД) горіння, а також для можливості відбору CO_2 котли обладуються конденсорами відпрацьованих газів. Ефект підвищення ККД полягає у тому, що в конденсорі відпрацьовані гази охолоджуються з 180 °С до 60 °С, нагріваючи при цьому теплоносій, а охолоджені таким чином гази після вимірювання рівня вуглекислого газу можна безперешкодно подавати в теплицю. Використання CO^2 для підживлення рослин забезпечує до 15% приросту врожайності.

Так, аналіз динаміки деяких основних показників енергоефективності ПАТ «Комбінат «Тепличний» (*електроємність і теплоємність продукції та енергоємність продукції і основних*

виробничих фондів) показав, зокрема за розрахунками Іваненка В.Ф., позитивний результат, що підтверджує ефективність впровадження енергозберігаючих технологій на підприємстві (Табл.1).

Таблиця 1

Основні показники енергоефективності ПАТ «Комбінат «Тепличний» за роками

Показники	Рік					2012 до 2008, %
	2008	2009	2010	2011	2012	
Електроємність продукції, ГДж/тис. грн.	0,21	0,17	0,15	0,17	0,12	-42,9
Теплоємність продукції, ГДж/тис. грн.	8,1	5,58	4,82	4,77	4,51	-44,3
Енергоємність продукції, ГДж/тис. грн.	8,3	5,76	4,98	4,94	4,63	-44,2
Енергоємність основних виробничих фондів ГДж/тис. грн.	6,27	4,39	4,27	5,25	5,42	-13,6

Найбільш вагоме зниження було відмічене по тепло- та енергоємності виробленої продукції (-44,3 та -44,2% відповідно). Енергоємність основних виробничих фондів мала значно менший рівень зниження (-13,6%), що свідчить про постійне оновлення підприємством зношених основних засобів.

Висновки. У статті обґрунтовано особливості застосування енергозберігаючих технологій в овочівництві закритого ґрунту. Суттєво скоротити енерго- та ресурсовитрати можуть принципово нові технології у тепличному господарстві, що базуються на застосуванні конструктивно нових теплиць, а також використання альтернативних джерел енергії. Застосування сучасних технологій у тепличному господарстві суттєво впливає на основні показники енергоефективності. Подальші дослідження у цьому напрямку можуть бути зосереджені на розробці методичних підходів до оцінки ефективності енерговитрат та енерговіддачі в овочівництві закритого ґрунту, запровадження інноваційних проектів альтернативних джерел енергії.

ЛІТРАТУРА

1. Кисляченко М.Ф. Зниження витрат енергоресурсів в овочівництві закритого грунту / М.Ф. Кисляченко // Продуктивність агропромислового виробництва. – 2010. – №16. – С. 39-43. (Kysliačenko M.F. Znyžennia vytrat enerhoresursiv v ovočivnyctvi zakrytoho hruntu / M.F. Kysliačenko // Produktyvnisť ahropromyslovoho vyrobnyctva. – 2010. – №16. – S. 39-43).

2. Янгалышева С.Ш., Обухович В.С. Основные факторы повышения экономической эфективности производства овощей защищенного грунта / С.Ш. Янгалышева, В.С. Обухович // Научный потенциал молодежи – будещему Беларуси: V Международная молодежная научно-практическая конференция Полесский государственный университет. – 2011. – С. 79-81. (Yangalyisheva S.Sh., Obuhovich V.S. Osnovnyie faktoryi povyisheniya ekonomicheskoy efektivnosti proizvodstva ovoschey zaschischennogo grunta / S.Sh. Yangalyisheva, V.S. Obuhovich // Nauchnyiy potentsial molodezhi – budeschemu Belarusi: V Mezhdunarodnaya molodezhnaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya Polesskiy gosudarstvennyiy universitet. – 2011. – S. 79-81).

3. Тимчук С.В. Зовнішньоторговельна діяльність на ринку продукції овочівництва / С.В. Тимчук // Інноваційна економіка. – 2012. – №4. – С. 207-213. (Tymčuk S.V. Zovnišniotorhoveĺna dijaĺnisť na rynku produkciji ovočivnyctva / S.V. Tymčuk // Innovacijna ekonomika. – 2012. – №4. – S. 207-213).

4. Приліпка О.В. Інноваційний розвиток ефективного функціонування підприємств закритого ґрунту: теорія, методологія, практика: Монографія / О.В. Приліпка. – К.: ППР, Майстер-принт, 2008. – 336 с. (Prylipka O.V. Innovacijnýy rozvytok efektyvnoho funkcionuvannia pidpryemstv zakrytoho gruntu: teorija, metodolohija, praktyka: Monohrafija / O.V. Prylipka. – K.: PPR, Majster-prynt, 2008. – 336 s.).

5. Іваненко В.Ф. Непараметричний аналіз оцінки ефективності використання виробничих ресурсів у тепличному господарстві / В.Ф. Іваненко // Продуктивність агропромислового виробництва. – 2014. – №25. – С. 107-114. (Ivanenko V.F. Neparametryčný analiz ocinky efektyvnosti vykorystannia vyrobnyčych resursiv u teplyčnomu hospodarstvi / V.F. Ivanenko // Produktyvnisť ahropromyslovoho vyrobnyctva. – 2014. – №25. – S. 107-114).

6. Современное овощеводство закрытого и открытого грунта: Учебное пособие / Е.Н. Белогубова, А.М. Васильев, Л.С. Гиль и др. – К.: Изд-во «Правда», 2006. – 528 с. (Sovremennoe ovoschevodstvo zakryitogo i otkryitogo grunta: Uchebnoe posobie / E.N. Belogubova, A.M. Vasilev, L.S. Gil i dr. – K.: Izd-vo «Pravda», 2006. – 528 s.).

7. Біологічне рослинництво: Навчальний посібник / О.І. Зінченко, О.С. Алєксєєва, П.М. Приходько та ін. – К.: Вид-во «Вища школа», 1996. – 239 с. (Biolohične roslynnyctvo: Navčaĺný posibnyk / O.I. Zinčenko, O.S. Alieksiejeva, P.M. Prychoďko ta in. – K.: Vyd-vo «Vyšča škola», 1996. – 239 s.).

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ ТА НАРИСИ

РЕЦЕНЗІЇ

ДУХОВНІСТЬ І МОРАЛЬНІСТЬ: ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Сіданіч І.Л.

Духовно-моральне виховання дітей у вітчизняній школі (XX-перша чверть XXI ст.): Дис. … докт. пед. наук: 13.00.01 (Київ, 2014. – 610 с.)

I
ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ: ПРІОРИТЕТИ ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Проблема духовно-морального виховання школярів давно поставлена на порядок денний вітчизняної педагогічної науки як одна із найактуальніших.

Дисертація Сіданіч І.Л. як історико-теоретичне дослідження послідовно розглядає стан духовно-морального виховання дітей у школах України в хронологічних межах XX – першої чверті XXI ст., пропонує періодизацію духовно-морального виховання, окреслює його провідні тенденцій.

Зміст дисертаційного дослідження ґрунтовно продуманий, включає важливі загальнонаукові, теоретико-методологічні та практичні питання, які логічно пов’язані між собою. Його компонентній склад забезпечує цілісне уявлення про духовно-моральне виховання дітей у такий значний відрізок часу як ціле століття і чверть наступного.

У дисертації вдало визначена *мета, предмет і завдання дослідження*. Заслуговує на особливу увагу його концепція. Наукова новизна подана чітко, презентує дисертацію як докторський доробок, вона свідчить про цілісність дослідження, уміння автора розкрити політичні, суспільно-економічні, культурно-освітні, психолого-педагогічні умови, що на різних етапах становлення системи духовно-морального виховання учнів впливали на зміну його цілей, змісту, форм і методів. Це стосується і часів Російської імперії, Радянського Союзу і часів незалежності нашої держави.

Схвальною є авторська періодизація становлення духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі XX – першої чверті XXI століття: виокремлені п’ять періодів: перший період (1900–

1919 рр.), другий – (1920–1932 рр.), третій – (1933–1945 рр.), четвертий – (1946–1990 рр.), з 1991 р.

Важливо, що автор уточнює понятєво-категоріальний апарат (*духовність, моральність, вітчизняна школа, духовно-моральне виховання, духовно-моральне виховання дітей у вітчизняній школі*), хронологію змін у становленні духовно-морального виховання, з'ясовує внесок вітчизняних педагогів у справу духовно-морального виховання дітей, визначає можливості виховного потенціалу навчальних предметів духовно-морального спрямування.

Іншими словами, дослідження теми у хронологічних межах 1900–2012 рр. дало змогу отримати цілісну картину становлення духовно-морального виховання дітей, виявити особливості його перебігу та визначити історичні зв'язки між періодами становлення духовно-морального виховання у вітчизняній школі.

Фактологічний матеріал, зібраний у ході дослідження, джерельна база та інформація, що міститься в додатках, можуть стати відправним пунктом для подальших наукових розвідок з історії педагогіки. Теоретичні й практичні положення, результати й висновки наукового дослідження можуть бути використані вчителями-практиками, педагогами, які працюють зі школярами, науковцями для подальшого обґрунтування теоретичних і методичних засад духовно-морального виховання школярів.

Вірогідність одержаних результатів є переконливою. Широка джерельна база та історіографія виявилися цілком достатніми для відтворення картини становлення та розвитку відповідного напряму виховання школярів, а робота з автентичним матеріалом дали змогу авторці розкрити всі аспекти цієї проблеми. Це – також і *зміст, принципи* і *методи* духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі, і *педагогічні умови* – духовні, матеріальні, організаційні, що необхідні для розвитку особистості дитини.

Важливо, що автор визначив основні принципи інноваційної технології духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі: доступність і зрозумілість навчання, свідомість й активність учнів, наочність, науковість тощо. До того ж, зокрема, детальне розкриття діяльності В.О. Сухомлинського щодо духовно-морального виховання школярів свідчить про намагання авторки дисертації висвітлити проблему якомога глибоко і всебічно із опорою на досвід великих постатей української педагогіки.

Привертає на увагу аналіз І.Л. Сіданіч можливостей предметів духовно-морального спрямування для виховання морально відповідального, духовно піднесеного громадянина. Дисертант ретельно розглядає такі варіативні курси духовно-морального спрямування та навчальні предмети духовно-морального змісту, як:

- → «Основи християнської етики»,
- → «Християнська етика в українській культурі»,
- → «Християнська етика та Біблійна історія»,
- → «Розмаїття релігій і культур світу»,
- → «Історія релігій»,
- → «Історія релігій світу і духовна культура»,
- → «Історія світових релігій»,
- → «Основи православної культури»,
- → «Християнська етика»,
- → «Християнська культура»,
- → «Етика: духовні засади»,
- → «Біблійна історія та християнська етика»,
- → «Психологія духовного розвитку»,
- → «Православна етика»,
- → «Добротолюбіє»,
- → «Основи релігієзнавства»,
- → «Цікава Біблія».

Практичне значення дисертації подано у вигляді навчальних програм, підручників і навчально-методичних посібників та іншої навчальної літератури. Зокрема, це:

1) *посібники для вчителів* («Основи християнської етики. 5 клас», «Основи християнської етики. 6 клас», «Основи християнської етики. 7 клас», «Основи християнської етики. 8 клас», «Основи християнської етики. 9 клас», «Основи християнської етики. 10 клас»);

2) навчально-методичні матеріали: а) підручник для учнів 3-го класу «Дорога Доброчинності»; б) підручник для учнів 4-го класу «Вчимося мудрості»; в) робочий зошит «Дорога Доброчинності. 3 клас»;

3) *навчально-методичний посібник* для вчителя «Навчання християнської етики у 3 класі»;

4) *навчальний посібник* «Божі заповіді – моральний дороговказ для людини»;

5) *навчальний посібник* «Основи християнського світогляду і моралі. Біблійна історія та християнська етика».

За результатами дослідження автором розроблено, зокрема, такі програми, як:

1) навчальну програму «Християнська етика в українській культурі. 1–4 класи»;

2) навчальну програму для загальноосвітніх навчальних закладів «Основи християнської етики»;

3) програму виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина»;

4) навчальну і робочу програми до спецкурсу «Технології впровадження християнської етики у навчальні заклади» (8.06010105 – «Управління навчальними закладами» заочної форми навчання) для студентів вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації;

5) навчальну програму підготовки вчителів із курсів духовно-морального спрямування в системі інститутів післядипломної педагогічної освіти України.

Для студентів створено підручник «Релігієзнавство. Кредитно-модульна система навчання».

У цілому виконана робота складає позитивне враження. Вагомий внесок дисертантки в теорію і практику педагогічної освіти в нашій країні не викликає сумніву.

Цілісний аналіз дисертації дає підставу стверджувати, що всі дослідницькі завдання реалізовані. Втім, позитивно оцінюючи наукове і практичне значення результатів дисертаційного дослідження, слід відзначити, що в ньому є дискусійні моменти, на яких доцільно зупинитися.

1. Вважаємо невдалим у темі дисертаційного дослідження використання словосполучення «перша чверть XXI століття», адже в історичному календарі нині тільки 2014 рік. Більш доцільним є використання словосполучення «початок XXI століття».

2. Автору дисертаційного дослідження слід було більш конкретніше визначити сутність понять *«духовно-моральний розвиток», «становлення духовно-морального виховання»*, що не тільки б розширили категоріальний апарат дослідження, але й дали б змогу чіткіше виокремити сутність основного досліджуваного поняття – *«духовно-моральне виховання дітей у вітчизняній школі».*

3. Характеристика стану розроблення проблеми дослідження у дореволюційний і радянський часи перевантажено представленим

матеріалом другого і третього розділів, що призвело більше до описовості, а не аналізу процесу становлення духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі.

4. Видається за доцільне у четвертому розділі дисертаційної роботи не лише звертати увагу на наукову та просвітницьку діяльність вітчизняних учених, педагогів, громадських діячів ХХ ст., що ґрунтувалося на системі духовно-моральних цінностей, а й надати практичні рекомендації для сучасної вітчизняної школи щодо використання духовно-моральних цінностей у шкільній практиці.

5. Духовно-моральне виховання дітей у школі передбачає тісний зв'язок педагогів, учнів та їх батьків. Було б корисним для дисертаційної роботи проаналізувати відповідні нормативні і науково-методичні матеріали, охарактеризувати вплив співпраці вчителів і батьків на духовно-моральне виховання школярів в сім'ї і школі.

Утім висловлені зауваження носять, здебільшого, рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої роботи.

Представлена дисертаційна робота Сіданіч І. Л. є самостійним, оригінальним, завершеним науковим дослідженням, яке має науково-теоретичне і практичне значення, її автор вносить вагомий вклад у формування цілісної системи духовно-морального виховання учнівської молоді загальноосвітніх закладів, відкриваючи нові можливості для продовження досліджень у зазначеній галузі.

Високо оцінюючи дисертаційне дослідження, слід відзначити глибоке розуміння автором окресленої наукової проблеми, пов'язаної передусім із визначенням теоретичних педагогіко-просвітницьких пріоритетів духовно-морального виховання особистості у координатах гуманістичної педагогіки ХХІ ст.

Алфімов В.М.
(Україна, м. Донецьк)

II
ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Аналізована дисертація якісно збагачує наукові погляди на зміст, умови функціонування, педагогічні форми духовно-морального виховання дітей в українському шкільництві у різні періоди його розвитку.

Усвідомлення духовно-морального виховання дітей як ключового механізму усунення негативних тенденцій у духовній сфері суспільства, необхідність врахування рівнів сформованості моральних рис, загалом духовності, насамперед духовних цінностей і моральних настанов, підвищення відповідальності соціальних інститутів за дієвість виховного впливу на особистість, формування її гуманістичних ідеалів – відповіді на ці складні питання.

З огляду на це, *актуальність теми* рецензованої роботи не викликає сумнівів. Тим більше, що державна стратегія України ще з перших років незалежності нашої країни так чи інакше спрямована на пошуки вирішення завдань забезпечення духовно-морального виховання дітей. У зв'язку з цим, варто згадати зміст і основні напрями реалізації основних законів України про освіту, а також Постанову «Про захист суспільної моралі» (2003 р.) і Президентські укази: «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян» (2001 р.), «Про першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства» (2002 р.) та Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період 2012–2021 років (2012 р.).

Цінність дисертаційної роботи І. Л. Сіданіч зумовлена, перш за все, тим, що в праці, незважаючи на наявність численних розвідок і досліджень з цієї теми, *вперше* у вітчизняній педагогічній науці здійснене комплексне вивчення і аналіз процесів розвитку духовно-морального виховання з урахуванням впливу на них суспільно-політичних, соціально-культурних та педагогічних детермінант. Справді, ідея концепції дослідження виражається у висвітленні духовно-морального виховання як цілісної системи, що поєднує засвоєння відповідних знань, формування психологічної готовності до духовно-морального вдосконалення, набуття практичної компетенції, дотримання духовно-моральних правил, виховання інтересу до саморозвитку. Побудована ця ідея в дисертації на надзвичайно

продуктивному і перевіреному часом дитиноцентричному підході у вихованні, спрямованому на ефективне духовно-моральне зростання дитячої особистості.

Для виявлення основ духовно-морального виховання дисертанткою глибоко проаналізовані його теоретичні та методологічні засади, форми і засоби практичного втілення з позицій врахування історичних, соціальних, економічних, релігійних, філософських, психолого-педагогічних чинників, що репрезентовані протягом ХХ – початку ХХІ століть. Це дало змогу визначити чимало особливостей духовно-морального виховання дітей, зумовлених закономірними змінами освітніх парадигм і специфікою його впровадження у навчально-виховний процес навчальних закладів в різні історичні періоди та етапи розвитку вітчизняної школи. Цьому ж сприяв і ретроспективний аналіз теорії і практики духовно-морального виховання дітей (розділи 2, 3, 4), а також запропонована автором дослідження самостійна періодизація його розвитку.

Зазначимо, що цінність роботи І.Л. Сіданіч посилена абсолютно коректним ставленням до *джерельної бази дослідження*. Це – одна з основних вимог опрацювання дисертацій історико-педагогічного напряму і змісту. Зокрема відзначимо культуру дослідження, належне ставлення до першоджерел, норм і вимог цитування. У роботі витриманий академічний стандарт, що дає можливість будь-якому дослідникові перевірити ретельність роботи автора із історичними документами і першоджерелами, архівними матеріалами, що вводяться до наукового обігу або використовуються відповідно до теми, тобто розкривають процеси становлення і розвитку духовно-морального виховання дітей. Матеріали, вміщені у додатках, загалом теж сприяють повноті сприймання основного тексту та поглиблюють його історико-педагогічний підхід.

Характеристика джерельної бази дослідження, запропонована дисертанткою, переконливо демонструє ґрунтовну обізнаність автора з усіма існуючими типами джерел: закони, накази, циркуляри, постанови, резолюції державних структур часів Державної Думи Російської імперії, Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, ЦК ВКП(б), Верховної Ради УРСР та України; положення часів існування Російської імперії, розпорядження Святійшого Синоду, циркуляри попечителів навчальних округів, збірки правил навчальних закладів; численні періодичні видання різного напряму і років; матеріали з'їздів, конференцій, у тому числі вчительських; документи Центрального

державного архіву, вищих органів влади та управління України, громадських об'єднань.

Заслуговує на підтримку докладне й ретельне формулювання методологічних підходів дослідження.

У тексті дисертації найбільший інтерес викликають такі аспекти рецензованого дослідження:

1. Тут вперше широко і повно класифіковано напрями історико-педагогічних розвідок, пов'язаних із вивченням різних стратегій розвитку духовно-морального виховання.

2. Заслуговує на увагу аналіз у 2 розділі діяльності Церкви в процесах становлення духовно-морального виховання дітей шкільного віку на початку ХХ ст., де досліджено відмінності у викладанні предметів духовно-морального змісту, зумовлені еволюцією духовно-морального виховання – від теоцентризму до еклектичності. Тут же встановлено напрями реалізації Церквою програми духовно-морального виховання дітей, що включала допомогу дитині у формуванні життєвих настанов з опорою на духовні цінності, сприяння у набутті духовно-моральних знань, створення умов для формування життєвої толерантності. Важливими є висновки автора про особливості вивчення релігійних предметів у школі та впровадження духовно-морального виховання упродовж усього навчання в школі в контексті інших навчальних дисциплін, статистичні та порівняльні дані про кількісну співмірність релігійних і загальноосвітніх предметів у навчально-виховному процесі школи у першій чверті ХХ ст.

3. Цікавими видаються міркування автора в підрозділі 4.3 про сучасну організацію духовно-морального виховання дітей на засадах педагогічної творчості В.О. Сухомлинського – через втілення у життя його педагогічних переконань і технологій, уявлень про людські взаємини, вчинки та поведінку; через трансляцію інтелектуального, морального, естетичного багатства народу від учителя до учня на засадах людяності через порівняння внутрішнього світу дитини з ідеалами духовної культури минулих поколінь. Логічний і висновок І.Л. Сіданіч – творче впровадження українськими освітянами ідей гуманістичної педагогіки В.О. Сухомлинського в навчально-виховну діяльність є запорукою плідного розвитку духовно-морального виховання молоді у вітчизняній школі ХХІ ст.

4. Надзвичайно цікавим є 5 розділ дисертації, особливо та його частина, де автор з'ясовує специфіку та ознаки загалом виховної технології. Аналізується багатий методологічний і теоретичний

матеріал з цього приводу, залучені думки і переконання багатьох вітчизняних вчених-педагогів. На жаль, позиція автора дисертації з цієї проблеми представлена тут лише побіжно. Разом з тим хотілося б наголосити, що вживання терміна *«виховна технологія»*, або, наприклад, *«висока виховна технологія»* викликає у багатьох сучасних теоретиків педагогічної науки певний внутрішній протест. Оскільки вони вважають, що технологію можна створити тоді, коли відома більшість із закономірностей перебігу процесу. Оскільки сьогодні вже визначено багато таких закономірностей процесу навчання, розроблені способи діагностики, то можна говорити про технології навчання і про їх розробку, чого не можна поки що сказати про виховання.

З цієї причини створити технологію виховання неможливо, оскільки не існує системи діагностичних засобів – вважає цілий ряд учених-педагогів. У зв'язку з цим доцільно говорити лише про *«елементи технологізації виховання»* і ні про що інше.

Автор дисертації дотримується іншої позиції, наголошуючи, що потенціал виховних технологій все ж уможливлює планування і прогнозування наслідків виховних упливів на дитину, вибір ефективних методів виховної роботи, об'єктивне оцінювання результативності духовно-морального виховання. До основних елементів виховних технологій І.Л. Сіданіч відносить:

– мету виховної діяльності,
– завдання, що її конкретизують,
– цільову групу виховної діяльності,
– очікуваний кінцевий результат,
– критерії ефективності,
– зміст і форми виховання,
– методи провадження виховної роботи і час, протягом якого здійснюється ця робота.

Позитивно оцінюючи новизну, теоретичне і практичне значення рецензованого дослідження, вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження та побажання.

1. У назві дисертації та змісті підрозділів ідеться про верхню межу дослідження як першу чверть 21 століття, що охоплює 25 років. Маємо натомість сьогодні лише 2014 рік. Це не дозволяє в умовах швидкоплинного сучасного світу та його змінності здійснювати прогнози на десятиліття. Тим більше, що хронологічні межі, вказані у вступі самою ж дисертанткою – від 1900 до 2012 рр.

2. Вважаємо, що мета дослідження у дисертації сформульована надто вузько, фактично торкається виключно періодизації розвитку духовно-морального виховання, сама ж праця насправді вирішує значно ширше коло проблем, про це свідчать і завдання дослідження і зміст концепції, сформульовані автором. Не вказано, які саме невідомі чи неопубліковані архівні, статистичні та інші матеріали, маловідомі історичні факти залучені у дисертації, їх кількість та місцезнаходження, змістова цінність і сенс використання у дослідженні, хоча автор згадує про них кілька разів, побіжно вказуючи в описі джерельної бази дослідження та характеристиці концепції роботи. Теж саме часто можна сказати і відносно інших частин дисертації. Наприклад, в історіографічному аналізі (підрозділ 1.1) читаємо: «Окремої уваги заслуговує «Проект єдиної трудової школи на Україні» (1919 р.). Автори цього документа висловили новітні погляди української педагогічної громадськості на проблему духовно-морального виховання дітей у тогочасних умовах, але які саме новітні погляди, чому вони важливі для вирішення завдань дисертації залишається невідомим. В інших місцях тексту дисертації також час від часу трапляються подібні казуси.

3. Хотілося б звернути увагу на окремі суперечливі тлумачення і розбіжності в дисертації, які торкаються уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження (підрозділ 1.1), зокрема надважливих для роботи понять – *«духовне», «моральне», «духовно-моральне виховання»*. З одного боку, дисертантка стоїть на позиції категоричного розмежування термінологічних понять *«духовне»* і *«моральне»*. Водночас зміст розділу свідчить про їхню безперечну близькість, майже тотожність або, принаймні, тісний синтез. Щодо іншого поняття стверджується, що «з аналізу змісту наукових досліджень робимо висновок, що в науково-педагогічній спільноті не існує визначення поняття «духовно-моральне виховання» (с. 92). З іншого боку, на с. 94 віднаходимо протилежне: «оперуючи поняттям «духовно-моральне виховання», ми будемо спиратися на його визначення в «Українському педагогічному енциклопедичному словнику» С.У. Гончаренка.

Вважаємо, що, враховуючи суттєві різночитання цих понять у сучасній педагогічній науці, необхідно було в межах дисертації дати їхні авторські дефініції та аргументовані теоретичні характеристики.

4. У структурі авторської періодизації розвитку духовно-морального виховання (підрозділ 1.3) назви окремих періодів вважаємо неточними, а тлумачення їхнього історичного наповнення –

недостатнім. Так, це стосується 1-го періоду (1900–1919 рр.) – «Становлення духовно-морального виховання в умовах відродження української державності й вітчизняної школи». Проте, як відомо, тут звичайно йдеться не про *відродження*, а про *народження* української держави, як і шкільництва, що відбулося лише після 1917 р. Викликає також певний сумнів назва 3-го періоду (1933–1945 рр.) – «Заборона української школи в умовах тоталітарної комуністичної ідеології». У такому формуванні, на жаль, запропонована дисертантом назва навіть не відображає проблему духовно-морального виховання дітей, віддзеркалюючи лише певні суто політично-ідеологічні, а не історико-педагогічні чинники.

5. У підрозділі 5.2 автором заявлено про дослідження потенціалу технології духовно-морального виховання. Проте у згаданому підрозділі досить докладно розглядається, швидше, методика викладання окремої навчальної дисципліни – «Курс духовно-морального виховання», який пропонує методичні рекомендації для вивчення закономірностей процесів подання і засвоєння учнями навчального матеріалу цієї дисципліни, а не *технологію*, хоча поняття *методика* і *технологія* є, звісно, досить близькими.

У цілому ж уважаємо, що дисертаційне дослідження І.Л. Сіданіч є завершеною самостійною науковою роботою, яка містить нові обґрунтовані результати в галузі історії педагогіки.

Пономаревський С. Б.
(Україна, м. Київ)

III
ВІТЧИЗНЯНА ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА І ДУХОВНО-МОРАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ВИХОВАННЯ

Успішна розбудована Української держави та її майбутнє вирішальною мірою залежить від того, які моральні цінності прищеплюються сьогоднішньому молодому поколінню. Значна частина представників світової науки і практики давно сприймає людину як складну ієрархічну систему у складі *Духу, Душі і Тіла*. Кожна з цих складових має проходити свій розвиток у навчально-виховному процесі. Важливе місце у процесі формування особистості належить духовно-моральному вихованню.

Без глибокого наукового аналізу історії духовно-морального виховання школярів в один із найбільш складних періодів вітчизняної історії – XX-початок XXI ст., без усвідомлення його уроків, досвіду, висновків, злетів і падінь, успіхів і невдач неможливо належним чином здійснювати духовно-моральне виховання дітей у сучасній державній вітчизняній школі.

У зв'язку із зазначеним вище, особливої ваги набуває наукове дослідження духовно-морального виховання в історичній ретроспективі, яке здійснила Сіданіч І.Л. у докторській дисертації «Духовно-моральне виховання дітей у вітчизняній школі (XX-перша чверть XXI століття)». Особливістю І.Л. Сіданіч як дослідниці є те, що вона не лише теоретик, але й практик у питаннях духовно-морального виховання, брала і бере у ньому активну участь як автор і співавтор низки програм і посібників, доповідач на наукових конференціях, як учасник семінарів і тренінгів для вчителів, член журі на олімпіадах «Юні знавці Біблії» та «Учитель року з предметів духовно-морального спрямування». Все сказане вище надає *актуальності дисертаційній роботі* та лягає в основу достовірності отриманих наукових результатів і висновків.

Дисертанткою вперше цілісно досліджено процес духовно-морального виховання дітей у контексті суспільно-політичних, соціально-культурних і педагогічних чинників; розкрито політичні, суспільно-економічні, культурно-освітні, психолого-педагогічні умови, які радикально впливали на духовно-моральне виховання та вносили зміни в мету, завдання, зміст, форми і методи духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі XX – першої чверті XXI ст.

Здобувачкою розроблено авторську періодизацію розвитку духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі, виокремлено п'ять періодів у її еволюції.

Дисертантом Сіданіч І.Л. *з'ясовано* особливості реалізації духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі, *розширено* історико-педагогічні відомості про зміст, форми і методи духовно-морального виховання у різні періоди історії вітчизняної школи та обґрунтовано визначення деяких перспективних векторів її розвитку.

У дисертації Сіданіч І.Л. як комплексному дослідженні розкрито внесок вітчизняних освітніх і громадських діячів, просвітителів, педагогів-новаторів у справу духовно-морального виховання дітей та засоби творчого використання їхньої спадщини в сучасній українській школі, можливості виховного потенціалу навчальних предметів духовно-морального спрямування, зокрема щодо духовно-морального виховання дітей шкільного віку.

Дисертаційне дослідження Сіданіч І.Л. виконане на солідній *джерельній базі*, яка включає праці вітчизняних і зарубіжних авторів і складає 1014 найменувань, з них – 84 архівні справи, 10 джерел іноземними мовами. Серед використаних дисертанткою праць слід зазначити матеріали Центрального державного архіву, Фонду рідкісних видань, дисертаційні дослідження, монографії, посібники, наукові статті у фахових виданнях, брошури, періодичні видання, богословського, релігієзнавчого, історичного, філософського, психолого-педагогічного та методичного характеру.

Науковий апарат, вміщений у вступі дисертації, дає можливість сформулювати цілісне уявлення про структуру роботи, її інструментарій, способи інтерпретації отриманих даних. Дисертант глибоко володіє теорією проблеми і методами її дослідження. Досягненню поставленої мети, розв'язанню визначених автором завдань на різних етапах наукового пошуку та формулюванню висновків наукового дослідження слугували обрані загальнонаукові, емпіричні, історичні методи та контент-аналіз.

Значення отриманих автором у процесі наукового дослідження наукових результатів полягає в тому, що їх положення використані у процесі підготовки навчальних програм, підручників і навчально-методичних посібників для школярів, студентів, педагогів і батьків, зокрема:

– «Релігієзнавство» (гриф МОН України),
– «Дорога доброчинності» (гриф МОН України),

– «Божі заповіді – моральний дороговказ людини» (гриф МОН України),

– «Дорога мудрості» (гриф МОН України),

– «Основи християнського світогляду і моралі: Біблійна історія» (гриф МОН України),

– «Християнська етика» (гриф МОН України),

– «Технології впровадження курсу «Основи християнської етики»,

– «Християнська етика в українській культурі» (1-4 класи) (гриф МОН України),

– «Основи християнської етики» (1-11 класи) (гриф МОН України),

– «Дитина» (гриф МОН України).

Слід відзначити також додатки до дисертації, що вміщують цінну інформацію теоретично і практичного характеру, розширюють і поглиблюють зміст наукової роботи дисертанта.

Позитивно оцінюючи рецензовану докторську дисертацію І.Л. Сіданіч «Духовно-моральне виховання дітей у вітчизняній школі (ХХ-перша чверть ХХІ століття», дозволимо собі висловити деякі зауваження та побажання.

1) Дисертантці слід було б глибше обґрунтувати актуальність свого дисертаційного дослідження, зважаючи на сучасний стан українського суспільства, зокрема таких його найважливіших соціально-духовних інституцій, як – *Сім'я, Церква, Школа* і *Громада.*

2) Третім завданням дисертаційного дослідження є розробка періодизації розвитку духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі в окреслених хронологічних межах. Слід було б подати більш чіткі критерії періодизації духовно-морального виховання у вітчизняній школі та виділення відповідних етапів в рамках періодів, на які спирається авторка. Окремі періоди та етапи стосуються вітчизняного шкільництва ***в цілому*** і стосуються *побіжно* духовно-морального виховання.

3) Духовно-моральне виховання у вітчизняній школі розвивається у відповідному європейському та світовому контексті. Опоненти духовно-морального виховання на основі християнського віровчення нерідко безпідставно стверджують про відсутність релігійних цінностей у виховних системах європейських країн. Тому слід було б ширше проаналізувати європейський та світовий (американський) досвід духовно-морального виховання (згадавши не

лише Німеччину, Швецію, Литву, Фінляндію, але й Австрію, Польщу, Великобританію, Францію і т.д.), використавши для цього авторитетні зарубіжні джерела. Наразі в списку використаних джерел подано лише десять позицій, які стосуються релігійного контексту розбудови польської та американської школи.

4) Духовно-моральне виховання у вітчизняній школі пройшло складний шлях. Водночас термін «духовно-моральне виховання» використовується як для виховання на основі християнського віровчення, так і комуністичного виховання у радянській школі. Слід диференціювати моральні цінності, які ставали фундаментальним ідейним імперативом у розбудові основ духовно-морального виховання у різні часи.

5) Зробивши значний історичний ретроспективний аналіз духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі, дисертантка мала б подати відповідні рекомендації для різних вітчизняних інституцій з метою більш широкого його запровадження у практику державної школи.

6) Географія впровадження результатів наукового дослідження Сіданіч І.Л., його зміст та особиста участь дисертантки у процесі духовно-морального виховання сучасної вітчизняної школи насправді набагато ширші, ніж про це зазначено у дисертації. Слід було б це більш ґрунтовно й інформативно повніше представити у тексті дисертаційного дослідження таких суспільно вагомих проблем.

Висловлені зауваження і побажання суттєво не впливають на зміст, якість і загальне позитивне враження та позитивну оцінку рецензованої докторської дисертації Сіданіч І.Л., присвяченій комплексному **аналізу** *різних історичних парадигм* духовно-морального виховання у вітчизняній школі та **визначенню** *перспективних напрямів вдосконалення системи виховної роботи* в сучасному українському шкільництві.

Жуковський В. М.
(Україна, м. Острог)

IV
ВІТЧИЗНЯНА СЕРЕДНЬООСВІТНЯ ШКОЛА: ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ ПАРАДИГМИ

З огляду на трансформаційні процеси в суспільно-економічному житті, певний науково-методичний вакуум при визначенні ціннісної картини духовно-морального розвитку дитини, нехтування його когнітивної, емоційної і поведінкової складових призвело до гальмування потреби учнів конструювати своє майбутнє на духовно-моральних засадах.

У пошуках корисних практичних рекомендацій щодо духовно-морального виховання у вітчизняній середньоосвітній школі науковці звертаються до вивчення та аналізу вітчизняного історичного досвіду. Тому цілком виправданим є звернення І.Л. Сіданіч до аналізу становлення духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі ХХ – першої чверті ХХІ століття – періоду масштабних змін, реформ та вагомих зрушень в управлінні загальною середньою освітою в контексті демократизації.

Саме на тлі більше ніж 110-річного періоду духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі авторка вказаного дослідження ставила за мету *науково обґрунтувати* та розробити *періодизацію* становлення духовно-морального виховання у вітчизняній школі ХХ – першої чверті ХХІ ст., *визначити перспективні напрями* удосконалення системи виховної роботи в сучасному українському шкільництві.

Засвідчуємо коректність визначення об'єкта, предмета дослідження, відповідність і взаємозумовленість мети дослідження. Не викликають заперечень поставлені завдання дослідження та наукова новизна дослідження, його хронологічні й територіальні координати. З точки зору методології, заслуговують на увагу концепція, методологічна основа та методи дослідження, джерельна база, теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Приємно вражають дані про особистий внесок автора та апробацію результатів дисертації. До наукового обігу введено статистичні матеріали, маловідомі та невідомі архівні документи, історичні факти, що засвідчують сутнісні зміни в становленні духовно-морального виховання дітей, властиві кожному періоду його історичного поступу.

Дисертанткою вперше у вітчизняній історико-педагогічній науці обґрунтовано періодизацію становлення духовно-морального виховання. Дослідниця довела, що порівняно самостійні й завершені

періоди містять спільні характеристики, які закладають духовну основу суспільного Буття країни. Аналіз підходів українських і зарубіжних учених до розгляду освітніх реформ дали змогу І.Л. Сіданіч добре охарактеризувати особливості становлення духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі та вирізнити його соціально-педагогічні проблеми з початку ХХ ст. і до наших днів.

Ґрунтовний аналіз наукової літератури, добірка доцільних різноманітних методів, які забезпечують вірогідність результатів дослідження, аргументованість і обґрунтованість висновків, свідчать про високий рівень наукової зрілості автора.

Варто відзначити також широку апробацію результатів дослідження та їх висвітлення у відкритому друці. Робота має не лише теоретичний, а і практико-орієнтований характер. Особливо заслуговує на увагу продемонстрована у дисертації експериментальна експертиза технологічних парадигм у надзвичайно концептуально складному гуманістичному просторі духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі. Важливим доробком здобувачки є також розробка тематично чітко орієнтованих серійних комплексів навчальних програм, підручників, навчально-методичних посібників, робочих зошитів для учнів, студентів, викладачів християнської етики.

Дослідження виконане на високому науково-професійному рівні і може бути оцінене як позитивне.

Водночас на адресу докторської дисертації Сіданіч І.Л. слід висловити окремі застереження і побажання.

1. У розбудові періодизаційної стратифікації історії духовно-морального виховання у вітчизняній школі доцільним було б визначити – як класифікаційний імператив – більш чіткі евристичні критерії періодизації.

2. Вважаємо, що у третьому розділі «Духовно-моральне виховання дітей у період становлення радянської школи (1920–1945 рр.)» недостатньо проаналізовано з багатовекторних позицій теоретичні засади трансформації духовно-морального виховання школярів на засадах світськості, що, на нашу думку, збагатило б дисертаційне дослідження.

3. У категоріальному апараті дисертації необхідно було б подати теоретично обґрунтовані авторські версії дефініцій таких фундаментальних понять, як *«духовне», «моральне»* і *«духовно-моральне виховання».*

Аналіз основних положень роботи дозволяє зробити висновок, що дисертація І.Л. Сіданіч «Духовно-моральне виховання дітей у вітчизняній школі XX-першої чверті XXI століття» є самостійним і завершеним науковим дослідженням, яке безперечно містить наукову новизну, має поза сумнівом надзвичайно важливе теоретичне і практичне значення.

Матвієнко О.В.
(Україна, м. Київ)

V
ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ: АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Проблема духовно-морального виховання молодого покоління є і залишається актуальним завданням сучасної педагогічної теорії і практики.

Дослідження І.Л. Сіданіч відзначається чіткістю визначених основних завдань, продуманістю структури, застосуванням адекватних методів дослідження. Не викликають сумнівів і визначення наукової новизни дисертації та кола практичного застосування результатів здійсненого дослідження. Дисертація І.Л. Сіданіч є комплексним дослідженням актуальної проблеми, яка ще не отримала всебічного висвітлення в Україні. Слід відзначити коректно поданий авторкою науковий апарат дослідження, а також логічну упорядкованість і структурованість дисертаційної роботи.

В основу концепції наукової роботи І.Л. Сіданіч покладено системно-хронологічний підхід до розгляду духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі як складного і суперечливого, неперервного і хвилеподібного процесу, що відбувався під впливом суспільно-політичних, ідеологічних, соціально-педагогічних детермінант (стан і запити шкільної освіти, розвиток вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки тощо). Духовно-моральне виховання дітей розглядається дослідницею відповідно до особливостей розвитку шкільної освіти, а також загальної політики державотворення у Російській імперії, СРСР, УРСР та Українській державі.

Провідною ідеєю дослідження стало створення авторської періодизації становлення духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі. Сутність її полягає в тому, що кожний період схарактеризовано відповідно до динаміки його структури та розвитку завдяки певній циклічності.

Заслуговує на увагу проведення автором дослідження теми у хронологічних межах 1900–2012 рр., яке дало змогу отримати цілісну картину становлення духовно-морального виховання дітей, виявити особливості його перебігу та визначити історичні зв'язки між періодами становлення духовно-морального виховання у вітчизняній школі.

Наукову цінність становить детальний аналіз педагогічного компонента як домінанти у розкритті змісту поняття *«духовно-моральне виховання»*.

На основі широкої джерельної бази дисертантом обґрунтовано теоретико-методологічні засади духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі як цілісної виховної системи, виокремлено і проаналізовано різні підходи, моделі та концепції виховання ХХ ст., виявлено й обґрунтовано етапи становлення духовно-морального виховання дітей в Україні, а також визначено провідні тенденції подальшого теоретичного й практичного розвитку проблеми в Україні.

У роботі І.Л. Сіданіч *вперше теоретично обґрунтовано* та *розроблено технологію духовно-морального виховання* дітей, яка забезпечується реалізацією діяльнісного, особистісного, технологічного і компетентнісного підходів до формування й розвитку духовно-моральної особистості школяра.

У процесі дисертаційного дослідження автором *розроблено* та *експериментально перевірено* зміст, форми і методи духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі ХХІ ст., *створено* навчально-методичне забезпечення духовно-морального виховання дітей у навчально-виховному процесі школи.

Дослідниця досить коректно використовує відомі наукові методи обґрунтування отриманих результатів та висновків. Експериментальна база дослідження свідчить про ґрунтовність проведеної експериментальної роботи щодо *визначення змісту, форм і методів духовно-морального виховання* дітей у вітчизняній школі.

Ґрунтуючись на представлених у роботі даних, відзначаємо *актуальність* здійсненого дослідження, *обґрунтованість* наукових положень, висновків і рекомендацій, *достовірність і новизну* одержаних результатів дисертаційного дослідження.

Петриченко Н. Г.
(Україна)

АНОТАЦІЇ

ПРОГРАМА КАНДИДАТСЬКОГО ІСПИТУ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 10.02.04 – ГЕРМАНСЬКІ МОВИ (АНГЛІЙСЬКА МОВА)

Від редакційної колегії журналу «Наукові студії – XXI (Scientific studies – XXI): культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ»

Кандидатський іспит зі спеціальності є складовою частиною атестації науково-педагогічних і наукових кадрів. Мета іспиту – встановлення глибини професійних знань здобувачів у відповідній галузі знання, їхнього наукового і культурного світогляду, підготовленості до самостійної науково-дослідної роботи.

«Програма кандидатського іспиту зі спеціальності 10.02.04 – германські мови (англійська мова)» спрямована на виявлення рівня знань здобувачів з питань загального мовознавства й історії лінгвістичних вчень, германського мовознавства і проблем теорії сучасної мови в синхронічному й діахронічному аспектах та володіння здобувачами методами лінгвістичних досліджень.

«Програму кандидатського іспиту зі спеціальності 10.02.04 – германські мови (англійська мова)» укладено з урахуванням сучасних вузівських навчальних програм мовознавчого циклу та вітчизняних і відомих зарубіжних публікацій філологічного спрямування, пов'язаних з проблематикою наукових досліджень із *загального мовознавства*, *германістики* та теоретичних і практичних питань *англійського мовознавства*. Рекомендована наукова література включає філологічні праці, важливі для характеристики лінгвістичних дисциплін, що входять до програми кандидатського іспиту.

У структурі «*Програми кандидатського іспиту зі спеціальності 10.02.04 – германські мови (англійська мова)*» виокремлюються за критеріями сучасного стану мовознавчої науки три серії розділів:

1) розділи, пов'язані з проблематикою загальномовознавчих студій;

2) розділ, присвячений загальним теоретичним проблемам германського мовознавства;

3) розділи, пов’язані як із висвітленням наукових рішень проблем походження й періодизації англійської мови, так і з характеристикою вивчення її основних стратифікаційних рівнів – фонетики, граматичної будови, лексичного складу, ієрархії структури стилістичної організації.

Кожний розділ «*Програми кандидатського іспиту зі спеціальності 10.02.04 – германські мови (англійська мова)*» завершується бібліографічним списком наукової літератури (монографії, статті, словники, енциклопедії), укладеним з урахуванням теоретичних здобутків мовознавчих досліджень переважно XIX – XXI стст., зорієнтованих на вивчення германських мов, зокрема англійської мови, у широкому індоєвропейському контексті в координатах фундаментальних антропоцентричних евристичних парадигм сучасного загального мовознавства.

Редколегія «Наукових
студій – XXI (Scientific studies – XXI)»

I
ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО ТА ІСТОРІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ УЧЕНЬ.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ МОВОЗНАВСТВА

Виникнення науки про мову. Становлення західної та східної античних традицій.

Питання мови в середньовічній Європі (учення Модистів). Філософія раціоналізму. Мовознавство XVII-XVIII ст. в Західній Європі (Граматика Пор-Рояль) та в Східній Європі (Україна, Росія). Передумови формування порівняльно-історичного мовознавства.

Мовознавство в XIX столітті. Виникнення порівняльно-історичного мовознавства, постулювання принципів історизму.

Передвісники порівняльно-історичного мовознавства: *перша генерація* компаративістів. Мовознавство в Західній Європі, в Україні та Росії у першій половині XIX ст. Натуралізм А. Шлейхера.

Філософсько-лінгвістична концепція В. Гумбольдта та її вплив на подальший розвиток мовознавства. Постгумбольдтіанська лінія розбудови порівняльно-історичного мовознавства в XIX ст.: Г. Штейнталь, К. Фослер, Л. Шпітцер. Лінгвістична концепція О.О. Потебні та її роль у розвитку вітчизняного мовознавства.

Друга генерація представників порівняльно-історичного мовознавства. Молодограматики (Г. Пауль, К. Бругман, Г. Остгоф, Б. Дельбрюк). Розвиток порівняльно-історичного мовознавства в Україні і в Росії в XIX ст. – початку XX ст. Мовознавчі традиції Московської та Казанської шкіл. Передвісники системно-структурного підходу до вивчення мови (І.О. Бодуен де Куртене, В.О. Богородицький, М.В. Крушевський та ін.).

Філософсько-лінгвістичні концепції кінця XIX – початку XX ст. (Г. Шухардт, К. Фосслер, Л. Вітгенштейн, Б. Рассел, Е. Сепір, Б. Уорф та ін.).

Основні засади типологічного вивчення мовних систем: класифікація мов світу за морфологічним (спочатку), синтаксичним та фонетичними принципами (Ф. Шлегель, А.В. Шлегель; Ф. фон Гумбольдт і 3 класи мов [1) ізолюючі (кореневі) мови, 2) аглютинативні мови з інкорпоруючими (полісинтетичними) мовами, 3) флективні мови]; А. Шлейхер; Г. Штейнталь, М. Мюллер, Ф. Містелі, Ф.Н. Фінк; Е. Сепір; Дж. Х. Грінберг). Порівняльно-історичне мовознавство в XX ст. Структуралізм у мовознавстві. Лінгвістична

концепція Ф. де Соссюра. Соссюріанство і постсоссюріанство. Поширення структурного методу на вивчення мов в Європі та Америці. Загальна характеристика основних напрямів структуралізму: глосематика, празька лінгвістична школа, лондонська школа, дескриптивізм.

Становлення й розвиток романського, германського та слов'янського мовознавства першої половини XX ст. – початку XXI ст. Досягнення вітчизняних і зарубіжних учених з германістики, романістики, славістики другої половини XX ст. – початку XXI ст.

ЛІТЕРАТУРА

Основна література

Алпатов В.М. История лингвистических учений: Учеб. пособие. – М.: Изд-во «Языки русской культуры», 1999.

Алпатов В.М. Предварительные итоги лингвистики XX в. // Вестник МГУ. Серия 9. Филология. – 1999. – № 5. – С. 84-95.

Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. – К.: Вид-во «Вища школа», 1991.

Березин Ф.М. История лингвистических учений: Учеб. пособие. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1975.

Бирнбаум Х. Праславянский язык: Достижения и проблемы его реконструкции / Пер. с англ. С.Л. Николаева; вступ. статья В.А. Дыбо; общая редакция В.А. Дыбо и В.К. Журавлева; послесловие В.К. Журавлева. – М.: Изд-во «Прогресс», 1987.

Блумфилд Л. Язык / Пер. с англ. Е.С. Кубряковой и В.П. Мурат. – М.: Изд-во «Прогресс», 1968.

Бодуэн де Куртене И.А. Избранные труды по общему языкознанию. – Т. I, II. – М.: Изд-во АН СРСР, 1963.

Будагов Р.А. Портреты языковедов XIX-XX вв.: Из истории лингвистических учений / Отв. редактор В.Н. Ярцева; рецензенты: В.С. Виноградов, А.И. Чобану. – М.: Изд-во «Наука», 1988.

Булаховський Л.А. Вибрані праці в 5 томах. – К.: Вид-во «Наук. думка», 1975.

Вахек Й. Лингвистический словарь Пражской школы / Пер. с франц., нем., англ. и чешского И.А. Мельчука, В.З. Санникова. – М.: Изд-во «Прогресс», 1965.

Грамматические концепции в языкознании XIX века: Сб. статей / Редколлегия: А.В. Бондарко, А.В. Десницкая, С.Д. Кацнельсон (отв. редактор), Е.А. Реферовская, С.А. Шубик. – Л.: Изд-во «Наука», 1985.

Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / Пер. с нем. М.И. Левиной и др. – М.: Изд-во «Прогресс», 1984.

Дельбрюк Б. Введение в изучение языка: Из истории и методологии сравнительного языкознания / Пер. с нем.; под редакцией и при участии С. Булича. – 2-е изд., стереотип. – М.: Изд-во «Эдиториал УРСС», 2003.

Десницкая А.В. Сравнительное языкознание и история языков. – Л.: Изд-во «Наука», 1984.

Жовтобрюх М.А. Нариси з історії українського радянського мовознавства (1918-1941). – К.: Вид-во «Наук. думка», 1991.

Звегинцев В.А. История языкознания XIX-XX вв. в очерках и извлечениях. – Ч.1. Ч.2. – М.: Изд-во «Просвещение», 1964, 1965.

Зубкова Л.Г. Язык как форма. Теория и история языкознания. – М.: Изд-во Российского университета дружбы народов, 1999.

Иванов Вяч. Вс. Современное индоевропейское сравнительно-историческое языкознание // Новое в зарубежной лингвистике. Новое в современной индоевропеистике. – Вып. 21. – М.: Изд-во «Прогресс», 1989. – С. 5-23.

История лингвистических учений. Древний мир / Отв. редакторы: А.В. Десницкая, С.Д. Кацнельсон. – Л.: Изд-во «Наука», 1980.

История лингвистических учений. Средневековый Восток / Отв. редакторы: А.В. Десницкая, С.Д. Кацнельсон. – Л.: Изд-во «Наука», 1981.

История лингвистических учений. Средневековая Европа / Отв. редакторы: А.В. Десницкая, С.Д. Кацнельсон. – Л.: Изд-во «Наука», 1985.

История лингвистических учений. Позднее Средневековье / Отв. редактор А.В. Десницкая; редколлегия: А.В. Десницкая, И.А. Перельмутер; рецензенты: Е.А. Реферовская, Л.Г. Герценберг. – СПб.: Изд-во «Наука» (С.-Петербургское отделение), 1991.

Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX в. (опыт парадигмального анализа) // Язык и наука конца 20 века. – М.: Изд-во Института языкознания РАН, 1995. – С.144-238.

Лоя Я.В. История лингвистических учений (материалы к курсу лекций). – М.: Изд-во «Высшая школа», 1968.

Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1954.

Немчук В.В. Мовознавство на Україні в XIV ст.-XVII ст. – К.: Вид-во «Наук. думка», 1985.

Основные направления структурализма / Под редакцией М.М. Гухман и В.Н. Ярцевой. – М.: Изд-во «Наука», 1964.

Павлюк М.В. Основні етапи розвитку українського мовознавства дожовтневого періоду. – К.,Одеса: Вид-во «Вища школа», 1978.

Пауль Г. Принципы истории языка / Пер. с нем. А.А. Холодовича. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1960.

Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – Т. I, II. – М.: Изд-во «Наука», 1955.

Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: СИНТО, 1993.

Почепцов Г.Г. История русской семиотики. Идеи. Методы. Персоналии. История. – М., К.: Изд-во «Рефл-бук», 2001.

Провідні лінгвістичні концепції кінця XX століття / Редакційна колегія: Р.С. Помірко (відп. редактор), Ф.С. Бацевич, Т.А. Космеда, І.В. Ковальська. – Львів: Львівський державний університет імені Івана Франка, 1996.

Розвиток мовознавства в УРСР: 1967-1977. – К.: Изд-во «Наукова думка», 1980.

Смирницкий А.И. Сравнительно-исторический метод и определение языкового родства: Материалы к курсам языкознанания / Под общей редакцией В.А. Звегинцева. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1955.

Современное зарубежное языкознание: Вопросы теории и методики / Отв. редактор А.С. Мельничук. – К.: Изд-во «Наук. думка», 1983.

Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Пер. с франц.; под редакцией А.А. Холодовича. – М.: Изд-во «Прогресс», 1977.

Сравнительно-историческое изучение языков разных семей: современное состояние и проблемы / Редколлегия: Н.З. Гаджиева (отв. редактор), В.К. Журавлев, В.П. Нерознак. – М.: Изд-во «Наука», 1981.

Сусов И.П. История языкознания. – М.: Изд-во «Восток-Запад», 2006.

Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Изд-во «Прогресс», 2001.

Томсен В. История языковедения до конца XIX в. (Краткий обзор основных моментов): Учеб. пособие / Отв. редактор Н.С. Чемоданов; послесловие Р. Шор. – М.: Учпедгиз, 1938.

Трубецкой Н.С. Основы фонологии / Пер. с нем. А.А. Холодовича. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1960

(Трубецкой Н.С. Основы фонологии / Пер. с нем. А.А. Холодовича; редакция С.Д. Кацнельсона; послесловие А.А. Реформатского. – 2-е изд. – М.: «Аспект Пресс», 2000).

Хомский Н. Картезианская лингвистика. Глава из истории рационалистической мысли / Пер. с англ. Б.П. Нарумова. – М.: USSR, 2005.

Хомский Н. О природе и языке / Пер. с англ. П.В. Феденко. – М.: USSR, 2005.

Додаткова література

Актуальные вопросы сравнительного языкознания / Отв. редактор А.В. Десницкая. – Л.: Изд-во «Наука», 1989.

Алпатов В.М. История одного мифа: Марр и марризм. – М.: Изд-во «Наука», 1991.

Будагов Р.А. Человек и его язык / Рецензенты: Г.В. Степанов, И.Р. Гальперин. – 2-е расширенное изд. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1976.

Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. – 2-е изд. – М.: Изд-во «Эдиториал УРСС», 2002.

Лингвистический энциклопедический словарь / Главн. редактор В.Н. Ярцева; редколлегия: Н.Д. Арутюнова, В.А. Виноградов, В.Г. Гак, Т.В. Гамкрелидзе, Т.А. Ганиева, И.М. Дьяконов, Ю.Н. Караулов, Г.А. Климов, Г.В. Колшанский, Н.К. Сазонова, В.М. Солнцев, Г.В. Степанов, Ю.С. Степанов. – 2-е изд., доп. – М.: Научное изд-во «Большая Российская энциклопедия», 2002.

Мейе А. Основные особенности германской группы языков. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1952.

Мещанинов И.И. Проблемы развития языка. – Л.: Изд-во «Наука», 1975.

Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – 6-е изд. – М.: Учпедгиз, 1938.

Пизани В. Этимология: История – проблемы – метод / Пер. с итал. Д.Э.Розенталя. – 2-е изд., стереотип. – М.: Изд-во «Эдиториал УРСС», 2002.

Поливанов Е.Д. Труды по восточному и общему языкознанию / Составление, послесловие, комментарии и указатели Л.Р. Концевича. – М.: Изд-во «Наука» (Главная редакция восточной литературы), 1991.

Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание / Пер. с нем. Б.А. Абрамова; под редакцией и с предисловием Н.С. Чемоданова. – М.: Изд-во «Прогресс», 1980.

Современное итальянское языкознание. – М.: Изд-во «Прогресс», 1971.

Шахматов Ф.Ф. Синтаксис русского язика / Редакция и комментарии Е.С. Истриной. – 2-е изд. – Л.: Учпедгиз (Ленинградское отделение), 1941.

Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1958.

Языкознание в Чехословакии. – М.: Изд-во «Прогресс», 1978.

Якобсон Р. Избранные работы. – М.: Изд-во «Прогресс», 1985.

II
ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Сучасний стан загального мовознавства: поняття наукової парадигми, школи, напряму. Проблема визначення об'єкта лінгвістичного дослідження та основні принципи його аналізу. Основні рольові моделі лінгвістичного знання XX – початку XXI ст.

Лінгвістичні закони, регулярності та постулати, їх застосування у сучасних мовознавчих дослідженнях.

Актуальні проблеми металінгвістики, лінгвістичної філософії, методології мовознавства. Новітні лінгвістичні методи та методичні прийоми. Лінгвістична історіографія.

Мова і суспільство. Форми існування мови. Соціальні та мовні зміни. Природний та штучний білінгвізм. Закономірності соціального та етнотериторіального варіювання мови і мовлення. Кодифікація мови і мовлення, їх норми.

Взаємодія мов. Мовні контакти та їх наслідки. Мовна інтеракція. Лінгвокультурологія і дослідження контактів мов та культур. Етнолінгвістика. Сучасна соціолінгвістика.

Сучасні історико-лінгвістичні дослідження. Трактування співвідношення синхронії та діахронії в сучасній лінгвістиці. Історизм у мовознавстві.

Поняття «*система*» і «*структура*» в сучасному мовознавстві. *Системність мови*. Зовнішні та внутрішні системні характеристики мови і мовних об'єктів. *Мова як структура*. Поняття мовних рівнів і відношень між ними. Основні та проміжні яруси мовної структури. *Мовна будова та мовний тип*. Порівняльні лінгвістичні дослідження: контрастивна / конфронтативна лінгвістика. *Лінгвістична типологія*, універсологія та характерологія.

Структурна характеристика мови й мовлення. Принципи виділення мовних елементів різних рівнів. Система, норма, узус.

Парадигматика й синтагматика, їх трактування в сучасному мовознавстві. Парадигматичні й синтагматичні відношення мовних одиниць. Парадигматичні та синтагматичні властивості мовних об'єктів. Принципи і методи парадигматичного опису. Поняття парадигми, парадигматичної форми та значення. Метод опозиційного аналізу. Принципи й методи синтагматичного опису. Методи дистрибутивного і конструктивного аналізу мовних об'єктів різних рівнів. Поняття *дистрибуції* та *валентності*. Напрями конструктивного аналізу мовних одиниць.

Мова й мовлення. Головні ознаки компонентів цієї дихотомії. Процедури членування мови. *Виділення плану мови і плану мовлення*. Мовленнєві данності: висловлення і текст, їхній лінгвістичний статус, їхнє вивчення у формально-структурному та семантичному аспектах. Установлення логіко-семантичних і функціонально-семантичних типів речень. *Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження*.

Мова як функціональна система. Питання про функції мови та їхню кількість. Проблеми опису мови в функціональному аспекті. Загальні проблеми функціонального дослідження мови й мовних об'єктів. Базові функції мови: *комунікативна* та *когнітивна*. Особливості їхньої реалізації.

Семіотичність природної мови та її особливості. Унілатеральна та білатеральна концепції знаків. Специфіка мовного знаку. *Типологія мовних знаків* у різних мовознавчих теоріях. Актуальні проблеми лінгвістичної *семіотики*, *теорії номінації* та *референції*.

Слово як базова одиниця мови. Основні концепції слова та базові положення теорії слова. Семіотичність слова, його лексико-граматичні ознаки.

Вивчення мовних одиниць у *формальному* і *семантичному* аспектах. *Співвідношення форми й значення*. Поняття форми мовної одиниці та її характеристика. Класифікація мовних одиниць за структурою.

Співвідношення мови й мислення. *Логіка і лінгвістика*. Досягнення та проблеми логіко-лінгвістичних досліджень, лінгвістичної когнітології. *Головні аспекти психолінгвістичних досліджень. Кореляція форм мислення і мовних форм.* Репрезентативна функція мови та її реалізація.

Способи вираження концептуального змісту засобами мови. *Концепт* та *значення*: кореляція і відмінності у моделюванні концептуальних та семантичних структур. Поняттєві та функціонально-семантичні категорії.

Основні проблеми аналізу мови у функціональному аспекті. *Комунікативна функція природної мови* та її реалізація. Актуальні питання теорії мовної комунікації. *Культура мовлення* і мовленнєвий етикет. Системно-функціональний аналіз мови: проблеми та досягнення.

Проблеми комунікативної семантики. Актуальні питання комунікативно-семантичних досліджень *дискурсу* і *тексту*. Процедурна семантика та інші нові галузі семантичних досліджень мови й мовлення.

Мовлення як діяльність. Актуальні проблеми комунікативної й операціональної лінгвістики. Текст як продукт мовленнєвої діяльності.

Актуальні проблеми лінгвістики тексту. Визначення категорій тексту, їхня типологія та реалізація, співвідношення тексту й дискурсу.

Досягнення та проблеми прагмалінгвістики. *Теорія мовленнєвих актів.* Співвідношення речення, висловлення та мовленнєвого акту. Структура й закономірності діалогічної взаємодії. Принципи й максими мовного спілкування. Комунікативні стратегії і тактики. Актуальні проблеми дискурс-аналізу.

Мова й мовна особистість. Вивчення особистісних аспектів мовленнєвої, мовленнєво-розумової та комунікативної діяльності людини як мовної особистості. Вивчення персонологічних ознак мовної особистості. *Ідіолект* і *ідіостиль*. *Типи мовної особистості та їхнє моделювання.*

ЛІТЕРАТУРА

Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. Слово. Знак. Дискурс. – 2 вид., доповнене, за ред. М. Зубрицької. – Львів: Центр гуманітарних досліджень Львівського національного ун-ту імені Івана Франка, 2002.

Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Изд-во «Языки русской культуры», 1998.

Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Пер. с франц. Е.В. и Т.В. Вентцель. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1955.

Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – 2-ге вид. – К.: Вид-во «Рад. школа», 1959.

Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). – М.: Изд-во «Языки русской культуры», 1997.

Бенвенист Э. Общая лингвистика / Под ред. Ю.С. Степанова. – М.: Изд-во «Прогресс», 1974.

Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-philosophicus. Філософські дослідження / Пер. з нім. Є. Попович. – К.: Вид-во «Основи», 1995.

Гак В.Г. О плюрализме в лингвистических теориях // Филологические науки. – 1997. – № 6. – С. 60-69.

Гаспаров Б.М. Язык. Память. Образ. – М.: Изд-во «Новое литературное обозрение», 1996.

Гипотеза в современной лингвистике. – М.: Изд-во «Наука», 1980.

Гринберг Дж. Некоторые грамматические универсалии, преимущественно касающиеся порядка значимых элементов / Пер. с англ. Е.М. Моргуновой // Новое в лингвистике. – Вып. V: Языковые универсалии – М.: Изд-во «Прогресс», 1970. – С. 144-162.

Звегинцев В.А. Язык и лингвистическая теория. – М.: Изд-во Московского государственного ун-та, 1973.

Зубкова Л.Г. Общая теория языка в развитии. – М.: Изд-во Российского ун-та имени дружбы народов, 2002.

Историческая типология славянских языков. Фонетика. Словообразование. Лексика и фразеология / Отв. редактор А.С. Мельничук. – К.: Изд-во «Наук. думка», 1986.

Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. – М.: Изд-во «Наука», 1976.

Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник / Рецензенти: С.В. Семчинський, Л.Г. Скалозуб, Г.М. Миронова, П.П. Чучка. – 2-ге вид. – К.; Одеса: Вид-во «Либідь», 1991.

Кацнельсон С.Д. Общее и типологическое языкознание. – Л.: Изд-во «Наука», 1986.

Колшанский Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М.: Изд-во «Наука», 1975.

Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник. – К.: Вид-во «Академія», 2000.

Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. – К.: Вид-во «Академія», 2003.

Кочерган М.П. Зіставне мовознавство: Підручник. – К.: Вид-во «Академія», 2006.

Красухин К.Г. Аспекты индоевропейской реконструкции. Акцентология. Морфология. Синтаксис. – М.: Изд-во «Языки славянской культуры», 2004.

Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика. – М.: Изд-во «Новое литературное обозрение», 2002.

Левицкий В.В. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского язика: Монография. – К.: КГЛУ, 1998.

Левицкий В.В. Семасиология. – Вінниця: Вид-во «Нова книга», 2006.

Макаев Э.А. Общая теория сравнительного языкознания. – М.: Изд-во «Наука», 1977.

Маковский М.М. Язык – Миф – Культура. – М.: Изд-во Института русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 1996.

Мороховская Э.Я. Основные аспекты общей теории лингвистических моделей. – К.: Изд-во «Высшая школа», 1975.

Маслов Ю.С. Введение в языкознание. – 2-е изд. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1987.

Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1988.

Общее языкознание / Отв. редактор Б. А. Серебренников. – Вып. 1-3. – М.: Изд-во «Наука», 1970-1973.

Общее языкознание / Под ред. А.Е. Супруна. – Минск: Изд-во «Вышэйш. школа», 1973.

Панфилов В.З. Гносеологические аспекты философских проблем языкознания. – М.: Изд-во «Наука», 1982.

Панфилов В.З. Философские проблемы языкознания: Гносеологические аспекты / Отв. редактор Ф.П. Филин. – М.: Изд-во «Наука», 1977.

Потапенко С.І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу). – К.: Вид-во Київського національного лінгвістичного ун-ту, 2004.

Принципы и методы семантических исследований / Редколлегия: В.Н. Ярцева (отв. редактор), Г.В. Колшанский, В.Н. Телия. – М.: Изд-во «Наука», 1976.

Проблемы сравнительной филологии: Сб. статей к 70-летию В.М. Жирмунского / Редколлегия: М.П. Алексеев, М.М. Гухман, Е.М. Мелетинский, В.Н. Ярцева. – М., Л.: Изд-во «Наука», 1964.

Реформатский А.А. Введение в языкознание. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во «Просвещение», 1967.

Семиотика. Антология / Сост. Ю.С. Степанов. – М.: Изд-во «Академическая книга», 2001.

Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К.: Вид-во «Вища школа», 1988.

Современное зарубежное языкознание: Вопросы теории и методологии / Отв. редактор А.С. Мельничук. – К.: Изд-во «Наук. думка», 1983.

Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование. – М.: Изд-во «Наука», 1977.

Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики. – М.: Изд-во «Наука», 1975.

Филлипов К.А. Лингвистика текста: Курс лекций. – 2-е изд; испр. и доп. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. унт-та, 2007.

Хомський Н. Роздуми про мову / Пер. з англ. – Львів: Вид-во «Ініціатива», 2000.

Швачко С.О., Кобякова І.К. Вступ до мовознавства (курс лекцій): Посібник / Рецензенти: В.М. Манакін, Л.Ф. Омельченко, С.В. Баранова. – Вінниця: Вид-во «Нова книга», 2006.

Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Под ред. Л.Р.Зиндера и М.И.Матусевич. – 4-е изд. – М., 2008.

Эволюция. Язык. Познание / Под редакцией И.П. Меркулова. – М.: Изд-во «Языки русской культуры», 2000.

Milewski T. Językoznawstwo. – Warszawa: Państwowe Wydwnictwo Naukowe, 1965.

Ivić M. Pravci u lingvistici. – Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970.

III
ВСТУП ДО ГЕРМАНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Сучасні германські мови, їхня класифікація та ареали поширення. *Спільногерманський період*. Давньогерманські племена і діалекти. Місце германців у спільногерманській мовній спільноті. Історичні відомості про германців, джерела історії стародавніх германців. Історія давньогерманської писемності. Найдавніші писемні пам'ятки

германськими мовами. Короткий огляд історії германських мов від найдавніших часів до сучасності. Порівняльно-історичний метод і можливості його застосування у вивченні історичного процесу утворення та розвитку германських мов. Спільна діахронічна типологічна домінанта в історичному розвитку германських мов. Готська мова та мова ранніх рунічних написів, їхнє значення у порівняльно-історичному вивченні германських мов.

Фонетика. Порівняльна характеристика системи фонем і системи фонематичних опозицій спільноіндоєвропейської і спільногерманської мов-основ. *Наголос*, його становлення у спільногерманській мові-основі, роль наголосу у розвитку германських мов. *Система консонантизму* у давньогерманських мовах. Консонантизм спільногерманського періоду: основні відповідники приголосних германських та інших індоєвропейських мов. *Пересуви приголосних*: І-ий – загальногерманський (закон *Раска-Грімма*); ІІ-ий – верхньонімецький (переважно південно-німецькі діалекти) та ІІІ-ий – данський. Винятки із закону Раска-Грімма; реінтерпретація спільноіндоєвропейських зімкнених приголосних Т.В. Ґамкрелідзе і Вяч.Вс. Іванова у 1972 р. та в 1973 р. – П.Дж. Хоппера («Глотальна теорія» – Glottalic theory за Bomhard 1979); закон К. Вернера. Західногерманське подовження приголосних. Ротацизм. Асимілятивні зміни приголосних у германських мовах.

Германський вокалізм. Особливості германських голосних у порівнянні з голосними «негерманських» мов. Комбінаторні зміни приголосних. Монофтонгізація. Дифтонгізація. Умлаут. Аблаут. Фонетичні процеси в кінці слів.

Морфологія. Морфологічна структура слова. Перерозклад морфологічної структури слова. Походження давньогерманських закінчень. Засоби формотворення. *Іменник*, його категорії. Розподіл іменників на класи за типом відмінювання як відображення поділу на основи. Розпад та переоформлення давньої системи типів відмінювання іменників. *Прикметник* та його категорії. Сильна і слабка відміни прикметників. *Займенник*. Класифікація займенників та їх граматичні категорії. *Дієслово* і його граматичні категорії. Морфологічна класифікація дієслів. Ряди аблауту в основних формах сильних дієслів. Загальна характеристика слабких дієслів. Проблема походження форм минулого часу слабких дієслів. Претерито-презентні та неправильні дієслова. Іменні форми дієслова. Категорія виду у давньогерманських мовах. Система часів та її розвиток. Категорія

стану. Особливості станової диференціації у готській, західних та північних мовах германської групи. *Службові частини мови* у германських мовах. Основні напрямки морфологічних перетворень у германських мовах.

Лексика. Давньогерманська лексика. Типи і способи словотвору у давніх германських мовах. Основні етимологічні шари лексики германських мов. Лексичні запозичення у германських мовах у ранньому середньовіччі.

Германо-кельтські, германо-балтійські, германо-слов'янські та германо-балто-слов'янські паралелі. Стилістичне розшарування лексики давньогерманських мов.

Синтаксис. Будова словосполучення і речення у давньогерманських мовах. Засоби вираження типів синтаксичних зв'язків у давньогерманському реченні.

ЛІТЕРАТУРА

Беовульф // Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах / Вступ. ст. А. Гуревича; пер. с древнеангл. В. Тихомирова, примечания О. Смирницкой. – М., 1975.

Берков В.П. Современные германские языки. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во «Астрель АСТ», 2001.

Богородицкий В.А. Введение в изучение современных романских и германских языков / Под общ. редакцией Н.С. Чемоданова; редактор романской части В.И. Марьясина. – 2-е изд. – М.: Изд-во литературы на иностр. языках, 1959.

Бруннер К. История английского языка. – М.: Изд-во «Эдиториал УРСС», 2003.

Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV-XIII ст.): Монографія. – К.: Вид-во Київського національного ун-ту, 2003.

Васько Р.В. Давньогерманський консонантизм: парадигматика і синтагматика: Монографія. – К.: Вид-во Київського національного лінгвістичного ун-ту, 2006.

Васько Р.В. Первинні фонологічні одиниці в системі консонантизму давньогерманьких мов: дис. … докт. філол. наук: 10.02.04 / Роман Володимирович Васько; КНЛУ. – К., 2007.

Введение в германскую филологию / Арсеньева М.Г., Балашова Г.П., Берков В.П., Соловьева Л.И. – Изд. 2-е, испр., доп. – М.: Изд.-во «ГИС», 1998.

Вессен Э. Скандинавские языки / Пер. со шведск. – 2-е изд.,

стереотип. – М.: Изд-во «Эдиториал УРСС», 2004.

Волков А.М., Волкова З.Н. Беовульф. Англосаксонский эпос: Учеб. пособие. – М.: Изд-во УРАО (Университет Российской Академии образования), 2000.

Гамкрелидзе Т.В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры: / С предисловием Р.О. Якобсона. – Кн. 1-2. Тбилиси: Изд-во Тбилисского ун-та, 1984.

Гухман М.М. Готский язык. – М.: Изд-во литературы на иностранном языке, 1958.

Євченко В.В. Готська мова (Тексти, коментар, словник). – Житомир: Вид-во Житомирського державного ун-ту імені Івана. Франка, 2002.

Жирмунский В.М. Введение в сравнительно-историческое изучение германских языков. – М., Л.: Изд-во «Наука», 1964.

Жирмунский В.М. История немецкого языка. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1965.

Жирмунский В.М. Общее и германское языкознание. – Л.: Изд-во «Наука», 1976.

Жлуктенко Ю.А., Двухжилов А.В. Фризский язык. – К.: Изд-во «Наук. думка», 1984.

Жлуктенко Ю.О., Яворська Т.А. Вступ до германського мовознавства. – К.: Изд-во «Вища школа», 1986.

Задорожний Б.М. Порівняльна фонетика і морфологія готської мови. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1960.

Кацнельсон С.Д. Сравнительная акцентология германских языков. – М., Л.: Изд-во «Наука», 1966.

Левицкий В.В. Этимологический словарь германских языков: В 3-х т. – Черновцы: Изд-во «Рута», 2000.

Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця: Вид-во «Довіра», 2006.

Левицький В.В., Кійко С.В. Вступ до германського мовознавства: Практикум. – Вінниця: Вид-во «Нова книга», 2003.

Леманн В.П. Из книги «Протоиндоевропейский синтаксис» // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 21: Новое в современной индоевропеистике. – М.: Изд-во «Прогресс», 1988. – С. 351-409.

Макаев Э.А. Общая теория сравнительного языкознания. – М.: Изд-во «Наука», 1977.

Макаев Э.А. Язык древнейших рунических надписей: лингвистический и историко-филологический анализ. – М.: Изд-во «Наука», 1965.

Мейе А. Основные особенности германской группы языков. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1952.

Общая лексика германских и балто-славянских языков / Отв. редактор А.П. Неподкупный. – К.: Изд-во «Наук. думка», 1989.

Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков: / Пер. с англ. Т.Н.Сергеевой. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1954.

Сравнительная грамматика германских языков: в 4-х т. – М.: Изд-во «Наука», 1962-1966.

Стеблин-Каменский М.И. Древнеисландский язык. – М.: Изд-во «Эдиториал УРСС», 2002.

Чемоданов Н.С. Хрестоматия по истории немецкого языка VIII – XVI вв. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1958.

Antonsen E.H. A Concise Grammar of the Older Runic Inscriptions. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1975.

Barrack Ch.M. A Diachronic Phonology from Proto Germanic to Old English Stressing West-Saxon Conditions. – The Hague; Paris: Mouton, 1975.

Benediktsson H. The Earliest Germanic Phonology // Lingua. – 1961. – Vol. X. – P. 237-254.

Benediktsson H. The Proto-Germanic Vowel System // To Honour Roman Jakobson: Essays on the Occasion of his Birthday. – The Hague; Paris: Mouton, 1967. – Vol. 1. – P. 174-196.

Bennett W. H. An Introduction to the Gothic Language. – New York: The Modern Language Association of America, 1980.

Beowulf and the Fight at Finnsburg / Ed. by Fr. Klaeber. – Lexington, 1950.

Braune W. Althochdeutsche Grammatik. 15 Aufl. bearbeitet von I. Reiffenstein. – Bd. I. Laut und Formenlehre. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004.

Campbell A. Old English Grammar. – Oxford: Clarendon Press, 1959.

Cathey J. Old Saxon. – München: Lincom Europa, 2000.

Einarsson S. Icelandic. Grammar. Text. Glossary. – Baltimore; London: The Johns Hopkins University Press, 1973.

First Grammatical Treatise: The Earliest Germanic Phonology / Ed. by Haugen E. – Baltimore: Waverly Press, 1950.

Gordon E.V. An Introduction to Old Norse. – 2nd ed., revised by Taylor A.R. – Oxford: Clarendon Press, 2005.

Haugen E. Scandinavian Language Structures. A Comparative Historical Survey. – Tűbingen: Max Niemeyer Verlag, 1982.

Haugen E. The Scandinavian Languages. An Introduction to their History. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1976.

Jellinek M.H. Geschichte der gotischen Sprache // Grundriss der germanischen Philologie, 1/1. – Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter, 1926.

Lehmann W.P. The Proto-Indo-European Phonology. – Austin: University of Texas Press, 1955.

Lockwood W.B. An Introduction to Modern Faroese. – 4th printing. – Tórshavn: Føroya Skúlabókagrunnur, 2002.

Marchand J.W. The Sounds and Phonemes of Wulfila's Gothic. – The Hague; Paris: Mouton, 1975.

Rauch I. The Gothic Language. Grammar. Generic Provenance and Typology. Reading. – New York: Peter Lang, 2003.

Rauch I. The Old Saxon Language. Grammar. Epic Narrative. Linguistic Interference. – New York: Peter Lang, 1992.

Robinson O.W. Old English and its Closest Relatives. A Survey of the Earliest Germanic Languages. – London; New York: Routledge, 1999.

Streitberg W. Urgermanische Grammatik. Vierte, unveränderte Auflage. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1974.

The First Grammatical Treatise: Introduction, Text, Notes, Translation, Vocabulary, Facsimilies / Ed. by Benediktsson H. – Reykjavík: Institute of Nordic Linguistics, University of Iceland Press, 1972.

The Germanic Languages / Ed. by König E., Auwera J. van der. – London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2005.

The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. – Vol. I, II / Ed. by O. Bandle et al. – Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2002– 2005.

Vennemann Th. The phonology of Gothic vowels // Language. – 1971. – Vol. 47. – No. 1. – P. 90-132.

Voyles J.B. Early Germanic Grammar: Pre-, Proto-, and Post-Germanic Languages. – San Diego: Academic Press, Harcourt Brace Jovanovich, 1992.

Voyles J.B. The Phonology of Old High German. – 1 Aufl. – Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1976.

Wright J. Grammar of the Gothic Language. – Oxford: Clarendon Press, 1997.

IV
АНГЛІЙСЬКА МОВА
IV. 1
ІСТОРІЯ МОВИ

Англійська мова, її походження. Місце англійської мови серед інших мов світу. Проблема періодизації історії англійської мови.

І. Давньоанглійський період (VII-XI стст.). Умови розвитку англійської мови у давньому періоді її історії. Британія до германського завоювання. Первісне населення Британії: іберійці, кельти. Римське завоювання Британії. Завоювання Британії германськими племенами. Перехід племінних германських діалектів у територіальні. Історія германських королівств. Давньоанглійські діалекти. Роль Уессекса та уессекського діалекту. Рунічний алфавіт та рунічні написи в Британії. Християнізація Британії та введення латинського письма. Давньоанглійські пам'ятки писемності.

Читання, аналіз та переклад давньоанглійських текстів.

Фонетичний склад мови давньоанглійського періоду. Фіксований наголос. Загальна характеристика давньоанглійського вокалізму. Основні зміни у вокалізмі. Зміни голосних у ненаголошених складах. Зміни голосних у наголошених складах: якісні (переломлення, велярний умлаут, палатальна дифтонгізація); палатальне чергування голосних (і-умлаут), його наслідки у формотворенні та словотворенні. Давньоанглійські приголосні. Загальна характеристика. Основні зміни приголосних: ротацизм, отвердіння, палаталізація велярних приголосних, асиміляція, перехід глухих велярних у дзвінкі та оглушення дзвінких велярних.

Граматична будова мови давньоанглійського періоду. Загальна характеристика будови.

Морфологія. Структура слова у давньоанглійській мові. Засоби формоутворення (флексії, варіативність голосного основи, суплетивні утворення). Частини мови та їх граматичні категорії: рід, число, відмінок, категорія означеності/неозначеності, ступені порівняння.

Іменник. Система відмінювання іменників. Поділ іменників за типами відмінювання та характеристика парадигм. Відміни основних типів: *а*-основи, *ō*-основи, *n*-основи, безсуфіксальної основи.

Прикметник. Сильна та слабка відміни прикметника. Утворення форм та їх вживання. Ступені порівняння прикметників.

Займенник. Типи займенників та їхні граматичні категорії.

Дієслово. Дієслівні граматичні категорії: особа, число, час, спосіб. Проблема існування категорії види та стану. Морфологічна класифікація дієслів. Сильні дієслова. Слабкі дієслова. Претеріто-презентні дієслова. Аномальні дієслова. Особливості дієвідмінювання. Неособові форми дієслова: інфінітив, дієприкметник (структура, граматичні категорії).

Синтаксис. Загальна характеристика будови мови. Участь особових та неособових форм дієслова при утворенні аналітичних форм. Структура простого речення. Заперечні конструкції. Порядок слів у реченні. Складне речення.

Словниковий склад мови давньоанглійського періоду. Етимологічна характеристика словникового складу давньоанглійської мови: слова індоєвропейського походження, спільногерманські слова, власне давньоанглійські слова, латинські та кельтські запозичення.

Загальна характеристика словотворення в давньоанглійській мови.

Засоби деривації.

II. Середньоанглійський період. Історичні умови розвитку мови в середньоанглійській період. Посилення діалектного розшарування в період розвинутого феодалізму (XII-XVI стст.).

Скандинавське та норманське завоювання. Лінгвістичні наслідки цих подій. Порівняльна характеристика впливу скандинавського та норманського завоювань на розвиток англійської мови. Боротьба англійської мови з французькою в різних сферах суспільного життя та в літературі, евентуальна перемога першої. Середньоанглійські діалекти. Розвиток лондонського діалекту, переорієнтація його діалектної бази. Період нівельованих закінчень.

Пам'ятки літератури. Зміни в системі графіки, вплив французьких скрибів. Розквіт літератури на північному, центральному та південному діалектах.

Лондонський діалект як основа формування національної літературної мови (Джеффрі Чосер – Geoffrey Chaucer; Гауер).

Фонетичний склад мови середньоанглійського періоду. Зміни в системі словесного наголосу в зв'язку з французькими запозиченнями.

Загальна характеристика системи голосних у порівнянні із системою голосних мови давньоанглійського періоду. *Діалектна дивергентність* у системі голосних у середньоанглійській мові.

Основні зміни в системі голосних: зміни голосних у ненаголошених складах; зміни наголошених голосних: а) *якісні*: зміни

окремих голосних в різних діалектах, монофтонгізація давньоанглійських дифтонгів, утворення нових дифтонгів; б) *кількісні*: подовження голосних, скорочення голосних.

Загальна характеристика системи приголосних. Основні зміни у приголосних. Виникнення нових приголосних фонем (шиплячих та африкат), вокалізація деяких давньоанглійських приголосних, втрата довгими приголосними довготи, втрата початкового /X/ перед сонорними.

Середньоанглійська орфографія.

Граматична будова мови середньоанглійського періоду. Загальна характеристика граматичної системи у зіставленні із давньоанглійською.

Зміни у системі засобів формоутворення. Розвиток аналітичних форм. Поява нових частин мови.

Морфологія. Зміни в іменних граматичних категоріях.

Іменник. Уніфікація типів відмінювання іменника.

Прикметник. Втрата граматичних категорій та системи відмінювання. Розвиток ступенів порівняння.

Займенник. Розвиток особових та вказівних займенників; виникнення артикля.

Дієслово. Зміни у граматичних категоріях особових та безособових форм дієслова. Розвиток нових граматичних категорій і категоріальних форм. Зміни у морфологічній класифікації дієслів. Зміни в інфінітиві та дієприкметнику. Формування герундія.

Синтаксис. Зміни у структурі іменникових та дієслівних сполучень у зв'язку зі змінами в морфології, розвиток прийменникових конструкцій. Розвиток складного речення, засоби зв'язку головного й підрядного речень (сполучники, відносні займенники та прислівники).

Словниковий склад мови середньоанглійського періоду. Характеристика основних шляхів росту словникового складу. Зміни у системі словотворення. Процеси спрощення.

Скандинавські запозичення у словниковому складі мови середньоанглійського періоду, їхні риси.

Англо-скандинавські етимологічні дублети.

Запозичення з французької мови. Семантичні сфери французьких запозичень. Граматична, фонетична й лексична асиміляція запозичень.

Розвиток синонімії.

III. Новоанглійський період. Історичні умови розвитку англійської мови в новоанглійський період. Утворення національної літературної англійської мови (XV-XVIII стст.). Роль економічного і політичного об'єднання країни у формуванні англійської нації та створенні національної англійської мови.

Зростання ролі лондонського діалекту. Започаткування друкарства. Діяльність В.Кекстона (бл. 1422-1491 рр.) як *перекладача* з французької мови перших книг, надрукованих англійською мовою: "Recuyell of the Historyes at Troye" (1468-1471 рр., 1475 р.) й "Game and Playe of the Chesse" (1475 р.) та як *видавця* й *редактора* багатьох видань, здійснених ним англійською мовою XV ст. у Вестмінстері з 1477 р. Розквіт англійської літератури у XVI-XVII стст.

Формування писемного та усного стандартів англійської мови у XVI-XVIII стст. Роль перших фонетистів, граматистів та лексикографів. Кодифікація літературної норми у XVIII ст. Поширення англійської мови за межами Англії у XVII-XIX стст.

Сучасні регіональні варіанти англійської мови. Сучасні діалекти англійської мови.

Фонетичний склад мови новоанглійського періоду. Формування нових закономірностей системи словесного наголосу.

Загальна характеристика вокалізму. Великий пересув голосних. Хронологія та проблема з'ясування причин пересуву голосних. Зміни коротких голосних та середньоанглійських дифтонгів у новоанглійський період. Формування нових коротких та довгих монофтонгів й дифтонгів. Відпадання редукованих кінцевих голосних та виникнення нових ненаголошених голосних у зв'язку зі змінами наголосу.

Загальна характеристика системи консонантизму. Озвінчення фрикативних після ненаголошених голосних. Утворення шиплячих та африкат у запозичених словах. Вокалізація приголосних. Скорочення у сполученнях приголосних.

Історичні основи сучасної англійської орфографії.

Граматична будова мови новоанглійського періоду.

Морфологія. Гіпотези щодо причин перебудови морфологічної системи англійської мови.

Формування сучасних форм відмінка та числа *іменників*.

Формування сучасної системи *займенників*.

Парадигматизація аналітичних форм та формування сучасних граматичних категорій *дієслова* (час, спосіб, стан, вид, категорія передування). Розвиток аналітичних форм умовного способу та

перфектно-подовжених форм. Утворення аналітичних запитальних та заперечних форм. Формування сучасних стандартних та нестандартних дієслів на основі сильних та слабких дієслів. Уніфікація основних форм у системі дієслова. Подальший розвиток дієслівних властивостей у безособових формах дієслова (аналітичні форми способу, виду, передування).

Синтаксис. Стабілізація складу членів речення. Становлення фіксованого порядку слів у стверджувальному, заперечному та запитальному реченнях.

Розвиток словозамінників у структурі словосполучення та речення.

Подальший розвиток складного речення.

Словниковий склад мови новоанглійського періоду. Збагачення словникового складу в новоанглійський період. Продуктивність різних засобів словотворення.

Вплив французьких та латинських запозичень на процеси словотворення (використання іноземних афіксів, слів-гібридів).

Розвиток конверсії.

Запозичення з класичних мов. Латино-французькі етимологічні дублети.

Інтернаціональна лексика.

Запозичення з іспанської, італійської, французької, німецької, голландської, російської, української, польської й угорської мов.

Етимологічна характеристика словникового складу сучасної англійської мови.

ЛІТЕРАТУРА

Алексеева Л.С. Древнеанглийский язык. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1971.

Берков В.П. Современные германские языки: Учебник. – М.: Изд-во «Астрель», 2001.

Бруннер К. История английского языка. – М.: Изд-во «Эдиториал УРСС», 2003 (Бруннер К. История английского языка / Пер. с нем. С.Х. Васильевой. – Т. 1-2. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955-1956).

Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мова (IV-XIII ст.): Монографія – К.: Вид-во Київського національного лінгвістичного ун-ту, 2003.

Васько Р.В. Давньогерманський консонантизм: парадигматика і синтагматика: Монографія – К.: Вид-во Київського національного лінгвістичного ун-ту, 2006.

Жирмунский В.М. Общее и германское языкознание: Избранные труды. – Л.: Изд-во «Наука» (Ленинградское отделение), 1976.

Задорожний Б.М. Порівняльна фонетика і морфологія готської мови. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту імені Івана Франка, 1960.

Иванова И.П., Беляева Т.М. Хрестоматия по истории английского языка. – Л.: Изд-во «Просвещение», 1980.

Иванова И.П., Беляева Т.М., Чахоян Л.П. История английского языка. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1976.

Иванова И.П., Беляева Т.М., Чахоян Л.П. Практикум по истории английского языка. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1985.

Линский С.С. Сборник упражнений по истории английского языка. – Л.: Учпедгиз (Ленинградское отделение), 1985.

Мороховский А.Н. Слово и предложение в истории английского языка. – К.: Изд-во «Высшая школа», 1979.

Очерки по историческому синтаксису германских языков / Отв. редактор Л.П. Чахоян. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1991.

Плоткин В.Я. Очерк диахронической фонологии английского языка. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1976.

Расторгуева Т.А. История английского языка. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1983.

Расторгуева Т.А. Очерки по исторической грамматике английского языка. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1989.

Смирницкий А.И. Древнеанглийский язык. – М.: Изд-во литературы на иностр. языках, 1955.

Смирницкий А.И. Хрестоматия по истории английского языка с VII по XVII в.: С грамматическими таблицами и историческим и этимологическим словарем. – М.: Изд-во литературы на иностр. языках, 1953.

Степонавичюс А.Ю. Историческая фонология английского языка. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1987.

Языки мира. Германские языки. Кельтские языки. – М.: Изд-во «Akademia», 2000.

Ярцева В.Н. Историческая морфология английского языка. – М., Л.: Изд-во АН СССР, 1960.

Ярцева В.Н. Исторический синтаксис английского языка. – М., Л.: Изд-во АН СССР, 1961.

Ярцева В.Н. История английского литературного языка IX-XV вв. – М.: Изд-во «Наука», 1969.

Ярцева В.Н. Развитие английского национального литературного языка. – М.: Изд-во «Наука», 1969.

Baugh A.C. A History of the English Language: Vol. 1-2. – New York, London: Routledge, Regan Paul, 1975.

Jespersen O. Growth and Structure of the English Language. – Oxford: Basil Blackwell, 1946.

Rastorguyeva T.A. A History of English. – M.: Изд-во «Высшая щкола», 1983.

Rot S. Old English. – Budapest: Tankönyvkiadó “Magyar Mackmillan”, 1992.

Sweet H. A New English Grammar, Logical and Historical. – Vol. 1-2. – Oxford: Clarendon Press, 1930-31.

The Cambridge History of the English Language / Ed. by R.M. Hogg. – Vol. 1-2. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Wyld H.C. A Short History of English. – London: J. Murray, 1992.

IV. 2
ТЕОРЕТИЧНА ФОНЕТИКА

Фонетика як наука. Предмет фонетики. Розділи фонетики (фізіологічна, акустична, загальна, описова, історична).

Класична і генеративна фонологія.

Предмет дидактичної фонетики – сегментні та надсегментні одиниці (їхні функціональні й акустичні характеристики, перцептивні й артикуляційні кореляти), дистрибуція сегментних одиниць, просодика та інтонація.

Зв’язки фонетики з суміжними дисциплінами – граматикою, лексикологією, стилістикою, акустикою, медициною. Теоретичне і практичне значення фонетики.

Фонетика і фонологія. Фонема як найменша функціональна одиниця, що утворює та розрізнює звуковий образ морфеми і слова. Алофони фонеми (варіанти, відтінки) – обов’язкові та факультативні. Диференційні ознаки. Фонологічні опозиції та кореляції. Поняття нейтралізації фонем. Методи фонологічного аналізу. Дискусійні проблеми фонемного статусу.

Московська фонологічна школа (Р. Аванесов, О. Реформатський, П. Кузнєцов, М. Трубецькой).

Санкт-Петербурзька (Ленінградська) фонологічна школа (Л. Щерба, Л. Зіндер, М. Матусевич, Л. Бондарко, Н. Свєтозарова, О. Стеріополо). Роль Л. Щерби, Л. Зіндера у розвитку досліджень з фонології.

Американський структуралізм, генеративна фонологія. Фонологічні правила фонетичної репрезентації фонем (Л. Блумфільд, М. Халле, Р. Якобсон).

Празький структуралізм. Співвідношення фонетики й фонології, фонема та диференційні ознаки (М. Трубецькой, Й. Вахек, Б. Трнка).

Англійська фонетична школа. Основні напрями та критерії досліджень (Дж. Бразил, А. Гімсон, Д. Джоунз, А. Крутенден, П. Роуч, Д. Уелз).

Діахронічна фонологія англійської мови (В. Плоткін, В. Журавльов, Р. Васько). Основні напрями досліджень у галузі англійської фонології на сучасному етапі розвитку науки про мову.

Методи дослідження звукового складу англійської мови. Експериментально-фізіологічні та експериментально-акустичні методи. Метод прямого спостереження (слухового і візуального). Осцилографічний та спектрографічний аналіз мовлення. Метод рентгенографування і палатографування.

Статистичний аналіз.

Семантичний і дистрибутивний методи фонологічного дослідження.

Застосування методів субституції та трансформації у фонологічному дослідженні.

Метод конфронтативних досліджень.

Експериментально-фонетичні дослідження мов в Україні (А. Багмут, Т. Бровченко, В. Брахнов, О. Валігура, П. Вовк, М. Дворжецька, В. Левицький, А. Калита, В. Кушнерик, О. Петренко Л. Прокопова, Л. Скалозуб, О. Стеріополо, І. Сунцова, Л. Тараненко, Н. Тоцька та інші).

Соціолінгвістичні, комунікативно-прагматичні, фоностилістичні й когнітивно-функціональні дослідження фонетики мовленнєвої комунікації.

Склад фонем англійської мови. Дистинктивні ознаки голосних і приголосних на артикуляційному та акустичному рівні.

Система фонологічних опозицій англійських голосних та приголосних фонем.

Класифікація англійських голосних і приголосних фонем. Позиційно-комбінаторна варіативність фонем англійської мови. Фонотактика. Типові сполучення приголосних.

Фонематична і фонетична транскрипція.

Артикуляційна база. Артикуляційна база англійської мови у порівнянні з артикуляційною базою рідної мови.

Типові характеристики артикуляційної бази англійської мови: порівняно напружена артикуляція англійських голосних, слабка робота губ, апікальна артикуляція передньоязикових приголосних, сильна артикуляція глухих та слабка артикуляція дзвінких приголосних, сильне приєднання приголосних після коротких голосних у наголошених складах, відсутність палаталізації приголосних.

Сполучення звуків у мовленні. Фонетико-фонематичні правила артикуляції фонем у типових сполученнях.

Асиміляція, типи асиміляції.

Явища оглушення, втрати вибуху, носового, латерального вибуху, адаптації аспірації, назалізації, лабіалізації.

Позиційні зміни фонем. Редукція. Елізія.

Усна і писемна форма мовлення. Поняття графеми. Співвідношення між фонемним і графічним складом слів в англійській мові. *Особливості англійської графіки*.

Пунктуація як засіб семантико-синтаксичного членування тексту, що звучить.

Принципи англійської орфографії. Фонетична транскрипція, її основні види і принципи.

Літературна англійська мова. Поняття орфоепічної норми.

Проблема національних і регіональних варіантів англійської літературної норми вимови. Фонетичні особливості літературної вимови в Англії, США, Австралії, Канаді.

Міжнародний статус англійської мови і фонетико-комунікативні пріоритети вимови.

Складоутворення і складорозділ в англійській мові. Склад як фонологічна й фонетична одиниця. Структура складу в англійській мові. Типи складів. Функція складу у фонетичній структурі слова. Склад і морфема, їх співвідношення у слові. Різні теорії складоподілу. Просодичні ознаки складу. Поняття межового сигналу, види межових сигналів в англійській мові.

Словесний наголос в англійській мові. Фонетична природа наголосу. Функції наголосу в структурі слова. Різні ступені наголосу.

Визначальні фактори місця і ступеня наголосу. Основні акцентні типи слів. Наголос у простих похідних та складних словах. Наголос в іншомовних словах.

Інтонація англійського мовлення. Визначення інтонації, її мелодійний, силовий, темпоральний і тембральний компоненти. Інтонація як акустико-фізіологічне і лінгвістичне явище. Функції інтонації.

Фразова мелодика як основний інтонаційний компонент.

Фонетична природа фразового наголосу. Співвідношення між словесним і фразовим наголосом. Види фразового наголосу, засоби його вираження та функції. Роль фразового наголосу у формуванні ритму мовлення.

Акцентно-мелодійна структура інтонаційно-смислової групи, висловлення.

Темпоральний компонент інтонації. Функції темпу мовлення. Фонетичний аспект пауз. Функціональні різновиди пауз.

Тембральний компонент інтонації. Проблема фізичної природи і функцій фразового тембру.

Інтонаційна система англійської мови. Просодичні одиниці мовлення та їхній взаємозв'язок. Інтонаційні структури як надсегментні фонологічні одиниці мови (інтонеми). Функції інтонації. Функції інтонації в організації інформаційної структури тексту. Інтонація і прагматика мовленнєвої комунікації. Засоби графічного зображення інтонації.

Фоностилістика англійського мовлення. Поняття стилю мовлення. Стиль мовлення як можливий варіант літературної норми мови (орфоепічної норми мовлення). Проблеми типології фоностилів у сучасній англійській мові. Соціолінгвістичні фактори стильової варіативності інтонації мовлення. Фонетична риторика мовленнєвої комунікації. Вплив позалінгвальних факторів на вибір фонетичних засобів у мовленні.

ЛІТЕРАТУРА

Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики. – М.: Изд-во «Гнозис», 2005.

Антипова А.М. Система английской речевой интонации. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1979.

Багмут А.Й. Семантика і інтонація в українській мові. – К.: Вид-во «Наук. думка», 1991.

Бондарко Л.В. Фонетическое описание языка и фонологическое описание речи. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1981.

Бровченко Т.О., Корольова Т.М. Фонетика англійської мови (контрастивний аналіз англійської та української вимови): Підручник. – 2-ге вид., переробл. та доп. – Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2006.

Валігура О.Р. Типологічне моделювання просодичних систем // Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес. – Чернівці: Вид-во «Рута», 2004. – С. 27-28.

Васько Р.В. Давньогерманський консонантизм: парадигматика і синтагматика: Монографія. – К.: Вид-во Київського національного лінгвістичного ун-ту, 2006.

Дворжецька М.П. Тенденції варіативності вимовної норми сучасної англійської мови // Актуальні проблеми германської філології. – Чернівці: Вид-во «Книги – XXI», 2008. – С. 11-14.

Дворжецька М.П., Макухіна Т.В. та ін. Фонетика англійської мови: фоностилістика, риторика мовленнєвої комунікації. – Вінниця: Вид-во «Нова книга», 2005.

Звучащий текст: Сб. научно-аналитических обзоров. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1983.

Зиндер Л.Р. Общая фонетика. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1979.

Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлення: Монографія. – К.: Вид-во Київського національного лінгвістичного ун-ту, 2001.

Калита А.А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення. – Тернопіль: Вид-во «Підручники і посібники», 2007.

Кодзасов С.В., Кривнова О.Ф. Общая фонетика. – М.: Изд-во Российского государственного гуманитарного ун-та, 2001.

Кравченко Н.К. Становление и обоснование новой познавательной парадигмы современной лингвистики // Сучасні дослідження з іноземної філології. – Ужгород: Підприємство «Ліра», 2004. – С. 69-75.

Кушнерик В. Фоносемантизм у германських і слов'янських мовах. – Чернівці: Вид-во «Рута», 2004.

Левицкий В.В. Звуковой символизм: Мифы и реальность: Монография. – Черновцы: Изд-во Черновицкого национального ун-та, 2009.

Маковский М.М. Английские социальные диалекты. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1989.

Матусевич М.И. Введение в общую фонетику. – 3-е изд. – М.: Изд-во «Учпедгиз», 1959.

Методы экспериментально-фонетического исследования звучащей речи / Под ред. М.П. Дворжецкой. – К.: Вид-во Київського національного лінгвістичного ун-ту, 1991.

Мова, культура й освіта в сучасному світі: Зб. наук. праць / Відп. ред. Стишов О.А. – К.: Вид-во Київського національного лінгвістичного ун-ту, 2008.

Орехова Н.Н. Пунктуация и письмо (на матери але руського и английского языка). – Ижевск: Изд. дом «Удмуртский университет», 2000.

Орлов Г.А. Современная английская речь. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1991.

Плоткин В.Я. Строй английского языка. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1989.

Потапова Р.К. Речь: коммуникация, информация, кибернетика. – М.: Изд-во «Высшая школа», 2003.

Потапова Р.К. Слоговая фонетика германских языков. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1986.

Реформатский А.А. Из истории отечественной фонологии: Очерк и хрестоматия. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1970.

Росетті А. Вступ до фонетики / Пер. з румун. – К.: Вид-во «Вища школа» (Головне вид-во), 1974.

Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава: Вид-во «Довкілля», 2008.

Торсуев Г.П. Константность и вариативность в фонетической системе. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1977.

Трубецкой Н.С. Основы фонологии / Пер. с нем. А.А. Холодовича. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1960.

Трубецкой Н.С. Основы фонологии / Пер. с нем. А.А. Холодовича; редакция С.Д. Кацнельсона; послесловие А.А. Реформатского. – 2-е изд. – М.: Изд-во «Аспект Пресс», 2000.

Фонетика. Фонология. Грамматика: К семидесятилетию А.А. Реформатского / Редколлегия: Р.И. Аванесов, Ф.П. Филин, В.Н. Ярцева, Є.А. Макаев, В.А. Виноградов, И.А. Мельчук, А.В. Суперанская, Л.И. Иорданская, Р.Д. Равич. – М.: Изд-во «Наука», 1971.

Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Главн. редактор В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Изд-во «Большая Российская энциклопедия», 1998.

Цеплитис Л.К. Анализ речевой интонации. – Рига: Изд-во «Зинатне», 1974.

Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Crystal D. The English Language. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Crystal D., Davy D. Investigating English Style. – London: London Longman Group, 1974.

Jassem W. Podstawy fonetyki akustycznej. – Warszawa, 1973.

Jenkins J. The Phonology of English as an Intonational Language. – Oxford: Oxford University Press, 2000.

Kingdon R. The Groundwork of English Intonation. – London: Longmans, Green and Co, 1958.

Ladeforged P. A Course in Phonetics. – New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1975.

Laver J. Principles of Phonetics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Roach P. English Phonetics and Phonology. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Schane S. A. Generative Phonology. – Englewood Cliffs (New Jersey): Prentice-Hall, 1973.

Stevens K. N. Acoustic Phonetics. – Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, 1998.

Studies in Communication Phonetics and Foreign Language Teaching Methodology. – K.: Lenvit, 1997.

Trudgill P. The Dialects of England. – Blackwell: Oxford (UK) and Cambridge (USA), 1994.

Wells J. Accents of English. – Cambridge: Cambridge University Press, 1982.

IV. 3
ТЕОРЕТИЧНА ГРАМАТИКА

Граматична будова сучасної англійської мови. Загальна характеристика граматичної будови. Аналітичні тенденції в граматиці сучасної англійської мови. Функціональний аспект мовних одиниць: когнітивна та комунікативна функції. Системно-структурний аспект

мовних одиниць: парадигматичні та синтагматичні відношення. Граматична синонімія та омонімія. Основні рівні граматичної структури англійської мови та їх одиниці.

Морфологічний рівень. Загальна характеристика, власне: *морфеми* (як однієї з основних одиниць мови) та *слова* (як основної структурно-семантичної одиниці мови). Сучасні напрями морфологічних досліджень. Типи граматичних категорій та граматичних опозицій. Граматична форма та граматичне значення. Феномени транспозиції, нейтралізації, десемантизації граматичного значення.

Частини мови. Класичні та сучасні теорії виділення лексико-граматичних розрядів слів. Загальна характеристика повнозначних та службових частин мови в аспекті значення, форми і функції. Проблема аналітичних форм, часток, займенників, артикля, післялогів, модальних слів.

Іменник. Семантичні та лексико-морфологічні класи іменника. Парадигматичні та синтагматичні властивості іменника. Основні граматичні категорії – числа та відмінку. Різні підходи до трактування синтетичних та аналітичних форм категорії відмінка. Проблема категорій роду та детермінації англійського іменника.

Дієслово. Семантичні та лексико-морфологічні класи дієслова. Синтагматична класифікація англійського дієслова. Парадигматичні та синтагматичні властивості дієслова. Основні граматичні категорії дієслова. Різни підходи до трактування категорій часу, стану, виду, способу. Проблема категоріального статусу перфектних форм дієслова. Система неособових форм дієслова, їх морфологічні та синтаксичні характеристики.

Синтаксичний рівень. Загальна характеристика основних синтаксичних одиниць – *словосполучення*, *речення*. Ключові синтаксичні поняття. Сучасні напрями синтаксичних досліджень та основні синтаксичні теорії – *генеративний синтаксис, конструктивний синтаксис, семантичний синтаксис, комунікативний синтаксис, прагматичний синтаксис*.

Синтаксис словосполучення. Визначення словосполучення у різних синтаксичних студіях, класифікації словосполучень. Загальна характеристика субстантивного та дієслівного словосполучення.

Синтаксис простого речення. Основні аспекти речення, класифікації та методи синтаксичного аналізу. Проблема структурного та семантичного моделювання речення.

Синтаксис складного речення: паратаксис та гіпотаксис. Структурні типи складносурядних та складнопідрядних речень. Проблема квазі-складних речень.

Прагматичний аспект речення. Речення – висловлення – мовленнєвий акт.

Актуальне членування речення. Основні положення теорії мовленнєвих актів. Класифікації мовленнєвих актів. Прямі та непрямі мовленнєві акти. Феномен прагматичної транспозиції. Прості та складні мовленнєві акти.

Супрасинтаксичний рівень. Загальна характеристика синтаксичних одиниць, більших за речення. Текст та його категорії. Когезія та когерентність, анафоричні та катафоричні зв'язки, дейксис та дейктичні маркери тексту. Сучасні напрями дослідження тексту.

Дискурс. Визначення дискурсу у різних лінгвістичних студіях. Основні поняття теорії дискурс-аналізу: мовленнєва подія, імплікатури дискурсу, стратегії та тактики, мовна особистість. Синтаксис, семантика та прагматика різних типів дискурсу. Конверсаційний аналіз: комунікативні принципи та постулати. Невербальні компоненти комунікації. Сучасні напрями дослідження дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Изд-во «Языки русской культуры», 1999.

Гладуш Н.Ф. Прагматичні аспекти висловлення і дискурсу. – К.: Вид-во Київського національного лінгвістичного ун-ту, 2005.

Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1981.

Ильиш Б.А. Современный английский язык: Теоретический курс: Учеб. пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1948.

Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Изд-во Института языкознания Российской АН, 1997.

Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. – М.: Изд-во «Прогресс», 1978.

Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение. – М.: Изд-во «Языки славянской культуры», 2009.

Смирницкий А.И. Морфология английского языка. – М.: Изд-во литературы на иностр. языках, 1959.

Почепцов Г.Г. Синтагматика английского слова. – К.: Изд-во «Высшая школа», 1976.

A University Grammar of English / Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. – M.: Vyssaja skola, 1982.

Blokh M.Y. A Course in Theoretical English Grammar (Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка: Учебник на англ. яз. / Рецензенты: кафедра английского языка Горьковского педагогического ин-та иностранных языков им. Н.А. Добролюбова и проф. Л.Л. Нелюбин). – М.: Изд-во «Высшая школа», 2003.

Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge (Mass.): The M.I.T. Press, 1970.

Cook G. Discourse. – Oxford: Oxford University Press, 1989.

Iofik L.L., Chakhoyan L.P., Pospelova A.G. Readings in the Theory of English Grammar (Хрестоматия по теоретической грамматике английского языка): Учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. – Л.: Изд-во «Просвещение», 1981.

Morokhovskaya E.Y. Fundamentals of Theoretical English Grammar. – К.: Вид-во «Вища школа», 1984.

Volkova L.M. Theoretical Grammar of English: Modern Approach. – К.: Вид-во «Освіта України», 2008.

IV. 4
ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Слово як основна одиниця лексичної системи мови. Слово vs. морфема та слово vs. словосполучення. Проблема ідентифікації слова. Відношення між словом/позначувальним та позначуваним (проблема знаковості). Виокремлення слова в мовленні (проблема окремості й цільнооформленості слова). Виокремлення слова в мові (проблема тотожності слова). Аспекти слова. Основні напрями вивчення слова: семасіологічний, ономасіологічний, функціональний, когнітивний. Знакова природа слова. Типи лексичних знаків. Співвідношення між формою і змістом слова (принцип «асиметричного дуалізму мовного знаку» за С.О. Карцевським). Варіантність слова. Функціонально-стилістична характеристика слова.

Словотворення і морфемна структура англійського слова. Типи морфем. Морфологічна класифікація слів англійської мови. Принципи словотворення і морфемного аналізу слова. Співвідношення словотвірного та морфемного рівнів аналізу слова (деривaційний синтез і морфемний аналіз як відображення різних позицій

комунікантів). Комплексні одиниці системи словотворення. Словотворче гніздо, словотворча парадигма, словотворча категорія. Функціональний аспект системи словотворення. Поняття продуктивності, активності та вживаності словотворчих моделей. Типи словотворчої моделі. Словотворче значення. Семантичний зв'язок словотвору з іншими підсистемами мови – морфологічною деривацією, синтаксисом, семантикою, тема-рематичною організацією тексту.

Проблема значення слова. Основні концепції значення слова: *референтна теорія значення* (остенсивне визначення значення слова), *концептуальна теорія значення* (трактування значення слова як поняття/концепта, позначуваного словом), *релятивістська теорія значення, функціональна, біхевіористська, когнітивна теорії* (теорія прототипів).

Аспекти і типи значення: денотативне, сигніфікативне, конотативне. Загальнолінгвістична типологія значень (опозиція лексичного і граматичного значень). Типологія значення за М.В. Нікітіним.

Діахронічний та синхронічний підходи до вивчення значення слова. Проблема полісемії та омонімії. Причини, типи й функції семантичних змін. Контекстуально вільні та контекстуально зумовлені значення. Роль лінгвального та екстралінгвального контексту у виявленні значення слова. Типи внутрішніх зв'язків між словами. Гіперо-гіпонімічні відношення.

Загальна характеристика словникового складу сучасної англійської мови. Словник англійської мови як система лексичних одиниць. Поняття про основний словниковий фонд мови. Проблема виокремлення сталої частини мови. Критерії та шляхи лексико-семантичної систематизації словникового складу. Парадигматичні та синтагматичні зв'язки як фактор, що обумовлює системність словникового складу мови. Специфіка сполучуваності лексичних одиниць та її роль у формуванні своєрідної системної організації англійської мови.

Розвиток і мінливість системи мови: *синонімія*, *антонімія*, *гіпонімія*. Проблема критеріїв визначення синонімічності лексичних одиниць (концепції Д.М. Шмельова, Дж. Лайонза, У.Е. Коллісона, Ю.Д. Апресяна). Шляхи виникнення синонімів і антонімів. Евфемізми. Принципи угрупувань слів. Прояв системного характеру мови на рівні лексико-семантичного поля, тематичної групи, гіперо-гіпонімічних рядів. Основні характеристики семантичного поля, фактори, що

визначають його специфіку. Типи і схеми відношень у гіперо-гіпонімічних полях.

Запозичення в лексичній системі. Причини запозичень. Мови-джерела запозичень. Шляхи і форми запозичень. Асиміляція запозичень. Статус запозичених та власне англійських слів в системі мови. Типологія запозичених мовних одиниць. Адаптивність системи словникового складу.

Регіональна та соціальна варіативність мови за територіально-діалектними ознаками. Соціолінгвістичний аспект слова. Діалектизми. Соціолект. Ідіолект. Основні тенденції зміни системи мови.

Вільні словосполучення. Характеристика вільних словосполучень. Проблема визначення, критерії та засоби їх виділення в мовленні. Умови і правила сполучуваності слів. Граматична (структурна) і лексична (семантична) сполучуваність. Зв'язок поняття сполучуваності в теорії мови з поняттями оточення і дистрибуції, контексту, валентності. Словосполучення vs. слово і речення. Типологія обмежень сполучуваності слів: предметно-логічний підхід (Е. Косеріу, В.Г. Гак), історико-традиційний, екстралінгвальний, лінгвальний/нормативний. Ономасіологічна природа слова як провідний фактор індивідуальної сполучуваності слів та сполучуваності на рівні класів слів. Стійкі (непродуктивні) словосполучення. Порівняльна характеристика з вільними словосполученнями англійської мови.

Концепції ідіоматичності, стійкості, еквівалентності слову. Концепції фразеологічних одиниць. Класифікації фразеологічних одиниць за Ш. Балі, О.І. Смирницьким, О.С. Ахмановою, В.В. Виноградовим, Н.М. Амосовою, О.В. Куніним. Джерела походження фразеологічних одиниць (класифікація О.В. Куніна). Параметри, за якими фразеологічні одиниці зближуються зі словом і словосполученням та отримують статус одиниць проміжного типу.

Англійська лексикографія. Зв'язок лексикології з лексикографією. Задачі і проблеми лексикографії. Типи англійських словників. Історія розвитку британської та американської лексикографії.

ЛІТЕРАТУРА

Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Л.: Изд-во Ленинградского государственного ун-та, 1963.

Амосова Н.Н. Этимологические основы словарного состава современного английского язика. – М.: Изд-во литературы на иностр.

языках, 1956.Антрушина Г.Б. Лексикология английского языка. – М.: Изд-во «Дрофа», 2005.

Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка. – М.: Изд-во «Наука», 1974.

Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – М.: Изд-во «Просвещение», 1986.

Аспекты семантических исследований / Под ред. Н.Д. Арутюновой и А.А. Уфимцевой. – М.: Изд-во «Наука», 1980.

Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М.: Изд-во «Наука», 1977.

Гальперин И.Р. Информативность единиц языка. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1974.

Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале современного английского языка): дис. … докт. филол. наук: 10.02.19 / Жаботинская Светлана Анатолиевна; Московский Ордена дружбы народов государственный ун-т. – М., 1992.

Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале английского языка). – М.: [Институт языкознания Российской Академии наук], 1992.

Каращук П.М. Словообразование английского языка. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1977.

Кубрякова Е.С. Основы морфологического анализа. – М.: Изд-во «Наука», 1974.

Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.: Изд-во «Наука», 1981.

Кубрякова Е.С. Что такое словообразование? – М.: Изд-во «Наука», 1965.

Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. – М.: Изд-во «Международные отношения», 1979.

Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Вид-во «Знання», 1994.

Мешков О.Д. Словообразование современного английского языка. – М.: Изд-во «Наука», 1976.

Минаева Л.В. Слово в языке и речи. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1986.

Мороховский А.Н. Слово и предложение в истории английского языка. – К.: Изд-во «Высшая школа», 1980.

Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови. – Харків: Вид-во «Основа», 1993.

Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. – СПб.: Изд-во «Научный центр проблем диалога», 1997.

Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словочетании. – Владимир: Изд-во ВГПИ им. П.И. Лебедева-Полянского, 1974.

Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1988.

Панов Е.Н. Знаки. Символы. Языки. – М.: Изд-во «Знание», 2003.

Селиванова Е.А. Когнитивная ономасиология. – К.: Изд-во «Фитосоциоцентр», 2000.

Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Вид-во «Фітосоціоцентр», 1999.

Семантика и категоризация / Под ред. Ю.А. Шрейдера. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1991.

Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М.: Изд-во литературы на иностр. языках, 1965.

Старикова Е.Н., Раевская Н.Н., Медведева Л.М. Лингвистические чтения. Проблемы словообразования. Лингвистика текста. – К.: Изд-во Киевского государственного ун-та, 1985.

Степанов Ю.С. Семантика… Семиология. Семиотика // Лингвистический энциклопедический словарь / Главн. редактор В.Н. Ярцева. Редколлегия: Н.Д. Арутюнова, В.А. Виноградов, В.Г. Гак, Т.В. Гамкрелидзе, Т.А. Ганиева, И.М. Дьяконов, Ю.Н. Караулов, Г.А. Климов, Г.В. Колшанский, И.К. Сазанова, В.М. Солнцев, Г.В. Степанов, Ю.С. Степанов. – 2-е изд., доп. – М.: Научное изд-во «Большая Российская энциклопедия», 2002. – С. 438-442.

Телия В.Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке. – М.: Изд-во «Наука», 1981.

Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Изд-во «Наука», 1986.

Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. – М.: Изд-во «Наука», 1969.

Уфимцева А.А. Лексическое значение. – М.: Изд-во «Наука», 1986.

Харитончик З.А. Лексикология английского языка. – Минск: Изд-во «Высшая школа»,1992.

Харитончик З.А. Очерки о языке. – М.: Изд-во Московского государственного лингвистического ун-та, 2004.

Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Под ред. Б.А. Серебренникова. – М.: Изд-во «Наука», 1988.

Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи / Под ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Изд-во «Наука», 1990.

Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности / Ред. В.Н. Телия. – М.: Изд-во «Наука», 1991.

Швейцер А.Д. Очерк современного английского языка в США. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1963.

Швейцер А.Д., Никольский Л.Б. Введение в социолингвистику. – М.: Изд-во «Наука», 1978.

Язык и идеология / Ред. Ю.А. Жлуктенко. – К.: Изд-во Киевского государственного ун-та, 1981.

Язык и структура представления значения: Сб. научно-аналит. обзоров / Под ред. Ф.М. Березина и Е.С. Кубряковой. – М.: Изд-во ИНИОН, 1992.

Arnold I.V. The English Word. – M.: Изд-во «Просвещение», 1988.

A Course in Modern English Lexicology / Ginsburg R.S., Khidekel S.S., Knyazeva G.K., Sankin A.A. – M.: Изд-во «Высшая школа», 1979.

Cruse D.F. Lexical Semantics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Lyons J. Semantics: Vol. 1-2. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

Marchand C.H. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. – Wiesbaden: Mouton de Gruyter, 1960.

Palmer V. Semantics. A New Outline. – M.: Изд-во «Высшая школа», 1982.

Rayevskaya N.N. English Lexicology. – K.: Вид-во «Вища школа», 1979.

Ullmann S. Semantics. An Introduction to the Science of Meaning. – Oxford: Oxford University Press, 1962.

Ullmann S. The Pinciples of Semantics. – 2nd ed. – Glasgow; London; Oxford, 1959.

IV. 5
СТИЛІСТИКА

Лінгвостилістика як мовознавча дисципліна. Її наукові засади і базові поняття: стиль, норма, контекст та його різновиди, образ і образність, синоніми в мові і мовленні, виражальні ресурси мови та стилістичні прийоми мовлення.

Типи стилістик (генетична, від автора; іманентна; стилістика адресата або сприйняття, від читача) та її різновиди. Критерії їх розмежування, персоналії та еволюція підходів. Вихідні поняття:

1) Генетична стилістика: логістичний аналіз, психологічний аналіз (зв'язок з поняттями мовної особистості та когнітивного стилю автора), описова стилістика Ш. Баллі, концепція Л. Шпітцера (поняття філологічного кола).

2) Іманентна стилістика: російський формалізм (мистецтво як прийом, поняття очуднення), структуральний аналіз Р. Якобсона (принцип реляційності, проблема поетичної референції і природи поетичної функції). Стилістичний аналіз Л.В. Щерби (поняття порогу сприйняття, поняття мовного чуття, норма та відхилення від норми в художній комунікації). Семіотична стилістика Б.О. Ларіна. Метаопис і метаобраз: зміст концепції та її сучасне застосування.

3) Стилістика сприйняття: персоналії і ключові поняття. Поняття висунення в контексті художнього твору: зміст явища та історія терміну. Критерії стилістичного аналізу М. Ріффатера: стиль як емфаза, середній читач як евристичний прийом, стилістичний контекст та контраст, ефект ошуканого очікування, стилістична конвергенція. Стилістика декодування І.В. Арнольд (уточнення поняття висунення, його функції і типологія, сильні позиції).

Поняття стилістичного значення у різних дослідницьких парадигмах. Конотація і стилістичне значення. Типи конотацій. Різновиди стилістичного значення. Стилістичне значення і стилістичне забарвлення. Концепція взаємодії стилістично релевантних значень І.Р. Гальперіна. Семіотична концепція стилістичного значення К.А. Долініна.

Проблема визначення, розмежування та класифікації стилістичних засобів сучасної англійської мови у різних лінгвостилістичних парадигмах. Зображувальні та виражальні засоби. Тропи і фігури. Механізми виникнення стилістичних прийомів. Види синтагматичних відношень у підґрунті стилістичних прийомів. Види синтагматичних відношень у підґрунті стилістичних прийомів. Виражальні засоби та стилістичні прийоми різних рівнів: подібності та відмінності.

Стилістична лексикологія. Стилістична диференціація словникового складу сучасної англійської мови (загальні положення, різні підходи до класифікації, стилістичне використання лексики та фразеології). Поняття лексико-стилістичної парадигми. Основні риси

слів, що *мають* (*не мають*) лексико-стилістичних парадигм. Проблемні питання стилістичної класифікації лексики сучасної англійської мови. Критерії класифікації лексики за її стилістичним значенням у термінах концепції К.А. Долініна. Стилістична класифікація та стилістичні трансформації фразеологізмів сучасної англійської мови.

Стилістична морфологія. Загальна характеристика засобів стилістичної морфології у сучасній англійській мови. Поняття виражальних засобів та стилістичних прийомів у морфології. Стилістичне використання іменників, дієслів, прикметників, займенників і прислівників у їх інваріантних та категоріальних значеннях.

Стилістична фонографеміка. Загальна характеристика засобів стилістичної фонографеміки у сучасній англійській мові. Їх використання у різних стилях та жанрах. Фонетичні (алітерація, асонанс, звукопис, евфонія), графофонетичні (засоби виділення речення чи його частини, засоби виділення окремого слова чи словосполучення) та графічні засоби стилістики (сегментація, графічна модель тексту, граф опис тощо). Виконавські та авторські засоби стилістичної фонографеміки. Пунктуація як стилістичний прийом. Графічна образність. Фонетичне мотивування та фонетична варіативність у контексті стилістики.

Стилістичний синтаксис. Загальна характеристика засобів стилістичного синтаксису у сучасній англійській мові. Стилістичні моделі як ресурси стилістичного синтаксису. Синтаксична синонімія. Стилістично значущі трансформації синтаксичних одиниць: редукція вихідної моделі (еліпсис, умовчання, номінативні речення, безсполучниковий зв’язок), розширення вихідної моделі (полісиндетон, включення додаткових елементів), зміна порядку компонентів вихідної моделі (інверсія, дистантність, відокремлення). Основні механізми створення синтаксичних стилістичних прийомів. Типологія та критерії класифікації синтаксичних стилістичних прийомів: взаємодія синтаксичних конструкцій (паралелізм, хіазм, анафора, епіфора), транспозиція засобів синтаксичного зв’язку (парцеляція, сурядність замість підрядності). Стилістичні класифікації синтаксису в різних стилістичних парадигмах (І.В. Арнольд, І.Р. Гальперін, О.М. Мороховський): подібності та розбіжності.

Стилістична семасіологія. Загальна характеристика та лінгвостилістичні класифікації тропеїки сучасної англійської мови.

Критерії класифікації тропів та фігур у різних лінгвостилістичних парадигмах. *Фігури заміщення* (*фігури кількості*: гіпербола, мейозис, літота; *фігури якості*: метафора, метонімія, іронія) та *фігури суміщення* (*фігури тотожності*: образне порівняння, стилістичні синоніми у мовленні; *фігури протилежності*: антитеза, оксиморон; *фігури нерівності*: наростання, розрядка, зевгма).

Стилістичний статус епітета.

Метафора та образність. Традиційна теорія образності. Основні аспекти образу (референційний, естетико-концептуальний, емотивний, евристичний, інтенційний, сугестивний, синергетичний). Ключові напрями у вивченні метафори в контексті традиції (субституційний, порівняльний, інтеракціональний, психологічний, семантичний підходи) та сучасності (когнітивний, дискурсивний підходи). Когнітивна, вербальна та поетична (художня) сутність метафори. Розщеплення та призупинка метафоричної референції. Складники процесу метафоризації: еволюція поглядів. Конститутивні риси метафори (категоріальний зсув, антропоцентричність, стереоскопічність, емотивність, енігматичність, іконічність) та її основні функції. Структурна і функціональна типології словесних метафор. Поняття ключової метафори. Метафора-епіфора та метафора-діафора. Семантичні та синтаксичні відмінності між метафорою та образним порівнянням. Метафора і метаморфоза.

Функціональна стилістика. Проблеми функціональної диференціації сучасної англійської мови. Поняття функціонального стилю у різних лінгвостилістичних парадигмах. Місце функціонального стилю у тріаді «мова – мовленнєва діяльність – мовлення» з огляду на різні стилістичні підходи. Концепція функціональних стилів О.М. Мороховського. Семіотична концепція стилю К.А. Долініна. Основні стилетвірні фактори за М.М. Кожиною. Базові принципи та проблемні питання класифікації функціональних стилів сучасної англійської мови. Конститутивні параметри окремих функціональних стилів сучасної англійської мови.

Стилістика тексту. Проблематика тексту у стилістиці. Основні підходи до вивчення тексту як вербального об’єкта. Поняття тексту та текстових категорій. Текстовість (текстуальність) і її основні параметри у західноєвропейській та східноєвропейській традиціях. Принципи систематизації категоріальних ознак текстів різних типів. Іманентні і реляційні текстові категорії. Референційно-концептуальний та прагмасемантичний виміри тексту. Категоріальні моделі текстів різних

типів. Категоріальна модель художнього тексту: макрознак – комунікант – текстура. Принципи організації компонентів текстової моделі. План змісту та план вираження тексту. Ієрархія шарів плану вираження тексту: холістичний, текстемний, архітектонічний, трансфрастичний, текстономічний. Адресованість як текстова категорія. Текстові сигнали (спеціалізовані і неспеціалізовані) адресованості в художній комунікації. Стилістичне використання текстових категорій (*когезія* і *когерентність*, *образ автора* та *образ читача*, *інтертекстуальність* тощо).

ЛІТЕРАТУРА

Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. (Стилистика декодирования). – Л.: Изд-во «Просвещение», 1981.

Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Пер. с фр.; составление, общ. ред. и вступ. статья Г.К. Косикова. – М.: Изд-во «Прогресс», 1989.

Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Изд-во «Искусство», 1975.

Брандес М.П. Стилистика немецкого языка. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1990.

Брандес М.П. Стилистика текста: теоретический курс. – М.: Изд-во «Прогресс-Традиция, ИНФРА-М», 2004.

Будагов Р.А. Литературные языки и языковые стили. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1967.

Будагов Р.А. Портреты языковедов XIX-XX вв.: Из истории лингвистический учений. – М.: Изд-во «Наука», 1988.

Виноградов В.В. О теории художественной речи. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1971.

Виноградов В.В. О языке художественной литературы. – М.: Изд-во «Художественная литература», 1980.

Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М.: Изд-во АН СССР, 1999.

Винокур Г.О. Филологические исследования. Лингвистика и поэтика. – М.: Изд-во «Наука», 1990.

Воробьёва О.П. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста (одноязычная и межъязыковая коммуникация): дис. … докт. филол. наук: 10.02.19 / Воробьёва Ольга Петровна; Московский государственный лингвистический ун-т. – М., 1993.

Воробьёва О.П. Текстовые категории и фактор адресата. – К.: Изд-во «Высшая школа», 1993.

Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Изд-во «Наука», 1981.

Долинин К.А. Интерпретация текста. – М.: Изд-во «Просвещение», 1985.

Долинин К.А. Стилистика французского языка. – М.: Изд-во «Просвещение», 1987.

Кожина М.Н. Стилистика русского языка. – М.: Изд-во «Просвещение», 1983.

Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. / Под общ. ред. Кубряковой Е.С. – М.: Изд-во Московского государственного ун-та, 1996.

Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – М.: Изд-во «Просвещение», 1988.

Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – СПб.: Изд-во «Искусство», 1998.

Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови. – К.: Вид-во «Вища школа», 2003.

Метафора в языке и тексте / Ред. Телия В.Н. – М.: Изд-во «Наука», 1983.

Наер В.Л. Функциональные стили английского языка. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1981.

Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. VII: Лингвистика текста. – М.: Изд-во «Прогресс», 1978.

Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. IX: Лингвостилистика. – М.: Изд-во «Прогресс», 1980.

Общие и частные проблемы функциональных стилей. – М.: Изд-во «Наука», 1986.

Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови. – К.: Вид-во «Либідь», 1993 (Тернопіль: Вид-во «Богдан», 2000).

Потебня А.А. Эстетика и поэтика. – М.: Изд-во «Искусство», 1976.

Разинкина Н.М. Функциональная стилистика. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1989.

Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Вид-во «Фітосоціоцентр», 1999.

Степанов Ю.С. Стилистика французского языка. – М.: Изд-во «Высшая школа», 1985.

Стилистика английского языка / Мороховский А.Н., Воробьёва О.П., Лихошерст Н.И., Тимошенко З.В. – К.: Изд-во «Высшая школа», 1991.

Теория метафоры / Под общ. ред. Арутюновой Н.Д., Жулинской М.А. – М.: Изд-во «Прогресс», 1990.

Тураева З.Я. Лингвистика текста. – М.: Изд-во «Просвещение», 1986.

Якобсон Р. Избранные работы. – М.: Изд-во «Прогресс», 1985.

Galperin I.R. Stylistics. – M.: Изд-во «Высшая школа, 1981.

Metaphor and Thought / Ed. by A. Orthony. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Peer W. van. Stylistics and Psychology: Investigations of Foregrounding. – London, etc.: Croom Helm, 1986.

Turner G.W. Stylistics. – Harmondsworth: Penguin Books, 1977.

УДК 78.071.1(470)(045)

ЛІТОПИС РОДОВОДУ ЧАЙКИ-ЧАЙКОВСЬКИХ: ІСТОРИКО-СОЦІО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Санникова Т.О.
Российская Федерация, г. Воткинск

У статті проблема генія і місця розглядається на прикладі життя і творчості П.І. Чайковського та його родоводу. Показано, що з Уралом і Україною пов'язані предки композитора, крім того, ці місця поєднані як джерело музичного натхнення композитора.

Ключові слова: Україна, Урал, П.І. Чайковський, життя і творчість.

В данной статье проблема гения и места рассматривается на примере жизни и творчества П.И. Чайковского и его родословной. Показано, что с Уралом и Украиною оказались связанны предки композитора, кроме того, эти места объединяются как источник музыкального вдохновения композитора.

Ключевые слова: Украина, Урал, П.И. Чайковский, жизнь и творчество.

The issue of genius is analyzed in the paper on the example of life and creative work of P.I. Tchaikovsky and his family. The article shows that Ural and Ukraine appear to be connected with composer's ancestors; besides, these places are connected as the source of his musical inspiration.

Keywords: Ukraine, Ural, P.I. Tchaikovsky, life and creative work.

Постановка проблемы. Гении своим рождением, пребыванием, смертью делают места, с ними связанные, объектом пристального внимания исследователей.

Изложение основного материала. Известно, что предки композитора П.И. Чайковского, по отцовской линии, произошли из среды украинского казачества. «Прадед композитора Федор Афанасьевич Чайка служил в Миргородском полку казаком и жил в селе Николаевка Полтавской губернии. Одному из его сыновей, Петру Федоровичу Чайковскому (трансформация фамилии произошла при поступлении на учебу в Киеве), удалось выучиться на военного лекаря».

Петр Федорович принимал участие в русско-турецкой войне 1768-1774 гг., после окончания которой Владимирский пехотный полк, где служил лекарь Чайковский, расквартировали в Пермской губернии. В 1776 г. П.Ф. Чайковский был определен лекарем г.Кунгура, где он женился на Анастасии Степановне Посоховой.

Корни Анастасии Степановны Посоховой – уральские, здесь родился и нес службу ее отец, убитый при защите г. Кунгура от нападения сподвижника Е.Пугачева Батыркая Иткинова.

Известно, что среди неосуществленных творческих планов П.И. Чайковского была мысль написать оперу «Капитанская дочка». Возможно, не только повесть А.С. Пушкина и впечатления от нее были тому причиной, но и «история жизни бабушки, гибель прадеда при защите крепости от пугачевцев».

П.Ф. Чайковский посвятил медицине двадцать лет, семь из них – в Вятском наместничестве. В 1795 г. получил назначение на пост городничего г.Слободского Вятской губернии, а с 1797 по 1818 гг. (до самой смерти) – являлся городничим г. Глазова.

Еще в 1785 г. по Указу Екатерины II П.Ф. Чайковский получил право дворянства. По свидетельству сохранившихся документов, «П.Ф. Чайковский, будучи на посту городничего сначала Слободского, а затем Глазова, был человеком честным, принципиальным и аккуратным, «не потворствовал произволу, пьянству и грабежам местных чиновников» [5, с. 16].

Семейство Петра Федоровича было многочисленным: 9 человек детей, из которых младшим был Илья Петрович – отец композитора. М.И. Чайковский в своих материалах по истории рода Чайковских приводит сведения, что всего у Петра Федоровича и Настасьи Степановны было 20 детей, но лишь «шестеро дожили до преклонных лет, а трое до глубокой старости» [8, с. 14].

«Жизнь всех братьев и сестер Ильи Петровича в разные годы была связана с Уралом. Владимир Петрович был городничим г.Оханска, где и умер в 1850 г. Дочь его – Лидия – воспитывалась в семье Чайковских, это подруга детских лет Петра Ильича» [5, с. 16].

В 1802 г. старшая дочь Петра Федоровича – Евдокия вышла замуж за заседателя земского суда города Слободского В.П. Попова. Через три года вторая дочь Екатерина вышла замуж за поручика Ижевского завода В.П. Широкшина. В 1808 г., по окончании курса Вятского народного училища уехал служить на Ижевский завод сын Илья. Через год в Ижевск перебралась дочь Александра, которая вышла замуж за вдовца, горного исправника И.Ф. Евреинова. Олимпиаду выдали замуж в 1817 г. за И.И. Антипова, члена уездного суда города Перми [4, с. 4].

После смерти П.Ф. Чайковского дети сохраняли память об отце, не переставали навещать его могилу. Так, И.П. Чайковский сообщал

жене в 1840 г.: «Я доехал благополучно до Глазова…. Сейчас еду на могилу отца» [4, с. 4].

Наиболее близкой семье Ильи Петровича была семья Петра Петровича. «Петр Петрович Чайковский участвовал в войнах России с Турцией и Наполеоном, был в 52 сражениях, получил несколько тяжелых ранений, имел орден св. Георгия IV степени за храбрость. Оставив службу в действующей армии, Петр Петрович был комендантом в Севастополе, закончил службу директором Пятигорских Минеральных вод и вышел в отставку в звании генерал-майора» [5, с. 16].

На Урале родились все дети Ильи Петровича и Александры Андреевны. Старшая дочь (от первого брака И.П. Чайковского) – Зинаида, родилась в Петербурге, но впоследствии связала свою судьбу с Уралом, выйдя замуж за горного инженера Е.И. Ольховского.

Илья Петрович родился и вырос на Урале. В 1811 г. он был принят в Горный кадетский корпус в Петербурге, по окончании которого в 1817 г. определен на практику в Пермское горное правление, в 1820 г. – вернулся в Петербург, где был произведен в офицеры и зачислен на службу в Департамент горных и соляных дел. В 1837 г. «по высочайшему Его Императорского Величества указу» И.П. Чайковский – назначен начальником Камско-Воткинского горного округа.

«Через четверть века Илья Петрович вернулся в родные края, где мальчиком начинал свой путь. Самые славные одиннадцать лет его службы прошли на Воткинском заводе» [5, с. 20]. Чайковским здесь был освоен метод пудлингования (выплавки железа из чугуна), осуществлен опыт горячего дутья и усовершенствованы многие механизмы. Завод первым из казенных на Урале начал строить морские и речные суда с железными корпусами. Было положено начало собиранию коллекций по истории Воткинского завода. В 1848 г. – открыто Окружное горнозаводское училище, приравненное к среднему учебному заведению с четырехлетним сроком обучения.

Старший сын Ильи Петровича – Николай родился в Воткинске в 1838 г. «По окончании Горного института некоторое время он служил горным инженером, затем занимался железнодорожным делом – состоял в специальной комиссии по изучению состояния и перспектив железных дорог, автор нескольких научных работ в этой области, действительный статский советник. Принимал участие в посмертном

издании музыкально-критических статей П.И. Чайковского; помогал Модесту Ильичу в работе над биографией брата» [5, с. 43].

В 1840 г. в Воткинске родился Петр Ильич Чайковский, будущий всемирно известный композитор. Впоследствии воспоминания о первых годах жизни часто волновали композитора: воткинский дом стал началом его творческой жизни, дал богатый материал для творений.

В 1841 г. в семье Чайковских появилась дочь Александра. П.И. Чайковский «очень любил Александру Ильиничну, называя ее "безупречной, чудной женщиной". Она была лишь на год моложе брата и в детстве делила с ним все радости и печали, была посвящена во все его занятия и мечты. Сын Александры Ильиничны Ю.Л. Давыдов вспоминал: "Она говорила, что, будучи совсем еще маленькой, считала лучшими минутами, когда, забравшись с ногами на кресло и свернувшись калачиком, слушала, как Петя импровизировал... Свое убеждение в гениальности Петра Ильича Александра Ильинична сумела внушить своему мужу, его матери, сестрам и, конечно, своим детям... Для нее муж, дети и брат Петр были самыми дорогими существами, и невозможно сказать, кого она любила больше...» [1].

Ипполит Ильич Чайковский родился в Воткинске в 1843 г. «По окончанию Морского кадетского корпуса посвятил свою жизнь морскому делу, жил в Одессе и Таганроге» [5, с. 43]. После смерти Петра Ильича Ипполит Ильич жил в Петербурге, служил в Москве в Правлении Московско-Казанской железной дороги, с 1919 г. работал в Клину в Музее П.И. Чайковского, «занимался изучением жизни и творчества композитора, работал над изданием дневников Чайковского. Дочь его Наталья Ипполитовна во время Великой Отечественной войны жила в Воткинске» [5, с. 43].

Младшие братья композитора, близнецы – Модест и Анатолий родились в 1850 г. в Алапаевске. После получения образования в Училище правоведения, для Модеста служба в юриспруденции была непродолжительной – в Симбирске, Киеве, Петербурге. Модест получил известность как драматург, поэт и переводчик, либреттист (написал либретто опер П.И. Чайковского «Иоланта», «Пиковая дама»).

«После смерти Петра Ильича Модест Ильич занялся созданием биографии композитора, он же был создателем Музея Петра Ильича в Клину. Последние два десятилетия Модест Ильич посвятил брату» [5,

с. 43]. Анатолий также, как брат, окончил Училище правоведения. «В разные годы местом его службы были Киев, Минск, Петербург, Москва. Занимал пост вице-губернатора в Тифлисе, Ревеле, Нижнем Новгороде, в последние годы жил в Петербурге, закончил карьеру в чине тайного советника и будучи сенатором» [5, с. 43].

Наиболее теплые, доверительные отношения сложились у Петра Ильича со своей младшей сестрой Александрой. В ноябре 1860 г. Александра Ильинична вышла замуж за Льва Васильевича Давыдова и вскоре уехала с мужем на постоянное жительство в село Каменку Чигиринского уезда Киевской губернии. Отец Льва Васильевича – Василий Львович был участником Отечественной войны 1812 г.[1], в 1820 г. в чине полковника вышел в отставку и поселился в Каменке. «Он примкнул к Союзу Благоденствия, а затем стал одним из основателей Южного общества, и вскоре Каменка стала местом частых сборов его друзей-декабристов. За участие в декабристском движении Василий Львович был осужден на пожизненную каторгу, которая была заменена двадцатью годами каторжных работ. Ему пришлось в ужасно тяжелых условиях работать на Нерчинских рудниках, затем на Петровском заводе в Чите. Но в конце концов его перевели в Красноярск» [6, с. 100]. В ссылку за мужем последовала его жена Александра Ивановна. Василий Львович одного дня не дожил до амнистии 1855 г. и больше так и не увидел Каменку[2].

---

[1] Участник Отечественной войны 1812 г. декабрист Василий Львович Давыдов был назначен за несколько дней перед Бородинским сражением адъютантом Главнокомандующего 2-ой Западной Армией генерала от инфантерии князя Петра Ивановича Багратиона, тяжело раненого в Бородинском сражении, названного Наполеоном I «лучшим генералом русской армии» [Ермолов А.П. Записки. – Ч.1-2, 1805-1865; Новый иллюстрированный энциклопедический словарь. – М.: Науч.изд-во «Большая Российская энциклопедия», 1999. – С. 63, 98]. – *Ред. «Наукових студій (Scientific studies) – XXI».*

[2] Декабрист Давыдов В.Л. был в 1819 г. принят в члены Союза Благоденствия ротмистром К.А. Охотниковым (адъютантом генерал-майора Орлова М.Ф., вступившего в Союз Благоденствия в 1818 г., назначенного начальником штаба 4-го пехотного корпуса, которым командовал генерал Н.Н. Раевский; Орлов М.Ф. руководил Кишиневской управой Союза Благоденствия, впоследствии стал членом его Коренной управы).

Давыдов В.Л. – с 1822 г. стал одним из руководителей Южного общества – председателем Каменской управы Южного общества декабристов. В 1826 г. приговором Верховного уголовного суда («Роспись государственным преступникам…, осужденным к разным казням и наказаниям») Давыдов В.Л. был осужден «по первому разряду государственных преступников… к смертной казни отсечением головы». Николай I 10 июля 1826 г. своим Указом заменил смертную казнь всем государственным преступникам I-го разряда вечной каторгой. Их направили сначала на Александровский завод, затем в Нерчинский округ на Благодатские рудники (октябрь 1826 – сентябрь 1827 г.), потом – до осени 1830 г. – в Читинский округ, далее – с сентября 1830 г. – в Петровский завод (в 600 км от Читы).

Давыдов В.Л. был сводным братом по матери генерала Н.Н. Раевского-старшего. Жена Давыдов В.Л. – Александра Ивановна Давыдова (1802-1895). «Когда Давыдов ушел

Петр Ильич впервые приехал в Каменку в 1865 г. Здесь наибольшей радостью для композитора была счастливая семья сестры. Александра Ильинична боготворила своего брата, принимая близко к сердцу все, что его касалось.

За малым исключением, каждое лето после 1868 г. Петр Ильич Чайковский проводил у сестры в Каменке. «Каменка стала для него тем единственным местом, которое он долгое время мог называть своим домом. И называл. Когда его спрашивали, куда он собирается ехать, то, если речь шла о Каменке, он неизменно отвечал: «Еду домой» [6, с. 106].

Каменский дом долгое время был радостью для композитора. Сначала ему отвели комнатку во флигеле, а затем Давыдовы сняли для него маленькую хату в две комнаты. Лев Васильевич приобрел пианино. Каменское общество не было в тягость Чайковскому. Кроме того, в Каменке Петр Ильич не столько отдыхал, сколько работал.

В Каменке полностью или частично было написано около 30 произведений. Среди них, в частности: Вторая (1872), Третья (1875) и

на каторгу, у его жены осталось шестеро детей. Н.Н. Раевский упорно добивался, чтобы власти разрешили Давыдову – его брату по матери – усыновить детей, рожденных до брака родителей [май 1825 г.]; хлопоты результатов не дали» [Зильберштейн И.С. Художник декабрист Николай Бестужев. – 3-е изд., доп. – М.: Изд-во «Изобразительное искусство», 1988. – С. 400].

«Последние сорок лет А.И. Давыдова провела в той самой Каменке, где прошла ее молодость. Там в 60-х годах с ней познакомился Петр Ильич Чайковский (его сестра – Александра Ильинична – была замужем за Львом Васильевичем Давыдовым, сыном декабриста)» [Зильберштейн И.С., С. 400-401]. П.И. Чайковский в письме Н.Ф. фон Мекк 23 апреля 1878 г. из Каменки отмечал: «Вся прелесть здешней жизни заключается в высоком нравственном достоинстве людей, живущих в Каменке, т.е. в семействе Давыдовых вообще. Глава этого семейства, старушка Александра Ивановна Давыдова, представляет одно из тех редких проявлений человеческого совершенства… Между прочим, это единственная оставшаяся в живых из тех жен декабристов, которые последовали за мужьями в Сибирь. Она была и в Чите, и в Петровском заводе и всю оставшуюся жизнь до 1856 года провела в различных местах Сибири» [Зильберштейн И.С., С. 402]. Позже – 13 апреля 1884 года – в письме из Каменки П.И. Чайковский пишет о Давыдовой А.И.: «не далее как сегодня она мне подробно рассказывала про жизнь Пушкина в Каменке…» [Зильберштейн И.С., С. 402; см. также: *Нечкина М.В.* Движение декабристов / Отв. редактор Е.В. Тарле: Т.I-II. – М.: Изд-во АН СССР, 1955 (Т.I. – С. 109, 190, 322-323, 354, 444; Т.II. – С. 198, 200, 405, 407, 449, 464 и др.); *Восстание* декабристов: Материалы / Под ред. и с примечаниями А.А. Сиверса: Т. I-XII. – М.; Л., 1925-1969 (Т. IV. – М., 1928. – С. 166, 167; Т. VIII: Алфавит декабристов. – Л., 1925; Т. X. – С. 191); *Записки* Сергея Григорьевича Волконского (декабриста). – Изд. 2-е. – СПб., 1902. – С. 414; *Черейский Л.А.* Пушкин и его окружение / Отв. редактор В.Э. Вацуро. – 2-е изд., доп. и перераб. – Л.: Изд-во «Наука», 1989. – С. 125-126; *Кравченко С.К.* Лермонтов и его окружение: Последняя дуэль / Под ред. Э.Г. Герштейн, Р.В. Болдырева и В.Л. Микитася. Рецензенты: В.А. Мануйлов, И.С. Зильберштейн, И.В. Шкляревская. – Киев]. – *Ред. «Наукових студій (Scientific studies) – XXI».*

Четвертая (1878) симфонии, знаменитый цикл фортепианных пьес «Времена года» (1875-1876), «Итальянское каприччио» (1880) и «Торжественная увертюра» «1812 г.» (1880), «Литургия Св. Иоанна Златоуста» (1878) и «Всенощное бдение» (1881), другие сочинения. Здесь он работал над операми «Опричник» (1870-1872); «Кузнец Вакула» (1875), позднее переделанную в «Черевички» (1885), «Евгений Онегин» (1878), «Орлеанская дева» (1879), «Мазепа» (1883), а также над балетами «Лебединое озеро» (1877) и «Спящая красавица» (1889). Живя в Каменке, П.И. Чайковский был окружен настоящим богатством народного искусства. Везде – в деревне, в поле, в самой усадьбе звучали украинские песни, плясовые наигрыши.

Летом 1872 г. Петр Ильич, приехав в Каменку, начал работать над «Второй симфонией». Здесь появился замысел разработать в финале симфонии мотив популярной украинской песни «Журавль». Симфония была с восторгом принята музыкантами и публикой. Особенно понравился финал в кружке М.А. Балакирева. Критик В.В. Стасов, отмечая финал «Второй симфонии» за его национальный колорит, мастерство и чувство народного юмора, считал его одним из наиценнейших творений российской музыкальной школы [13, с. 36].

Поскольку Каменка стала для П.И. Чайковского родным и дорогим домом, его настоящей семьей, «вполне закономерным стало и рождение там произведений, предназначенных для детей. Сочинение «Детского альбома» (с авторским подзаголовком «24 легкие пьесы для фортепиано»), посвященного любимому племяннику композитора шестилетнему Володе Давыдову, было первым обращением композитора к детской теме» [3]. Сборник был сочинён П.И. Чайковским в мае-июле 1878 г.

Н.В. Гоголь был всегда среди любимых писателей П.И. Чайковского. «Кузнец Вакула» стала первой оперой на гоголевский сюжет, которым всецело был захвачен композитор. Дирекция Русского музыкального общества объявила конкурс на лучшую оперу по повести Н.В. Гоголя «Ночь перед Рождеством». Петр Ильич также решил принять участие в этом конкурсе, но не как член жюри (что было ему предложено), а как композитор. «Его привлекала возможность написать произведение в жанре комическо-лирическом, к которому он еще не обращался: создать подлинную, настоящую народную оперу, насыщенную песнями, хорами и танцами на основе украинского фольклора» [9, с. 48].

Как замечает Г. Тюменева, ароматом украинской песенности проникнута каждая сцена, каждая строчка оперы. Непередаваемо тонко П.И. Чайковский внес в нее стиль разных по своему характеру народных песен – колядок, исторических и лирических [13, с. 39]. Опера была удостоена единственной премии Музыкального общества и принята к постановке в Мариинском театре. Спустя десять лет Петр Ильич вернется к любимой опере и, переделав ее, даст новое название «Черевички». «Не меняя общего замысла и композиции оперы, он напишет несколько комических и лирических номеров, в которых использует украинскую народную песню: ариозо Вакулы «Слышишь ли…», дуэт Оксаны и Вакулы, песенку школьного учителя, квинтет Солохи со своими «поклонниками – Бесом, Чубом, паном Головой и школьным учителем, запрятанными в мешок. Изменит многие речитативы, сделав их более певучими, облегчит инструментовку, отчего вокальные партии станут ярче, рельефнее. Все же остальное – лирические сцены, многочисленные хоры – останется без изменений» [9, с. 67]. Композитор М.М. Ипполитов-Иванов признавался, «если вы хотите знать, в какой опере Чайковского больше всего отразилась его личность, его характер, его ум, его музыкальный вкус – я назову оперу „Черевички“» [9, с. 67].

Со временем восприятие Каменки как светлого, домашнего места у Петра Ильича было омрачено семейными трудностями Давыдовых. К великому горю для композитора 1880-е гг. стали началом несчастий, постигших чету Давыдовых. «Они были отмечены началом тяжелой болезни Александры Ильиничны, усугубленной в средине и второй половине десятилетия тяжким же нездоровьем и безвременной смертью ее дочерей Татьяны и Веры. У Льва Васильевича на почве всех семейных невзгод развилось острое нервное истощение» [3].

Последнее лето в Каменке П.И. Чайковский «провел в 1884 г., но и после отъезда все вещи его еще оставались в той комнатке во флигеле большого дома, которая была ему отведена в прежние годы. В конце октября 1885 г. он приехал в Каменку на серебряную свадьбу Александры Ильиничны и Льва Васильевича и, уезжая в этот раз, все свое забрал с собой» [6, с. 117].

Покинув Каменку, «он не мог вычеркнуть из сердца дом и семью, которые считал своими. Они всегда были с ним. Другого семейного счастья у него не было. И он еще возвращался туда, правда, на очень короткое время. В 1888 г. он пробыл там неделю, в 1889-м – около

десяти дней, в 1890-м – неделю» [6, с. 119]. Потом приезжал встречать новый 1891 г. Через три месяца после этого праздника скончалась «его милая Саня, «Ундиночка» и «Солнышко» его юности, верная его утешительница» [6. с. 119].

Младшим братом П.И. Чайковского Модестом Ильичом Чайковским в труде о жизни композитора, верно замечено, что «хотя в последние годы Александра Ильинична уже не играла такой роли в жизни Петра Ильича, как прежде, “но все же дорогая и бесконечно любимая была нужна ему для счастья, если не как утешение и прибежище от всех скорбей, как в былое время, то как самая священная реликвия его детства, юности, молодости и каменского периода жизни, когда вместе с Н.Ф. фон Мекк была главной поддержкой и отрадой, давая ему приют и полный любви уход и ласку» [6, с. 120].

В Третьяковской галерее экспонируется ставший сам классикой – портрет Петра Ильича Чайковского кисти Н.Д. Кузнецова. Портрет привлекает внимание не только достоверностью изображения с точки зрения внешности, но и передачи особенностей личности композитора, психологической глубиной. Сам П.И. Чайковский, оценивая это произведение, отмечал: «Художник Кузнецов написал в Одессе удивительнейший портрет мой»; «…по экспрессии, жизненности, реальности он, если не ошибаюсь, в самом деле замечателен» [11, с. 5].

П.И. Чайковский стал знаковой фигурой для многих мест, где он побывал. Музыкальные учебные заведения тут носят имя композитора не просто в силу его отношения к музыке, но и исторической связи с судьбой композитора и его предков. Среди музеев и музейных экспозиций, посвященных П.И. Чайковскому и его родственникам, особо выделяется Музей-усадьба П.И. Чайковского в Воткинске, как место рождения и детских лет композитора. В 1958 г. в Воткинске прошел Майский музыкальный фестиваль, посвященный дню рождения П.И. Чайковского. По решению правительства Совета Министров СССР фестиваль стал ежегодным, и существует по сей день.

В начале XXI в. Каменка также стала местом конкурса, имеющего своеобразный формат. Конкурс памяти П.И. Чайковского (завершается в день смерти композитора 6 ноября) был учреждён в 2003 г. Каменским историко-культурным заповедником, Росзарубежцентром (теперь – Россотрудничество), Национальным комитетом Украины Международного музыкального совета ЮНЕСКО, Национальным

Союзом композиторов Украины. Проводится Конкурс при поддержке Посольства Российской Федерации, Министерства культуры и туризма Украины, Черкасской областной администрации, ряда неправительственных организаций. Особенность конкурса «в том, что к участию в нём приглашаются учащиеся музыкальных школ имени П.И. Чайковского и дети из сельских и районных школ (не областных и столичных, с учениками которых сельским детям сложно конкурировать). Одним из трёх обязательных номеров – исполнение музыки украинских композиторов. Объективно конкурс нацелен на поиск самородков из глубинки, благодаря чему география участников конкурса с каждым годом несколько видоизменяется. Постоянными остаются две точки на карте: Воткинск, родной город Чайковского, и Каменка» [12].

Выводы. Материалы летописи родословных связей Чайки-Чайковских и вся творческая жизнь самого П.И. Чайковского убедительно свидетельствуют о том, какую «важную роль для композитора играла украинская народная песенная культура. Из великих художественных богатств украинского музыкального фольклора П.И. Чайковский черпал вдохновение и материал для целого ряда своих значительных произведений» [2, с. 17].

Это глубокое проникновение в фольклор, заимствование национальной мелодики вместе с индивидуальной творческой переработкой музыкального гения, позволили музыке П.И. Чайковского стать понятной и вызывающей восхищение у слушателей во всем мире.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белонович Г.И. Давыдова А.И [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.tchaikov.ru/alexandra.html (Belonovich G.I. Davyidova Aleksandra Ilinichna [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.tchaikov.ru/alexandra.html).

2. Гордійчук М. Чайковський і українські народні пісні // П.І. Чайковський і Україна: Зб. матеріалів / Упоряд. Н.Ф. Семененко. – К.: Вид-во «Муз. Україна», 1990. – С. 15-25. (Hordijčuk M. Čajkovśký i ukrajinśki narodni pisni // P.I. Čajkovśký i Ukrajina: Zb. materialiv / Uporiad. N.F. Semenenko. – K.: Vyd-vo «Muz. Ukrajina», 1990. – S.15-25).

3. Гороховский Е. Чайковский в Каменке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://rusedin.ru/2010/12/12/chaykovskiy-v-kamenke-i/ (Gorohovskiy E. Chaykovskiy v Kamenke http://rusedin.ru/2010/12/12/chaykovskiy-v-kamenke-i/).

4. Колегова И., Гущин Ю. Чайковские и Удмуртия // Воткинские вести. – 15 сентября 1993. – № 148. – С. 4. (Kolegova I., Guschin Yu. Chaykovskie i Udmurtiya // Votkinskie vesti. – 15 sentyabrya 1993. – № 148. – S. 4.).

5. На родине П.И. Чайковского: Фотокнига / Авт-сост. О.Ф. Прудникова, Т.А. Поздеева. – Ижевск: Изд-во «Удмуртия», 1990. – 160 с. (Na rodine P.I. Chaykovskogo: Fotokniga / Avt-sost. O.F. Prudnikova, T.A. Pozdeeva. – Izhevsk: Izd-vo «Udmurtiya», 1990. – 160 s.).

6. Никитин Б.С. Чайковский. Старое и новое. – М.: Изд-во «Знание», 1990. – 208 с. (Nikitin B.S. Chaykovskiy. Staroe i novoe. – M.: Izd-vo «Znanie», 1990. – 208 s.).

7. Олийнык Л. Под знаком Чайковского [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.day.kiev.ua/192095 (Oliynyik L. Pod znakom Chaykovskogo [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.day.kiev.ua/192095).

8. П.И. Чайковский. Годы детства: Материалы к биографии / Сост. Б.Я. Аншаков, П.Е. Вайдман. – Ижевск: Изд-во «Удмуртия», 1983. – 144 с. (P.I. Chaykovskiy. Godyi detstva: Materialyi k biografii / Sost. B.Ya. Anshakov, P.E. Vaydman. – Izhevsk: Izd-vo «Udmurtiya», 1983. – 144 s.).

9. Прибегина Г.А. Петр Ильич Чайковский. – М.: Изд-во «Музыка», 1984. – 192 с. (Pribegina G.A. Petr Ilich Chaykovskiy. – M.: Izd-vo «Muzyika», 1984. – 192 s.).

10. Пролєєва В.П. П.Ф. Чайковський, дід композитора // П.І. Чайковський і Україна: Зб. матеріалів / Упоряд. Н.Ф. Семененко. – К.: Вид-во «Муз. Україна», 1990. – С. 9-15. (Proliejeva V.P. P.F. Čajkovśký, did kompozytora // P.I. Čajkovśký i Ukrajina: Zb. materialiv / Uporiad. N.F. Semenenko. – K.: Vyd-vo «Muz. Ukrajina», 1990. – S. 9-15.).

11. Сидельников Л.С. Петр Ильич Чайковский. – М.: Изд-во «Искусство», 1992. – 352 с. (Sidelnikov L.S. Petr Ilich Chaykovskiy. – M.: Izd-vo «Iskusstvo», 1992. – 352 s.).

12. Слепынин О. Партитура Каменки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ruskline.ru/analitika/2010/11/29/partitura_kamenki/ (Slepyinin O. Partitura Kamenki [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: http://ruskline.ru/analitika/2010/11/29/partitura_kamenki/).

13. Тюменєва Г. Чайковський і Україна // П.І. Чайковський і Україна: Зб. матеріалів / Упоряд. Н.Ф. Семененко. – К.: Вид-во «Муз. Україна», 1990. – С. 25-69. (Tiumenieva H. Čajkovśký i Ukrajina // P.I. Čajkovśký i Ukrajina: Zb. materialiv / Uporiad. N.F. Semenenko. – K.: Vyd-vo «Muz. Ukrajina», 1990. – S. 25-69).

ФІЛОЛОГІЯ

АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ СВІТ У КООРДИНАТАХ ЕВРИСТИЧНИХ ПАРАДИГМ ФІЛОЛОГІЧНОГО ЦИКЛУ

Антропоцентричність філологічних студій XIX – XXI стст., як і у давніші часи, є особливим принципом дослідження у вивченні наукових об'єктів за параметрами їх функційно орієнтованих характеристик й існування суспільства.

Еволюція лінгвістичних ідей XIX – XXI ст. відзначається, зокрема, різним рівнем евристичної пріоритетності при характеристиці переважно діяльнісного підходу до інтерпретації мовних явищ. «Вектор теоретичних досліджень тут все частіше характеризується – передусім з огляду на авторитетність лінгвістичної експертизи – *на виявлення* системних опосередкованих зв'язків між фактами мови і позамовним світом, *на розширення аспектів* типологічної стратифікації *системних і асистемних кореляцій* у семантичному [й граматичному] просторі споріднених і неспоріднених мов, *на визначення* когнітивно-прагматичних парадигм актуалізації віртуальних понять, *на поглиблення* студій, пов'язаних із декодуванням [і обґрунтованою транспозицією] протокультур мовних і міфологічних ареалів давніх Афроєвроазійських цивілізаційних світів (Північної Африки, Середземномор'я, Балкан, Малої Азії, Месопотамії і Далекого Сходу» [Антропоцентричний світ у параметрах лінгвістичної когнітивної парадигми // Наукові студії – XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія. Філологія. Педагогіка. Економіка. – К. : Вид-во «МІЛЕНІУМ», 2013. – Вип. 2, В. – С. 820-821].

Парадигмальний аналіз еволюції лінгвістичних концепцій XIX – XXI стст. переконливо засвідчує поступове зростання й аспектне розширення т.зв. «експансії» лінгвістичних характеристик у міждисциплінарний евристичний простір філософії і психології, логіки і загальної теорії пізнання. Відома формула М. Гайдеггера *«Мова – оселя буття духу»* об'єктивно вважається однією з найсуттєвіших позицій у власне філософській інтерпретації зв'язку альтернативних дихотомій *«мова і мислення»* – «*мислення і мова*» [Язык и наука конца XX века. – М., 1995; Провідні лінгвістичні концепції кінця XX століття /

Редакційна колегія: Р.С. Помірко (відп. редактор), Ф.С. Бацевич, Т.А. Космеда, І.В. Ковальська. – Львів: Львівський державний університет імені Івана Франка, 1996; Кубрякова Е.С. Введение // Человеческий фактор в языке: Язык и порождения речи. – М.: Изд-во «Наука», 1991].

«Роботи такого плану переконливо демонструють нові можливості інтерпретації функціонально-когнітивно-прагматичних характеристик мовних явищ у їхніх системних і асистемних взаємозв'язках у структурі координат *«Мова-Людина-Суспільство»* [Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету (LINGUAPAX – VIII): Філологія, педагогіка і психологія в антропоцентричних парадигмах. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2000. – Вип. 3, А. – Ст. XXVIII].

У сучасному дослідному просторі таких гуманітарних наук, як філологія і філософія, педагогіка і психологія, на методологічно обґрунтованому міждисциплінарному рівні об'єднуються, зокрема у масштабах антропоцентричної лінгвістики, *«лінгвогносеологія* (предметом якої є пізнавальна функція мови як своєрідної форми представлення людиною світу), лінгвосоціологія (соціолінгвістика, що виявляє взаємозв'язки мови й індивіда), *лінгвобіхевіорологія* (лінгвопраксеологія, що вивчає роль мови в практичній поведінці людини), *лінгвокультурологія* (взаємовідношення мови і культури), *лінгвоетнологія* (етнолінгвістика, що орієнтується на розгляд взаємозв'язків мови і духовної культури народу, народного менталітету і народної мови з історією народу, його матеріальною і духовною культурою, географічною локалізацією, архаїчною свідомістю)» [Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира / Отв. редактор Б.А Серебренников. – М.: Изд-во «Наука», 1998. – С. 9; пор. ще: Будагов Р.А. Человек и его язык / Рецензенты: Г.В. Степанов, И.Р. Гальперин. – М.: Изд-во Московского университета, 1976; Сущность, развитие и функции языка / Отв. редактор Г.В. Степанов; рецензенты: М.И. Исаев, В.П. Нерознак. – М.: Изд-во «Наука», 1987; Языки мира: Проблемы языковой вариативности / Редколлегия: В.Н. Ярцева (председатель), В.П. Нерознак, А.И. Домашнев, А.С. Мельничук, С.Д. Кацнельсон, В.П. Калыгин. – М.: Изд-во «Наука», 1990;. Типология языка и речевое мышление. – М.: Изд-во «Эдиториал УРСС», 2002; Гумбольт В. фон. Язык и философия культуры / Пер. с нем. М.И. Левиной и др. – М.: Изд-во «Прогресс», 1984; Эволюция. Язык. Познание. – М., 2000; Балли Ш. Жизнь и язык. – М.: Изд-во

«Эдиториал УРСС», 2002; Вандриес Ж. Язык: лингвистическое введение в историю. – М.: Изд-во «Эдиториал УРСС», 2002; Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение. – М.: Изд-во «Языки славянской культуры», 2009; Хомський Н. Роздуми про мову / Пер. з англ. – Львів: Вид-во «Ініціатива», 2000; Мова. Людина. Світ / Відп. редактор О.О. Тараненко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2006 та ін.].

Журнал «Наукові студії – XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія. Філологія. Педагогіка. Економіка (Scientific studies – XXI)» вводить до своїх публікацій спеціальний розділ «Наукова антологія» з метою широкого представлення видань класичних творів серії «Гуманітарна спадщина XIX-XX стст.».

Редколегія «Наукових
студій – XXI (Scientific studies – XXI)»

Мейе Антуан

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ МЕТОД В ИСТОРИЧЕСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

(Перевод с французского – А.В. Дилигенской. Под редакцией Б.В. Горнунга и М.Н. Петерсона. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1954)

Вопросы методики сравнительно-исторического изучения родственных языков занимают важное место в языкознании.

В связи со сказанным приобретает исключительное значение издание обобщающих теоретических работ о сравнительно-историческом методе и методических пособий, доступных широким кругам читателей, обладающих лишь элементарной историко-лингвистической подготовкой. К числу лучших из немногочисленных пособий такого рода принадлежит книга А. Мейе «Сравнительный метод в историческом языкознании», представляющая собой переработку цикла лекций, прочитанных в Осло в 1924 году. Книга, несмотря на свой небольшой объем, отражает с исключительной полнотой общепринятые и наиболее проверенные на фактах положения науки. За тридцать лет она почти не устарела. Это не значит, что за эти годы сравнительно-историческое изучение индоевропейских языков не имело никаких новых достижений. Такие достижения есть (особенно в связи с вовлечением в круг исследований материала хетто-лувийских языков)… Конкретные достижения исторического изучения индоевропейских языков… ставя много новых важных проблем (относительной хронологии доисторических периодов развития индоевропейских языков, происхождения их флективного словоизменения, древнейшей морфологической структуры индоевропейского слова, акцентологии и т. д.), нисколько не колеблят общих принципов применения сравнительно-исторического метода в языкознании, которые изложены в книге А. Мейе…

Поскольку развитие языков по своим внутренним законам во многом определяется их генетическими связями, фактом вхождения каждого языка в состав семей и групп родственных языков (хотя бы и не дошедших до нас или разошедшихся с данным языком до степени неопределимости родства), – постольку без применения этих приемов невозможно никакое историческое языкознание…

Книга А. Мейе в русском переводе принесет, несомненно, большую пользу, заполняя существенный пробел в лингвистической

литературе, так как основана на огромном личном исследовательском опыте, может быть, самого крупного буржуазного компаративиста первой половины XX в., языковеда, внесшего самостоятельный вклад в изучение почти всех групп индоевропейских языков.

Б. Горнунг

ПРЕДИСЛОВИЕ АВТОРА

Когда Альф Соммерфельт сообщил мне, что Институт сравнительного изучения культур («Instituttet for Sammen-lignende Kulturforskning» – большое учреждение, недавно созданное в Христиании (ныне Осло) по инициативе проф. Х. Станга – Chr. S. Stang) приглашает меня принять участие в цикле лекций, знаменующем его открытие, я с радостью согласился.

Молодой ученый, передавший мне это приглашение, работал в течение нескольких лет – в годы великой войны[3] – вместе с французскими лингвистами и стал другом всех членов нашей небольшой группы. Я был счастлив вновь увидеть его и вновь, пусть недолго, поработать вместе с ним в его родной стране, где языкознание столь многим обязано ему.

Я рад был принять участие в создании нового учреждения, обещающего приумножить достижения гуманитарных наук. Немало уже сделано на основе фактов, находящихся в распоряжении ученых, но эти материалы уже исчерпаны. Пора начать обширные систематические исследования, которые дадут новый материал и позволят расширить и углубить принятые в настоящее время теории. С другой стороны, очень важно установить контакт между всеми учеными, занимающимися изучением человека и различных сторон его культуры, ибо нельзя понять язык, не имея представления об условиях, в которых живет народность, говорящая на этом языке; и, конечно, нельзя по-настоящему понять ни религию, ни общественный уклад людей, не зная их языка. Объединенная тематика нового института отражает единство изучаемого им объекта, а именно, человека. Можно только пожелать, чтобы подобные учреждения были созданы и в других странах и обеспечены достаточными средствами, необходимыми для ведения исследовательской работы.

Тема, избранная мною (и согласованная с организаторами) для этих лекций, – как раз одна из тех, над которыми настало время поразмыслить. После того как в течение четверти столетия из принципов, установленных в 1875–1880 гг., были извлечены все выводы, какие из них можно было извлечь, историческое языкознание вновь пришло в состояние брожения. Новые способы исследования дали неожиданные результаты. Никогда еще не затрачивалось столько усилий, чтобы подвести все языковые изменения под «законы» и даже

[3] Первой мировой империалистической войны 1914-1918 гг. – *Ред. 1954*

под «всеобщие законы»; никогда еще не пытались так пристально рассматривать самые частные явления языка, проникать в самую душу людей – создателей языковых новшеств. Исследовались и древнейшие языки, изменения которых представляются нам в виде формул, и современные говоры, основные закономерности которых тонут в массе конкретных фактов, в результате накопилось множество самых разнообразных фактов. Языкознание установило тесную связь со всеми смежными дисциплинами, которые могут ему что-то дать. Развивается, хотя и очень медленно, историческое изучение неиндоевропейских языков; однако методы, успешно применявшиеся при исследовании индоевропейских языков, не всюду одинаково пригодны. Приходится задуматься над методикой исследования, проверить правильность наших методов и попытаться, не снижая требований четкости и точности, распространить их на новые обширные области.

Пересмотреть методику тем более необходимо, что в последнее время многие языковеды выдвинули плохо обоснованные гипотезы. Новых этимологий очень много, но большинство их такого рода, что в них невозможно усмотреть даже начала какого-нибудь доказательства. Совершенно бесполезно подвергать их детальной критике, пока нет договоренности об условиях, совокупность которых обеспечивает правильность этимологического сопоставления. Тому, кто признает основательность изложенных здесь принципов, выдвинутых за последнее время, большинство запутанных гипотез относительно доиндоевропейского состояния или индоевропейских этимологий, не покажется заслуживающим рассмотрения. В этих лекциях нет места для полемики, но они подразумевают критическое отношение ко многим новым трудам, не отвечающим требованиям строгого метода.

Автор не ставит перед собой задачи излагать здесь новые идеи. Он желает лишь точно определить те условия, при которых сравнительный метод может и должен применяться в историческом языкознании. Автор будет вполне удовлетворен, если читатель точно уяснит себе как значение, так и границы применения этого метода.

Развиваемые здесь мысли зафиксированы в письменной форме лишь после того, как были изложены устно. В окончательной редакции этих лекций учтены все замечания и, в особенности, замечания Соммерфельта, за которые я весьма признателен ему.

Мне хотелось бы – несбыточные мечты, – чтобы доклады эти нашли у широкого круга читателей столь же снисходительный и благожелательный прием, какой они встретили в Христиании.

Христиания (Осло), сентябрь, 1924 А. М.

I. ОПРЕДЕЛЕНИЕ СРАВНИТЕЛЬНОГО МЕТОДА

Сравнение может применяться для достижения двух различных целей: чтобы обнаружить общие закономерности или чтобы добыть исторические сведения. Оба вида сравнения совершенно закономерны и весьма различны.

Сказки о животных встречаются повсюду; сходство некоторых животных с человеком так очевидно, что вполне закономерно приписывать животным поступки, присущие людям, и тем самым выражать то, что не так просто высказать прямо. Эти сказки можно сравнивать между собой, чтобы определить их формы, характер, сферы применения и создать таким образом общую теорию сказок о животных. Соответствия, которые устанавливаются при этом, проистекают из общечеловеческих свойств, а различия – из разнообразия типов и различия в уровне цивилизации. Таким путем можно узнать кое-что о характерных, общих для человечества чертах, но ничего нельзя узнать об его истории.

Если же рассматривать (вместе с молодым французским ученым Дюмезилем) индоевропейские мифы о напитке бессмертия, то получатся иные результаты. Мысль о напитке, который может давать бессмертие, слишком естественна, чтобы принадлежать лишь одному народу. Но когда у различных народов, говорящих на индоевропейских языках, обнаруживается, в более или менее полных версиях, миф о напитке бессмертия, сваренном в огромном чане, причем к нему присоединяется история невесты-изменницы и легенда о борьбе между богами и демоническими существами, то такая совокупность отдельных мотивов, внутренне никак не связанных, не может появиться случайно.

Если бы мысли, выражаемые в языке, были по своей природе более или менее тесно связаны со звуками, которые их обозначают, т. е. если бы лингвистический знак самой своей сущностью, независимо от традиции, вызывал так или иначе определенное понятие, то единственным нужным языковеду типом сравнения был бы общий тип, и какая бы то ни было история языков была невозможна.

Однако в действительности языковый знак произволен: он имеет значение только в силу традиции. Если по-французски единичность выражается словами un, une а двойственность – словом deux и т. д., то это происходит не потому, что слова un, une, deux и т. д. сами по себе имеют какое-то отношение к единичности, двойственности и т. д., но

исключительно в силу обычая, усваиваемого от говорящих теми, кто учится говорить.

Абсолютно произвольный характер речевого знака обусловливает применение сравнительного метода, который рассматривается в этой книге.

Возьмем французские, итальянские и испанские числительные и расположим их в ряд.

Французский	Итальянский	Испанский
un, une	uno, una	uno, una
deux	due	dos
trois	tre	tres
quatre	quattro	cuatro
cinq	cinque	cinco
six	sei	seis
sept	sette	siete
huit	otto	ocho
neuf	nuove	nueve
dix	dieci	dies
vingt	venti	veinte
trente	trenta	treinta
quarante	quaranta	cuarenta
cent	cento	ciento

Подобные соответствия не могут быть случайными; они не случайны уже потому, что отличия одного языка от другого подчиняются определенным правилам соответствий: так, различие между huit, otto и ocho на первый взгляд велико, но оно не случайно, поскольку имеется целый ряд подобных соответствий, например, франц. nuit, ит. notte, исп. noche «ночь»; или франц. cuit, ит. cotto «вареный»; точно так же: франц. lait, ит. latte, исп. leche «молоко»; франц. fait, ит. fatto, исп. hecho «факт» и т. д. Очевидные соответствия указывают путь, но следовать по нему можно, лишь строго соблюдая правила фонетических соотношений.

Нередко случается, что правильность пути, на который увлекло исследователя явное сходство слов, подтверждается какой-либо своеобразной чертой. Весьма важно, например, что числительное «один» имеет формы двух родов: мужского и женского, чего нет у других числительных.

Это позволяет нам предположить, что числительные французского, итальянского и испанского языков восходят к одной и той же

первоначальной традиции. В подобных случаях, как показывает опыт, возможны два типа традиции: либо все три рассматриваемые группы восходят к одному общему источнику, либо две из них заимствовали формы третьей. В данном случае вторая гипотеза исключается, потому что невозможно вывести формы ни одного из трех языков из форм другого. Франц. huit «восемь» не может происходить ни из ит. otto, ни из исп. ocho; точно так же ит. otto не восходит ни к франц. huit, ни к исп. ocho, а исп. ocho нельзя вывести ни из франц. huit, ни из ит. otto. Таким образом доказывается, что французские, итальянские и испанские числительные имеют один общий источник, который не является ни французским, ни итальянским, ни испанским.

В избранном нами примере соответствия так многочисленны и абсолютны, а закономерность этих соответствий столь легко уловима, что они бросаются в глаза даже непосвященным, и для того чтобы убедиться в их доказательной силе, не нужно быть языковедом. Соответствия окажутся менее явными, а закономерности их труднее установить, если рассматривать языки более далекие во времени и в пространстве, как, например, санскрит, древнегреческий (его аттическое наречие), латинский и классический армянский.

	скр.	атт. гр.	лат.	арм.
«один»	ékaḥ, ékā, ékam	εἷς, μία, ἓν	ūnus, ūna, ūnum	mi

(санскрит, греческий и латинский имеют для числительного «один» по три формы: м., ж. и ср. родов; в армянском грамматического рода нет).

	скр.	гр.	лат.	арм.
«два»	d (u)vā	δύο	duo	erku

(Эти числительные, а также «три» и «четыре» приводятся для языков, имеющих грамматический род, только в форме мужского рода.)

	скр.	гр.	лат.	арм.
«три»	tráyaḥ	τρεῖς	trēs	erek̔
«четыре»	catváraḥ	τέτταρες	quattuor	č̣ork̔
«пять»	páñca	πέντε	quinque	hing
«шесть»	ṣáṭ	ἕξ	sex	več̣
«семь»	saptá	ἑπτά	septem	ewt‘n
«восемь»	áṣṭā	ὀκτώ	octō	ut‘n
«девять»	náva	ἐννέα	nouem	inn

«десять» dáça δέκα decem tasn

Если (за исключением числительного «один») соответствия между греческим и латинским и даже санскритом в достаточной мере очевидны, то соответствия армянского с этими языками не так заметны.

Однако при более внимательном рассмотрении фактов армянского языка можно убедиться в доказательности и этих соответствий.

Так, арм. erku «два» не походит на лат. duo и пр., но иные соотношения показывают, что арм. **erk-** может соответствовать ***dṷ-** других языков. Например, в греческом для выражения понятия страха используется корень **dwi-**, в армянском же – erki (erkiwł- «страх»); если в греческом понятие «долго» передается словом δϝαρόν (старое прилагательное), то в армянском существует прилагательное erkar «длинный» (см. ниже, стр. 240). Следовательно, данное соотношение можно свести к закономерному соответствию: древнее *dṷ- дает в армянском erk-.

Когда числительное «два» является первым компонентом сложного слова, оно имеет форму dwi в греческом и форму erki- в армянском. Таким образом, существование этого своеобразного соответствия подтверждается целой группой примеров и не вызывает никаких сомнений (см. ниже, стр. 291).

Армянские формы eger̊k и č̣or̊k далеки от греческих τρεῖς и τέτταρες; но и они отчасти подтверждаются сходными соответствиями. К тому же обнаруживается характерная черта: как в санскрите и греческом числительные «три» и «четыре» имеют падежные формы обычного типа, но остальные числительные начиная с «пяти» уже не изменяются, так и в армянском числительные «три» и «четыре» склоняются нормально, имея, например, в именительном падеже мн. ч. окончание **r̊k-**, отсутствующее у остальных числительных.

Отсюда видно, что хотя на первый взгляд соответствия между формами числительных санскрита, греческого, латинского и армянского языков менее очевидны, чем соответствия числительных французского, итальянского и испанского языков, они, по существу, также достоверны.

Эти соответствия, которые нельзя объяснить заимствованиями из одного языка в другой, предполагают их общее происхождение. Но их надо еще систематически истолковать; в этом и состоит задача сравнительно-исторического языкознания.

Необходимость метода

Способ работы, с принципом с которым мы только что ознакомились, может показаться сложным и трудно применимым, но иного метода для построения истории языков не существует.

История языков никогда не строится на основании ряда текстов, расположенных в хронологическом порядке. Языковед пользуется древними текстами лишь для того, чтобы описать различные состояния языка. Само собой разумеется, что факты всех древних языков можно установить только при помощи текстов. Аттический греческий, готский, классический армянский и старославянский равно изучаются по памятникам письменности. При условии критического истолкования, эти памятники дают немало, что нередко позволяет получить точную картину состояния древних языков на определенных этапах их развития. Однако такое изучение дает возможность определить состояние языка лишь в известный момент и в известных условиях. Исследование текстов – это суррогат непосредственного наблюдения, которым приходится пользоваться, когда последнее невозможно.

Даже в лучших случаях письменность далеко не точно регистрирует последовательные изменения в устной речи. Часто письменный язык закреплен, его формы от столетия к столетию почти не изменяются. Но даже и там, где он не совсем неподвижен, письменная традиция в значительной мере определяется формами предшествующих эпох, не всегда известными исследователю.

Воспользуемся классическим примером латинского языка. Между письменной речью Плавта и св. Августина есть мелкие различия, но написание почти не меняется, грамматические формы и большая часть словарного состава остаются неизменными. Филологи приложили немало усилий, чтобы обнаружить различия между разными исторически определенными периодами латыни. Они подходили к этим изысканиям со всей щепетильностью и точностью, на какие способен грамматист. Им удалось, правда, установить некоторые мелкие различия, но они обусловлены, главным образом, различиями литературных жанров: комедия Плавта, предназначенная для широкой публики, не может сравниваться ни с речами Цицерона, ни с военными отчетами такого пуриста, каким был Цезарь. Язык эллинизированной поэзии не похож на язык прозы. Язык каждого писателя также имеет свои особенности. Но по существу был только один латинский язык, на котором писали и которому обучали в школе. Только сравнение дает

возможность из форм, засвидетельствованных в письменных текстах, выбрать те, которые имеют значение для последующей истории языка. Так, «ухо» обозначается в латинских памятниках словом auris и производным от него auricula. Из древнелатинских текстов невозможно узнать, какая форма восторжествует в дальнейшем. Общепринято было auris, однако формы романских языков–франц. oreille, ит. orecchia, исп. oreja – восходят к auricula. Таким образом, только сравнение французского с итальянским, испанским и т. д. указывает нам на то, какая форма этого слова послужила основой для форм романских языков.

С другой стороны, продолжал развиваться не тот язык, на котором писали. Между литературным латинским языком, сохранявшимся в произведениях писателей, и разговорной латынью, продолжением которой являются романские языки, существовали расхождения, неодинаковые у разных людей, у людей разного культурного уровня. Романские языки не являются продолжением литературной латыни. На языке латинской письменности «рот» назывался «ōs», уцелело же разговорное слово «bucca». И так было во множестве случаев.

Непрерывность наблюдения не обеспечена даже там, где тексты, относящиеся к различным эпохам, представляют последовательные этапы в развитии языков. Существенные изменения, определившие переход от древнего латинского типа к романскому, произошли в период, отделяющий последние памятники письменной латыни от первых памятников романских языков. У людей, писавших по-латински в это время, т. е. в III–X вв. н. э., встречалось, несомненно, немало форм, ошибочных с точки зрения классической латыни и принадлежащих уже совсем другому – живому языку; оценить значение этих отклонений и найти в них следы лингвистических процессов можно лишь при условии знания романских языков. Латинские тексты III–X вв. (от эпохи римской империи до эпохи империи каролингов), написанные людьми недостаточно грамотными, которые допускали ошибки против норм классической латыни, позволяют внести некоторые уточнения в сравнительную грамматику романских языков, особенно в хронологию явлений, но эти ценные указания важны лишь постольку, поскольку они используются для сравнения; не будь сравнения, они утратили бы свое значение. Если бы романские языки умерли, не будучи зафиксированы в письменности, мы только заметили бы, что классическая латынь искажается, но не могли бы получить

сколько-нибудь четкого и полного представления о совершившихся изменениях. Все самое существенное в языковых изменениях остается вне нашего поля зрения.

История персидского языка представляет еще более разительный пример. Персидский язык эпохи Дария и Ксеркса известен нам (правда, далеко не полностью) по монументальным надписям этих царей. Затем с V в. до н. э. мы не имеем никаких сведений о персидском языке вплоть до III в. н. э., когда мы встречаемся с «пехлеви».

Но, *во-первых*, пехлеви вовсе не является, как считалось до недавнего времени, продолжением говора, зафиксированного в надписях Ахеменидских государей; как указывал я сам и как доказал еще более точно и полно Тедеско, пехлеви сассанидской эпохи, являясь предком литературного персидского языка, обладает некоторыми чертами, отличающими его от персидского языка Ахеменидов. Нельзя поэтому утверждать, что в данном случае языковед имеет дело с традицией одного и того же языка; он наблюдает два наречия, относящиеся к разному времени, очень близкие по типу, но не тождественные.

Во-вторых, между персидским языком Ахеменидских надписей и сассанидским языком лежит этап развития не меньший, чем тот, который отделяет древнюю латынь от романских языков. В этот промежуток персидский язык изменил свой характер. Как и в латинском, самые существенные изменения произошли вне поля зрения историка. Языковед располагает знанием двух глубоко различных состояний языка; чтобы построить историю языка, нужно восстановить промежуточный период. Сравнение различных современных иранских говоров помогает восстановлению, но оно дает лишь указания, а не положительные данные.

Вообще, история языков создается лишь путем сравнения состояния языка в различные периоды. Дело в том, что факты, обнаруживаемые в памятниках разных эпох, даже в тех редких случаях, когда пишущие следовали более или менее полно разговорному языку своего времени, почти всегда незначительны, по сравнению с крупными языковыми процессами, которые происходили, не будучи никем отмечены. Чтобы определить прошлые этапы языка, языковед должен пользоваться самыми точными и проверенными данными филологии; каждое новое достижение в области филологической точности обеспечивает новый успех. Тесная и все более укрепляющаяся связь, которая, к счастью, установилась между

филологами и компаративистами, необходима для того, чтобы языковед мог воспользоваться всеми имеющимися фактами, фактами достоверными, собранными с величайшей тщательностью. Но сама по себе, филология неспособна даже начать историю языков.

Сравнение – вот единственное орудие, которым располагает языковед для построения истории языков. Наблюдению доступны лишь результаты изменений, а не сами изменения. Следовательно, за развитием языков можно проследить и следят лишь путем сопоставления результатов.

Как мы убедимся в дальнейшем, эти сопоставления строги и точны. Все они исходят из того положения, что определенные соответствия, существующие между различными языками, отнюдь не обусловлены общечеловеческими свойствами, но могут быть объяснены лишь при допущении существования конкретной исторической традиции.

Такова сущность сравнительного метода. Чтобы оценить доказательную силу сопоставлений, надо только никогда не терять из виду это условие.

II. ОБЩИЕ ЯЗЫКИ

Из положения, что только сравнительный метод дает возможность построить историю языков, следует также и то, что изолированный язык лишен истории. Баскский язык XVI в. отличается от современного баскского языка, но отличия столь несущественны, что язык в основном остался тем же. Если не найдется способа сблизить баскский язык с каким-нибудь другим языком, нельзя будет и надеяться построить когда-либо его историю. Если же окажутся удачными предпринимаемые Н. Марром и К. Оштиром, с одной стороны, и А. Тромбетти, с другой, попытки сблизить баскский язык с большой группой языков Средиземноморского бассейна, в особенности с кавказскими языками, то баскский язык перестанет быть обособленным и войдет в историю.

Восстановление

Для всех групп языков, установленных и систематически исследованных в настоящее время, средством для их группировки является допущение первоначального «общего языка» («Ursprache», как говорят немцы). Частные сближения еще ничего не дают, ведь каждый языковый факт является частью неразрывного целого. Не следует сопоставлять один частный случай с другим частным случаем; надо сопоставлять одну языковую систему с другой. Конечно, не всегда возможно полностью воссоздать язык путем сравнения; нельзя даже утверждать a priori, что во всех случаях надо воссоздавать единый первоначальный язык (проблема «смешанных» языков будет рассмотрена ниже), но если сравнение проведено полностью, оно приводит к восстановлению первоначального языка.

Каково значение такого восстановления? Почти никогда не удается сопоставить реконструкцию с известной нам реальностью. Но в одном случае это возможно: имеются в виду романские языки. И вот, оказывается, что тот общий язык, к которому мы приходим путем сравнения романских языков, далеко не похож на тот латинский, который существовал в период отделения друг от друга языков, являющихся продолжением латыни. Если бы мы знали о латинском только то, что можно найти в романских языках, то для нас осталось бы, например, неизвестным старое будущее типа amabo и типа dicam, dices. А главное, мы не имели бы никакого представления о склонении: если до XIII в. галло-романские языки отличают еще в мужском роде

именительный падеж от косвенного, то в других романских языках нет даже и этого различия. С конца XIII в. существительные во всех романских языках изменяются лишь по числам. А между тем в период распада Римской империи склонение существовало и играло еще важную роль. Таким образом, если сравнение романских языков и сообщает нам многие данные, которые согласуются с реально засвидетельствованными фактами, как, например, в области спряжения, то все же оно далеко не в состоянии обеспечить подобный материал для всего языка. Некоторые пережитки, интересные для того, кто знаком с древней формой, останутся непонятными для языковеда, который располагает только данными сравнения: в носовой гласной франц. слова rien можно видеть пережиток старого винительного падежа, если известно, что характерным окончанием винительного падежа в латыни было **-m**; но романист, который пользовался бы только сравнением, не имел бы никакой возможности узнать в rien древнюю форму винительного падежа – rem. Как видим, «восстановление» дает, без сомнения, неполное и, чаще всего, весьма неполное представление о «первоначальном общем языке».

Дело в том, что языки, развившиеся из одного и того же «общего языка», сохраняют не только определенные древние черты, но и устойчивую склонность к тождественным либо сходным новообразованиям. Вследствие этого некоторые элементы общего языка исчезают бесследно или оставляют следы столь слабые, что их нельзя заметить, если «общий язык» фактически не известен.

Во всех романских языках склонение имен существительных, которое было весьма существенным элементом в древней латыни, исчезло очень рано. Исчезновение это произошло в каждом языке самостоятельно, о чем свидетельствуют галло-романские говоры, дольше других сохранившие остаток склонения в виде противопоставления именительного падежа косвенному, и, в свою очередь, утратившие этот пережиток к концу XIII в.

Во всех романских языках исчез конечный носовой латинского винительного падежа: так, французские terre, roi не сохраняют и следа конечного носового латинских форм terram, regem. Носовой звук удержался лишь в ударном односложном rem, давшем франц. rien.

Но если многочисленные и важные параллельные новообразования мешают компаративистам добиться полного восстановления, то все же в основе реконструкции лежит справедливая

теория. Так, постоянство, с каким конечный **-m** отмечается в латинской письменности классического периода, не дает точного представления о действительности. Этот конечный носовой произносился слабо. В древнейших памятниках он часто не отмечается. В поэзии конечный **-m** не препятствует элизии гласной: по правилам латинской просодии слог **-am** в terram элидируется перед последующим гласным совершенно так же, как **-a** в terra. Отсутствие конечного **m** в романских языках объясняется слабостью этого звука в латинском языке, который продолжал, однако, обозначаться в письменности классической латыни.

Впрочем, для того, кто собирается изучать романские языки, безвозвратно исчезнувшие черты латинского языка представляют мало интереса. Полезны и важны для него элементы, послужившие для образования в этом языке новых форм. Реконструкция не восстанавливает латинский язык таким, каким он был в жизни; никакая реконструкция не сможет представить «общий язык» таким, каким он был в живой речи. «Восстановление» А. Шлейхером индоевропейского праязыка при помощи исторически засвидетельствованных языков этого семейства было гениальным нововведением; но составление текста на этом реконструированном языке было грубой ошибкой. Сравнение дает систему сопоставлений, на основании которой можно построить историю языковой семьи; однако это сравнение не дает нам реального языка со всеми присущими ему выразительными средствами.

Промежуточные общие языки

Между первоначальным «общим языком», восстановленным при помощи сравнения, и языком, фактически засвидетельствованным, могут оказаться один или несколько промежуточных «общих языков». Так, например, между индоевропейским языком, с одной стороны, и романскими языками – с другой, находится большой «общий язык» – «общероманский», который принято называть «народной латынью». Точно так же, между индоевропейским языком, с одной стороны, и готским, древневерхненемецким, древнеанглийским и древнескандинавским языками – с другой, существовал другой «общий язык» – «общегерманский», фактически не засвидетельствованный, но предполагаемый всей совокупностью систематических новообразований. Эти промежуточные этапы весьма облегчают исследование.

Объяснение языковых фактов французского, итальянского, испанского, португальского, румынского языков оказалось бы крайне неполным, а чаще всего невозможным, если бы романисты исходили лишь из индоевропейского праязыка, не располагая промежуточным этапом «общероманского языка».

Когда нет в распоряжении таких этапов, возникают серьезные трудности. Трудно приходится романистам, когда они сталкиваются с галло-романскими или итальянскими диалектами. Ведь не было ни «общего галло-романского», ни «общеитальянского» языка. В результате этого приходится сравнивать каждый галло-романский или итальянский диалект непосредственно с «общероманским», без промежуточных звеньев. Конечно, в говорах севера Франции, например, есть немало общих черт, самые характерные из которых обнаруживаются и в литературном французском языке, основанном на парижском говоре. Но, со времени разделения романских наречий, каждое из них имело свою собственную историю. Поэтому романисты, изучающие галло-романские или итальянские диалекты, вынуждены либо вновь исследовать для каждого диалекта всю историю того типа, к которому он относится, либо допускать в какой-то мере произвольные упрощения. Были попытки выйти из этого затруднения; в частности, заслуживает внимания работа Оскара Блока над вогёзскими диалектами (область Ремиремон). Но никакие ухищрения не помогут избежать этого затруднения.

Объяснение фактов намного облегчается, когда имеются промежуточные общие языки. Но ими не всегда можно воспользоваться. Так, известно, что между индоевропейским и латынью было две промежуточных языковых общности: «итало-кельтская» и «италийская» (распавшаяся потом на латинскую и оскско-умбрскую). Однако период итало-кельтской общности дает крайне мало: он был настолько кратковременным, что в нем не успели произойти многочисленные и глубокие новообразования. Едва ли больше дает и период италийской общности, так как оскско-умбрский известен лишь в незначительных отрывках.

Для каждого языка постановка проблемы восстановления первоначального «общего языка» отличается своими особенностями. В каждом случае следует учитывать особые условия.

«Общий язык» предполагает общую цивилизацию. Только в том случае, когда одно наречие распространяется на территории, где ранее оно не встречалось, можно говорить о наличии «общего языка».

Может случиться, что этот общий язык, занесенный завоевателями или переселенцами, никогда не будет усвоен коренным туземным населением, которое либо эмигрирует, либо исчезает, что происходило, например, при распространении английского языка в Северной Америке. Бывает, что люди, принесшие новый язык, смешиваются с туземцами, которые, несмотря на малочисленность завоевателей, принимают язык последних: так было с испанским и португальским в некоторых областях Центральной и Южной Америки. Как бы то ни было, язык распространяется, лишь когда он является носителем культуры, внушающей уважение. Иногда распространение языка полностью обусловлено превосходством культуры: так, ионийско-атгическое койне вытеснило все другие греческие говоры, так как его носители были наиболее типичными представителями эллинской цивилизации.

Латынь внедрилась во всей западной части римской империи благодаря тому, что она несла с собой культуру более высокую, чем культура народов, покоренных Римом. В восточной части империи, где греческий язык обслуживал более древнюю и, – по крайней мере в интеллектуальном отношении, – более высокую культуру, латынь не укоренилась. В Галлии аристократы стали изучать латынь сразу же после покорения страны римлянами, и уже к началу эпохи империи культура Галлии была полностью латинизирована. Однако это обстоятельство не повлекло за собой исчезновения галльского языка: народ еще долго говорил на родном языке. Галльские горшечники, работавшие в мастерской, раскопанной в южной Франции, говорили еще на галльском языке: грамматический строй их речи был галльским, галльскими были числительные; но все, относящееся к цивилизации, например, имена собственные, названия изготовляемых сосудов, уже не было галльским[4]. Только престиж более высокой культуры приводит к тому, что население меняет свой язык.

Это превосходство не обязательно должно быть материального порядка; оно может состоять в общественном строе, наиболее соответствующем потребностям данной эпохи и области. Нет оснований предполагать, что народ, языком которого был «общий индоевропейский», располагал материальными средствами, превосходившими материальные средства его соседей, что он, например, опередил других в земледелии или обработке металлов.

[4] По этому вопросу см. замечания *Ж. Вандриеса* в «Bulletin de la Société de linguistiques de Paris». – Vol. XXV. – Paris. – 1924. – P. 39-40. – *Ред. 1954; Редколлегия «Scientific studies – XXI».*

Древние индоевропейские племена отличались чувством общественной организации, энергией и инициативой своей социальной верхушки. Общественная организация индоевропейцев не имела централизованной власти. Глава каждой большой семьи был полным ее господином. Вождь каждого племени был независим. Между племенами заключались лишь временные и неустойчивые союзы. Повсюду древние этнические группы носителей индоевропейских языков жили автономными племенами, состоящими из семей, вся власть в которых принадлежала pater familias (отцу семейства). Каждый греческий город, как и галльские или германские общины, был маленьким независимым государством. Когда какому-нибудь вождю удавалось объединить вокруг себя предприимчивых людей, он отправлялся в такие места, где можно было жить независимо. Колонизация средиземноморского побережья древними греками, как и колонизации викингами Исландии, Англии, Нормандии и даже Сицилии (С. Бугге, обладающий острым чутьем действительности, уже сблизил оба эти движения), являются блестящими примерами стремления к независимости и приключениям. Индоевропейская народность в течение долгого времени состояла из небольших групп, по-видимому, сохранявших чувство своей общности, а когда общее единство индоевропейского мира было нарушено, образовались новые народности того же типа, имеющие также свое единство. Так, например, в Азии широко распространилась индо-иранская группа (туземное имя ее ărya); в XIII в. она проникает в Каппадокию, ассиро-вавилоняне сталкиваются с ней в Мидии. «Арийская» народность распространила свои завоевания за пределы Иранского плоскогорья, в Индию, на южное побережье Черного моря, и на Восток, до границ Китая, где у Великой китайской стены недавно были найдены согдийские тексты начала нашей эры.

Рассеиваясь таким образом и распространяя от крайних пределов Азии до крайних пределов Европы свой тип общественного строя и свой язык, индоевропейские народности потеряли чувство своего былого этнического и языкового единства. Новые этнические группы, возникшие в захваченных областях, также, в свою очередь, утратили прежнее единство. Арийский мир, германский мир, кельтский мир распались, как распался мир индоевропейский. Таким образом, мы подошли к современному миру, где почти в каждой стране есть свой «общий язык», который стремится вытеснить местные говоры. Таково современное положение вещей, которое не может продолжаться долгое время:

множество «общих языков» в современной Европе, где, в сущности, наблюдается единство материальной и духовной культуры, является аномалией.

Каждый большой «общий язык» прошлого выражал, несомненно, культуру определенного типа. Вот почему большинство языков мира восходит лишь к ограниченному числу «общих языков». Трудно утверждать что-либо с уверенностью, пока не будут составлены сравнительные грамматики разных языковых семейств. В настоящее время, например, предполагают, что все негритянские языки Африки восходят к одному первоначальному языку. Было бы рискованным установление точных, постоянных, регулярных соотношений языковых и культурных областей. Но какое-то соотношение, безусловно, существует. В дальнейшем одна из задач изучения человека как раз и будет заключаться в том, чтобы связать общие языки с областями культуры. Некоторые характерные соотношения намечаются уже и теперь.

III. ДОКАЗАТЕЛЬСТВА

Чтобы установить существование древнего общего языка, надо отыскать специфические черты этого языка, поскольку они еще не исчезли, в сравниваемых языках. Для этого приходится исследовать, как функционируют различные элементы языка, ибо сохраняются они не в равной мере и неодинаково. Каждый язык содержит три системы, определенным образом связанные между собой, но способные изменяться в значительной мере независимо друг от друга: грамматику, звуковой состав и словарный состав.

Грамматика, иначе говоря совокупность приемов, при помощи которых изменяют и соединяют слова для построения фраз, – это наиболее устойчивая сторона языка. Следует, однако, различать здесь общие процессы и частные явления в изменении форм.

При общем рассмотрении морфологические типы мало разнообразны. Основное различие между ними состоит в том, что в одних языках отношения между словами и различные функции слов выражаются особыми формами самих слов, тогда как в других языках те же отношения и функции выражаются добавочными элементами – частицами или служебными словами – и порядком слов. В первых языках, как принято говорить, имеется флексия. Это различие, впрочем, не абсолютно; встречаются и смешения разных типов в разных пропорциях.

Хотя тот или иной грамматический тип употребляется часто на протяжении длительного времени, а следы его сохраняются даже тогда, когда самый тип вообще начинает исчезать, почти невозможно использовать эти общие типы для установления «родства языков», ибо нередко случается, что с течением времени данный тип в большей или меньшей степени исчезает, что видно из истории индоевропейских языков.

Общий индоевропейский язык представлял максимально четко выраженный «флективный» тип. Все функции слов, все связи между словами выражались различиями в форме самих слов. В санскрите, где особенно хорошо сохранился этот характер «общего индоевропейского» языка, *«я есмь»* передается формой ásmi, *«они суть»* – sánti, «он был» – ā́sa и т. д. Если слово «отец» является подлежащим, оно имеет форму pitā́, если оно становится прямым дополнением, то получает форму pitáram; когда же это слово служит дополнением к существительному, оно имеет форму pitúḥ. Как видно, между формами

одного и того же слова существуют большие различия, и посредством этих различий определяется роль слова в предложении. Языки индоевропейской группы, даже наиболее изменившиеся, до сих пор сохраняют некоторые черты этого древнего типа. Во французском языке, например, существительное стало неизменяемым (**-s** множественного числа существует только в графике), однако в глаголе имеется еще значительная доля флексий: характерны различия между aime и aimez, j'aimais и nous aimions и особенно между je veux, nous voulons, je voudrais, j'ai voulu и т.д. Однако общая структура современного французского языка совершенно отлична от структуры индоевропейского. Еще более отличается от структуры последнего структура английского языка. В наши дни, безусловно, уже нельзя назвать «флективными» романские языки, большинство германских, иранские. Даже наиболее консервативные из индоевропейских языков представляют совсем иной тип, чем общий индоевропейский язык. Структуры современных живых индоевропейских языков не только весьма отличаются от структуры общего индоевропейского, но еще более отличаются друг от друга. Поэтому нельзя причислять язык к индоевропейской семье на основании общих признаков его грамматической структуры.

Общий индоевропейский язык пользовался суффиксацией: грамматические элементы, присоединявшиеся к части слова, выражающей его значение, ставились всегда после нее. Так, в латыни, где этот способ оформления слова хорошо сохранился, отличительные признаки именительного и винительного падежей множественного числа **-ēs,** родительного падежа множественного числа **-um** ставились после patr-: patr-ēs «отцы», patr-um «отцов». Во французском языке, напротив, наблюдается тенденция к префиксации. Латинский язык различал формы amō, amās, amat по их окончаниям; французский язык различает j'aime, tu aimės (с чисто графическим **-s**), il aime по элементам je, tu, il именуемым «местоимениями» в традиционной грамматике, но не имеющим самостоятельного существования и представляющим собою в настоящее время лишь чисто грамматические знаки, стоящие перед словом. И в этом отношении французский, язык отличается от индоевропейского языка.

Итак, родство языков отнюдь не устанавливается на основании таких общих структурных черт, которые могут измениться коренным образом в течение нескольких столетий и допускают лишь немногочисленные вариации. Тот, кто сравнил бы

латинский язык, где в выражении liber Petri или Petri liber (возможен любой порядок слов) отношение между «Петром» и «книгой» обозначено формой собственного имени Petri (им.– Petrus, вин. – Petrum и т. д.), с французским языком, где отношение между именем существительным и его дополнением выражается стоящей перед дополнением частицей de и местом сочетания de Pierre, тот не нашел бы, конечно, ничего общего в способах, употребляемых для выражения грамматических отношений между словами в этих языках.

Только конкретные формы выражения грамматических значений имеют доказательную силу для установления преемственности между «общим языком» и языком, развившимся из него.

Нередко, например, зависимость между двумя существительными передается частицей, стоящей либо перед словом, подобно французскому de, либо после него, подобно английскому **-s**. Но характерным является именно то, что эта частица имеет форму de, либо форму **-s**. Ведь если бы по традиции не установилось именно это обозначение, то данное грамматическое отношение могло бы быть выражено и любым другим звуковым комплексом. Итак, характерной особенностью французского языка является предшествующая дополнению частица de, а характерной особенностью английского – постпозитивное **-s**, выражающее те же грамматические отношения. Следует добавить, что употребление этих частиц может прекратиться в каком-либо из диалектов французского или английского языка, однако сами диалекты останутся французскими или английскими. Доказательную силу имеют только положительные факты.

Частные факты такого порядка бывают нередко устойчивы. Может измениться произношение, словарь, но эти черты сохраняются. Так, в современных севернофранцузских говорах местное звучание слов приводится в соответствие с общефранцузским, словарь обновляется, и вообще, носители диалекта стремятся всячески следовать общефранцузским нормам. Дольше всего сохраняются местные морфологические особенности, например различение мужского и женского рода при помощи местоимений **i** и **a**: i dit, a dit, которым в общефранцузском языке соответствует il dit, elle dit. Эти мелкие особенности заучиваются с детства, входят в привычку и

употребляются бессознательно; они сохраняются даже тогда, когда изменяется все остальное.

Поэтому гораздо легче установить родственные связи языка с богатой и сложной морфологией, обладающего большим количеством своеобразных частных черт, чем языка с бедной морфологией, обходящегося главным образом общими приемами, вроде порядка слов. Принадлежность конкретного языка к индоевропейской семье почти не требует доказательства; где бы ни был найден прежде неизвестный индоевропейский язык (новейшие случаи –«тохарский» и «хеттский» языки), его индоевропейский характер устанавливается сразу же, как только начинается расшифровка и толкование памятников. Наоборот, дальневосточные языки, например китайский или аннамский, почти не имеют морфологических особенностей. Поэтому языковеду не на что опереться при попытках найти родственные им языки и тем самым восстановление общего языка, позднейшими формами которого являются китайский, тибетский и т. д., наталкивается на почти непреодолимые трудности.

Чем своеобразнее явления, совпадающие в двух языках, тем более доказательно само совпадение. Поэтому «исключения» больше всего помогают установить «общий язык».

Тот факт, что французские ill est, ils sont, je fus соответствуют латинским est, sunt, fuī, доказывает, что французский язык является видоизменением латинского. Соответствия типа *je veux*, *nous voulons*, *je voulus* с *u̯olō*, *u̯olumus*, *u̯oluī* или же типа *je dis*, *nous disons*, *dit* с *dīcō, dīcimus, dictus* подтверждают это. Таким образом, «неправильные» глаголы дают много дополнительных доказательств.

Прилагательные также подтверждают это родство. В самом деле, в прилагательных различается мужской и женский род, употребляемый произвольно в тех случаях, когда род не определяется полом. Это бессмысленное различие существует во французском языке, как и в латыни; например, французским veston neuf «новый пиджак» и veste neuve «новая куртка» соответствуют в латыни nouus и noua. Оказывается даже, что в некоторых формах (артикль la и притяжательные прилагательные ma, ta, sa) женский род во французском обозначается при помощи **-a**, как и в латинском языке.

Таким образом, чем больше в языке лишенных значения грамматических категорий и «неправильных» форм, тем легче языковеду установить родственные связи языков и восстановить «общий язык».

Первоначальная общность не всегда узнается только по сохранившимся формам; она часто обнаруживается в различных новообразованиях. Так, в индоевропейском языке был определенный тип сложной глагольной флексии, тенденция к исчезновению которого и замене его новообразованиями проявлялась повсюду. По этим-то новообразованиям, неодинаковым в разных языках, мы и узнаем о существовании этого типа глагольной флексии в прошлом. Так, например, в индоевропейском были формы настоящего времени *eiti «он идет», *i̯-enti или *ii̯-enti, *i̯-onti или *ii̯-onti «они идут»; санскрит сохранил их в виде éti, yánti ; древнегреческий (аттический) более изменил их по сравнению с санскритом: εἶσι, ἰᾶσι; в латинском они изменились еще больше: it, eunt; сохранилась и древнелитовская форма единственного числа: eĩti. Все эти формы были слишком своеобразны; поэтому современный литовский язык заменил eĩti новообразованием стандартного типа – eina; в славянском языке с IX в. (у первых переводчиков) употребляется **идѣть**, **иджтъ.** Новая литовская форма einù и новая славянская **идж** по-своему отражают исчезновение древней формы.

В данном случае древняя форма сохранилась в некоторых языках, новообразования же других языков легко объяснимы. Но бывает, что древняя форма нигде не сохраняется, и тогда лишь отсутствие соответствий в деталях сопоставляемых форм позволяет предположить существование когда-то в прошлом особой формы, впоследствии исчезнувшей. Так, в индоевропейском, несомненно, была форма 3 л. ед. ч. наст. вр. *meləti, *moləti «мелет» (и мн. ч.– *m°lenti, m°lonti «мелют»). Это трудное для употребления образование повсюду исчезло. Однако былое его существование подтверждается наличием в славянском формы **мелѣть**, в литовском – malu, в готском – maliþ, в ирландском–melid и в аналогичных формах, но только с иным вариантом корневой гласной (mal-) в кельтских языках Британии и т. д. Индоевропейские формы нигде не сохранились, но мы реконструируем их на основе того, что нам известно о системе индоевропейского языка, а также на основе тех расхождений, которые удалось проследить в исторически засвидетельствованных языках.

Рассмотрение отдельных фактов не освобождает нас от необходимости изучать грамматическую систему в целом. Всякая грамматическая структура образует единую систему. Поэтому, на основании всех имеющихся соответствий, следует восстановить, насколько это возможно, систему «общего языка». Затем надо

проследить, чем отличаются от нее грамматические системы (часто совершенно различные, как мы уже видели) языков, в которые преобразовался первоначальный язык, причем решающее значение будут иметь частные особенности. Но наше построение можно будет считать окончательно установленным лишь после того, как грамматические системы будут сопоставлены друг с другом и станет ясно, как совершался переход от первоначальной системы к позднейшим.

При этом нередко случается, что общие черты древней системы сохраняются очень долго. Так, в общеиндоевропейском языке, где каждая форма слова заключала в себе указание на синтаксическую функцию, имя четко отличалось от глагола. И вот, во всех индоевропейских языках до сих пор сохраняется четкое различение имени и глагола.

Фонетическая система

Рассмотрение фонетического строя языка также предполагает сопоставление древней системы с новыми, так как все эти системы могут весьма существенно отличаться одна от другой.

Но различия между системами не бывают произвольными. Если часто не удается обнаружить закономерные соотношения между какими-нибудь двумя языками общего происхождения, то соотношения между каждым из них, взятым в отдельности, и общим языком подчиняются твердым, четко формулируемым законам. Это так называемые «фонетические законы».

Индоевропейским **p, t, k** в германском соответствуют **f, þ, χ** (давшее затем **h**), а, в известных условиях, **ƀ, ð, ȝ**; индоевропейским **b**, **d, g** соответствуют германские **p, t, k;** индоевропейским **bh, dh, gn** соответствуют германские **b̦, d, g** (а в интервокальном положении **ƀ, ð, ȝ**). Эта закономерная система соответствий в германском языке называется «передвижением согласных» или законом Гримма (Значительная часть этих соответствий была замечена Раском несколько ранее Гримма, но закон был сформулирован Гриммом.) Правильность соответствий между «общим языком» и развившимися из него языками обусловлена тем, что изменения в произношении затрагивают не отдельные слова или формы, а распространяются на систему звуков языка как таковую.

Сравнительно-исторический метод позволяет устанавливать закономерные соответствия между первоначальным языком и

отдельными развившимися из него языками, но не между различными языками, продолжающими общий язык. Можно установить, что индоевропейское **p** в начальном положении представлено греческим и санскритским **p** и готским **f** (гр. πατήρ, скр. pitá, гот. fadar «отец») или что индоевропейское начальное k^{u} в положении перед **o** дает в греческом **p**, в санскрите **ḳ** и в готском **hw** (гр. πότερος, скр. kataráḥ, гот. hwaþar «который из двух»). Эти реально наблюдаемые соответствия:

гр. p=скр. p=гот. f

гр. p=скр. k=гот. hw

становятся понятны только при сравнении с формой общеиндоевропейского языка, которую мы реконструируем именно для того, чтобы объяснить их.

Когда сравнивают языки одного семейства, принимают во внимание не сходство форм, а исключительно закономерности соответствий. Мы уже видели (см. выше, стр. 220), что армянское числительное erku «два» соответствует древнему индоевропейскому *dṷō (или *duṷō). Такое соответствие на первый взгляд кажется странным, тем не менее оно закономерно, так как в силу общего правила **и.-е.** dṷ- соответствует арм. erk-. Так, это соответствие встречается еще в двух случаях: в индоевропейском был корень *dṷei – «бояться», широко представленный в языке Гомера как глагольными формами типа *δεδϜοα (в памятниках δείδω), *δεδϜοικε (δεδοικε) «боюсь», так и именными формами, например, δϜεος (δεος) «страх». Этим греческим формам соответствуют армянские erkiwł «страх», erkeay «боюсь». Древнее прилагательное *dṷāro- «длинный» легко обнаруживается в греческом, однако и в армянском существует прилагательное erkar с тем же значением. Таким образом, наше правило опирается на три случая, которые подтверждают его в достаточной мере, если принять во внимание, что число индоевропейских слов, имеющих начальные *dṷ-, *duṷ-, чрезвычайно ограничено.

Это соответствие, к тому же, поддается объяснению. В армянском группа зубной **tw** дает задненёбный (так, **tw**- в армянском представлено **k'-**; ср. арм. **k'o** «тебя» и гр. τϜε (атт. σε), глухой характер которого в данном случае объясняется армянским передвижением согласных, подобным германскому передвижению (звонкие взрывные **d** и **g** оглушаются в **t** и **k**). Появившийся перед **k**

плавный **r** является отражением звонкости древнего **d**[5]. Этот **r**, в свою очередь, вызвал образование протетического гласного **e**. Так получилось erku. Начальное **r** не развивалось, если этот звук имелся уже в середине слова (ср. krkin «двойной» <*kirkin или *kurkin). Итак, это странное соответствие армянского erk- древнему *dṷ- объясняется полностью структурой армянского языка. Соответствие, которое нельзя объяснить таким образом, будет недостоверным.

Если длинные ряды четких соответствий делают несомненной принадлежность входящих в эти ряды языков к одной семье, то, чтобы установить близость между некоторыми языками внутри данной семьи, можно воспользоваться и такими неочевидными соответствиями, как арм. erk- || *dṷ-, *duṷ- других индоевропейских языков, сопоставив, например, арм. erk (i)- с лат. bi-, как бы странно это ни казалось на первый взгляд. Само собой разумеется, что приступать к установлению общности языков невозможно с подобных сопоставлений. Начинать приходится с легко объяснимых соответствий.

Закономерность соответствий не исключает своеобразия развития. В предложении слова́ оказываются в разных позициях и в разных условиях. Закономерность развития зачастую проистекает из того, что устанавливается какая-то средняя форма между различными случаями, обусловленными разными положениями в предложении. Бывает, что быстро и небрежно произносимые формы становятся наиболее употребительными, чем и объясняется своеобразие развития вспомогательных слов; такое сокращение, как др.-в.-нем. hiu tagu>hiutu «сегодня» (совр. нем. heute) не подходит ни под какую общую категорию.

Явления, которые нельзя подвести под общие формулы, не представляют затруднений в языке, история которого известна и для которого существуют твердо установленные правила соответствий. Само собой разумеется, что если язык недостаточно изучен теоретически, такие отклонения от нормы не могут быть использованы и временно их не следует принимать во внимание.

Словарь

Словарный состав – самый неустойчивый элемент в языке. Слова могут исчезать по самым разнообразным причинам и заменяться новыми. В исконный словарный состав могут включаться новые слова, превышающие числом старые. Так, в английском языке на германский

[5] Более подробнее объяснение передвижения согласных предложил М. Граммон (M. Grammont) в журнале Mémoires de la Société de linguistique de Paris». – Vol. XX. – Paris, 1916. – P. 252. – *Ред. 1954; Редколлегия «Scientific studies – XXI».*

слой лексики наслоились элементы латинского и французского языков, не уступающие ему по объему. Бывает даже, что вся лексика относится к иной группе, чем грамматика; так обстоит дело в языке армянских цыган: грамматика и фонетика в их языке целиком армянские, а лексика – полностью цыганская.

Если слова и сохраняются, то они могут настолько изменить свое значение, что, несмотря на древнюю форму, становятся по существу новыми словами. Индоевропейское наименование главы семейства *pəter- сохранилось во французском языке – это совр. père. Но это слово в индоевропейском обозначало общественную функцию, т.е. словом *pəter можно было именовать высшее божество, как наивысшего из всех глав семейства. Французское же слово все чаще обозначает «родителя», как лат. genitor, и даже «самца» (так, самца кролика называют père). Таким образом, франц. père, будучи продолжением индоевропейского слова, отличается от него по значению и по существу является новым словом.

Несмотря на обычную неустойчивость словарного состава, все же именно лексические соответствия прежде всего бросаются в глаза при сравнении языков. Нередко исследователь располагает только лексикой, потому ли, что рассматриваемые языки мало изучены и других данных кроме словарных нет, потому ли, что их грамматика чрезвычайно проста, как у дальневосточных языков, или по той причине, что дошедшие до нас морфологические категории сложились слишком поздно, уже после периода предполагаемой общности. Следовательно, весьма важно разобраться в том, каким образом можно доказать лексические соответствия.

Выше отмечалось уже, что этимологические сближения имеют значение лишь тогда, когда они основаны не на звуковом сходстве, а исключительно на закономерных звуковых соответствиях: если оказывается возможным сопоставить арм. erku с русск. *два,* то дело не в сходстве обеих форм – в их звуковом составе нет ничего общего,– а в закономерных соответствиях, допускающих такое сближение: индоевропейскому **ō** соответствуют славянское **а** и армянское **u**, а индоевропейское duu̯- дает в русском *дв-* и в армянском erk-.

Нарушения соответствий, если их нельзя объяснить особыми условиями употребления данного слова, свидетельствуют о заимствовании из других языков или указывают на ошибочность этимологии. Древнелатинскому звукосочетанию **ca**- соответствуют во французском сочетания: cha-, che-, chè-, ср. campum>champ, carrum>char, caballum>cheval, carum>cher и т. д. Отсюда ясно, что

camp, сопоставляемое с campum, не принадлежит к старой французской традиции; и на самом деле, оно пришло из итальянского языка, причем известно даже, когда и почему оно было заимствовано. Герм. **b**- может соответствовать начальному лат. **f**-; например, лат. flōs, flōris ‖ нем. blume. Следовательно, нем. feuer не имеет никакого отношения к франц. feu; достаточно припомнить слова, соответствующие франц. feu в других романских языках, например, ит. fuoco, исп. fuego, чтобы сходство feu с feuer отпало. Итак, сопоставлять слова можно только на основе закономерных звуковых соответствий, избегая того, что относится к заимствованиям.

К сожалению, трудно определить a priori, где можно найти исконные, а где заимствованные элементы. Глаголы и прилагательные чаще бывают исконными, чем существительные: такие современные французские глаголы, как vivre «жить» и mourir «умереть», venir «прийти» и dormir «спать», восходят еще к индоевропейским словам, как и прилагательные vif «живой», vieux «старый», neuf «новый» и т. п. Однако немецкий глагол сильного спряжения schreiben заимствован из лат. scrībere. С другой стороны, во французском языке немало индоевропейских существительных, например, pied «нога», chien «собака», veuve «вдова» и т. д. Велика опасность того, что слово окажется заимствованным, и этимолог, заранее готовый считать все подлежащие объяснению слова исконными, часто рискует ошибиться.

В тех случаях, когда мы имеем дело со словами, действительно восходящими к «общему языку», следует восстановить слово «общего языка» точно и в полном составе, не довольствуясь сопоставлением небольших корневых элементов. И так как этимолог рискует ошибиться, он должен удостовериться, путем строгой проверки, что обнаруженные соответствия не случайны.

Первое требование, принятое всеми, если не теоретически, то хотя бы в практической деятельности, состоит в точном применении правил фонетических соответствий и в допущении каких-либо отклонений от них лишь в том случае, когда эти отклонения вызваны совершенно определенными и несомненными конкретными причинами. Только при соблюдении этого условия этимология может считаться достоверной.

Само собой разумеется, что чем больше соответствующих друг другу звуковых элементов, тем меньше возможность случайных совпадений.

Не случайно, конечно, «вдова» в санскрите обозначается как vidhávā, в славянском – **вѣдова**, в древнепрусском – widdewū, в готском – widuwo, в ирландском –fedb и в латинском – u̯idua (viddua); ведь мы знаем, что ирл. **f-** и лат. **-u̯** (согласный) соответствуют начальному **v-** санскрита. Не может бить случайным повторение звуков **w, i, dh, u** или их соответствий в одном и том же порядке. Правда, между санскритской, славянской и древнепрусской формами, с одной стороны, и германской, ирландской, а также, конечно, и латинской – с другой, имеется различие: наличие гласного **e** (или **o**) между **dh** и **w** в первой группе языков и отсутствие этого гласного во второй. Но это различие не представляет затруднений, так как оно восходит к известным чередованиям гласных индоевропейского языка.

Если при подобном сравнении окажется не четыре звуковых элемента, имеющих точные соответствия, а только три, то доказательство будет менее убедительным; при наличии лишь двух элементов оно станет шатким, а если в распоряжении исследователя окажется лишь один имеющий соответствия звук, достоверность соответствий сойдет почти на нет. Поэтому языковеды, оперирующие короткими корневыми элементами, а иногда даже (расчленяя корни) частями их, заранее лишают себя возможности найти искомое доказательство. Надежным может быть сближение целых слов, имеющих некоторую протяженность. Сопоставление, опирающееся только на одну или две корневые согласные, не имеет доказательной силы, если только его не подкрепляют особые обстоятельства.

Смысловое соответствие должно быть таким же точным, как и звуковое (соответственно существующим в каждом случае закономерностям). Это не значит, что мы требуем бóльших совпадений в семантике, чем в фонетике; надо лишь, чтобы смысловые расхождения объяснялись конкретными обстоятельствами, а не общей и неопределенной возможностью сопоставления. Тот факт, что франц. ouaille происходит из лат. ouicula «овечка», не утрачивает своей достоверности из-за того, что в современном французском языке это слово означает «духовного сына» определенного священника. Сближение этих слов оправдано, ибо, как известно, прихожане христианской церкви часто сравниваются со стадом овец, пасомых пастырем-священником. К тому же, в местных французских говорах слово ouaille сохраняет значение «овца», что окончательно подтверждает правильность данной этимологии.

Совпадение особенностей словоизменения в индоевропейских словах обеспечивает решающие доказательства для этимологических построений. Возьмем, например, слово, означающее «овцу» или «барана» (в индоевропейском языке не было отдельных обозначений самцов и самок): скр. áviḥ, гр. ὄις (из *ὄϝις – так у Гомера)[6], лат. ouis, лит. avis. Во всех этих языках мы находим абсолютное соответствие и значения и формы. Поскольку таким образом удается восстановить слово, вполне определенное по звуковой форме и по значению, этимология может считаться достоверной. Но к этому добавляется еще то, что в греческом и санскрите – языках, засвидетельствованных древнейшими памятниками, дающих поэтому наиболее правильное представление о некоторых конкретных явлениях индоевропейского языка, – это слово склоняется по особому типу. В прочих языках, как этого и следовало ожидать, склонение было нормализовано. Но тот факт, что в санскрите и в греческом данное слово склоняется одинаково, является дополнительным уточнением, исключающим всякую случайность и делающим нашу этимологию совершенно неоспоримой.

При восстановлении первоначального «общего языка» следует учитывать все показания относительно каждого рассматриваемого слова. Соответствие слов только двух языков, если оно не имеет всестороннего подтверждения, может оказаться случайным. Но если соответствие распространяется на три, четыре, или пять различных языков, трудно предполагать случайность. Хотя др.-перс. rādiy и слав. **ради** не встречается в других языках, можно сопоставить данные слова без колебаний, потому что их форма, значение и особенности употребления целиком совпадают. В других случаях сближение слов, обнаруженных только в двух индоевропейских языках, внушает недоверие, если только не удается выявить особые условия, определившие исчезновение данного слова в других языках.

О каком бы языке ни шла речь, этимология может считаться доказанной лишь в том случае, когда совокупность точных соответствий исключает возможность случайного сходства сопоставляемых слов.

Не каждое слово имеет право на этимологию, как это можно вообразить, просматривая этимологические словари. Правило сравнительного метода гласит, что сопоставление оправдывается только положительными, вполне определенными фактами: доказать,

[6] В классическом древнегреческом языке (аттическом) произошло стяжение **о** и ι в дифтонг (οἰς). – *Ред. 1954.*

что случайность исключена, – прямая обязанность этимолога. Такое доказательство должно быть построено по-разному, в соответствии с различием языков и спецификой отдельных случаев; при этом условия могут изменяться от языка к языку, от слова к слову. Но доказательства всегда должны быть точными и строго обоснованными.

Поэтому достоверных этимологий не так уж много, по крайней мере в тех языках, история которых стала известной лишь благодаря сравнительному методу и где сравнительный метод не находит подкрепления в точных исторических свидетельствах текстов различных эпох. При чтении учебника по сравнительной грамматике бросается в глаза небольшое число используемых соответствий. Это объясняется тем, что существует очень мало соответствий, на которые допустимо ссылаться безоговорочно.

Такой язык, как индоевропейский, где слова обычно состоят по меньшей мере из двух или трех слогов, а словоизменение разнообразно и сложно, вполне допускает безупречные этимологические доказательства (если оставить в стороне более или менее надуманные фантазии лингвистов, удовлетворяющихся поверхностным сходством). Семитские языки, корни которых состоят обычно из трех согласных, также допускают безупречные этимологии. Напротив, языки с короткими, зачастую односложными словами, не обладающими развитой флексией, по самой своей структуре исключают возможность строгих этимологических доказательств. Чтобы добиться достоверных построений для этих языков, надо открыть другой метод.

Здесь рассматривались только этимологии, установленные путем сравнения различных языков и восходящие к определенному слову первоначального «общего языка». Чтобы определить, каким способом можно строить историю всяких слов вообще, – что выходит за рамки моих лекций, – понадобилось бы длительное изучение самых разнообразных приемов.

Бывают, например, слова, которые можно объяснить, не выходя за пределы данного языка, на основании словообразовательных процессов, присущих этому языку. Этимология греческого слова (ϝ)ἔργον «труд, работа, дело» устанавливается путем сравнения с нем. Werk, причем учитывается, что форма этого слова является нормальной для индоевропейского, а корень встречается еще и в армянском и в иранском. Но чтобы объяснить производное от того же корня ὄργανον «орудие», следует заняться продуктивным суффиксом, образовавшим в греческом много других существительных.

Существует большое количество слов, история которых выясняется только на основании фактических данных; так, лат. organum может быть объяснено, если известно, что техническая терминология латинского языка в значительной мере заимствована или скалькирована с греческого. Если же во французском языке лат. organum «орудие» представлено двумя словами, совершенно различными по значению – orgue «орга́н» и organe «о́рган», – то это результат особых обстоятельств, которые известны только потому, что мы имеем дело с фактами, происходившими в историческое время; никакой сравнительный метод не помог бы обнаружить их.

Действительно, подавляющая часть этимологий ускользает от сравнительного метода, и история слов устанавливается на основании исторических свидетельств. Там, где этих свидетельств недостает и где поэтому нельзя проследить, пользуясь положительными и точными данными, судьбу слова со всеми ее случайностями, попытки дать подлинную этимологию чаще всего оказываются тщетными.

Идет ли речь о грамматике, фонетике или лексике, никогда не следует упускать из виду, что сопоставления имеют смысл только в том случае, если они подчиняются строгим правилам. Чем больше свободы позволяет себе языковед, тем произвольнее его сопоставления и тем более шатки доказательства. Так, опасную игру затевает лингвист, стремясь истолковать топонимику какой-либо страны на основании сопоставлений с наречием, которое считается родственным языку, прежде употреблявшемуся в этом крае. Если нет сомнений в том, какой это был язык, и близкие ему языки хорошо известны, то некоторые объяснения такого рода могут считаться достоверными. Например, наименование галло-римского населения Brīua (современный город Brive), несомненно, галльского происхождения, потому что это население обитало в такой местности, где всегда был мост, а в сохранившихся кельтских языках мост называется brīwā; к тому же нам известно, что в этой области латинский язык вытеснил галльский, который является одним из кельтских языков. Но было бы рискованно связывать с кавказскими языками наименования греческих населенных пунктов, когда неизвестно, какие звуки должна учитывать этимология рассматриваемого наименования, когда привлекаемые для сопоставления языки различны по своей структуре и когда нет никаких исторических свидетельств в пользу того, что в соответствующей местности некогда говорили на языке, близко родственном кавказским. Вообще этимологии собственных имен, как

правило, недостоверны вследствие того, что из двух решающих факторов – звуковых и смысловых соответствий с фактами других языков – можно использовать лишь один – звуковой…

IV. О РАЗВИТИИ ЯЗЫКОВ ОТ ЭПОХИ ПЕРВОНАЧАЛЬНОЙ ОБЩНОСТИ ДО ИСТОРИЧЕСКОЙ ЭПОХИ

Сравнение позволяет в указанной выше степени восстановить «общий язык», который, развиваясь, принимает с течением времени разные формы, превращающиеся в разные языки одной и той же семьи. Остается отдать себе отчет в том, что происходило между эпохой «общности» и временем появления первых памятников – проблема трудная, часто неразрешимая.

Разумеется, в помощь следует привлекать промежуточные периоды общности, если можно точно определить их или хотя бы наметить. Таким путем удается по возможности уменьшить разрыв между «общим языком» и исторически засвидетельствованными языками. Однако, как указывалось ранее, эти периоды общности не всегда существовали, а если они и существовали, то не всегда оказывается возможным использовать их. Если же и удается привлечь данные таких «общих языков», то в применении далеко не ко всем явлениям. Даже в лучших случаях между «общим языком» и засвидетельствованными языками остается большая пропасть, а интерполяции, которыми пытаются заполнить эту пропасть, бывают в значительной мере неточными и произвольными.

Рассмотрения самих лингвистических фактов недостаточно для установления даже начатков хронологии. Темп лингвистических изменений колеблется в очень широких пределах. Есть языки, которые в течение многих веков пребывают почти без изменений. Тюркские наречия, известные с XII в., до сих пор сохраняют свои существенные черты и незначительно изменились, хотя с тех пор, как они впервые были засвидетельствованы, прошло почти тысячелетие. История полинезийских наречий весьма мало изучена: поразительным кажется, что, несмотря на огромные расстояния, разделяющие острова Полинезии, эти наречия сохраняют большую близость друг к другу. Подобные случаи нередки: языки мало цивилизованных народов часто обладают большой устойчивостью.

Быстрое обновление лексики, приписываемое иногда языкам полуцивилизованных народов, объясняется, по крайней мере отчасти, своеобразными обычаями, связанными с употреблением слов. Нередко у полуцивилизованных народов те или иные слова оказываются под запретом; например, после смерти человека на слово,

входящее в состав его имени, налагают табу. Поэтому путешественник, ознакомившийся с лексикой определенного говора, при возвращении в ту же местность через несколько лет, сталкивается уже с другим словарем, во многом отличным от прежнего. Тальбицер сообщил недавно о подобном случае у эскимосов. Однако из этого еще не следует, что основа языка также изменчива.

Наблюдаются, с другой стороны, и быстрые изменения системы языка. Латинский язык, несомненно, сохранял еще многие древние черты в III и даже в V вв. н. э. (таковы, по крайней мере, литературные свидетельства). Но уже в IX в. романские языки выработали свои существенные черты, причем важнейшие изменения произошли еще в VI в., как можно судить по памятникам латинской письменности меровингской эпохи. Серьезные изменения, превратившие древнеармянский язык в новоармянский, начались не ранее V в. н. э., а закончились не позже X в. С тех пор армянский язык уже не переживал таких глубоких изменений. В VI в. до н. э. персидский язык имел еще архаический вид; в I в. н. э. он имел уже современный вид; последующие его изменения не могут идти ни в какое сравнение с совершившимися в то время.

Следовательно, время – лишь одно из условий, от которых зависит значительность изменений. Как неизменность древнего состояния не свидетельствует о краткости периода, протекшего с момента распада первоначальной общности, так и значительное обновление форм не предполагает обязательно длительного промежутка времени. Каких-либо иных указаний лингвистические явления не дают; поэтому ничего нельзя сказать, даже приблизительно, о времени, которое понадобилось для новообразований.

Хронология не может указать, насколько тот или иной язык уклонился в своем развитии от «общего языка»; только два семитских языка сохранили склонение: один из них – аккадский – относится к началу второго тысячелетия до н. э., другой же – арабский – к VII в. н. э.; в то же время в прочих семитских языках, засвидетельствованных гораздо раньше арабского, например в древнееврейском и арамейском, склонение имен уже было утрачено.

Подготовительные периоды

Некоторые языковые процессы на первый взгляд поражают своей стремительностью. На самом же деле новообразованиям предшествует

долгий подготовительный период. Изменения совершаются обычно лишь в результате длительной работы.

Один из важнейших процессов, обусловивших переход от древнего общеиндоевропейского типа к современному типу индоевропейских языков, состоит в утрате музыкального ударения и количественного ритма. Ведийские и древнегреческие памятники дают достаточно четкое представление об этом древнем типе, в котором «ударение» состояло в повышении голоса и не было ритмической вершиной слова; оно играло семантическую роль, подобную той, какая свойственна тонам, т. е. повышениям и понижениям голоса в китайских и суданских наречиях. Ритм слова полностью определялся чередованием долгих и кратких слогов. Сравнение ряда языков подтверждает, что таков был тип общеиндоевропейского языка. Этот звуковой тип везде исчез; в греческом и латинском он исчез в эпоху Империи. Ритм перестал основываться на чередовании кратких и долгих слогов; некоторые долгие гласные сокращались; в других случаях все без исключения гласные утрачивали количественные различия. Прежнее «ударение» стало ритмической вершиной слова. Слово становится «центрированным», чего раньше не было, а следовательно, произношение в целом меняет свой характер. Когда завершилось это преобразование, слог, на который раньше падало музыкальное «ударение», приобрел особое значение, в то время как прочие элементы слова стали относительно второстепенными. Известно, что в романских языках судьба ударного слога существенно отличается от судьбы остальных слогов. Специфически французское изменение лат. caballum во франц. cheval, относящееся примерно к IX в., является лишь одним из последствий утраты количественного ритма и изменения характера прежнего «ударения», которое произошло в латинском языке времен Империи, но началось на самом деле, как укапывают различные факты, гораздо раньше – прежде, чем появились первые памятники латинской письменности (т. е. перед III в. до н. э.). Изменение caballum в cheval, происшедшее довольно быстро, сразу бросается в глаза. Подготовку же итого изменения, происходившую в течение долгих веков, почти невозможно заметить.

Такие подготовительные периоды переживались на всей индоевропейской территории, но, как правило, в доисторическую эпоху или в условиях, в которых нельзя было проследить это развитие. История греческого и латинского языков дает некоторое

представление о том, как могли протекать эти явления. Однако на основании истории этих языков нельзя судить о всех изменениях, которые произошли и индо-иранских языках; так, например, развитие ритма шло в них, очевидно, по совершенно иному пути. Но, в общем, подготовка такого рода происходила повсюду.

Вообще, то, что наблюдается в индоевропейских языках, является результатом внезапных потрясений, следовавших за подготовительными периодами, потрясений, благодаря которым язык получил новый вид, отличный от индоевропейского типа.

На всей индоевропейской территории наблюдается тенденция к исчезновению именного склонения. Этому исчезновению благоприятствовала тенденция к сокращению конца слова, вследствие чего приметы падежных форм, помещавшиеся в конце слова, постепенно теряли свою четкость. Но самым существенным было то, что падежную флексию мало-помалу заменили другие средства выражения. Уже в доисторический период нельзя было удовлетвориться падежными формами для обозначения местных отношений. Обязательное употребление предлога в латинских конструкциях типа eo in urbem, habito in urbe, uenio ex urbe вовсе не является изолированным случаем. Подобные факты наблюдаются в большинстве индоевропейских языков с начала исторической эпохи, так что случаи полного сохранения семантики местных падежей являются лишь одиночными пережитками. В таких условиях падежная флексия становилась излишней, и неудивительно, что язык или ограничивал ее или полностью избавлялся от нее.

Трудность, а порой и невозможность проследить развитие языка между периодом первоначальной общности и историческими периодами заключается не только в том, что нельзя исчислить время, которое потребовалось для изменений, и что подготовительные периоды протекают почти незаметно; существует много других затруднений.

Параллельное развитие

Дальнейшие изменения в значительной мере определялись состоянием общего языка и тем, как происходил его распад. Отсюда следует, что одинаковые или сходные изменения происходили даже после разделения и начала дифференциации языков, развившихся из

«общего языка». Этот факт часто упускают из виду. Сравнительные грамматики обычно строятся так, как если бы все явления, совпадающие в разных языках, развившихся из одного «общего языка», относились к периоду первоначальной общности. Авторы сравнительных грамматик, конечно, не думают этого; они никогда не решились бы утверждать этого, иногда они даже делают по этому поводу оговорки. Изложение ведется все же так, как если бы авторы допускали подобную гипотезу. Это особенно заметно, например, в замечательном Grundriss К. Бругмана[7]. Между тем нет ничего более далекого от действительности, чем эта гипотеза.

Возьмем, например, показатель -m 1 лица единственного числа в славянских языках; он встречается во множестве глаголов большинства современных славянских языков и даже является нормой во всех глаголах сербо-хорватского языка. Однако в общеславянском языке это окончание мы находим лишь у четырех-пяти неправильных глаголов. Оно стало распространяться главным образом в чешском и сербо-хорватском языках уже в историческую эпоху, в средние века. К этому времени славянские языки давно разделились, и в каждом из них имелись независимо возникшие новообразования, к тому же неодинаковые в разных языках.

Подобные факты наблюдаются в 1 лице единственного числа и в других языках: армянский язык также обобщил форму с показателем -m. Правда, здесь нам известен лишь результат процесса, конкретные же этапы его, подробности развития от нас ускользнули. Подобное новообразование появилось и в Индии и в Иране, но о том, как оно там произошло, почти ничего неизвестно. Сохранилось, к счастью, несколько древних иранских текстов – Гаты Авесты, где еще не обобщено окончание **-mi**; отсюда ясно, что хотя санскрит и располагает формой bhárāmi, а поздние части Авесты – barāmi «я несу», добавление **-mi** произошло после периода индо-иранской общности, ибо в Гатах Авесты встречается только форма barā.

Соответствия между исторически засвидетельствованными нормами в гораздо большей мере, чем принято думать, являлся результатом параллельного развития уже разделившихся и обособившихся языков.

[7] *Brugmann K., Delbrück B.* Grundriss der vergleichenden Grammatic der indogermanischen Sprachen. – L. Aufl. – Bd. 1–3. – Strassburg: K.J. Trübner, 1897-1916. – *Ред. 1954; Редколлегия «Scientific studies – XXI».*

Если подобные образования осуществляются параллельно, но независимо, то еще больше оснований для параллельного исчезновения некоторых древних черт. Благодаря тому, что еще в *классический период* в греческом языке соблюдалось известное правило τὰ ζῶα τρέχει (сочетание глагола в единственном числе с существительным среднего рода во множественном числе) и что такое же правило строго выдержано в Гатах Авесты, мы знаем, что общеиндоевропейская форма так называемого именительного-винительного падежа множественного числа среднего рода была в действительности древним собирательным именем. Однако такой архаический язык, как индийский, почти не знает этой формы. В латинском языке стало нормой употребление глагола во множественном числе при существительном среднего рода во множественном числе; то же произошло в славянском, кельтском и германском. Эта особенность в конце концов исчезла даже в греческом. Итак, там, где языки не сохранили весьма архаических форм, т. е. почти везде, значительная часть явлений промежуточного периода остается неизвестной для науки.

Сложность развития

Но развитие языка не сводится только к утрате старых образований и возникновению новых, которым суждено сохраниться. Развитие языка – дело сложное, и не следует питать иллюзий, что нам удастся объяснить все возникшее в промежуточные периоды или же восстановить многообразные процессы тех эпох.

По текстам можно проследить историю греческого языка от VII в. до н. э. до настоящего времени; этот пример дает нам возможность судить о тех новообразованиях и утратах, в результате которых язык достиг своего современного состояния.

Так, еще в доисторическую эпоху каждый глагол греческого языка образовывал будущее время; позднее, в византийский период, это будущее время было отброшено и заменено совершенно новым образованием.

Греческий язык унаследовал от индоевропейского один тип перфекта. В доисторическую и в историческую эпохи употребление перфекта расширялось, число его форм умножалось, выработались приемы, благодаря которым почти каждый глагол мог образовать перфект. В аттический период перфект был необходимой и широко

употребительной формой глагола. Позднее он вышел из употребления; в современном греческом спряжении перфекта нет.

Итак, если бы греческий, подобно славянскому, был известен только с IX в. н. э., языковеды не подозревали бы даже, что, прежде чем дойти до современного состояния (в котором каждый глагол греческого языка имеет только две основы), греческий глагол пережил длительный период пышного развития будущего времени и перфекта, когда возникали различные новообразования, многократно переделывались и менялись формы. Языковед, проследивший лишь конечный результат, не имел бы никакого представления обо всем этом развитии.

А между тем, большинство индоевропейских языков известно лишь после начала нашей эры, т. е. в эпоху, когда уже закончились те сложные процессы развития, фактические свидетельства которых можно наблюдать в греческом языке; таким образом лингвисту неизвестно, что происходило в этих языках в действительности.

Поэтому тщетно надеяться на то, что удастся с уверенностью объяснить все новые формы, образовавшиеся между периодом общности и историческими эпохами. Не следует удивляться тому, что языкознание смогло выдвинуть лишь сомнительные и шаткие гипотезы относительно происхождения латинского перфекта на **-uī**, греческого страдательного перфекта ϑην готского претерита на **-da** (**-ta**) и т. д. Эти формы возникли в результате длительного развития в те периоды, о которых мы не имеем положительных сведений.

Следовательно, мы не можем восстановить то далекое состояние языка и установить, в каких условиях возникали эти новообразования. Стремиться объяснить их во что бы то ни стало, надеясь найти убедительные доказательства при помощи сравнения, значит забыть о границах сравнительного метода.

Между периодом общности и исторически засвидетельствованными периодами происходили процессы, которые нельзя целиком восстановить; чем длиннее, а главное, чем богаче новообразованиями промежуточный период, тем больше остается неизвестного.

V. ДИАЛЕКТЫ

До сих пор и первоначальный язык и исторически засвидетельствованные языки рассматривались так, как если бы каждый из них представлял единство. Однако дело обстоит иначе, о чем свидетельствует понятие «диалекта», с которым мы постоянно сталкиваемся в лингвистических исследованиях.

Здесь необходимо отвлечься от обычного понимания, противополагающего «диалект» сложившемуся литературному языку.

Диалект – слово греческое, оно было создано в соответствии с условиями Греции. Древнегреческий язык не представлял такого единства, как латинский. Он имел различное графическое оформление в зависимости от места и времени. В говорах одного типа употребляли νᾶσος «остров», в говорах другого типа – νῆσος; в одних говорах дательный падеж множественного числа имел форму ποσσί, ποσί «ногам», а в других – ποδέσσι; в одних говорах «мне хочется» передавалось через βούλομαι, в других – через βέλλομαι, а в третьих δήλομαί; в одних говорах «владение» – κτῆσις, в других – π(π)ᾶσις. Но расхождения эти не таковы, чтобы греки, пользовавшиеся говорами различных типов, ощущали, что говорят на разных языках. Некоторые из этих расхождений, вроде противопоставления νῆσος||νᾶσος, входят в большие ряды фонетических соответствий; другие, как ποδέσσι||ποσσί, ποσί, выявляют закономерные грамматические различия и, наконец, третьи – попросту лексические явления, как κτῆσις||π(π)ᾶσις. Эти различия не мешали грекам сознавать, что в целом у них один язык. Итак, диалект прежде всего характеризуется разнообразием в единстве, единством в разнообразии.

Но и диалект не един. Греки различали три больших диалекта ионийский, эолийский и дорийский; современные языковеды добавили к ним еще четвертый – ахейский (аркадско-кипрский). Но конкретные тексты оказываются написанными не на том или ином одном диалекте, а на разных формах каждого диалекта. Например, не было единого дорийского диалекта: были коринфский (вместе с сиракузским), аргосский, лаконский, критский, родосский и т. д. Но и эти общие типы тоже допускали различия: не было единого критского наречия, но отмечаются ощутительные расхождения в говорах разных местностей Крита. «Диалект» – это совокупность различных говоров,

имеющих общие черты и бóльшее сходство между собой, чем с другими говорами того же языка.

Кроме того, диалекты не охватывают непременно всех говоров того или иного языка. Так, лучше других известный аттический говор греческого языка обладал рядом черт, общих с ионийским диалектом, но тем не менее не принадлежал ни к нему, ни к какому-либо другому диалекту. Говоры Элиды, Локриды, Фокиды во многих отношениях близки дорийскому диалекту, но все же они – не собственно дорийские. Отсюда видно, что не всегда бывает возможно сгруппировать все говоры какого-нибудь языка в определенные диалекты.

Итак, понятие диалекта расплывчато. Эта расплывчатость объясняется прежде всего различием исторических условий.

Происхождение диалектов

Происхождение греческих диалектов обусловлено тем, что область расселения греков часто подвергалась различным вторжениям. Как можно предполагать, наиболее древней волной были ахейцы; прямых исторических данных об их вторжении до нас не дошло, но найденные недавно хеттские документы как будто указывают на такое нашествие, относя его примерно в XIII в. до н. э., а в гомеровских поэмах и легендарной форме сохранились воспоминания об этом событии. В историческую эпоху от ахейцев оставались аркадские говоры на Пелопоннесе, памфилийский – на юге Малой Азии и кипрский, которым до сих пор отмечается крайняя граница распространения эллинов. Следующее ионийское нашествие происходило, вероятно, немногим позднее; в самой Греции от него не осталось и следов, но на Эвбее, на островах Эгейского моря и на Средиземноморском побережье от Черного моря до Галлии сохранились ионийские колонии. Самым последним из этих больших нашествий было вторжение дорийцев, продолжавшееся еще в начале исторического периода Греции и захватившее большое число областей (в частности, Пелопоннес и Крит), уже полностью заселенных жителями, говорившими на других эллинских диалектах.

Диалекты галло-романской области совсем иного происхождения. Все они являются видоизменением, бесспорно, единого наречия, употреблявшегося в Галлии после завоевания ее римлянами. Возникшие из видоизменений одного и того же наречия говоры Прованса и Гаскони, Нормандии и Иль-де-Франса не походят друг на друга. Мы не умеем объяснить ни этого различия, ни того, что в этих

областях есть говоры сходные, но не тождественные. Поскольку границы этих языковых областей часто совпадают с прежними административными границами, высказывалось мнение, что политическое деление страны обусловливает ее языковое деление. Административное деление страны, как известно, закрепляет отношения, существующие между людьми: административное деление римлян потому и было в основном сохранено христианской церковью в Галлии, что оно действительно отвечало естественным потребностям страны. Эти отношения и отражаются в сходстве говоров. Но это лишь совпадение, а не причина.

Следует учитывать и факты иного рода. В современном мире издавна существуют центры, распространяющие свою культуру на окружающие области. Во Франции центральные города провинций играют второстепенную роль, так как влияние Парижа стало преобладать весьма рано. В Италии, напротив, имеется несколько значительных провинциальных центров. Экономическое и политическое значение Венеции сыграло большую роль в формировании особого венецианского диалекта.

Диалектные явления

Для компаративистов само существование диалектов имеет огромное значение: последствия их существования не всегда одинаковы, а зависят от тех обстоятельств, в которых сложились диалекты.

Иногда общий язык оказывается единым, насколько язык вообще может быть един. Таким был предок романских языков – «общероманский» язык, т. е. разговорная речь одного города – Рима. Единственно, что приходится дополнительно принять во внимание, – это время распространения римской латыни на той или иной территории; по гипотезе Г. Грёбера критерием этого может служить судьба долгих и кратких **ĭ, ē, ŭ, ō**; в сардинском сохранилось различие краткого **ĭ** и долгого **ē**, краткого **ŭ** и долгого **ō** вследствие того, что в период завоевания Сардинии эти звуки различались еще в Риме; в галло-романском, напротив (как и в большинстве романских наречий), **ĭ** и **ē** совпали в одном звуке, **ŭ** и **ō** – также в одном, потому что тенденция смешивать эти пары звуков существовала уже в самом латинском языке ко времени завоевания Галлии римлянами и распространения там латыни. Но в общем источник романских языков является единым языком.

Иначе дело обстоит с общеиндоевропейским. Многие из специфических особенностей, разделяющих отдельные индоевропейские языки, наблюдаются одновременно в нескольких смежных языках; это дает основание предполагать, что их отправной точкой были диалектные различия, имевшие место уже в общеиндоевропейском. Рассмотрим, например, как звучит числительное «десять». В греческом оно имеет форму δέχα, в латинском decem, в санскрите же dáça и в армянском tasn. Германские и кельтские формы этого числительного восходят к форме с срединным **k**; иранские, славянские и балтийские – к формам с внутренним сибилянтом. С этой точки зрения, можно разделить все индоевропейские наречия на две группы. Есть и другой факт: в греческом, латинском, кельтских, германских языках вопросительно-неопределенное местоимение имеет в корне **qu** или соответствующее ему звучание, например лат. quis, тогда как в группах индо-иранской, славянской, балтийской и армянской этот корень содержит **k** или какой-либо его заменитель, например скр. káḥ «кто», лит. kàs и т. п. Это позволяет предположить, что в индоевропейском имелись две группы диалектов: одна, представленная греческим, итало-кельтским и германским, вторая – славянским, балтийским, армянским и индо-иранским. С точки зрения задненёбных согласных, такое деление было бы точным, и нередко говорят о подразделении индоевропейских языков на группу satəm (одна из древнеиранских форм числительного «сто») и группу centum (латинская форма этого же числительного).

Однако, рассматривая иные явления, можно найти другие расхождения. Так, различение старых **o** и **a**, сохранившееся в армянском, греческом, итало-кельтском, совершенно утратилось в германском, балтийском, славянском и индоиранском. На этот раз германский оказывается в одной группе со славянским, а армянский – с греческим и т. д.

Таким образом, внутри индоевропейского языка не удается установить определенные диалекты, наблюдаются лишь различные пути развития отдельных фонетических, морфологических или лексических явлений, причем каждое такое явление имеет свои собственные границы. Вся индоевропейская территория оказывается как бы пересеченной линиями, разделяющими ее на области, в которых употребляются различные формы. Линии эти, так называемые *изоглоссы*, совпадают друг с другом лишь частично.

Такое положение наблюдается во многих случаях. Так, галло-романская территория или литовская территория пересекаются линиями не совпадающих между собой изоглосс, которые отмечают границы распространения различных особенностей языка.

Степень совпадения наблюдаемых в настоящее время языковых процессов с процессами, приписанными общеиндоевропейскому языку, показывает, насколько реально то представление об индоевропейском языке, которое можно составить путем сравнения. Дело идет не о простой схеме, но об объекте столь же многообразном, как сама действительность.

Многие из свойственных только данной области изменений возникли уже после периода общности, вследствие появившихся новообразований. Вот типичный пример. Кельтский язык унаследовал древнее **q^{u}** того типа, который сохранился в лат. quis.

В то же время в нем действовала тенденция к переходу **k^{u}>p**, **g^{u}>b**, проявляющаяся во всех языках, где представлена эта фонема. Переход **g^{u}>b** совершился легко, так как в кельтском уже было, притянувшее древнее **g^{u}**. Но кельтский, единственный из всех индоевропейских языков, утратил **и.-е. p**; поэтому для перехода **q^{u}** в губной образца в языке не было. Этого обстоятельства было достаточно, чтобы помешать **q^{u}**, перейти в **p** в ирландском. Вот почему *ek^{u}os дало ирл. *ek(os), откуда ech «лошадь». В галльском же и бретонском тенденция к переходу **q^{u}>p** оказалась сильнее, и **q^{u}** перешло в **p**, так что *ek^{u}os дало epos в галльском (параллельная форма есть и в кимрском). Это диалектное дробление совершилось в результате процессов, происшедших, по-видимому, после периода кельтской общности. Затем оно обусловило дальнейшие изменения. С тех пор слова имеют глубокие различия и, неизбежным образом, разную судьбу.

Итак, понятие о диалекте расплывчато во всех отношениях. Поэтому компаративист не может придерживаться этого понятия; ему приходится искать более точно ограниченное поле наблюдений.

VI. ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ

С тех пор, как появилось стремление устанавливать точные закономерные соответствия фонетических и морфологических явлений «общего» языка и засвидетельствованных в последующие эпохи языков, ведутся и поиски таких чистых языковых типов, в которых эти закономерности проявлялись бы со всей строгостью. Большие языки содержат слишком разнообразные элементы. Диалекты не являются едиными, как видно из самого их определения. Возникла мысль, что такое необходимое языковеду элементарное единство представлено мелкими народными говорами, распространенными на небольших территориях – и лингвисты стали изучать местные говоры.

Местные говоры

В настоящее время созданы монографические описания самых различных говоров – как краткие и поверхностные, так и подробные и углубленные. В углубленных работах такого рода содержатся материалы, важные для серьезного изучения соответствующего языкового типа. Они много дают и для общего языкознания. Но компаративист, желающий создать историю целой группы языков, не может удовлетвориться лишь описаниями местных говоров, которые к тому же затруднительно использовать.

На территории средней величины, подобной галло-романской, мы встречаем более тридцати тысяч местных говоров, которые можно описать. Задача эта явно превышает имеющиеся в наличии силы и материальные ресурсы языковедов. Но будь она даже осуществлена, лингвист не знал бы, что делать с подавляющей его массой фактов, среди которых оказалось бы бесконечное множество повторяющихся, так как, хотя каждая местность имеет свои особенности, на территории одного языка часто встречаются одни и те же явления и типы явлений.

Вторая трудность – данные, собранные разными исследователями, не могут использоваться на равных основаниях. Если опрос не был проведен организованно, с соблюдением одинаковых требований на всей обследуемой территории, обнаруживается, что в каждом описании факты располагаются по-разному, так что данные одной работы невозможно непосредственно сравнивать с данными другой. Даже в благоприятных случаях, что бывает редко, когда опрос был организован правильно и описания составлялись по единому

принципу, собиратели не могли ни наблюдать, ни регистрировать материал абсолютно одинаково. К тому же, в одних районах собирателей бывает больше, в других – меньше, а кроме того, неодинаковая густота сетки наблюдений также делает полученный материал непригодным для сравнения.

Наконец, говоры вовсе не обладают тем единством, которое им было приписано a priori. Жители одной и той же, пусть маленькой, деревни говорят по-разному в зависимости от возраста, профессии, социального положения и пр. Не все являются местными уроженцами, не все могут с одинаковой верностью сохранять местные особенности речи. Если описание местного говора учитывает все эти индивидуальные различия, оно становится слишком сложным и из него трудно извлечь какую-либо пользу для сравнения. Если же эти подробности не учитываются, мы не получаем правильного представления о состоянии говора: многие факты произвольно упрощаются и скорее называются, чем описываются.

Ведение наблюдений

Приступая к изучению группы современных говоров с помощью сравнительного метода, необходимо организовать наблюдение таким образом, чтобы оно служило непосредственно для сравнения.

Прежде всего нужно распределить более или менее равномерно по всей территории пункты обследования. Идеальным было бы провести наблюдения во всех населенных пунктах данной местности. Но в нормальных условиях, т. е. когда сходные говоры занимают довольно большую территорию и соседние говоры мало различаются между собой, достаточно бывает выбрать наугад пункты наблюдения, лишь бы в конце концов получилась сетка наблюдений, охватывающая всю территорию и содержащая образцы всех типов. Чем гуще эта сетка, тем меньше риска упустить важные черты, тем больше уверенности в правильности определения границ каждого явления. Но самое главное для компаративиста – собрать такие данные, которые позволят охарактеризовать всю область в целом.

Во-вторых, важно, чтобы полученные данные можно было сравнивать между собой, следовательно, чтобы наблюдения касались явлений одного порядка: одних и тех же слов (так, чтобы можно было сравнить, например, все формы, какие примет данное слово литературного языка в говорах исследуемой территории), слов

одного значения, одних и тех же форм или грамматических форм одного значения и т. п.

Для осуществления этой двойной задачи следует подготовить вопросник, который заполняется в каждом пункте, где проводится наблюдение, причем необходимо отмечать, как передаются данные фразы в каждой из обследуемых местностей. Работа по вопроснику имеет серьезные неудобства: язык, на котором задается вопрос, как правило, общий язык данной страны – может повлиять на обследуемое лицо и отвлечь его от родного говора. Так как для каждого пункта нужно получить только один ответ, то обращаются лишь к одному лицу. Но, поскольку местный говор не является единым, объект наблюдений может оказаться лишь более или менее типичным для говора. Описанный метод дает лишь приближенные, но далеко не точные результаты, но иного способа работы нет.

Наблюдения могут проводиться двумя способами. Первый из них состоит в том, что на места рассылают вопросники, заполняемые там лицами, по возможности наиболее подготовленными к тому, чтобы указать, каким образом то или иное слово или выражение передается в местном говоре, – так поступают в Германии. Второй способ – когда посылают обследователя, который в каждом пункте опрашивает какого-нибудь местного жителя сам и сам производит запись – таким образом работали при составлении атласа галло-романских говоров. Вооружившись вопросником, составленным Ж. Жильероном, Э. Эдмон один побывал во всех намеченных для обследования пунктах, в каждом выбрал по одному объекту для наблюдения и записал ответы на все вопросы вопросника. Преимущество последнего метода состоит в том, что он дает возможность сравнивать собранные материалы со всей строгостью и исключает отклонения, неизбежные при работе различных людей. Это преимущество настолько велико, что при дальнейших исследованиях стали прибегать именно к такому способу, и, например, наблюдения для составления атласа романских (не французских) говоров Швейцарии и североитальянских говоров, организованного К. Ябергом и Я. Юдом, велись только одним лицом – Шейермейером.

Результаты, добытые таким простым способом, могут показаться на первый взгляд сомнительными. Но наблюдения, проведенные в мало удаленных друг от друга пунктах, взаимно проверяются, и уже само сопоставление их является поверкой. И наконец, анкетный метод не исключает монографического описания: достаточно сравнить

результаты наблюдений с имеющимися уже монографиями или новыми обследованиями, чтобы оценить качество наблюдений, произведенных обследователем. Что касается атласа галло-романских говоров Ж. Жильерона, для которого наблюдения производились Э. Эдмоном, то многочисленные, а иногда и весьма основательные проверки (так, Ж. Мийарде тщательно обследовал все говоры Ланд, Брюно – арденнские, Оскар, Блок – вогёзские) подтвердили во всем существенном правильность наблюдений Эдмона. Пришлось исправить лишь некоторые мелкие ошибки, отнюдь не компрометирующие эту солидную работу.

Итак, полученные результаты оказались настолько капитальными, что был предпринят ряд обследований подобного типа. Во Франции уже создан атлас говоров Корсики и выходит атлас бретонских говоров французской Арморики. Печатается каталанский атлас. Сообщено также о выходе атласа, подготовленного К. Ябергом, Я. Юдом и Шейермейером. Молодой французский языковед Л. Теньер издает сейчас подробное исследование о формах двойственного числа в словенском языке, основанное на наблюдениях лингвистико-географического типа.

Весьма облегчает работу уже то обстоятельство, что результаты анкетных наблюдений можно нанести на карту, причем для каждого явления можно составить отдельную карту. Известно, насколько выигрывает статистика в ясности, получая графическое изображение. Лингвист, у которого оказываются перед глазами все факты (изображенные на одной, двух или трех картах, расположенных в какой угодно последовательности), относящиеся к интересующей его проблеме, держит в руках условия ее решения.

Большое развитие получили исследования в области галло-романского языка благодаря появлению Атласа Ж. Жильерона и Э. Эдмона. Значительно увеличивается число работ, вызванных опубликованием Атласа, наряду с чем появляются и другие работы, где прежде всего учитываются данные, касающиеся какой-нибудь области в целом.

Наблюдения, проведенные путем опроса, оказались для сравнительного метода наилучшим из всех применяемых им способов, целиком приспособленным к требованиям этого метода. Впервые появилась возможность иметь перед собой целую совокупность точных и безусловно допускающих сравнение между собой данных, равномерно охватывающих всю изучаемую область. Кто из занимавшихся

сравнительной грамматикой не знает, как приходится страдать оттого, что сближаемые факты относятся к разным эпохам, на что приходится закрывать глаза. Ведь компаративист, работающий в области индоевропейских языков, использует данные трехтысячелетнего периода, весьма неравномерно расположенные во времени и в пространстве: для одних веков их много, для других совсем нет, для одной территории или области на них имеются указания, для другой отсутствуют. Прежде чем производить сравнение, надо подвергнуть детальной критической проверке все его элементы. В сравнительной грамматике индоевропейских языков найдется немного таких безукоризненных сопоставлений.

Проблема диалекта

Географический метод уже дал замечательные результаты. Разрешена проблема диалекта. Раньше часто задавались вопросом, как определить границы диалектов. С одной стороны, диалект предстает как некое целое, имеющее свои отличительные черты и противопоставляемое другим диалектам. С другой стороны, точные границы для диалектов установить не удавалось. Если бы в прежние времена из Бордо отправился в путь исследователь, вознамерившись отыскать границу между северными и южными галло-романскими диалектами, ему пришлось бы остановиться на полпути, не выполнив этой затеи. Однако в настоящее время достаточно сопоставить карты, чтобы найти ответ.

Каждое языковое явление имеет свои границы.

Но в некоторых областях мы находим целые пучки пограничных линий отдельных явлений, причем эти линии то идут параллельно, то пересекаются. Между северными и южными галло-романскими говорами – не одна граница, но целый пучок границ, пограничных линий отдельных явлений, часто очень близких друг к другу. В северном и, соответственно, в южном концах этого пучка расположены наиболее близкие друг другу говоры. Север четко противополагается югу, но единой пограничной линии нет.

Любопытно, что этот пучок изоглосс почти точно располагается вдоль железнодорожного пути, идущего из Бордо в Лион, т.е. резко поворачивает к северу у подножия центрального горного массива Франции. Таким образом, все говоры центрального массива – южного типа. Влияния, придавшие говорам северной части Франции их специфические черты, столь далекие от латинского типа, были

остановлены вставшей на их пути горной преградой, занимающей центр страны. Границей является не Луара, а трудно проходимая цепь горных вершин, которую огибают дороги. Северный тип заходит довольно далеко на юго-запад вплоть до Бордо и на юго-восток до Лиона. Тут граница диалектов объясняется фактором географического порядка, обусловившим исторические процессы.

Промежуточный период

Благодаря богатству собранного материала приобретает большую ясность промежуточный период между общим языком и развившимися из него языками. Чтобы дать более яркую иллюстрацию результатов применения географического метода, Ж. Жильерон воспользовался названиями пчелы. Совр. франц. abeille «пчела» в силу закономерных фонетических соответствий не может считаться исконным для севера Франции; как известно, оно заимствовано северными говорами из южных. Но с помощью одного этого факта невозможно было бы вскрыть всю историю слова abeille. Если взглянуть на карту, на которой обозначены все названия пчелы, то можно заметить, что в разных районах северной Франции эти названия различны: в одном мы встречаем заимствованное с юга abeille, в другом – mouche à miel, в третьем – mouchette, в четвергом– avette. Такое разнообразие названий насекомого, используемого в хозяйстве еще с римских времен, свидетельствует об утрате прежнего названия; в некоторых пунктах, как показывают карты, сохранилось еще это старое, почти всюду утраченное название. Оно звучит как **é** и является нормальным результатом развития в северных говорах лат. apem. Это название оказалось слишком коротким и потому почти повсеместно вышло из употребления; о затруднениях говорящих можно судить по разнообразию замен. Ж. Жильерон предложил смелую и спорную, но очень соблазнительную гипотезу, согласно которой mouchette является преобразованием сложного слова mou-che-é(p), вошедшего в употребление вместо слишком краткого **é(p)**. Может быть, такое сложное слово никогда и не было в употреблении, а возникла лишь возможность такого образования, сразу реализовавшаяся в виде mouchette; ведь когда происходят подобные фонетические и морфологические изменения, новые формы имеют тенденцию тотчас же подчиниться правилам существующей системы и занять место в ряду уже создавшихся форм. На юге Франции подобных затруднений со словом «пчела» не было: латинское слово apicula получило суффикс

еще в римскую эпоху (ср. ouicula<ouis, совр. франц. ouaille) и передало слово abeille парижской области. Таким образом, вместо сухого указания на происхождение abeille мы получили .сложную историю, раскрывающую реальный ход событий.

Вдохновляясь такими успехами, можно добиться многого и в интерпретации явлений, не столь хорошо обеспеченных данными для сравнения. Нередко оказывается достаточным расположить имеющиеся материалы в географическом порядке, чтобы понять исторический процесс.

Возьмем, например, понятие «молоть». Для его выражения в индоевропейском языке имелась глагольная основа настоящего времени типа *meləmi или *moləmi «мелю», которая сохранилась в измененном виде в славянском, балтийском, германском, кельтском, италийском, в связи с чем мы можем восстановить ее древнейшую форму… Ни в индо-иранском, ни в армянском, ни в греческом этого глагола нет. Это нельзя объяснить случайностью или тем, что данные народы не были знакомы с изготовлением муки. Именно в этих языках сохранились названия хлебных злаков и глагол со значением «пахать» (последнего корня нет только в индо-иранском). Однако для обозначения понятия «молоть» в этих языках употребляется другой корень: ἀλέω, арм. ałam; четкие следы этого корня остались и в индо-иранском. Итак, понятие «молоть» передавалось по-разному в двух частях индоевропейской территории.

Корень *melə-, обозначающий «молоть» от славянского до италийского, известен и в других языках, но в более общем значении: «мять, давить»; скр. mr̥ṇáti «давит», арм. malem «дроблю», нар. гр. μύλλω, с удвоением μοιμύλλω, которое встречается у ионийских народных авторов. Конкуренция между двумя корнями со значением «молоть» иллюстрируется, например, тем фактом, что тогда как в латыни наряду с глаголом molo «мелю» есть существительное mola «мельница», в греческом старое название ручной мельницы (сохранившееся от Индии до кельтов) утрачено и заменено новообразованием от корня со значением «мять, давить»: μυλη «мельница». Как ни мало данных, но само географическое распределение их позволяет выявить историю слов.

Сопоставление карт дает возможность обнаружить иногда удивительные вещи. Так, на юге Франции находится небольшая область, в которой исчезло слово gallu(m), и петуха называют различными странными именами, свидетельствующими о том

затруднении, в котором очутились говорящие: faisan «фазан», vicaire «священник». При рассмотрении других карт оказывалось, что в этой области лат. **-ll-** дало **-tt-**, так что *gat «петух» совпало с gat «кот» (<*gattu(m), которое дало ит. gatto). Обозначать одним и тем же словом петуха и кота было неудобно, и название петуха вышло из употребления; язык попытался заменить его, и следы этих попыток засвидетельствованы. Когда мы встречаемся с подобными необычными способами обозначения какого-либо понятия, приходится предположить, что это – попытки заменить старое название, вышедшее из употребления по той или иной причине; в таких случаях разыгрывается изобретательность говорящих субъектов.

Повсюду, где только можно было применить географический метод, он привел к неоспоримым успехам. Он требует максимально широких наблюдений и учета всех данных по всей языковой области. Благодаря этому сравнительный метод получает недостижимую ранее точность, гибкость и широту охвата.

Этого и следовало, впрочем, ожидать: сравнительная грамматика, учитывающая системы соответствий, нуждается не столько в говорах, которые сами по себе ее очень мало интересуют, сколько в однородных явлениях, обнаруживаемых в совокупности говоров, являющихся продолжением одного «общего языка».

Само собой разумеется, что (как уже отмечалось) всякий говор имеет свою собственную систему, и поэтому следует всегда представлять себе место каждого конкретного языкового факта в этой системе. Исключительное внимание к отдельным словам и формам, зарегистрированным путем анкетных наблюдений и нанесенным на карты, может привести к тому, что все исследование сведется к изолированному изучению отдельного слова или маленькой группы слов, отдельной формы или маленькой группы форм… Достоинство лингвистической географии состоит в том, что она выявляет с полной отчетливостью все своеобразие развития каждого слова и каждой формы. Но своеобразие это всегда осуществляется внутри системы, и тот, кто стал бы рассматривать изолированные факты вне системы, рисковал бы впасть в большую ошибку, чем тот, кто рассматривал бы исключительно системы, не подвергая пристальному критическому изучению составляющие их отдельные факты.

VII. ПОНЯТИЕ СМЕШАННОГО ЯЗЫКА

В течение долгого времени в историческом языкознании считалось само собой понятным, что при передаче языка от поколения к поколению дети воспроизводят, насколько могут точно, речь своей среды. Такое положение кажется нормальным, и, действительно, его можно часто наблюдать в жизни.

Бывает, однако, что народ меняет язык. Это вовсе не исключение: в странах, история которых известна (а письменная история даже в самом лучшем случае охватывает не более пяти тысячелетий, т. е. лишь малую долю общей истории человечества), нет почти ни одного народа, который не сменил бы свой язык, по крайней мере, однажды, а многие меняют свой язык несколько раз.

Из всех стран Египет отличается длительностью своей письменной истории и своим консерватизмом. Однако египетский язык, просуществовав около 4000 лет, не считая доисторического периода, вышел из употребления и был вытеснен арабским языком, хотя основная масса населения не менялась. Македонское завоевание сопровождалось образованием греческой колонии, возникшей преимущественно в Александрии, и вызвал эллинизацию незначительных прослоек в правящих группах, но основная масса населения осталась той же, учитывая даже эмигрантов из Сирии.

На территории современной Франции галльский язык появился в результате кельтского завоевания в первой половине первого тысячелетия до н. э. После римского завоевания он сменился латынью. У нас нет оснований думать, что галльское завоевание привело к смене населения; мы знаем наверняка, что и римское завоевание внесло лишь незначительные новые элементы.

Примеры легко приумножить: смена языка происходит часто. Важно установить, в каких условиях происходят эти изменения и каковы их результаты.

Распространение общего языка

Удобнее всего рассмотреть тот случай, который встречается в настоящее время почти по всей Европе. В каждой области имеется группа местных говоров общего происхождения и письменный язык, язык цивилизации, обслуживающий все общие нужды края, в том числе его связи с другими частями государства; этот язык является языком государственного управления, школы, печати и т. п. Письменный

язык оказывает в подобных случаях сильнейшее воздействие на местные говоры.

В этих условиях возникают два процесса, идущие в противоположных направлениях, но приводящие, в конечном счете, к одному и тому же результату.

Местный говор пополняется заимствованиями из общего языка, так как только последний в состоянии отвечать новым потребностям цивилизации и престиж его соответственно велик: это язык наиболее влиятельных и самых образованных людей. Изучая местные говоры романской Галлии, Ж. Жильерон обратил внимание на тот факт, что в поисках выхода из затруднений эти говоры обращались к общефранцузскому языку. Итак, галло-романские говоры вместо того, чтобы передавать чистую традицию, основанную на истории, содержат очень большую долю общефранцузских диалектизованных элементов. Современные исследования галло-романских говоров уделяют значительное место процессам адаптации общефранцузской лексики. Поскольку литературный французский язык и говоры имеют общее происхождение, в исконном фонде их словаря наблюдаются закономерные соответствия; основываясь на этих соответствиях, говорящим на диалекте нетрудно создать из общефранцузских слов их диалектные варианты или же применить к диалектной лексике структуру предложения литературного языка. К тому же это языковое творчество необразованных людей часто так совершенно, что лингвисту иногда бывает трудно различить в диалекте исконно местное от адаптированного.

Превосходство общего языка и по его богатству, и по удобству столь значительно, что в конце концов ему оказывают предпочтение перед местным говором ... Если местные говоры Франции в значительной части представляют собой «диалектизованный» общефранцузский язык, то в деревнях часто говорят на офранцуженном диалекте. В большинстве случаев бывает вполне достаточно лишь немного изменить диалектное слово, чтобы из него получилось правильное французское слово; так, диалектное lwé надо только произнести lwa, и оно станет общефранцузским loi «закон». Несколько сложнее офранцузить слово беррийского диалекта lavwé: придется не только изменить последнюю гласную, но еще и добавить звук **-r**, чтобы получить общефранцузское lavoir «мостки для полоскания белья». Упорнее всего держатся прочно засевшие в памяти, почти не осознаваемые грамматические навыки, о чем уже шла речь выше...

Но и эти навыки постепенно ослабевают, и мало-помалу местный говор сменяется общим языком. Теперь этот процесс происходит быстро, причем в одних местах быстрее, чем в других; например в центральной Франции говоры быстрее вытесняются, чем в Пикардии. Процесс этот происходит повсеместно, так что можно уже предвидеть момент, когда какое бы то ни было изучение севернофранцузских говоров сделается невозможным, потому что эти говоры совершенно выйдут из употребления. Однако в XVIII в. они широко употреблялись, и еще в первой половине XIX в. речь сельского населения всей Франции сохраняла в значительной степени местные особенности.

То, что происходит во Франции, не ново для истории. В V в. до н. э. почти каждый населенный пункт в Греции имел свой собственный говор. Впоследствии все усиливавшееся воздействие общего языка постепенно уничтожило местные особенности, и по всей Греции распространился единый язык, в основе которого лежала речь Аттики. Этот язык распространился повсюду, несмотря на значительное сопротивление, и в эпоху империи стал общим для всей Эллады. Современные греческие говоры – результат новейших расхождений – продолжают этот общий язык. И довольно трудно обнаружить в том или ином пункте даже незначительные пережитки диалектных различий, предшествовавших установлению общего языка.

Однако распространение общего языка не обходится без противодействий, видоизменяющих этот язык. Тот греческий язык, который стал общим, уже не является чисто аттическим. Обобщились и распространились повсюду некоторые черты, общие главным образом аттическому и ионийскому, и лишь некоторые особенности, присущие только аттическому. Другие специфически аттические особенности не были усвоены. Например, было оказано предпочтение ионийскому произношению ss, а не tt в соответствующих формах аттического; поэтому, например, говорилось μέλισσα «пчела», как было в ионийском и в большинстве говоров, а не μέλιττα, как говорили в Афинах. В связи с тем, что со временем Афины также подчинились общим нормам, аттические особенности совсем исчезли. Например, в IV в. до н. э. в Афинах стали говорить οὐθείς; «никакой»; но обобщилась не эта аттическая форма, а более старая форма οὐδείς, сохранявшаяся в других диалектах, которая восстановилась и в Афинах. Именно из этой обобщенной формы среднего рода οὐδέν и развилась современная греческая отрицательная частица δεν. Таким образом, общегреческий

язык не был непосредственным продолжением только одного диалекта; он включал и элементы других, соседних, но отличных диалектов.

Даже и общефранцузский язык, основанный на парижской речи, не мог избегнуть областных влияний, несмотря на столь сильный во Франции пуризм.

Итак, общий язык всегда является более или менее смешанным языком как по способу своего образования, так и по сложности своего состава.

Такое смешение может зайти далеко. Общеитальянский язык основан на тосканском говоре, но не допускает тосканских особенностей произношения, поэтому часто любят говорить, что итальянский язык – это lingua toscana in bocca romana[8]. Общеанглийский язык основан на лондонской речи, но говор Лондона, расположенного в месте скрещения различных наречий, вобрал в себя особенности разных областей. Следовательно, уже потому, что общие языки устанавливаются для обслуживания людей разного происхождения, они не могут опираться на единую традицию даже в самых благоприятных случаях.

Бывают даже случаи сознательного влияния на образование единого языка. Вук Караджич, основавший сербо-хорватскую письменность, опирался сначала на говоры той области, где **h(x)** был утрачен. Через некоторое время он пришел к выводу, что нужно учесть и говоры более архаичного типа, сохранявшие **h(x)**. В результате установленный им литературный сербо-хорватский язык получил в этом отношении смешанный характер и значительную неустойчивость, причиняющую большие неудобства, поскольку население тех районов, где **h(x)** исчез, испытывает большие затруднения при его произношении.

Субстрат

Распространение общего языка происходит не только в тех случаях, когда местные говоры принадлежат к тому же языковому типу и имеют то же происхождение, что и он. Бывает и так, что общий язык резко отличается от местных говоров; тогда многое предстает иначе, но в некоторых отношениях исторический процесс сходен с уже рассмотренным нами.

С одной стороны, туземный язык, на который накладывается общий язык другого типа, сужает область своего употребления,

[8] Т.е., «тосканская речь в римских устах». – *Ред. 1954.*

сохраняясь только в низших слоях общества и на периферии. С другой стороны, он пополняется заимствованиями из общего языка. Например, бретонский во французской Арморике полон французских слов и оборотов. Отношение к туземному языку становится небрежным, и он может утратить свои характернейшие черты. Так, бретонский язык Ваннской области резко деградировал. Язык, сохранившийся лишь в местном употреблении, с течением времени все больше теряет свои элементы…

Все шире распространяется общий язык, более удобный для употребления и служащий признаком социального превосходства. Но люди, начинающие по этим причинам пользоваться общим языком, не могут говорить на нем в точности так, как говорят те, для кого он является родным. Бывшие носители диалекта сохраняют не только местные названия растений, животных, обычаев, для которых в литературном языке нет точных эквивалентов, но и старые навыки речи; особенно это сказывается в произношении: новые звуки, как правило, не воспроизводятся с абсолютной точностью.

Посмотрим, например, что происходит во Франции. Севернофранцузские и южнофранцузские говоры, являясь в равной степени галло-романскими, теперь настолько различаются между собой, что жители северных и южных областей совершенно не понимают друг друга, если говорят каждый на своем диалекте. Когда же на юге страны пользуются общим языком (городское население только его и знает), он звучит своеобразно, причем в каждом районе по-своему. Все гласные на юге становятся более закрытыми, чем на севере; они имеют иной тембр; носовые гласные артикулируются иначе; немые е, размещение которых во французском языке дело весьма тонкое, распределяются неправильно; короче говоря, все южное произношение в целом отличается от литературного. Различия существуют и в грамматике: широко употребляется простое прошедшее, сохранившееся, правда, в письменном языке, но давно вышедшее из устного употребления в Париже. Таким образом, даже во Франции, где школьное преподавание языка унифицировано, где очень сильны пуристические тенденции, а речевые нормы соблюдаются с большой строгостью, даже там распространение общего языка не обходится без серьезной адаптации его к местным языковым навыкам. Распространяясь, французский язык расщепляется на областные варианты, и парижский образец не воспроизводится полностью ни в одной области. Хотя эти областные варианты никогда

внимательно не описывались, тем не менее они существуют. Как принято говорить, дает себя знать влияние «местного субстрата», и, судя по тому, что нам известно о распространении общих языков, это влияние представляется непреодолимым.

Влияние школы и письменности, стремление говорящих к правильной речи, безусловно, способствуют унификации общего языка, но абсолютная унификация недостижима. Норма языка может быть везде одна и та же, но не везде она одинаково реализуется.

Причины этого очень глубоки. Опыт показывает, что если приобретенные анатомические признаки не наследуются, то приобретенные навыки передаются по наследству. Использование языка самым тесным образом связано с использованием унаследованных навыков речи. Овладевая новым языком, усваивающие его не теряют этих навыков. Тенденции, проявляющиеся в туземном языке, обнаруживаются в новом, только что усвоенном. Становится понятным, таким образом, что наиболее глубокие изменения латынь испытала в тех местах, где она вытеснила другие языки, имеющие совершенно иные тенденции, в частности, галльский язык. Известно, например, что для кельтских языков характерна сильная тенденция к изменению согласных, ассимиляции их соседним гласным и даже к выпадению их в интервокальном положении. И вот оказывается, что нигде латинские интервокальные согласные так не изменялись и в таком количестве не исчезали, как на галло-романской территории и особенно во французском языке: лат. leporem>франц. lièvre «заяц», лат. amatam>франц. aimée «любимая». Естественно предположить, что самые характерные новообразования французского языка обусловлены не только тем, как в Галлии говорили по латыни, но всей совокупностью унаследованных навыков, принадлежавших галлам. Формулируя таким образом нашу гипотезу, мы сразу освобождаемся от всех возражений, когда-либо выставлявшихся против теории субстрата. Переход закрытого **u** в **ü** на галло-романской территории и в Эльзасе должен рассматриваться не как непосредственное развитие какой-то галльской особенности, а как отдаленное следствие определенных приобретенных навыков речи, передаваемых по наследству.

Частые возражения, которые раздаются против этой теории, представляющей хотя бы частичное объяснение различию форм, которые общий язык принимает, распространяясь на разных территориях, вытекают из слишком механического подхода к

явлениям языка. Разумеется, нельзя ожидать, что особенности «субстрата» проступят сразу в вытеснившем его языке. Это сложный процесс, проявляется он незаметно и отнюдь не бросается в глаза.

Итак, мы приходим к выводу, что язык, распространившийся на новые территории, является всегда более или менее смешанным языком, ибо сквозь общую норму действуют, несомненно, очень глубокие местные влияния – следы навыков и привычек, унаследованных местным населением.

Заимствования

Впрочем, язык может принять новый вид не только под влиянием таких сложных процессов; для этого достаточно даже заимствований, если число их велико. Уже тот факт, что большая половина английского словаря заимствована из латинского и французского, отличает английский от других германских языков. В английском изменилось даже произношение, потому что заимствованные слова сохраняли свое ударение, и, следовательно, характерное для германских языков ударение на первом слоге в английском перестало быть нормой.

Заимствуются обороты речи: слав. «что за» является, возможно, калькой с нем. «was für». Появляются слова и выражения, составленные из элементов разного происхождения: так, гр. καθ’ ἕνα (букв. «по одному») было полузаимствовано, полускалькировано в латыни, дав *cata-uno, *cat-uno, откуда исп. cadauno, ит. caduno «каждый».

Тот, кто рассматривает заимствования, предполагает, что говорящие сознают различие обоих языков. И действительно, когда говорящий пользуется одним определенным языком и знает, что говорит именно на этом языке, будь то язык с богатой и сложной морфологией (индоевропейский, семитский или банту) или с морфологией относительно небогатой, но четко различающей грамматические категории, он ни в коем случае не смешает грамматику одного языка с грамматикой другого. Как бы ни деградировал бретонский язык, житель Ваннской области всегда знает, на каком из языков он говорит: на французском или на бретонском, так как эти языки глубоко различны по своему грамматическому строю. Н. Марр высказал предположение, что в армянской морфологии, имеющей ярко выраженный индоевропейский характер, содержатся элементы, восходящие к речи доиндоевропейского населения Армении, но он не

сумел доказать этой гипотезы и не убедил в ней никого из арменистов за пределами своей школы.

Легче представить себе возможность заимствования грамматических конструкций, когда имеешь дело с очень бедными в отношении морфологии языками, … где основную роль при построении предложений играют порядок значимых слов и служебные слова. Аннамит способен примешать к собственному языку черты китайского языка. Взаимопроникновение подобных языков как будто не представляет особых затруднений. Поэтому, может быть не случайно, обнаружить и установить родственные отношения дальневосточных языков удавалось с большим трудом.

Смешение языков

В действительности до сих пор еще не встречалось случая, когда можно было бы объявить морфологическую систему данного языка результатом смешения морфологических систем двух разных языков. Во всех случаях, которые приходилось наблюдать до настоящего времени, мы имеем дело с непрерывной традицией одного языка. Этот язык мог принять в себя большее или меньшее число заимствований, которые могли повлиять в той или иной мере на словообразование; он мог передаваться от поколения к поколению или быть воспринятым другим народом, утратившим собственную речь, – но при всех обстоятельствах продолжается единая непрерывная традиция морфологической системы этого языка.

Нельзя, однако, отрицать возможности появления в особо благоприятных условиях действительных «смешений». Но лингвист столкнется с трудностью, если они будут обнаружены. Мы смогли установить, пользуясь сравнительным методом, историю ряда языков, потому что могли уверенно объяснять всякую новую систему как результат развития одной определенной старой системы. Если же нам придется учитывать две исходные системы и их взаимодействие, современная методика окажется непригодной. Необходимость непрестанно выбирать между двумя рядами исходных форм приведет к такому произволу, что, по существу, ничего нельзя будет доказать. К счастью, несмотря на все гипотезы такого характера, языковеды еще ни разу не сталкивались с подобным затруднением. Если же оно действительно встретится, языкознанию придется для преодоления его выработать новые методы, более тонкие, чем описанные здесь, и испытать их на деле.

VIII. ОБЩИЕ ФОРМУЛЫ ИЗМЕНЕНИЙ

Язык каждой социальной группы стремится быть единым как в соответствии со своим назначением служить средством общения между членами общества, так и вследствие того, что внутри каждой социальной группы естественным является взаимное стремление ее членов стать похожими друг на друга. Способ произношения, грамматические навыки во многом совершенно одинаковы у говорящих на одном и том же языке. Особенности форм, тончайшие смысловые оттенки, которые не сможет различить и сформулировать даже самый щепетильный грамматист, часто почти без изменения удерживаются в течение многих расхождений по некоторым пунктам, но такие частичные расхождения возможны как раз потому, что язык имеет единую основу, потому, что члены одной группы чувствуют, что принадлежат к одному языковому типу.

Всеобщность изменений

Происходящие изменения должны распространяться на всю группу носителей, языка, иначе произойдет ее распад. И действительно, установлено, что изменения в языке распространяются на всех говорящих. Только общность дает жизнь языку; если бы каждый говорящий стал самостоятельно вносить изменения в язык, язык перестал бы отвечать своему назначению. Как сохранение прежних навыков, так и нововведения бывают всеобщими. Однако нет еще достоверных данных относительно того, каким образом устанавливается эта всеобщность. Замечено только, что нововведения бывают частично общими, а частично обобщенными. Они вызываются одинаковыми для всех говорящих условиями, но закрепление их зависит в значительной мере от потребности говорящих к языковому единообразию. Общество, как правило, решительно противится введению в язык индивидуальных новшеств.

То, что изменение является не просто более или менее удачным обобщением индивидуальных новшеств, подтверждается появлением параллельных изменений, однородность которых ясна лингвисту, тогда как говорящие замечают только различия. Прекрасный пример такого рода представляют романские языки. Латинские долгое **ō** и краткое **ŭ** дали в большинстве романских наречий закрытое **o**; так, например, разные ударные гласные в лат. nōdum «узел» и gulam «глотка» дали один и тот же звук **eu** в совр. франц. noeud и gueule

(различие в написании не имеет значение, а наблюдаемые в современном французском языке различные оттенки произношения объясняются разницей позиции). Точно так же долгое **ē** и краткое **ĭ** латыни совпали в закрытом **e**, которое во французком языке подверглись дифтонгизации, например: лат. mē>франц. moi «мне», а лат. bibit>франц. boit «пьет». Оба смешения обусловлены одними и теми же факторами, прежде всего утратой количественных различий и тем обстоятельством, что в латыни долгие гласные были закрытыми, а краткие – открытыми; таким образом, бывшее **ō** сблизилось с бывшим **ŭ**, а **ē** – с **ĭ**. Отношение **ō** к **ŭ** подобно отношению **ē** к **ĭ**, но для говорящих этот факт теории не заметен. Параллельность новообразований объясняется одинаковым действием одинаковых условий.

Если, таким образом, у различных лиц, не воздействующих друг на друга, наблюдаются одинаковые и параллельные между собой новообразования, то они возможны благодаря тому, что в определенной мере вызваны одними и теми же обстоятельствами.

Примеры общих формул изменений

Все лингвисты, которым приходилось заниматься рассмотрением фонетических изменений и устанавливать регулярные соответствия между разными языками, замечали, что изменения эти следуют каким-то общим типам. Некоторые типы изменений встречаются очень часто. Например, взрывные согласные, обычно называемые задненёбными, подвержены палатализации. Когда предшествуют передненёбным звукам: полугласному **i**, гласным **i**, **e** и даже передвинутому в передний ряд **a.** Мы отмечаем это явление (т. е. переход **k**, g>ǩ, **g**ʾ в таком, например, французском слове, как qui «который», где первый согласный звучит иначе, чем в cou «шея». Палатализованные **ǩ** и **g**ʾ в дальнейшем могут перейти в аффрикаты tš, dž (č, ǰ) или ts(c), dz, а аффрикаты могут упроститься в спиранты **š**, **ž** и **s, z.** Так, лат. cinere(m) дало франц. cendre «зола», а лат. carbōne(m)> франц. charbon «уголь». Подобные изменения встречаются чуть ли не во всем мире, в языках самых различных семей.

Но есть и более сложные явления, описанные Граммоном в его капитальном труде о диссимиляции согласных. Если какое-нибудь движение органов речи должно повториться внутри одного звукового комплекса, говорящий стремится избежать этого повторения.

Эта тенденция в разной степени затрагивает разные фонемы: некоторые артикуляции являются сравнительно трудными и замедленными, их близкое соседство мешает говорящим. Так, часто избегают повторения характерных для **l** и **r** положений языка и опущения нёбной занавески, существенных для артикуляции **n** и **m**.

Отмена движений совершается в определенном порядке. Так, лат. u̯enēnum дает ит. veleno «яд», при этом одно из двух **n**, а именно первое, утрачивает характерное опущение нёбной занавески и превращается благодаря этому в **l**. Так бывает всегда: из двух **n**, оказавшихся поблизости друг от друга, назализацию утрачивает первое (разумеется, если этому не препятствуют какие-либо особые обстоятельства). Характер диссимиляции определяется общими условиями, которые вполне поддаются учету: Граммон сумел определить их и дать точные формулы.

Наличие таких формул позволяет нередко установить, как происходило новообразование. Известно, что в языках, где решающую роль в слове играет ударение, гласные ударных слогов развиваются совсем не так, как гласные безударных слогов; безударные же, в свою очередь, имеют два типа изменений, в зависимости от их положения по отношению к ударению, т. е. как предударные и как заударные.

В некоторых языках безударные гласные имеют тенденцию утрачивать как часть своего количества, так и значительную долю своего специфического качества и редуцироваться до более или менее нейтрального звучания. Таково совр. нем. безударное -e, которое может основываться на древних гласных любого тембра. Подобные же изменения наблюдаются в современном русском языке, где безударные гласные становятся все менее четкими и все в большей степени утрачивают свой характерный тембр, тогда как ударные произносятся четко.

В других языках, напротив, при изменении безударных гласных важное значение имеет их качество, а именно, степень открытости; так, в современных северногреческих диалектах безударные **e** и **o** перешли в **i** и **u**, а безударные **i** и **u** полностью редуцировались и выпали.

Дело в том, что в немецком, английском и русском ударные слоги выделяются прежде всего силой: они гораздо сильнее безударных; в современном же греческом языке гласные ударных слогов отличаются главным образом своей долготой: они длительней безударных. Поэтому, если безударные гласные проявляют тенденцию к утрате своего тембра, то причиной этого является бóльшая сила ударяемых гласных;

если же безударные гласные проявляют тенденцию становиться закрытыми (e>i, o>u), то это происходит вследствие бóльшей длительности ударных. Безударные **i** и **u** по своей природе короче, чем **e** и **o**; они больше не могут сократиться, и им остается только исчезнуть.

Итак, явления, подобные имевшим место в северногреческом, заставляют нас предполагать наличие количественных различий. У нас нет никаких оснований приписывать армянскому языку ударение, равное по силе английскому, немецкому или современному русскому, так как в современном армянском языке ударение слабое. Обнаружив, что в древнеармянском языке безударные **i** и **u** исчезли, тогда как **a**, **e** и **o** сохранялись, мы должны предположить, что там, как и в северногреческом, ударные гласные были значительно более длительными, чем безударные. Точно так же нет основания думать, что в общероманском языке, иначе называемом вульгарной латынью, ударение отличалось силой, тем более что современный французский язык имеет весьма слабое ударение. Предположение, что в начальный период своей истории французский язык имел сильное ударение, подобное немецкому или русскому, совершенно не обосновано. Следовательно, не это может объяснить значительное сокращение гласных, наблюдаемое во французском языке (по сравнению с латынью): camera>chambre «комната» не потому, что слог ca- произносился с большей силой, чем -me- или -ra. Развитие шло скорее по северногреческому пути, и действительно, самый открытый гласный **a** пострадал меньше всего: nouu(m)>neuf «новый», а nou(am)>neuve «новая»; уже в самых ранних французских текстах -**u**- исчезло в nouu(m), тогда как -**a**- в noua(m) только ослабевало и давало затем -**e**, которое в слове neuve перестало произноситься сравнительно недавно.

Изучение общих условий звуковых изменений только началось. Однако уже сейчас мы располагаем значительным количеством достоверных фактов. Мы знаем, например, что согласный в сопровождении другого согласного бывает сильнее, т. е. устойчивее, чем интервокальный согласный. Интервокальное -**t**- (лат. dōtāre) исчезло (франц. douer «наделять»), но -**t**-, предшествуемое -**k**-, сохранилось: лат. lactūca; франц. laitue «салат». Лингвист вполне может руководствоваться такими констатациями.

Точные формулы найдены еще не для всех случаев. Однако всякий раз следует учитывать индивидуальные особенности отдельных фонем. Так, например, наличие предшествующего согласного далеко не

укрепляет **i̯,** как другие согласные, но, наоборот, **i̯** сливается с предшествующим согласным, утрачивая собственную индивидуальность и глубоко изменяя предшествующий звук. Можно написать целое исследование о различных сочетаниях **i̯** с другими согласными и многообразных результатах этих сочетаний (Шлейхер уже пытался, хотя и преждевременно, сделать это).

Встречаются и сложные случаи: интервокальные группы согласных, как, например, **-mn-**, могут изменяться по-разному. В итальянском -**n**- развивается как опорное, и поэтому somnu(m) «сон» дает sonno; во французском, напротив, **-mn-** представляло собой чисто взрывное сочетание, в котором преобладало -**m**-, откуда somme; наконец, в испанском образуется сложная форма, в которой мы не узнаем ни **m**, ни **n**: sueño «сон». Все попытки свести эти варианты к единой формуле будут безуспешны. Но из того, что эти формулы не могут охватить все развитие в целом от момента возникновения до различных более или менее отдаленных конечных моментов, еще не следует, что устанавливать формулы вообще невозможно. Формулы общей эволюционной фонетики применимы только к тем конкретным моментам, когда происходят отдельные частные изменения. Если somnu(m) дало в итальянском sonno, то это означает, что в момент ассимиляции **-mn-** представляло собой сочетание двух различных согласных, в котором -**n**- было опорным. Если somnu(m) в французском перешло в somme, то это означает, что к моменту изменения -mn- представляло собой очень слитное звукосочетание, в котором -**n**- утратило свою самостоятельность. Отсюда можно сделать тот вывод, что в подобных звукосочетаниях носовое -**n**- склонно утрачивать свойства опорного согласного, что объясняется особым характером носовых **m** и **n**.

Наконец, – и это самое существенное – формулы общей эволюционной фонетики означают возможность, но не необходимость. Можно определить, каким образом должен измениться согласный, оказавшись между гласными, но из этого еще не следует, что он изменится. Очутившись между гласными, -**k**- может измениться либо в гортанный спирант **x** (нем. **ch**), либо в звонкий взрывной **g; x** и **g** могут претерпеть в дальнейшем другие изменения, обусловленные их интервокальным положением. Так, например, романск. **-k-**, в конце концов, превратилось во франц. i в случаях, подобных auca>oie «гусь» (современное произношение wa); индоевропейское же интервокальное -**k**- повсюду удержалось в славянском, и то **-k-**, которое звучит в совр.

польск. piekę «я пеку», восходит еще к индоевропейскому (-**i**- во франц. cuis «пеку» представляет тот же элемент, но претерпевший множество последовательных изменений).

Морфологические формулы

В морфологии правила не так строги, как в фонетике. Морфология – та область, где сохраняются пережитки.

Любая грамматическая категория, которая объясняется складом ума людей определенного типа общества, сохраняется долгое время и после изменений, происшедших в складе ума. Люди, которые видят внутренние движущие силы событий и явлений природы, могут делить понятия на одушевленные и неодушевленные, систематически отличать в одушевленном мужское начало или уподобляемое ему от женского начала и уподобляемого ему. Отсюда ясно, почему название плодоносящего дерева – женского рода, а название плода – среднего (т. е. неодушевленного). Но в Риме в I в. н. э. так уже не мыслили, и потому противопоставление pirus «груша (дерево)» (женского рода) и pirum «груша (плод)» (среднего рода) было уже только пережитком. В современном французском языке странным было бы слышать la ciel «небо» (вместо нормального le ciel) или le terre «земля» (вместо la terre), хотя никто и не мог бы сказать, почему; с нашей точки зрения, это необъяснимо; таким образом существительные противопоставляются друг другу по грамматическому роду только в силу вековой традиции.

Есть и другая категория, которая имела важное значение и широкое употребление и которая начинает утрачивать свое значение и становится малоупотребительной. В системе латинского глагола сослагательное наклонение занимало значительное место, оно играло доминирующую роль в латинском синтаксисе. Но, начиная с общероманского периода, роль сослагательного наклонения непрестанно сокращалась. Теперь во французском языке сослагательное наклонение используется лишь как заместитель недостающих форм повелительного наклонения: наряду с viens «приди», venez «придите» употребляется qu'il vienne «пусть он придёт», qu'ils viennent «пусть они придут». Есть еще обороты, в которых употребление сослагательного наклонения обязательно: je veux qu'il vienne «я хочу, чтобы он пришел», il faut qu'il vienne «надо, чтобы он пришел». Но вообще в современном французском языке сослагательное наклонение уже потеряло свое значение и все реже употребляется в разговорном

языке. В литературном языке мы еще находим je doute qu'il vienne «я сомневаюсь, чтобы он пришел», но в повседневной речи предпочитают говорить: je doute s'il viendra «я сомневаюсь, придет ли он». Выражения же, подобные s'il fait cela et qu'il dise ce qu'il pense, il aura tort «если он сделает это и скажет, что он думает, он будет неправ», являются теперь архаизмами.

С этой оговоркой морфология так же, как и фонетика, развивается по общим формулам. Примером может служить одна из важнейших черт развития индоевропейских языков.

В общем индоевропейском имя существительное и глагол были в равной мере флективными. Не было формы имени, например, именительного падежа, от которой все остальные были бы производными; имя слагалось из совокупности падежных форм, ни одна из которых не доминировала над другими. Так, в латинском языке не было одного слова «волк», а лишь совокупность форм: lupus (им.), lupe (зват.), lupum (вин.), lupī (род.), lupō (отл.), причем ни одна из этих пяти форм не была исходной для других, так же как не было исходной формы для образования множественного числа lupī (им.), lupīs (дат.), lupōrum (род.), lupīs (отл.). Не было имени «человек», но существовала совокупность: homō (им.), hominem (вин.), hominis (род.), hominī (дат.), homine (отл.) и т. д. Точно так же не было подчиняющей другие формы «идти», но существовали равноправные формы: eō «иду», īs «идешь», it «идет», а также ībam «ходил», ībō «пойду», eam «пусть я пойду», īrem «пошел бы» и т. п.

Но в ходе развития индоевропейских языков имена повсюду, где раньше, где позже, имели тенденцию сокращать свою флексию: за исключением древних форм индо-иранских языков, ни один индоевропейский язык не представляет всех форм склонения полностью. С течением времени склонение во многих языках вовсе исчезло, например в романских, в английском, в персидском; в других языках форма именительного падежа заняла господствующее положение, как, например, в славянском, или же послужила исходной для образования других форм, как в армянском. Напротив, все эти языки сохранили глагольную флексию, хотя и не столь богатую, как в общеиндоевропейском, но все же разнообразную, сложную, обладающую многими формами. Сопоставление французского глагола, обладающего еще огромным количеством разнообразных форм, и неизменяемого французского имени весьма знаменательно.

Это не единственный случай. Общесемитский язык также располагал именной флексией – из трех падежей, различавшихся окончаниями; но только древнейший аккадский (вавилонский) язык и классический арабский дают представление об этом; новоаккадский и современный арабский утратили именную флексию; наоборот, семитский глагол сохранил повсюду, даже в столь изменившемся языке, как арамейский, богатое формами спряжение. И вообще, подобный контраст между отсутствием именной флексии и богатством глагольной флексии наблюдается нередко.

Это зависит от природы имени и глагола. Имя выражает понятие постоянного характера: предмет, лицо, качество; глагол выражает процесс, будь то действие в собственном смысле слова или же состояние: «ест, спит» и т. п. Именно потому, что имя выражает постоянное понятие, оно обладает единственной формой или, в крайнем случае, основной формой, от которой образуются прочие формы. Напротив, глагол, обозначающий процесс, обладает личными формами и разными, смотря по языку, оттенками, которых может быть немало. Тот факт, что формы имени и формы глагола развиваются в разных направлениях, вытекает, следовательно, из самой природы вещей.

Как в отношении фонетики, так и в отношении морфологии общие формулы развития обусловлены обстоятельствами, общими для всех людей или по крайней мере для отдельных типов цивилизации.

IX. СПЕЦИФИЧЕСКИЕ НОВООБРАЗОВАНИЯ

Условия развития языка, общие для всех людей или для отдельного типа цивилизации, обеспечивают сохранение его единства. Но есть также условия, присущие лишь определенным человеческим обществам, определенным эпохам, определенным территориям. Эти особые условия и бывают причиной того, что язык, единый в определенную эпоху, распадается со временем на различные наречия.

Система языка существенно не изменяется, пока не появляются тенденции нового характера. Преобразования, вызванные общим стремлением к изменению, обычно не приводят к появлению новых фонем. Так, когда в результате диссимиляции какая-нибудь фонема утрачивает один из своих элементов, язык не сохраняет особой фонемы, возникшей непосредственно в результате этого процесса. Например, в древнем veneno первое из двух **-n-** утратило опущение нёбной занавески, в результате чего не появилось, как можно было бы ожидать, очень слабого деназализованного взрывного; эта фонема, артикуляция которой была бы мало заметна, тотчас же была заменена существующей в языке фонемой близкого типа, и получилось veleno «яд, отрава»; **-n-**, утратившее носовой оттенок, существовало только в потенции. В результате изменения в итальянском языке появилось еще одно слово с **l**, но не прибавилось нового звука.

Факты такого рода наблюдаются часто. Сравнительно недавно французский язык лишился одной из часто встречавшихся фонем – мягкого **l**. Это было только незначительным упрощением артикуляции, так что никакого заметного изменения артикуляционной системы не произошло. В результате устранения мягкого **l** не создалось никакой новой фонемы: мягкое **l** упростилось в **j**, т. е. дало звук, часто встречавшийся и прежде в таких словах, как miel «мед», pied «нога», jeux «глаза», aïeux «предки» и т. п. После этого изменения **j** стало гораздо чаще употребляться во французском языке, но звуковая система от этого не изменилась.

Древние сочетания *su̯- и *tu̯- перешли в армянском в **kʻ** (так называемое «**k** придыхательное»). Это упразднило согласный **u̯**, но создавшееся таким путем **kʻ** не отличается от **k** иного происхождения,

уже существовавшего в армянском в таких словах, как kʿan «что» или lkʿanem «покидаю, оставляю» (lkʿ-an-em, 3 л., ед. ч., аорист).[9]

В морфологии употребление существующих категорий лишь расширяет простое действие аналогии, но не создает новых категорий. Если франц. dites «скажите», faites «сделайте» заменяются формами disez и faisez, то это не значит, что в языке возникли формы нового типа, ибо уже известны lisez «читайте», taisez «молчите» и т. д. Если в греческом наряду с ἔσταμεν стали образовывать ἕστηκα с суффиксом -**k**- по образцу ἔθηκα, ἔθεμεν то это было лишь упрощением в образовании перфекта. Распространение этого способа, первоначально употреблявшегося лишь в двух или трех глаголах, сильно расширилось, но ни нового способа, ни новой категории не было создано.

Опыт показывает, что новые явления возникают и в фонетике, и в морфологии. В каждом индоевропейском языке наблюдаются новообразования, которые изменяют язык, вводя в него не употреблявшиеся ранее фонемы, новые грамматические формы и даже новые категории. Все это – специфические новообразования, которые нельзя свести к какой-нибудь одной тенденции общего характера.

Фонетические изменения

В индоевропейском языке существовали глухие взрывные, имевшие сильную артикуляцию и не сопровождавшиеся придыханием, так что вибрации голосовых связок при гласных следовали тотчас же за взрывом. Это глухие **p**, **t**, **k**, которые встречаются в романских, балтийских, славянских, иранских языках. Были также и звонкие взрывные, артикулировавшиеся слабее и сопровождаемые вибрациями голосовых связок с самого момента имплозии; таковы **b**, **d**, **g** тех же языков. В армянском, в германском и даже в кельтском (в последнем не так решительно) эти типы были вытеснены другими: артикуляция **p**, **t**, **k** стала слабее, между взрывом и началом вибраций голосовых связок, характеризующих гласную, появилось придыхание; что касается **b**, **d**, **g** то работа голосовых связок стала запаздывать, и они приблизились к глухим (на француза такие **b**, **d**, **g** в произношении, например, немца производят впечатление неудавшихся **p**, **t**, **k**). Следовательно,

[9] В армянском языке представлено двоякое изменение праиндоевропейского *K: *K>Kʿ и *K>X [Winter W. Problems of Armenia Phonology // Language. – Vol. XXXI. – № 1-2, 1955. – P. 8; Джаукян Г.Б. Очерки по истории дописьменного периода армянского языка. – Ереван: Изд-во АН Армянской ССР, 1967. – С. 84, 92, 107, 307 и др.]. – *Редколлегия «Scientific studies – XXI».*

система артикуляции взрывных целиком изменилась. Новая система оказалась менее устойчивой, чем старая; в то время как языки, оставшиеся верными индоевропейскому типу, до сих пор сохраняют его старое состояние, особенно в начале слов или в опорной позиции (после согласного), в языках, изменивших древнее состояние, появились многочисленные индивидуальные новообразования, часто нарушающие параллелизм: например, армянский и кельтский утратили старое начальное **p**. Это глубокое изменение артикуляционного типа произошло, вероятно, внезапно, когда индоевропейский язык распространился на новые народности.

Но бывают другие частные изменения, которые часто происходят много времени спустя после изменения языка и совершаются постепенно, по видимому, в силу унаследованных тенденций. Так, в германских языках произношение гласного следующего слога подготавливается уже в момент произношения предыдущего гласного: это имеет большие последствия. Индоевропейские гласные были либо переднего, либо заднего ряда; различие рядов было точно определено. Напротив, германские языки имели тенденцию подготовлять произношение **i** или **j** еще в момент произнесения, например, **a** или **o**, в результате чего образовались смешанные гласные типа французских **eu**, **ü**[10]. Эти смешанные гласные значительно различались в отдельных германских языках и наречиях. Благодаря этому произошли чрезвычайно сложные явления, особенно в древнеанглийском и в скандинавских языках, которые завершились в основном незадолго до исторической эпохи или уже в историческую эпоху, хотя намечались давно. Это пример еще одного новообразования, в данном случае в германских языках, затронувшего всю систему гласных в целом и коренным образом преобразовавшего ее.

Новообразования, обусловленные одной и той же тенденцией, могут совершаться в довольно отдаленные друг от друга эпохи. Так, соответствующие гласным **i** и **u** согласные **i̯** и **u̯** исчезли в греческом языке. Но если **i̯** не было известно ни одному греческому диалекту задолго до исторической эпохи (а поэтому, когда был введен финикийский алфавит, знак **i̯** мог быть использован только для обозначения гласного **i**), то **u̯** (которое в греческом называется

[10] Здесь речь идёт о т.н. «умлауте» (Нем. Umlaut), состоящем в комбинаторном изменении гласного под влиянием гласного переднего ряда в последующем слоге или -**i̯**-. – *Ред. 1954.*

дигаммой) долго удерживалось еще и в историческую эпоху; памятники многих говоров сохраняют все прежние **u̯**; другие, удерживая начальное **u̯-**, уже утратили интервокальное. Некоторые особенности аттического диалекта свидетельствуют, что **u̯** существовало в нем еще перед началом исторической эпохи. Следовательно, исчезновение **u̯** произошло намного позднее исчезновения **i̯.** Тем не менее, оба явления обусловлены одной и той же основной тенденцией; к тому же греческий язык благодаря этому процессу значительно изменил свой внешний вид, что можно заметить, сравнивая его с индоевропейским.

Иногда единство тенденции заслоняется частными изменениями. Так, в романском древние **i̯** и **u̯** имели тенденцию приобретать в начальном положении более консонантный характер, чем они имели в латыни. Полугласный **i̯** перешел в dž, откуда франц. **j**; так, из iam возникло ит. gia «уже», франц. ja- (в jamais «никогда»). В большей степени стал согласным и **u̯**. Так как в латыни уже существовал губной глухой **f**, а соответствующего звонкого **v** не было, консонантная форма **u̯** заполнила эту пустую клетку фонетической системы. Будучи устойчивыми согласными, спиранты **f** и **v** больше не изменялись. Таким образом, исчез параллелизм в развитии согласных **i̯** и **u̯**. Латинский утратил интервокальное -**i̯**- еще задолго до исторической эпохи, тогда как согласный u̯ сохранился; позднее интервокальное -**u̯**- также стало спирантом, т. е. –**v**-.

Морфологические изменения

В морфологии также существуют специфические тенденции, в результате которых происходят и утраты, и новообразования.

Есть несколько индоевропейских языков, в которых исчез грамматический род. Несомненно, это различие уже много веков не имеет опоры в мышлении … людей. Но все же оно до сих пор сохраняется в романских, немецком, славянских и других языках, где при отсутствии семантического значения оно занимает значительное место среди грамматических явлений. Нет оснований думать, что в армянском, где сохранилось различие именных основ на -**o**- краткое и на -**ō**- долгое, было больше причин для его исчезновения, чем, например, в немецком. Но в армянском от грамматического рода не остается никакого следа. Здесь, безусловно, проявилась местная тенденция, так как в соседнем, западноиранском [языковом ареале. – *Ред.*], различие рода также утратилось. Не случайно родовые различия отсутствуют также в соседнем эламском и в смежных южнокавказских

языках. Влияние субстрата сказалось здесь в исчезновении определенной грамматической категории.

Несмотря на богатство своей именной флексии, балтийские языки утратили различие мужского и среднего рода еще тогда, когда формы, которые служили для выражения мужского и среднего рода, отчетливо различались. Конечно, **-as** и **ą** литовском, соответствующие лат. -**us** и -**um**, произносились четко. И все же различие мужского и среднего рода, еще существовавшее в древнепрусском в конце XIV в., исчезло в латыни и литовском языках. Тут мы видим особую тенденцию, которую можно объяснить скрещением народностей, говоривших на латышско-литовском, с народностями, говорившими по-фински.

Новообразования более характерны, чем утраты. В индоевропейском языке глагольные основы всегда выражали вид: *длительный* (настоящее время), *действие, взятое само по себе* (аорист), *законченное действие* (перфект), *завершенное действие* (определенный вид) и т. д. Но они никогда не выражали времени. Не было особой формы для выражения будущего времени. Настоящее и прошедшее различались лишь окончаниями, имевшими еще и другое назначение, а также приращением (аугментом), т. е. вспомогательной частицей, которая встречалась только в одной группе диалектов: в индо-иранском, армянском и греческом. Позднее кельтский и италийский широко развили выражение категории времени в глагольных основах, и эта категория стала доминирующим элементом в кельтском и италийском спряжении. Это чрезвычайно характерно, но это не дает основания считать кельтский и италийский «смешанными» языками, так как время выражается в них новыми способами, неодинаковыми не только в кельтском и италийском, но и в оскско-умбрском и в латинском и даже в оскском и в умбрском.

Всюду или почти всюду в диалектах индоевропейского языка падежных форм для обозначения конкретных отношений оказалось недостаточно: для указания местонахождения или направления к падежам добавляют предлоги, которые потом вытесняют падежные формы. Впрочем, литовский сохранил не только ярко выраженный местный падеж (локатив), но образовал еще иллатив, отличный от винительного. Правда, локатив и иллатив содержат послелоги, но, с точки зрения литовского языка, они оформлены как типичные и настоящие падежи. Здесь еще раз поражает совпадение с финским типом. Но, тем не менее, ни одна финская грамматическая форма не проникла ни в литовский, ни в латышский.

Чтобы понять развитие языков, важно уметь отличать частные тенденции от общих формул. Тогда и новообразования, и сохранение старого приобретают значение, которого они иначе бы не имели.

Разумеется, недостаточно обнаружить своеобразные изменения для того, чтобы определить «субстрат», на основе которого развивался весь вновь усвоенный язык, или даже для того, чтобы иметь право утверждать наличие иноязычного субстрата. Но такой подход дает право поставить вопрос и получить отправную точку для его разрешения.

Что бы ни понимали под «субстратом», всегда необходимо отличать изменения, определяемые общими закономерностями языка, от изменений, свойственных только отдельному языку. Когда рассматриваются длительные периоды исторического развития, почти всегда выявляются какие-нибудь характерные новообразования.

X. НЕОБХОДИМОСТЬ НОВЫХ УТОЧНЕНИЙ

Перечисленные выше выводы разнотипны. Некоторые из них относятся к историческим фактам, например: итальянский, испанский, португальский, французский, румынский являются различными формами, воспринятыми латинским языком. Другие выражают общие возможности: интервокальный согласный подвержен таким изменениям, которым не поддаются ни начальный согласный, ни согласный, имеющий опору в предшествующем. Но в обоих случаях способ доказательства одинаков. Мы говорим: соответствия между итальянским, испанским и пр. таковы, что они исключают случайность; различия в развитии интервокальных, начальных и опорных согласных таковы, что они исключают случайность. Следовательно, вся проблема метода сводится к определению случайности …

Нельзя опереться на теорию вероятности, так как соответствия неоднородны и неравноценны. Теория вероятности применяется с пользой только к фактам качественно тождественным и соизмеримым. Не так обстоит дело с языковыми фактами.

Именно потому, что качество, отдельные особенности языковых фактов должны расцениваться в каждом случае особо, от такта, от способности суждения и от здравого смысла языковедов зависит, будет ли из фактов извлечено то, что они могут дать. Не все языковеды одинаково воспринимают вещи. Те, кто правильно оценивают фонетические изменения, иногда плохо отдают себе отчет в том, как сами говорящие употребляют данное слово; способности и знания, позволяющие хорошо уяснить развитие грамматических форм, – это не те способности, благодаря которым угадываются прихотливые проявления «народной этимологии». Этим «личным коэффициентом» объясняются многие расхождения языковедов. … Но путем упражнения и изучения рядов прочно установленных фактов приобретается опыт, благодаря которому можно правильно судить о различных типах сравниваемых явлений. Вот примеры особо тонких сопоставлений, иллюстрирующих трудности доказательства.

Трудности доказательства

Установлено, что в кимрских, как и в гаэльских диалектах[11] интервокальные согласные развиваются иначе, чем начальные согласные. Общая тенденция проявляется в том, что в обеих группах кельтских языков начальные согласные слов, тесно связанных в предложении с предшествующими словами, развиваются как интервокальные. Но результат получается различный в каждой группе: в гаэльском интервокальные глухие взрывные становятся глухими спирантами: **t**>**ρ**, **к**>**χ**; в кимрском же эти взрывные озвончаются: **t**>**d**, а **k**>**g**. Удвоенные звонкие согласные, которые артикулируются с большей силой, чем простые, не изменяются. Различие в развитии глухих в гаэльском и в кимрском, по всей вероятности, зависит от различных особенностей этих языков. Так, в гаэльском некоторые звонкие по природе согласные имеют тенденцию к оглушению, чего нет в кимрском. В гаэльском начальное **u̯** перешло в **f** тогда как в кимрском оно дало **g^{v}**; в гаэльском начальное **i** перешло в **h**, а затем совершенно исчезло, а в кимрском **i̯** сохраняется как **j**. Языковед отмечает это совпадение. Тому, кто допускает, что форма фонетических изменений зависит прежде всего от звуковой системы языка, оно покажется знаменательным. Но, быть может, не каждый согласится с этим выводом.

Частные совпадения тем более доказательны, чем меньше они отвечают общим тенденциям. На основании некоторых совпадений устанавливается, что италийские и кельтские языки ведут свое начало от одного и того же диалекта индоевропейского языка.

---

[11] К кимрской группе относятся языки: валлийский (в Уэльсе). Бретонский и вымерший корнский (в Корнуэлсе). К гаэльской группе кельтских языков относятся – ирландский язык, шотландский язык и диалект о. Мэн.

Такая классификация островных кельтских языков, как и континентальных кельтских языков (кельтиберского, лепонтийского и галльского), основана на фонетическом признаке – на различных рефлексах древнего индоевропейского лабио-велярного ***K^{w}**: 1) *в британской (кимрской)* подгруппе островных кельтских языков индоевропейский лабио-велярный ***K^{w}** отражается как **P**; 2) в *гольдейской (гаэльской)* подгруппе островных кельтских языков индоевропейский лабио-велярный ***K^{w}** отражается как **k** [Льюис Г., Педерсен Х. Краткая сравнительная грамматика кельтских языков / Пер. с англ. А.А. Смирнова. – 2-е изд., испр. – М.: Изд-во «Едиториал УРСС», 2002. – С. 15, 35, 61; Pedersen H. Vergleichende Grammatic der keltischen Sprachen. – Bd. 1-2. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1909-1913; Семереньи О. Введения в сравнительное языкознание / Пер. с немец. Б.А. Абрамова; под редакцией и с предисловием Н.С. Чемоданова. – М.: Изд-во «Прогресс», 1980. – С. 76-77; Ярцева В.Н. Кельтские языки // Лингвистический энциклопедический словарь / Главн. редактор В.Н. Ярцева. – М.: Науч. изд-во «Большая Российская энциклопедия», 2002. – С. 218-219]. – *Ред. 1954; Редколлегия «Scientific studies – XXI».*

Одним из наиболее любопытных совпадений является то, что старая форма числительного «пять» – *penkᵘe (скр. páñca, paṅktíḥ, гр. πέντε) дала в итало-кельтском *kᵘenkᵘe, что засвидетельствовано древнеирл. cóic и лат. quīnque. Трудно определить, насколько доказательно это совпадение. Известно, однако, что это явление присуще не только данному числительному; тот же процесс наблюдается в италийском и в кельтском всегда, когда встречаются **p** и **kᵘ** в двух следующих друг за другом слогах. Это новообразование явно не вытекает из какой-либо особенной итало-кельтской тенденции. В ассимиляциях такого рода проявляется общее стремление к уподоблению двух следующих друг за другом слогов (ср. переход *sešuras в šẽšuras «свекор» в литовском). Нам нужно узнать, насколько сильна эта тенденция, что как раз остается неизвестным. Встречается немного случаев, когда можно наблюдать последовательность **p**... **kᵘ**... Достоверно, что в западной группе индоевропейских языков **kᵘ** и **p** очень близки, и **kᵘ** там перешло в **p**; в греческом – с определенными ограничениями, в оскско-умбрском и в кельтском – регулярно, а в германском – спорадически. Переход ***p**... **kᵘ** в ***kᵘ**… **kᵘ** в итало-кельтском является одним из проявлений этой близости. Но в греческом такой ассимиляции не произошло. Следовательно, здесь в италийском и кельтском имеется новообразование, противопоставляющее их греческому. В германском ассимиляция произошла в обратном порядке и вместо ***kᵘ**…**kᵘ** появилось ***p**... **p**..., представленное **f** ...**f** в одном случае, а именно в гот. fimf. Отсюда видно, что тенденция к ассимиляции естественна, но что она представляла две возможности развития. Для итало-кельтского характерным является, с одной стороны, направление, в котором произошла ассимиляция, а с другой– соответствие этого явления общей судьбе согласного **kᵘ**. Совпадение это, таким образом, можно считать доказательным, но в меньшей степени, чем это показалось нам на первый взгляд.

Достоверные доказательства

К счастью, компаративист нередко располагает средством найти относительно объективные доказательства.

Прежде всего компаративист-историк должен заняться установлением этимологии путем сравнения. Чтобы обосновать сопоставление, нужно доказать, что наблюдаемые соответствия не могут быть случайными. Сопоставление арм. erku «два» с гр. δύο, δυω, лат. duo и т. д., как мы уже видели раньше, является

хорошим примером того типа доказательств, какие можно применять. Сначала это сопоставление поражает, и не решаешься принять его. Но в действительности оно является вполне надежным, что можно легко доказать.

Прежде всего весь ряд армянских числительных от «одного» до «десяти» по происхождению индоевропейский, что совершенно очевидно для всех числительных, кроме erku. Заимствование числительного представляется a priori маловероятным для древнего индоевропейского языка, старый словарный фонд которого в общем сохранился так хорошо. Это предположение еще менее приемлемо, если учесть, что ни в одном из известных нам соседних (неиндоевропейских) языков не встречается подобной формы для «двух», так что непонятно, откуда erku могло бы попасть в армянский.

Во-вторых, числительные «три» и «четыре», которые в индоевропейском имели флексию множественного числа, в армянском языке имеют форму именительного падежа с конечным **-k‘-**, а прочие числительные, начиная с «пяти», не склоняются и не имеют конечного **-k‘-**: ср. erekʻ «три», č̣orkʻ «четыре», но hing «пять», veç «шесть» и т. д. Числительное «два» обладало в индоевропейском [ср.: праиндоевроп. *duu̯ō «два», *duu̯o «тс.», *duu̯oi «две». – *Редколлегия «Scientific studies – XXI*], флексией, которая, естественно, была флексией двойственного числа. В историческую эпоху в армянском уже не было двойственного числа, несомненно, давно исчезнувшего; итак, форму erku нельзя объяснить данными исторической эпохи. Поразительно, что, когда категория двойственного числа в армянском была утрачена, erku не приобрело оформления множественного числа. Этот пережиток индоевропейского двойственного числа в армянском поражает, поскольку то же наблюдается в лат. duo или др.-гр. δύο [«два», гомер. эпич. и поэт. δύω «тс.». – *Редколлегия «Scientific studies – XXI*] и пр.

Развитие *erk- из начального *du̯- кажется странным. Но можно показать, что оно встречается всюду, где имеется та же начальная группа звуков. Это устанавливается двумя другими сопоставлениями, столь же доброкачественными в смысловом отношении, как и сопоставление erku с лат. duo. В результате данное явление армянского языка становится понятным (подробнее см. об этом выше).

К тому же, если бы erku было древним двусложным словом с исконным **e**, конечное **u** не могло бы в нем удержаться, так как во всех двусложных словах, унаследованных армянским из индоевропейского,

гласный конечного слога исчезал. Гласный **u** в erku, столь естественно соответствующий древнему долгому ***-ō**, засвидетельствованному в др.-гр. δύο, ст.-слав. **дъва** и пр., сохранился только благодаря тому, что во время исчезновения гласных конечных слогов слово это еще не было двусложным.

Все же необычность фонетического развития может вызвать некоторые сомнения. Доказательством послужит сравнение параллельных видоизменений основы этого числительного в армянском и в других индоевропейских языках. Так как индоевропейское **ō** долгое представлено арм. **u**, форма erku восходит к *duu̯ō, сохранившемуся, например, в гомеровской форме δύω и в ст.-слав. **дъва**, а равно и в ведийск. d(u)vā́. Но существовала и другая форма *duu̯o с кратким конечным **o**, отсюда обычное в греческом δύο. В армянском же наряду с erku «два» имеется erko-tasan «двенадцать» (два и десять), где сохранился вариант с кратким **o**. Это еще не все. Первый компонент сложных слов имел в индоевропейском форму *du̯i-, а не *du̯o-, как это видно из скр. dvi- и гр. δι-, лат. bi-; и в армянском встречается форма erki- в слове erkeam «двухлетний». Приведенным тройным рядом параллельных видоизменений случайность исключается.

Таким образом, доказательство завершено.

Но не всегда удается найти столь полные и многочисленные соответствия. Следовательно, степень надежности этимологии разнится от случая к случаю. В иных случаях, подобных только что приведенному, доказательство безупречно И достигает такой четкости, какую редко можно встретить в исторической науке. В других случаях сопоставление только возможно, а иногда трудно доказать даже его вероятность. Между двумя указанными крайностями имеют место все степени вероятности. Одним из самых серьезных недостатков этимологических словарей является то, что они не обозначают степень достоверности сопоставлений. Если даже языковед не располагает коэффициентом для точного определения этих различий, он все же имеет в своем распоряжении средства, чтобы дать их почувствовать и как-то обозначить.

Потребность в новых фактах

Для дальнейших успехов исторического языкознания необходимо уточнить, систематизировать и расширить изыскания, ибо наши теории основаны на данных неполных, неясных, скорее подвернувшихся случайно, чем сознательно отобранных.

Необходимо как можно больше уточнять наблюдения: всякий раз, когда данные рассматриваются более тщательно, можно добиться новых результатов. Для изучения современных языков использованы далеко не все средства, которыми располагают. Для исследований в области фонетики нужны лаборатории и опытные языковеды, умеющие пользоваться аппаратурой. Кроме того, недостаточно наблюдать факты в статике, в их состоянии в определенный момент. В статье покойного Пуаро, недавно опубликованной в сборнике «Mélanges Andler»[12] показано, каким образом можно уловить изменение в самый момент его осуществления, и наблюдать, как оно происходит. Занимаясь древними языками, лингвист должен использовать самые точные филологические данные; напрасно воображают иногда, что он может довольствоваться какими-то приблизительными филологическими показаниями; напротив, ему необходимы вся точность и строгость, какие только достигаются при помощи самых тщательных филологических методов.

Нужно производить систематические исследования. До сих пор почти ничего не сделано, чтобы обосновать лингвистические теории регулярными исследованиями. Только некоторые психологи предприняли ряд опытов, но это начинание не было поддержано.

Было бы, например, важно тщательно изучить, в какой мере приобретенные языковые навыки передаются от поколения к поколению. Неизвестно, что легче ребенку: научиться языку его родителей или же какому-нибудь другому языку, в частности языку иного типа! Для выяснения этого нужно было бы провести обследование, которое не составит особой трудности.

Некоторые факты позволяют предполагать, что дети родителей, хорошо знающих несколько языков, или дети двуязычных родителей более способны к изучению чужих языков, чем дети, родители которых (и мать и отец) говорят на одном языке и при этом на одном и том же.

Тот факт, что одинаковые новообразования возникают в одно и то же время у детей, родившихся в одинаковых условиях, как будто бы говорит о наследственности приобретенных навыков.

Здесь намечается ряд наблюдений и даже экспериментальных исследований, которые могли бы по-новому осветить ход языкового развития.

Впрочем, опыт языковедов слишком ограничен. Если большие языки описываются часто со всей тщательностью, то в описаниях

[12] См.: «Mélanges offerts à Ch.Andler.». – Strassburg, 1924. – *Ред. 1954.*

местных говоров не хватает необходимой точности. Точные описания языков, кроме крупнейших, вообще редки, а между тем необходимо проследить, как функционируют самые различные по своему строю языки в самых разнообразных условиях.

Еще печальнее то, что мы не имеем, собственно, ни одного случая, когда определенное состояние языка было бы исследовано и описано точным, тщательным, исчерпывающим образом. В фонетических описаниях, грамматиках, словарях даются либо типичные случаи, отобранные более или менее произвольно, либо нормы. Но нет такой языковой области, о которой можно было бы сказать, каково на самом деле ее лингвистическое состояние. Языковеда же интересуют не нормы, а то, каким образом используется язык.

Ничто так не отличается от одного состояния языка, как его другое состояние. Одно дело – говор деревни, все обитатели которой находятся примерно на одном и том же социальном и культурном уровне, и другое дело – речь города, где живут люди различных сословий, различного воспитания, различной культуры. Одно дело – город, в котором все говорят на одном языке, и другое дело – такой город, как Константинополь, где население говорит на пяти-шести различных языках. Условия изменяются в соответствии с нравами: в некоторых городах Ближнего Востока мужчины знают в той или иной степени четыре или пять языков и говорят на них по мере надобности, тогда как женщины – затворницы в своем доме – владеют лишь одним языком. Разнообразие социальных условий бесконечно.

Воображают, что известно, что такое французский язык. На самом деле, никто по-настоящему не знает, как говорят все жители того или иного французского селения или провинциального города, а тем более Парижа. Желающему определить дальнейшие пути развития французского языка следовало бы установить, в какой мере в деревнях и в городах употребляются местные говоры, какую особенную форму принимает французский язык в каждой провинции, в каждом городе, а в том или ином городе – у людей каждой социальной группы, каждой профессии, каждого сословия.

Французский язык известен по грамматикам и словарям: но это – лишь сводка предписаний. Языковеду же важно знать, как люди, говорящие по-французски, используют правила. Однако об этом существуют лишь смутные представления, так как никаких

систематических обследований не проводилось, сделано было лишь несколько частных экскурсов.

А между тем общефранцузский язык становится языком всего населения Франции, тогда как еще в начале XIX в. он был языком лишь небольшой группы образованных людей; этот факт радикально изменил условия языкового развития и не может не вызвать значительных новообразований.

То, что справедливо в отношении французского языка, так же справедливо и в отношении всех крупных языков мира.

История констатирует, что общие языки получают распространение. Но как протекало это распространение в прошлом, трудно определить. Что же касается настоящего, когда возможны непосредственные наблюдения, мы, к сожалению, почти не обращаем внимания на происходящее. Еще в 1914 г. русский язык стал общим языком в Тбилиси, но нигде не указывалось, какими способами и при чьем посредничестве это произошло. Потребность иметь общий язык в городе, где бок о бок жили люди, говорящие на грузинском, армянском, турецком, русском и многих других языках, толкала к употреблению русского языка, который применялся в школе и в государственном управлении и имел престиж носителя цивилизации. Внедрению русского языка могли способствовать и некоторые особенности быта: не принято было брать в услужение армянских женщин, и зажиточные армянские семьи нанимали для воспитания детей главным образом русских женщин; в связи с этим русский язык становился родным для множества армянских детей в самых влиятельных домах. В северноафриканских колониях, управляемых Францией, сосуществуют берберский, исконный туземный язык, и арабский, язык завоевателей-мусульман. Арабский как язык религии и богатой литературы вытесняет, по крайней мере в Алжире, берберский, который является лишь совокупностью местных говоров. Зато мусульманское население, преданное своей религии и своим традициям, заимствует у европейской цивилизации только немногие элементы материального характера и не принимает французского языка, пользуясь им лишь по необходимости, для внешних сношений. Успехи цивилизации, внесенной европейским управлением, ведут к отказу от берберского и дальнейшему распространению арабского, так что французское управление, само того не желая, способствует расширению употребления арабского языка.

Следовало бы узнать, в случаях двуязычия, как один язык действует на другой и какие результаты от этого получаются.

Америка представляет интересные примеры, которые следовало бы детально изучить, но языковеды едва-едва их затронули.

В XVII и XVIII вв. Северная Америка заселялась преимущественно английскими переселенцами. Лишь в конце XVIII в. современные Соединенные Штаты перестали быть английской колонией (Канада же и теперь еще является доминионом Британской империи). В течение XIX и XX вв. происходила непрерывная эмиграция из Англии в Соединенные Штаты. Литературный английский язык остается одним и тем же по обе стороны Атлантического океана, имеет те же грамматические нормы, которые так же преподаются в школах; и даже у наиболее образованных американцев, особенно в восточных штатах, наблюдается проявление английского пуризма. С другой стороны, влияния языка туземцев не было, потому что они частью истреблены, частью загнаны в особые районы; белые не смешивались с исконным населением Северной Америки. И все же прошло лишь полтораста лет после провозглашения Декларации независимости, а английский язык, на котором говорят в Америке, стал уже значительно отличаться от языка, на котором говорят в Англии. Выдающийся литературный критик Менкен доходит даже до того, что говорит, – правда, несколько тенденциозно – о двух различных языках.

Это расхождение легко объяснить.

Прежде всего английский язык проявляет меньшую сопротивляемость изменениям, чем французский. Грамматика его не так окостенела, для английского характерны скорее идиоматические обороты, которые легче поддаются изменениям, чем собственно грамматические формы. К тому же пуризм в Англии проявляется слабее, чем во Франции, он менее организован и менее популярен.

Северная Америка стала мощной нацией, которая не чувствует никакой зависимости от своей прежней Родины и которой всякая зависимость, даже в отношении языка, была бы в тягость. Если некоторые группы интеллигенции, особенно в районах старой колонизации, на востоке страны, все еще связаны со старой английской культурой, то это касается только образованных людей, влияние которых в стране далеко не доминирует. Школа не зависит от центрального Правительства и не смогла бы играть такую унифицирующую роль, какую она играет, например, во Франции.

Кроме того, и это главное, Соединенные Штаты являются страной иммиграции. Туда съехались эмигранты со всех концов Европы: ирландцы, которые, если и говорили по-английски, то лишь как на недавно усвоенном языке, немцы, скандинавы, латыши и литовцы, поляки, русские, финны, румыны, евреи из восточной Европы, итальянцы, греки, армяне и даже сирийцы. Английский язык стал общим языком в Соединенных Штатах; но на этом общем языке говорят многие, имевшие другой родной язык, а также те уроженцы Соединенных Штатов, которые слышали иной язык от своих родителей. В большинстве районов эти новые эмигранты гораздо многочисленнее, чем потомки прежних колонистов. Итак, на английском языке в Соединенных Штатах говорит большинство людей, для которых традиция английского языка является недавней, причем многие из них еще двуязычны. По мере того, как растет значение центра и запада страны, где пропорция недавних эмигрантов больше, чем на востоке, и где британские традиции менее сильны, язык все более искажается.

В общем, сил, обеспечивающих языковую устойчивость, немного, а силы, способствующие изменению, велики. Вполне естественно, что уже теперь в Англии и в Соединенных Штатах английский язык развивается по-разному.

Было бы чрезвычайно поучительно проследить судьбу английского языка в различных странах.

***

Ставя перед собой задачу рассмотреть такую сложную область, как область языков Кавказа, Институт сравнительного изучения культур правильно оценивает актуальность насущнейших проблем языкознания. Собирание материалов такого рода даст точные и полные сведения о состоянии языка, что позволит пересмотреть и теории. Будем с надеждой ожидать результатов обследований, старательно производимых … и на других территориях. От этих обследований и от точности, с какой они будут производится, зависит будущее языкознания.

ОГЛАВЛЕНИЕ

Предисловие……212
Предисловие автора……214
I. Определение сравнительного метода……217
II. Общие языки……225

III. Доказательства……...232
IV. О развитии языков от эпохи первоначальной общности до исторической эпохи……247
V. Диалекты……...254
VI. Лингвистическая география……259
VII. Понятие смешанного языка……...267
VIII. Общие формулы изменений……275
IX. Специфические новообразования……283
X. Необходимость новых уточнений……..289

МЫСЛИ ОБ ИНДОЕВРОПЕЙСКОЙ ПРОБЛЕМЕ

Трубецкой Н.С. ("Вопросы языкознания". – № 1. – 1958. – С. 65–77).

Индоевропейцы – это люди, родной язык которых принадлежит к индоевропейской семье языков. Из этого с научной точки зрения единственно возможного определения вытекает, что понятие "индоевропейцы" является чисто лингвистическим, – в такой же мере, как понятия "синтаксис", "родительный падеж" или "ударение". Существуют индоевропейские языки и существуют народы, говорящие на этих языках. Единственным признаком, общим всем этим народам, является принадлежность их языков к индоевропейской семье языков.

В настоящее время существует много индоевропейских языков и народов. Оглядываясь назад, в историческое прошлое, мы замечаем, что так было и раньше, насколько наш взор проникает в глубь веков. Кроме предков современных индоевропейских языков, в древности существовал еще целый ряд других индоевропейских языков, которые вымерли, не оставив потомства. Предполагают, что в какие-то чрезвычайно отдаленные времена существовал один-единственный индоевропейский язык, так называемый индоевропейский праязык, из которого будто бы развились все исторически засвидетельствованные индоевропейские языки. Предположение это противоречит тому факту, что, насколько мы можем проникнуть в глубь веков, мы всегда находим в древности множество индоевропейских языков. Правда, предположение о едином индоевропейском языке нельзя признать совсем невозможным. Однако оно отнюдь не является безусловно необходимым, и без него прекрасно можно обойтись.

Понятие "языкового семейства" отнюдь не предполагает общего происхождения ряда языков от одного и того же праязыка. Под "языковым семейством" разумеется группа языков, которые, кроме ряда общих черт языкового строя, представляют собой также еще ряд общих "материальных совпадений", то есть группа языков, в которых значительная часть грамматических и словарных элементов представляет закономерные звуковые соответствия. Но для объяснения закономерности звуковых соответствий вовсе не надо прибегать к предположению общего происхождения языков данной группы, так как такая закономерность существует и при массовых заимствованиях одним неродственным языком у другого. Так,

например, в древнейших заимствованиях западнофинских языков из (восточно-) славянского славянские звонкие взрывные *б*, *д*, *г* между гласными закономерно передаются финскими глухими *п*, *т*, *к*, славянские глухие взрывные *п*, *т*, *к* – финскими долгими (двойными) глухими *пп*, *тт*, *кк*, славянское *ь* – финским *i*, славянское *ъ* – финским *u* (но в конце слова после славянских глухих согласных – финским *i*), славянское *о* – финским *а*, славянское *у* – финским *ä* и т.д. Совпадение в рудиментарных элементах словаря и морфологии тоже не является доказательством происхождения из общего праязыка, ибо в принципе все элементы языка подвержены заимствованию, а на низких ступенях развития рудиментарные элементы словаря особенно часто переходят из одного языка в другой. В свое время Пауль Кречмер (в своей "Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache") вполне основательно утверждал, что между понятиями родства и заимствования с лингвистической точки зрения существует только хронологическое различие. Слова, проникшие из одного индоевропейского языка в другой после известного языкового изменения, мы узнаем как заимствованные, потому что закономерность звуковых соответствий оказывается нарушенной. Например, славянское *тынъ* явно заимствовано из германского tunas (нем. zaun, англ. town), так как в "исконно–родственных" словах германскому **t** (нем. z, англ. t) должно соответствовать славянское *д* (ср., например, нем. zwei, англ. two – слав. *дъве*, *дъва*; нем. zu, англ. to – слав. *до*; нем. zwingen – слав. *двигати*; англ. tear, нем. zerren – слав. *дьрати*, *дыра*; нем. zergen – слав. *дергать* и т.д.). Здесь мы узнаем о том, что слово заимствовано, только потому, что заимствование произошло уже после изменения **d** в **t** на германской почве: если бы заимствование произошло до этого изменения, по–славянски получилось бы не *тынъ*, а *дынъ*, которые мы должны были бы считать "исконно–родственным" нем. *zaun* и англ. *town*. Весьма возможно, например, что германское слово, послужившее источником для славянского языка, само было заимствовано из кельтского (ср. галльск. dunum в названиях укрепленных городов, вроде Neviodunum, Mellodunum, Eburodunum, Uxellodunum и т.д.). Но поскольку это заимствование произошло еще до перехода **d** в **t** на германской почве, германское tunas (нем. zaun, англ. town) ничем не проявляет своего кельтского происхождения и должно рассматриваться как "исконно–родственное" с кельским dunum. Строго говоря, "индоевропейскому

праязыку"[1] приписываются все языковые (словарные и грамматические) элементы, которые встречаются в нескольких индоевропейских ветвях и не заключают в себе никаких указаний на направление, в котором они заимствовались одним языком у другого. Точно так же обстоит дело и в других языковых семействах.

Таким образом, нет, собственно, никакого основания, **заставляющего** предполагать единый индоевропейский праязык, из которого якобы развились все индоевропейские языки. С таким же основанием можно предполагать и обратную картину развития, то есть предполагать, что предки индоевропейских ветвей первоначально были непохожи друг на друга и только с течением времени благодаря постоянному контакту, взаимным влияниям и заимствованиям значительно сблизились друг с другом, однако без того, чтобы вполне совпасть друг с другом. История языков знает и дивергентное, и конвергентное развитие. Порою бывает даже трудно провести грань между этими двумя видами развития. Романские языки, несомненно, все восходят к одному латинскому (вульгарнолатинскому) языку. Но эпохе усвоения вульгарнолатинского языка иберами, галлами, лигурами, этрусками, венетами, даками и т.д., несомненно, предшествовал период приспособления языков всех этих племен к латинскому языку, период, когда все эти языки насыщались словарными заимствованиями из латинского и видоизменяли свою грамматику и синтаксис в направлении, сходном с латинским. И не подлежит сомнению, что и сам латинский язык именно в этот же период переживал сильнейшие изменения, вызванные процессом встречного приспособления к варварской речи. В результате, когда варварские языки в разных частях бывшей Римской Империи исчезли, уступив место латинскому, этот латинский язык в каждой провинции оказался несколько иным, так что полного языкового единства, собственно, так и не получилось. После же вытеснения варварских языков латинским провинциальные

[1] З огляду на сучасний стан порівняльно-історичних досліджень давніх індоєвропейських мов і спроби аргументованого зближення їх з деякими неіндоєвропейськими мовами (навіть, у межах ностратичної парадигми), редколегія журналу “Scientific Studies – XXI” у контексті обговорення індоєвропейської проблематики, позначеної у статті високоповажного М.С. Трубецького, вважає за доцільне звернути, зокрема, увагу на недостатню доказовість надто категоричного заперечення існування в минулому різних рівнів функціонування прото-індоєвропейських діалектів. – *Редколегія “Scientific Studies – XXI”.*

разновидности этого языка стали развиваться в разных направлениях и в конце концов породили современные романские языки, настолько отличающиеся друг от друга, что представители двух разных романских языков (а зачастую и двух говоров одного и того же романского языка) уже не понимают друг друга. В то же время в целом ряде частностей те же романские языки (особенно языки литературные) представляют и в дальнейшей своей истории тенденцию к взаимному сближению. Таким образом, здесь конвергенция и дивергенция с самого начала переплетаются друг с другом.

Романские языки являются одним из примеров развития семейства языков из "праязыка". Пример этот не вполне удачен потому, что "праязыком" в данном случае служил государственный язык с письменной традицией. Но рядом с настоящими романскими языками существуют и языки, так сказать "полуроманские", то есть языки, вставшие на путь постепенной замены своих оригинальных черт и элементов народнолатинскими, но не дошедшими в этом направлении до конца. Таков, например, язык албанский. Значительная часть его словаря состоит из романских элементов, и грамматический строй его сильно напоминает строй романский. Но в то же время язык этот не стал вполне романским и сохраняет еще очень большое число элементов, не объяснимых при помощи латинского. Так как латинский язык хорошо известен по памятникам и, кроме того, имеются живые романские языки, языковеды оказываются в состоянии в значительной мере распутать клубок романских и неромансних элементов албанского языка, хотя это и сопряжено с большими затруднениями. Но если бы в распоряжении ученых находилось только несколько "полуроманских" языков вроде албанского, то, применяя к этим языкам сравнительный метод, выработанный индоевропейским языковедением, пришлось бы восстанавливать их "праязык", причем неромансние элементы этих языков пришлось бы либо оставлять невыясненными, либо объяснять при помощи сложных и искусственных комбинаций, которые непременно отразились бы на восстановленном "праязыке". Картина еще осложнилась бы, если бы в распоряжении науки находилась не одна группа языков, вставших на путь конвергентного развития и остановившихся посреди этого пути, а потомки нескольких таких групп, связанных друг с другом частичной конвергенцией. Применяя метод классического сравнительного языковедения, пришлось бы

восстанавливать "праязык" всей этой совокупности языков, так как в них во всех имелись бы и общие черты строя, и общие словарные и грамматические элементы с закономерными звуковыми соответствиями. "Праязык", несомненно, восстановить удалось бы, но он, разумеется, не соответствовал бы никакой реальности.

Таким образом, языковое семейство может быть продуктом чисто дивергентного, или чисто конвергентного развития, или, наконец, продуктом сочетания обоих типов развития в разных пропорциях. Критериев, вполне объективно указывающих на то, какому именно типу развития обязана своим происхождением данная группа языков, по–видимому, нет или почти нет. Для семейств, состоящих из языков настолько близких, что почти все словарные и грамматические элементы каждого из этих языков находятся (с закономерными звуковыми изменениями) во всех или в большинстве других языков того же семейства, – для таких семейств чисто дивергентное развитие, конечно, более вероятно, чем чисто конвергентное. Быть может, некоторые указания можно почерпнуть и из внутреннего членения данного языкового семейства. Существуют языковые семейства с **сетевидным** (или **цепевидным**) членением. Таковы, например, славянские языки. Здесь почти каждый язык является как бы связующим звеном между двумя другими, и связь между соседними языками осуществляется переходными говорами, причем нити связи тянутся и поверх границ, между группами. Так, южнославянская группа не только представляет собой непрерывную цепь переходов от словенского языка (через кайкавщину) к сербохорватскому, а от него (через ряд переходных говоров) к болгарскому, но можно прямо сказать, что из всех южнославянских языков ближе всего к западнославянским стоит словенский (и, в частности, его хорутанские говоры), а ближе всего к восточнославянским – болгарский (и, в частности, его восточное наречие) и т.д. Однако при сопоставлении славянских языков с прочими индоевропейскими это цепевидное членение прекращается. Не подлежит сомнению, что из всех других индоевропейских языков ближе всего к славянским стоят языки балтийские (литовский, латышский и вымерший древнепрусский). Но нельзя сказать, какой именно балтийский язык ближе всего к славянским и какой именно славянский ближе всего к балтийским. Вместо цепевидного членения здесь имеется иной тип членения, который можно было бы назвать **кирпичевидным**. И, возможно, что эти разные типы членения групп

"родственных" языков связаны с разными типами возникновения этих групп, то есть, что цепевидное членение развивается при преобладании дивергенции, а кирпичевидное – при преобладании конвергенции.

Как бы то ни было, индоевропейское языковое семейство не представляет особо тесной связи между отдельными своими ветвями. Каждая из ветвей индоевропейского семейства обладает значительным числом словарных и грамматических элементов, не имеющих точных соответствий в других индоевропейских языках, – в этом отношении индоевропейское семейство сильно отличается от таких языковых семейств, как тюркское, семитское или семейство языков банту. При таких условиях предположение, что индоевропейское семейство получилось благодаря конвергентному развитию первоначально неродственных друг другу языков (предков позднейших "ветвей" индоевропейского семейства), отнюдь не менее правдоподобно, чем обратное предположение, будто все индоевропейские языки развились из единого индоевропейского праязыка путем чисто дивергентной эволюции.

Во всяком случае, названное предположение должно непременно приниматься во внимание при обсуждении так называемой "индоевропейской проблемы", и всякое высказывание об этой проблеме должно быть построено так, чтобы сохранить свою силу при допущении как того, так и другого вышеупомянутого предположения. Между тем до сих пор при обсуждении "индоевропейской проблемы" учитывается только предположение чисто дивергентного развития из единого индоевропейского праязыка. Благодаря этому одностороннему подходу все обсуждение проблемы попало на совершенно ложный путь. Подлинное, чисто лингвистическое существо индоевропейской проблемы было позабыто. Многие индоевропеисты совершенно необоснованно привлекли к участию в обсуждении "индоевропейской проблемы" доисторическую археологию, антропологию и этнологию. Стали рассуждать о местожительстве, культуре и расе индоевропейского "пранарода", между тем как этот пранарод, может быть, никогда и не существовал. Для современных немецких (да и не только немецких!) языковедов "индоевропейская проблема" получает приблизительно следующую формулировку: "какой тип доисторической керамики должен быть приписан индоевропейскому пранароду?" Но этот вопрос (точно так же, как и ряд подобных ему вопросов) с научной точки

зрения разрешен быть не может и поэтому является праздным. Вся дискуссия вертится в заколдованном кругу, так как само существование индоевропейского пранарода доказано быть не может, точно так же, как не может быть доказана и связь определенных типов материальной культуры с определенным типом языка. Таким образом, создается мнимое понятие, романтический призрак "пранарода", и в погоне за этим призраком забывается та основная научная истина, за которую следовало бы держаться, – именно, что понятие "индоевропейцы" является исключительно лингвистическим.

Единственная научно допустимая постановка вопроса гласит: **как и где образовался индоевропейский строй языка?** И ответить не этот вопрос можно и должно, прибегая исключительно к лингвистическим понятиям и фактам.

Чтобы ответить на вопрос о месте и способе возникновения индоевропейского строя, нужно, конечно, прежде всего выяснить, каковы особенности самого этого строя.

По каким признакам лингвисты определяют, что данный язык является индоевропейским? Разумеется, для этого необходимо наличие в данном языке некоторого количества "материальных совпадений", то есть корней, основообразовательных суффиксов и окончаний, совпадающих как по своей функции (по значению), так и по своей звуковой стороне (разумеется, при учете закономерных звуковых соответствий) с такими же элементами других индоевропейских языков. Однако невозможно сказать, как велико должно быть число таких совпадений, чтобы данный язык мог быть признан индоевропейским. Невозможно также сказать, какие именно словарные или грамматические элементы непременно должны быть налицо в каждом индоевропейском языке. Трудно найти слово, которое в соответственно закономерно измененном звуковом виде встречалось бы во всех без исключения индоевропейских языках. Как раз наиболее распространенные слова представляют в отдельных языках такие нарушения звуковых законов, что их прототип может быть восстановлен лишь при помощи некоторого насилия над фактами. Слова же, не представляющие в отдельных языках никаких звуковых неправильностей, обычно засвидетельствованы не во всех, а лишь в немногих индоевропейских языках. Что касается до грамматических окончаний, то они лишь очень редко находят себе вполне точное соответствие за пределами данной индоевропейской ветви. Очень часто обычные звуковые законы к окончаниям

оказываются неприменимы, и приходится искусственно изобретать ad hoc особые "законы конца слова" (Auslautgesetze), поле действия которых иногда ограничено одним–единственным примером (например, ходячие объяснения славянского дат. п. ед. ч. *рабу*, твор. п. мн. ч. *рабами*, род. п. ед. ч. *жены*). Ко всему этому надо прибавить еще и то, что как раз некоторые из наиболее распространенных в индоевропейских языках словарных и грамматических элементов вовсе не являются специфически индоевропейскими и распространены и в других, неиндоевропейских языковых семействах, например, элементы отрицания с согласными **n** и **m**, местоименные корни ***m*** "мой, меня", ***t*** или ***s*** "твой, тебя", *to* "тот", *kwo* "кто?" и т.д. Принимая во внимание все эти обстоятельства, придется признать, что при решении вопроса о принадлежности данного языка к индоевропейскому языковому семейству "материальным совпадениям" не следует приписывать слишком значительной роли. Разумеется, "материальные совпадения" должны быть налицо, и их полное отсутствие является доказательством того, что данный язык к индоевропейскому семейству не принадлежит. Но число этих совпадений довольно безразлично, и среди них нет ни одного, наличие которого было бы обязательно для того, чтобы засвидетельствовать индоевропейский характер данного языка.

Для доказательства принадлежности данного языка к индоевропейскому семейству, кроме неопределенного числа "материальных совпадений", необходимо наличие следующих шести структурных признаков, свойственных всем известным нам индоевропейским языкам (живым и вымершим):

Во-первых, два фонологических признака скорее отрицательного характера:

1. **Отсутствие гармонии гласных**. Состав гласных непервого слога слова в индоевропейских языках никогда не определяется составом гласных первого слога (в отличие от языков алтайских и многих угро-финских). В тех случаях, где термин "гармония гласных" применяется к отдельным индоевропейским языкам или диалектам (например, в подляшских и западноукраинских говорах, в резьянском диалекте словенского языка), на самом деле имеет место просто приспособление неударяемых гласных к ударяемым по степени открытости (например, в резьянском говоре словенского языка *koleno* сохраняется, но *korito* переходит в *kuritu*, в подляш.-укр. *с собою* сохраняется, но дат. п. *собі* переходит в *субі* и т.д.) – результаты этого

процесса совершенно не похожи на то явление, которое принято называть гармонией гласных в алтайских и угро-финских языках.

2. **Число согласных, допускаемых в начале слова, не беднее числа согласных, допускаемых внутри слова**. В этом отношении индоевропейские языки сильно отличаются от большинства угро-финских и алтайских языков. В тех случаях, когда в индоевропейских языках в начале слова допускаются не те же согласные, что внутри слова, набор согласных начала слова оказывается богаче набора внутрисловного: так, например, говоры шотландского языка различают в начале слова придыхательные и непридыхательные согласные, в некоторых новоиндийских языках в начале слова различаются согласные придыхательные, непридыхательные и смычно–гортанные, внутри же слова этого различия не существует (таковы, например, восточные говоры бенгальского языка). Ни в одном угро-финском или алтайском языке такое явление не могло бы иметь места (но в северокавказских языках оно вполне допустимо; ср. например, чеченский язык, в котором различие между глухими простыми и смычно–гортанными существует только в начале слова).

Следующие три особенности относятся к области "морфонологии".

3. **Слово не обязано начинаться с корня**. Индоевропейских языков без префиксов не существует. Даже в наиболее древних индоевропейских языках имеются настоящие префиксы, то есть такие морфемы, которые встречаются только в сложении с последующим корнем, а как самостоятельные слова никогда не употребляются (например, n- "без-", su- "добро-, благо-", dus- "худо-", аугмент e- и т.д.). В позднейших же индоевропейских языках число таких префиксов имеет наклонность увеличиваться.

4. **Образование форм осуществляется не только при помощи аффиксов, но и при помощи чередования гласных внутри основы**. К старому чередованию гласных (*Ablaut'*), о причинах возникновения коего можно высказывать лишь более или менее правдоподобные догадки, в каждом индоевропейском языке присоединяются и новые виды чередования гласных, условия возникновения которых определяются без особого труда. Однако, хотя новые чередования гласных и вызваны действием специальных звуковых законов, законы эти уже утратили силу, и с точки зрения данной эпохи новое чередование гласных является уже не механически обусловленным, а столь же "свободным" и

"грамматическим", как старый *Ablaut*. Так, с точки зрения современного русского языка нет принципиальной разницы между чередованием ***е*** – ***о*** в случаях *мелет – молотый*, *петь – пой* и *течь – ток*, между тем как это чередование в первом случае вызвано специально русскими звуковыми законами, во втором – общеславянскими изменениями, а в третьем восходит к еще более древнему, дославянскому ("общеиндоевропейскому") чередованию гласных. Таким образом, во всех индоевропейских языках старые и новые случаи и виды чередования гласных сочетаются друг с другом и создают подчас сложнейшие ряды. Так, например, немецкий корень со значением "ломать, обламывать" выступает в немецком литературном языке с восемью разными огласовками, то есть со всеми простыми (не дифтонговыми) гласными немецкого языка: *Bruch* "перелом", *gebrochen* "сломан", *brach* "сломал", *bräche* – конъюнктив прош. вр., *brechen* "ломать", *brich*! "ломай!", *brüchig* "ломкий", *ab-bröckeln* "отбить, отломить".

5. **Наряду с чередованиями гласных известную роль при образовании грамматических форм играет и внешне не обусловленное чередование согласных**. Степень использования этого средства в отдельных индоевропейских языках очень различна. Но так или иначе оно применяется во всех них, и нет ни одного индоевропейского языка, которому грамматическое чередование согласных было бы совсем чуждо. С исторической точки зрения все эти виды чередования обязаны своим происхождением разным комбинаторным звуковым изменениям, условия которых большею частью легко поддаются определению. Но с точки зрения синхронической (то есть с точки зрения данного состояния языка) чередование согласных уже внешне не обусловлено и является таким же большей частью вспомогательным средством формообразования, как и чередование гласных. Особенность эта типологически очень важна, в чем нетрудно убедиться, сравнив индоевропейские языки с некоторыми другими; так, семитским языкам грамматическое чередование согласных совершенно чуждо; чуждо оно и языкам севернокавказским (за исключением арчинского и кюринского, ныне лезгинского); в алтайских же языках существует только внешне обусловленное, комбинаторное чередование согласных на морфологических "швах".

Наконец, последний пункт относится к области морфологии.

6. **Подлежащее непереходного глагола трактуется совершенно так же, как подлежащее глагола переходного**. В тех индоевропейских языках, в которых различие между подлежащим и прямым дополнением переходного глагола выражается падежными окончаниями, подлежащее непереходного глагола принимает то же окончание, что и подлежащее переходного (например, лат. *filius patrem amat – filius venit*); а в тех индоевропейских языках, в которых различие между подлежащим и прямым дополнением переходным глаголов выражается расположением слов в предложении, подлежащее непереходного глагола расположено по отношению к своему сказуемому совершенно так же, как подлежащее переходного глагола (например: франц. *le fils aime le pere – le fils venit*).

Каждый из перечисленных выше шести структурных признаков встречается порознь и в неиндоевропейских языках, но все шесть вместе – только в индоевропейских. Язык, не обладающий всеми шестью названными признаками, не может считаться индоеврвопейским, даже если словарь его заключает в себе много элементов, совпадающих с индоевропейским. И, наоборот, язык, заимствовавший большую часть своих словарных и формативных элементов из неиндоевропейских языков, но представляющий перечисленные выше шесть признаков (наряду с хотя бы небольшим числом слов и аффиксом, общих другим индоевропейским языкам), должен быть признан индоевропейским. Из этого следует, что язык может **сделаться** индоевропейским или, наоборот, перестать быть индоевропейским.

Момент, когда все перечисленные шесть структурных признаков впервые сочетались друг с другом в одном языке, словарь и грамматика которого заключала в себе ряд элементов, нашедших с течением времени соответствия в исторически засвидетельствованных индоевропейских языках, – этот момент следует признать временем возникновения индоевропейского строя языка. Никакие данные доисторической археологии, разумеется, не могут дать указание на то, когда именно это произошло, ибо техника керамики или форма оружия не стоят ни в какой связи с перечисленными выше шестью структурными признаками. Таким образом, время возникновения индоевропейского строя никогда не удастся выяснить. Следует только заметить, что процесс сочетания наших шести структурных признаков с некоторым числом "праиндоевропейских" корней и аффиксов мог протекать

приблизительно одновременно в нескольких языках сразу. В таком случае индоевропейских языков с самого начала было несколько, причем первоначально они составляли "языковой союз", из которого с течением времени развилось языковое семейство. Ретроспективно лингвисты вынуждены рассматривать эти члены древнейшей индоевропейской группы языков как "диалекты индоевропейского праязыка", но выводить их непременно из одного общего источника нет никаких оснований.

Для определения того географического пространства, в котором мог произойти этот процесс возникновения индоевропейского строя, надо принять во внимание следующее соображение. Предложенная в свое время Иоганном Шмидтом так называемая "теория волн" применима не только к диалектам одного языка и к группам родственных языков, но и к соседящим друг с другом неродственным языкам. Соседние языки, даже не будучи родственны друг с другом, как бы "заражают друг друга" и в результате получают ряд общих особенностей в звуковой и грамматической структуре. Количество таких общих черт зависит от продолжительности географического соприкосновения данных языков. Все это применимо и к языковым семействам. В большинстве случаев языковое семейство представляет определенные особенности, из которых одни объединяют его с одним соседним семейством, а другие – с другим, тоже соседним. Таким образом, отдельные семейства образуют целые цепи. Так, угро-финские языки и тесно с ними связанные языки самодийские представляют целый ряд структурных особенностей, общих с языками "алтайскими" (т.е. тюркскими, монгольскими и маньчжуро-тунгусскими). Алтайские языки в свою очередь некоторыми структурными особенностями напоминают языки корейский и японский, а этот последний, наряду с чертами, сближающими его с алтайскими языками, обладает и другими чертами, сближающими его с языками малайско-полинезийскими. С другой стороны, алтайские языки имеют общие черты и с так называемыми "палеоазиатскими" языками ("одульским" – юкагирским, "нивхским" – гиляцким и камчатской группой, состоящей из "ительменского" – камчадальского, "нымыланского" – корякского и "лууораветланского" – чукотского), а эти языки (в особенности их камчатская группа) по структуре явно напоминают язык эскимосский и через него соединяются с некоторыми другими североамериканскими языками. Точно таким же образом в Африке языковое семейство "банту" через посредство

"бантоидных" языков связывается с языками суданскими и нилотскими; суданские языки представляют известные черты сходства с некоторыми одиноко стоящими западноафриканскими языками вроде *волоф* и *фула*, которые, с другой стороны, известными особенностями напоминают языки берберские; нилотские языки, по–видимому, представляют известное сходство с кушитскими. Наконец, языки берберские, кушитские, египетский (коптский) и семитские представляют столько общих черт в своей структуре, что их часто принято объединять под именем "хамито-семитские".

Учитывая эту общую склонность к "цепному" географическому расположению языковых семейств, а также и то обстоятельство, что, как было уже указано выше, все структурные черты индоевропейского языкового строя порознь встречаются и в неиндоевропейских языках, можно с некоторой степенью вероятия определить приблизительное географическое место возникновения индоевропейского языкового строя. "Соседями" древнейшего языка (или языков) индоевропейского строя, могли быть только две большие группы языков (точнее, языковых семейств), из которых одну условно можно назвать "урало-алтайской", а другую – "средиземноморской". Урало-алтайская группа (включающая в себя семейства угро-финское, самодийское, тюркское, монгольское и маньчжуро-тунгусское) объединяется с индоевропейским наличием номинативно-аккузативной (именительно-винительной) конструкции ("пункт 6"), а сверх того, наиболее западный член этой группы, семейство угро-финское представляет свободное грамматическое чередование согласных ("пункт 5"). Средиземноморская группа языковых семейств (представленная ныне языками северокавказскими, южнокавказскими, семитскими, баскским, может быть, также и берберскими языками, а в древности еще и вымершими языками Малой Азии) совпадает с индоевропейским строем в "пунктах" 1, 2, 3 и 4–м, но отличается от него неизменностью согласных и эргативной конструкцией (чуждой, впрочем, семитским языкам) [1]. Индоевропейский языковой строй является связующим звеном между строем урало-алтайским и средиземноморским, и потому возникновение индоевропейского строя естественнее всего локализовать где–то между областью урало-алтайских языковых семейств, с одной стороны, и средиземноморских семейств – с другой. В то же время следует заметить, что дравидские языки в Индии представляют с урало-алтайскими языками целый ряд общих черт языковой структуры, причем эти черты индоевропейским языкам

чужды. Это делает невозможным локализацию возникновения индоевропейского строя в областях, расположенных между урало-алтайскими и дравидскими языками, то есть в Иране или в северной Индии. Еще менее вероятны более восточные локализации, при которых индоевропейский строй должен был бы играть роль промежуточного звена между урало-алтайским и китайским или между урало-алтайским и тибето-бирманским языковым строем. Таким образом, место возникновения индоевропейского строя определяется и положительно, и отрицательно: это есть область, лежащая между областями урало-алтайской и средиземноморской групп языковых семейств и не вклинивающаяся между урало-алтайскими и дравидскими языками.

Разумеется, эти географические указания довольно неопределенны, тем более что мы совершенно не знаем, как далеко на север распространялась в отдаленном прошлом "средиземноморская" группа языковых семейств, представители которой в настоящее время удержались еще у Бискайского залива и на Северном Кавказе. Но более точно определить место возникновения индоевропейского строя **научными средствами** невозможно. Во всяком случае, следует отказаться от предрассудка, будто "индоевропейский праязык" (или первый язык индоевропейской структуры) господствовал в узко ограниченном пространстве. *При том неединообразном характере, который приходится приписывать "индоевропейскому праязыку", даже при младограмматических методах реконструкции, признание единого центра или очага распространения индоевропейского языкового семейства очень* **маловероятно***. Совместное же действие нескольких очагов распространения* **вполне мыслимо** и на очень обширном географическом пространстве – скажем, от Северного моря до Каспийского моря.

Возникновение индоевропейского языкового строя, всей совокупности "материальных" и "формальных" признаков индоевропейских языков было плодом длительного исторического развития. Индоевропейский строй подвержен эволюции, как и все, что относится к языку. В принципе каждая индоевропейская ветвь развивается самостоятельно, но есть некоторые тенденции развития, общие всем индоевропейским ветвям или, по крайней мере, их большинству. Сравнение этих тенденций с фактами соседних,

неиндоевропейских языков вскрывает некоторые любопытные обстоятельства.

Для наиболее древних периодов развития индоевропейских языков приходится принимать не менее трех способов артикуляции взрывных согласных. В современных же индоевропейских языках число способов артикуляции взрывных обычно сводится к двум; только в таких языках, как армянский, курдский, осетинский и некоторые новоиндийские, то есть в языках, окруженных неиндоевропейской языковой средой, удержались еще трех– и четырехчленные системы взрывных. Обращаясь к соседним языкам, замечаем, что системы с тремя способами артикуляции взрывных имеются во всех северокавказских и южнокавказских языках, а также в баскском и (если считать так называемые "эмфатические" согласные особым способом артикуляции) в семитских языках; языки же угро-финские и алтайские представляют только два типа взрывных, точно так же, как огромное большинство современных индоевропейских. Любопытно при этом, что в древнейшей индоевропейской звуковой системе класс губных взрывных отличался от других классов тем, что один из его трех членов (именно ***b**) встречался крайне редко. Совершенно ту же картину представляют современные северокавказские языки, в которых один из трех губных взрывных (именно так называемое "смычно–гортанное" **p**) встречается чрезвычайно редко (а во многих языках, например, в аварском, в лакском и т.д., и вовсе не встречается); точно так же и в семитских языках класс лабиальных взрывных не знает эмфатического взрывного, и в доисторическом семитском "праязыке" этот звук, если вообще существовал, должен был встречаться особенно редко. Между тем в современных индоевропейских языках класс губных взрывных в отношении употребительности отдельных звуков вполне сравнялся с другими классами взрывных, и в этом отношении современные индоевропейские языки сближаются с угро-финскими, самодийскими и алтайскими.

Для "индоевропейского праязыка", вообще для наидревнейшей стадии развития индоевропейских языков приходится принимать два ряда согласных типа ***к, г*** [2]. В исторических же индоевропейских языках находим только один ряд таких согласных, и в тех немногих языках, в которых имеется второй ряд (например, осетинск. ***q, g'***) этот второй ряд явно вторичного происхождения. Из соседних языковых семейств два ряда *к*, *г* представляют, прежде всего, все северо- и

южнокавказские языки, а, может быть, и семитские (если считать эмфатические глубокомягконебные согласные вторым рядом). Напротив, в языках угро-финских и алтайских существует только один ряд ***к*, *г*,** иногда с двумя оттенками произношения, обусловленными автоматической гармонией гласных. И если в самодийских языках наряду с нормальными ***к, г*** встречаются как особые фонемы заднемягконебные ***q, g'*,** то явление это (как и многие другие особенности самодийских языков), по всей видимости, следует приписать влиянию вымерших языков палеоазиатского типа.

По весьма вероятному предположению (за последнее время особенно убедительно доказанному польским лингвистом Е. Куриловичем) индоевропейские языки на древнейшей стадии своего развития обладали несколькими (по Е. Куриловичу – четырьмя) гортанными согласными, но позднее эти согласные были утрачены, и там, где современные индоевропейские языки представляют гортанные согласные (например, нем. ***h*,** укр. ***г*** и т.д.), эти звуки развились из других, негортанных, уже на памяти языка [3]. Из соседних языковых семейств языки северокавказские и хамито-семитские отличаются обилием гортанных согласных. Наоборот, в языках урало-алтайской группы гортанных согласных нет вовсе, и если в некоторых из этих языков встречается звук **h**, то он оказывается довольно поздним продуктом развития какого-нибудь другого звука (например, в венгерском **h** из более древнего **x**, в бурятском и в сечероэвенкийском ***h*** из ***s*** и т.д.) [4]. В этом отношении урало-алтайские языки напоминают исторически засвидетельствованные индоевропейские.

В древних индоевропейских языках некоторые глагольные формы образуются не только при помощи особых окончаний и определенных изменений гласных корня, но и при помощи частичного удвоения корня, именно первой его согласной: такие формы известны в древнеиндийском, древнеиранском, древнегреческом, латинском (*posco – poposci*, *tango – tetegi*, *tundo – tutundi* и т.д.), умбрском, оскском, готском. Но в языках, засвидетельствованных на более поздней ступени развития, таких форм уже нет, и современным индоевропейским языкам удвоение части корня при образовании глагольных форм совершенно чуждо. Из соседних языковых семейств языки северокавказские и семитские применяют удвоение согласной корня при образовании некоторых глагольных форм (ср., например, аварск. *тезе* 'сорвать' – *тетезе* 'срывать'; лакск. *цун* 'болеть' – *цуцар*

'болит'; *шшаран* 'кипеть' – *шшарашшар* 'кипит'; арчинск. *хурас* 'смеяться' – *хураху* 'смеялся' и т.д.). Наоборот, языковым семействам урало-алтайской группы удвоение согласной глагольного корня как средство образования глагольных форм совершенно чуждо.

Индоевропейские языки на сравнительно древней стадии своего развития различали грамматические роды существительных (как предполагают теперь, сначала – род одушевленный, или активный, и неодушевленный, или пассивный, позднее же – мужской, женский и средний). Но по мере своего развития индоевропейские языки обнаруживают склонность утрачивать это различение или сводить его к минимуму. Так, армянский и новоиранские языки совсем утратили различение грамматических родов, английский и голландский почти совсем утратили это различение, а в романских языках (точно так же, как в латышском и литовском) сохранилось только различие между мужским и женским родом. Из соседних языковых семейств сильнее всего настаивают на родовых различиях существительных языки северокавказские (чеченский язык, например, различает шесть грамматических родов) и, в более слабой степени, языки хамито-семитские. Наоборот, языковым семействам урало-алтайской группы различение грамматических родов существительных совершенно чуждо.

Наконец, если прав Кр.К. Уленбек и некоторые другие лингвисты, противопоставление именительного падежа винительному, свойственное всем исторически засвидетельствованным индоевропейским языкам (совпадающим в этом отношении с языками урало–алтайскими), развилось сравнительно поздно, и в наиболее древний период своего развития индоевропейские языки применяли эргативную конструкцию, подобно современным северокавказским языкам (а также языку баскскому и некоторым вымершим языкам Малой Азии).

Все перечисленные выше факты как будто указывают на то, что в своем историческом развитии индоевропейские языки все более и более отдаляются от языкового типа, представленного современными восточнокавказскими языками, и приближаются к типу, представленному языками угро-финскими и алтайскими. Обстоятельство это может быть, конечно, истолковано разными способами. Можно видеть в нем отражение особых "исторических" (точнее, доисторических) событий в жизни индоевропейского "пранарода" и пытаться восстановить эти события. При известной

доле воображения и при ловком обращении со скудными и допускающими самые разнообразные толкования данными доисторической археологии можно нарисовать довольно яркую картину "истории индоевропейского пранарода" и его отношения к другим "прарасам" и "пранародам". Картина эта, может быть, будет занимательна, но... научно неубедительна. Потому мы склонны принять иное толкование вышеприведенных фактов. Мы видим в переходе от восточнокавказского языкового типа к урало-алтайскому некий естественный процесс. Представленный современными северокавказскими (особенно восточнокавказскими) языками языковой строй с гипертрофией флексии [5], несомненно, гораздо менее прозрачен, экономен и удобен, чем строй, представленный урало-алтайскими языками и покоящийся на принципе так называемой агглютинации. Если лингвисты до сих пор считали языки агглютинирующие более примитивными, чем флектирующие, то поступали они так, очевидно, только в силу эгоцентрических предрассудков, являясь сами представителями разных индоевропейских, а следовательно, флектирующих языков. Отрешившись от этих предрассудков, следует признать, что чисто агглютинирующие языки алтайского типа с небольшим инвентарем экономно использованных фонем, с неизменяемыми корнями, отчетливо выделяющимися, благодаря своему обязательному положению в начале слова, и с отчетливо присоединяемыми друг к другу всегда вполне однозначными суффиксами и окончаниями, представляют из себя технически гораздо более совершенное орудие, чем флектирующие языки хотя бы восточнокавказского типа с неуловимыми корнями, постоянно меняющими свою огласовку и теряющимися среди префиксов и суффиксов, из которых одни наделены определенным звуковым обликом при совершенно неопределенном и неуловимом смысловом содержании, другие же при определенном смысловом содержании или формальной функции представляют несколько разнородных, не сводимых друг к другу звуковых видов.

Правда, в большинстве индоевропейских языков принцип флективности выступает уже не в таком гипертрофированном виде, как в языках кавказских, но до технического совершенства агглютинирующих алтайских языков еще далеко. О том, что, вопреки утверждениям индоевропейских лингвистов, агглютинирующий строй по сравнению не только с гипетрофированно-флектиирующим, но и с

умеренно–флектирующим представляется некоторым идеалом, – об этом свидетельствуют опыты создания искусственных языков. Шарль Балли совершенно верно заметил, что эсперанто, который состоит исключительно из индоевропейских лексем, тем не менее является языком чисто агглютинативным. Таким образом, когда индоевропейцы хотят "исправить природу" и создать более совершенный искусственный язык, они невольно упраздняют флективность и прибегают к агглютинации. Между тем обратное явление было бы немыслимо: нельзя представить себе финна, эстонца, венгра, турка или японца, который, желая создать более совершенный искусственный язык, стал бы упразднять принцип агглютинации и вводить принцип флексии.

Итак, индоевропейские языки возникли в процессе преодоления гипертрофии флексии, стремясь к рациональной агглютинации как к идеалу. В этом процессе они, однако, не дошли до конца, не успели создать в "доисторический период" устойчивый тип языкового строя, подобного, например, строю алтайскому. Потому они и продолжают эволюционировать все в том же направлении, не порывая, однако, с некоторыми элементами своей "переходной" структуры. Это и делает их столь изменчивыми, особенно по сравнению с языками алтайскими.

Примечания

1. Под эргативной конструкцией мы понимаем такой грамматический строй, при котором подлежащее переходного глагола имеет не ту же форму, что подлежащее непереходного глагола, например: аварск. *вац векерула* 'мальчик бегает', *воцас тил босула* 'мальчик берет палку'.

2. Чем отличались друг от друга эти два ряда ***к***, ***г***, об этом существуют разные предположения. Одни ученые предполагают противопоставление чистых ***к***, ***г*** лабиализованным (т.е. произносимым с таким же положением губ, как и при гласной ***у***), другие – противопоставление твердых ***к***, ***г*** мягким ***кь***, ***гь***.

3. Только в недавно открытом хеттском языке **h**, по–видимому, восходит непосредственно к одной из праиндоевропейских гортанных согласных.

4. В говоре касимовских татар имеется гортанный взрывной (coup de glotte), развившийся из общетюркского **k**; любопытно, что ту же эволюцию проделало и общеславянское **k** в рожанском

(розентальском) говоре словенского языка (в Каринтии) и общегерманское **k** в некоторых голландских говорах.

5. Под флексией (флективностью, флектированием) мы разумеем морфологически значимое изменение звукового вида морфем (корней и аффиксов).

ПРОГРАМА
VIII МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ» *(Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, Університет менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Академія муніципального управління Міністерства освіти і науки України, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, Український гуманітарний інститут, Національний TEMPUS-Офіс в Україні, Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик «Освіта», Київ, 25-26 вересня 2014 р.)*

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Астахова Катерина Вікторівна (доктор історичних наук, професор, ректор Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»). *Система менеджменту якості освіти: кафедральний рівень.*

Бельницкая Елена Александровна (научный сотрудник лаборатории математического и естественнонаучного образования Научно-методического учреждения «Национальный институт образования» Министерства образования Республики Беларусь). *Использование электронных образовательных ресурсов для обучения и профориентации учащихся как направление подготовки педагогов.*

Внукова Наталія Миколаївна (доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління фінансовими послугами Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця. *Національна рамка кваліфікацій у контексті нового Закону «Про вищу освіту».*

Дем'яненко Наталія Миколаївна (доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології вищої школи ІМАД Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, головний науковий співробітник відділу теорії і методології гуманітарної

освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Реалізація ідеї дослідницького університету у світовому освітньому просторі.*

Дьякон Денис Романович (ректор Института менеджмента информационных систем, Рига, Республика Латвия). *Инновационные подходы к управлению современным университетом.*

Кічук Ярослав Валерійович (доктор педагогічних наук, професор, декан факультету економіки і інформатики Ізмаїльського державного гуманітарного університету). *Роль факультету як підрозділу ВНЗ у інтегруванні проектної діяльності студентів.*

Кондрашихін Андрій Борисович (доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри державних та місцевих фінансів Академії муніципального управління Міністерства освіти і науки України). *Проблеми підготовки завідувачів кафедр у сучасному європейському просторі.*

Коноваленко Ольга Степанівна (головний редактор Всеукраїнського громадсько-політичного тижневика «Освіта» заступник голови Всеукраїнського педагогічного товариства імені Григорія Ващенка, лауреат премії «Золоте перо» Спілки журналістів України). *Роль українського медіапростору в імплементації Закону «Про вищу освіту».*

Корніяка Ольга Миколаївна (доктор психологічних наук, головний науковий співробітник лабораторії вікової психофізіології Інституту психології ім. Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України). *Психологічні особливості професійного самоздійснення викладача вищої школи.*

Луговий Володимир Іларіонович (доктор педагогічних наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України, перший віце-президент Національної академії педагогічних наук України), ***Слюсаренко Олена Миколаївна*** (кандидат наук з державного управління, старший науковий співробітник, учений секретар Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України), ***Таланова Жаннета Василівна*** (доктор педагогічних наук, доцент, завідувач відділу політики та врядування у вищій освіті Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Постдокторська освіта в провідних університетах США як засіб формування вищих дослідницьких компетентностей персоналу.*

Олексюк Ольга Миколаївна (доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики музичної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, головний науковий співробітник відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Дослідницька діяльність кафедри у вищому мистецькому навчальному закладі: європейський досвід.*

Онкович Ганна Володимирівна (доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Професійно-орієнтована медіа-освіта у вищій школі Україна.*

Степко Михайло Филимонович (кандидат фізико-математичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, директор Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Можливі варіанти і завдання реформування вищої освіти у контексті сучасних реалій.*

Терещенко Лариса Олександрівна (кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики Українського гуманітарного інституту). *Інтеграція освіти і наукового процесу у вищій школі.*

Фоменко Микола Миколайович (кандидат педагогічних наук, доцент, заступник начальника Департаменту вищої освіті Міністерства освіти і науки України). *Шляхи вдосконалення управління системою вищої освіти в Україні.*

Шульгіна Людмила Михайлівна (доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу економіки і управління вищої освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Еволюція економічних відносин у системі «університет — викладач».*

СЕКЦІЙНІ ЗАСІДАННЯ

НАУКОВІ НАПРЯМИ:

1. **Світовий досвід управління процесом кадрового забезпечення вищої школи.**
2. **Розвиток персоналу вищого навчального закладу.**
3. **Інтеграція освіти і наукових досліджень у вищій школі.**
4. **Підготовка викладача вищого навчального закладу.**

5. **Управління інноваційним розвитком вищих навчальних закладів у контексті євроінтеграції.**
6. **Державне регулювання процесу кадрового забезпечення вищих навчальних закладів.**

НАУКОВІ ДОПОВІДІ

Авдєєва Ірина Миколаївна (кандидат психологічних наук, доцент, проректор з науково-дослідної роботи Севастопольського міського гуманітарного університету). *Педагогічна фисилітація як ресурс і засіб сучасної професійної підготовки вчителя.*

Адоніна Лариса Валеріївна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської мови та іноземної літератури, Севастопольський міський гуманітарний університет). *Про деякі можливості інтеграції системи освіти Криму та Севастополя в умовах глобалізації освітнього простору.*

Акініна Наталія Леонідівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології вищої школи ІМДА, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова). *Сучасні тенденції інтеркультурної освіти.*

Алькема Віктор Григорович (доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управлінських технологій, Університет економіки та права «КРОК»). *Моніторинг якості освіти як засіб удосконалення якості навчального процесу.*

Алейнікова Олена Володимирівна (доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри управління проектами та загальнофахових дисциплін Університету менеджменту освіти національної академії педагогічних наук України). *Управління проектними командами педагогів як фактор інноваційного розвитку вищого навчального закладу.*

Андреєва Тамара Титівна (кандидат філософських наук, доцент кафедри педагогіки і методики дошкільної освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Використання народних звичаїв і традицій в етновиховному просторі сучасних ВНЗ.*

Андрієвський Борис Макеєвич (доктор педагогічних наук, професор, завідувач лабораторії педагогічних досліджень інноваційних технологій, завідувач кафедри початкової освіти Херсонського державного університету). *Прогностичні умови з удосконалення управління вищої освіти.*

Астахова Валентина Іларіонівна (доктор історичних наук, професор, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»). *Наукова школа ВНЗ як середовище гартування науково-педагогічних кадрів.*

Анненкова Ірина Петрівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки факультету романо-германської філології Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова). *Оцінювання якості професійної діяльності науково-педагогічних працівників: зарубіжний і вітчизняний досвід.*

Ануфрієва Оксана Леонідівна (кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач аспірантури і докторантури Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Організація підготовки науково-педагогічних кадрів в умовах реалізації Закону «Про вищу освіту»*.

Бабак Світлана Віталіївна (доцент кафедри психології Академії муніципального управління). *Формування позитивної мотивації у студентів ВНЗ.*

Багрій Тетяна Володимирівна (кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова). *Виховання студентської молоді на засадах християнства.*

Базелюк Василь Григорович (кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри університетської та професійної освіти і права Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Управління інноваційною діяльністю у вищому навчальному закладі: технологічний підхід*

Баранівський Василь Миколайович (доктор філософських наук, професор, заслужений працівник освіти України, академік Академії наук вищої освіти України, головний науковий співробітник Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Ідеологічний аспект у підготовці військових кадрів у вищих навчальних закладах України.*

Барський Юрій Миколайович (доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної статистики та економіки праці Луцького національного технічного університету). *Забезпечення конкурентоспроможності персоналу на сучасному ринку праці.*

Білобровко Тетяна Іванівна (кандидат філософських наук, доцент, завідувач відділення післядипломної освіти, заступник завідувача кафедри управління та моніторингу якості освіти

Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди»), ***Кожуховська Людмила Павлівна*** (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри управління та моніторингу якості освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Професіографічний моніторинг якості підготовки магістрів-управлінців.*

Беззубко Лариса Володимирівна (доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту організацій Донбаської національної академії будівництва і архітектури). *Социальная ответственность кафедры перед обществом.*

Безсонов Вадим Сергійович (викладач кафедри романо-германської філології та порівняльно-історичного й типологічного мовознавства Українського гуманітарного Інституту). С*тановлення феномену соціально-особистісного виховання в історії української педагогіки.*

Бережний Юрій Миколайович (здобувач Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Професійно-педагогічна підготовка майбутніх викладачів вищих навчальних закладів МВС України.*

Берест Тетяна Миколаївна (кандидат філософських наук, доцент кафедри українознавства Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»). *Застосування кафедрою інноваційних форм навчання як крок до поліпшення якості освіти.*

Бєлканія Нуну Володимирівна (старший викладач Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету). *Роль соціальної відповідальності у забезпеченні якості вищої освіти.*

Бойко Алла Микитівна (доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, завідувач кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка). *Теоретичні основи безперервної підготовки майбутніх управлінців.*

Бойченко Тетяна Євгеніївна (кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Університет менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Інноваційні технології післядипломної підготовки керівних кадрів для забезпечення реалізації державної освітньої політики.*

Борисенко Лариса Леонідівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана). *Психолого-дидактичні умови формування науково-дослідницької компетентності студентів економічних спеціальностей.*

Борисова Евгения Васильевна (доктор педагогических наук, профессор, Санкт-Петербургский государственный университет). *Проектная деятельность в изучении курса высшей математики.*

Борко Тетяна Миколаївна (кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри документознавства та інформаційних систем відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»). *Науково-педагогічна діяльність кафедр документознавства та інформаційних систем в Україні у формуванні майбутніх фахівців.*

Бульвінська Оксана Іванівна (кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу соціальних проблем вищої освіти і виховання студентської молоді Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Система цінностей студентської молоді України: досвід Євромайдану.*

Буянова Галина Володимирівна (методист вищої категорії сектору соціально-педагогічної роботи зі стендами Інституту інноваційних технологій і змісту освіти). *Практика формування громадянської культури студентів у процесі навчально-виховної діяльності ВНЗ.*

Ванда Наталія Василівна (молодший науковий співробітник лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології ім. Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України). *Психологічні механізми гармонізації Образу Я підлітків методами тілесно орієнтованої психотерапії.*

Варецька Олена Володимирівна (кандидат педагогічних наук, доцент, докторант відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Питання розвитку соціальної компетентності вчителя початкової школи у працях західних науковців (від середини XIX до середини XX століття).*

Виноградова Анна Сергіївна (аспірат кафедри філософії і освіти дорослих Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Діагностика сформованості*

професійного іміджу працівників методичних служб закладів післядипломної педагогічної освіти.

Виноградова Вікторія Євгенівна (кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології Академії муніципального управління). *Роль випускової кафедри у підвищенні якості вищої освіти в Україні*

Вовк Олена Іванівна (доктор педагогічних наук, професор кафедри англійської філології Навчально-наукового інституту іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького). *Опрацювання навчального матеріалу в комунікативно-когнітивному підході.*

Вовк Мирослава Петрівна (кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу педагогічної естетики і етики Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України). *Професійний досвід викладачів фольклористики в умовах науково-освітньої професіоналізації (1902-1950).*

Войтюк Ірина Віталіївна (кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу змісту філософії та прогнозування вищої освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Елементи духовно-релігієзнавчих понять у сучасній університетській освіті в Україні.*

Волчелюк Юлія Іванівна (старший викладач кафедри соціальної роботи Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», аспірант Інституту проблем виховання НАПН України). *Взаємини студентів з інвалідністю та їх здорового оточення як індикатор соціальної адаптації.*

Ворона Вікторія Олексіївна (аспірант відділу педагогіки і психології вищої освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Застосування педагогічних методів і технологій навчання у формуванні компетентності майбутніх маркетологів.*

Воронкова Богдана Анатоліївна (науковий співробітник відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Наукова періодика в інноваційному освітньому середовищі університету.*

Гавліцька Антоніна Валеріївна (кандидат психологічних наук, доцента кафедри психології Ізмаїльського державного гуманітарного

університету). *Деякі психологічні аспекти стимулювання потреби магістрантів у професійному самовихованні.*

Гагаріна Ірина Станіславівна (викладач кафедри управління та моніторингу якості освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Роль управлінського документування у процесі кадрового забезпечення вищих навчальних закладів.*

Гейлик Анастасія Вадимівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри математики Київської державної академії водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного), ***Вяла Юлія Едуардівна*** (старший викладач кафедри математики Київської державної академії водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного). *Зміст та структура професійно-математичної компетентності майбутнього фахівця транспортної галузі.*

Георгінова Лариса Вікторівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін, проректор Українського гуманітарного інституту. *Організаційна культура вищого навчального закладу та її роль у стратегії управління персоналом.*

Герасимчук Василь Гнатович (доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут»), ***Андрос Світлана Вікторівна*** (кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри банківської справи Університету банківської справи Національного банку України). *Рейтингування і мотивація праці професорсько-викладацького складу випускової кафедри.*

Гнатюк Валентина Петрівна (старший викладач кафедри української, англійської і латинської мов ім. М.О. Драй-Хмари Національного університету біоресурсів і природокористування України). *Сучасні технології навчання української мови як іноземної в аграрному університеті.*

Гойман Віра Іванівна (викладач Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Заліщицький державний аграрний коледж їм. Є. Храпливого»). *Формування комунікативної професійної компетенції студентів-аграрників на заняттях з української мови.*

Гондюл Ірина Леонідівна (аспірант Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, директор середньої

загальноосвітньої школи I-III ступенів № 158 м. Києва). *Управління персоналом ВНЗ на основі збалансованої системи показників.*

Гончарова Наталія Олександрівна (методист вищої категорії відділу педагогічної освіти та підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України). *Фактори впливу на диференційований підхід у навчанні.*

Горай Ольга Віцентіївна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри природничих та соціально-гуманітарних дисциплін, проректор з гуманітарної освіти, виховання та міжнародного співробітництва, Житомирського інституту медсестринства). *Управління навчальними закладами в Україні та Польщі.*

Горецька Ольга Петрівна (асистент кафедри філології та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника). *Використання результатів дослідження літературної спадщини жінок-педагогів Західної України у процесі фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів.*

Гордійчук Світлана Вікторівна (кандидат біологічних наук, доцент кафедри природничих та соціально-гуманітарних дисциплін, проректор з навчальної роботи Житомирського інституту медсестринства). *Основні принципи управління якістю професійної діяльності викладачів вищих медичних навчальних закладів.*

Горун Юлія Миколаївна (аспірантка відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Медіакритика як вектор розвитку сучасної медіаосвіти.*

Горяна Лариса Григорівна (кандидат педагогічних наук, доцент Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Підготовка педагогічних працівників в системі інститутів післядипломної педагогічної освіти до впровадження здоров'язбереження технологій.*

Грабовська Тамара Олександрівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української, англійської і латинської мов ім. М.О. Драй-Хмари Національного університету біоресурсів і природокористування України). *Особливості перекладу англійською мовою наукових текстів з ветеринарної медицини.*

Грищенко Юлія Валеріївна (кандидат педагогічних наук, молодший науковий співробітник відділу педагогічної естетики і етики Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії

педагогічних наук України). *Розвиток професійного досвіду викладачів мистецьких дисциплін: історичний аспект.*

Гузій Наталія Василівна (доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної творчості Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова). *Проблема професіоналізму викладача вищої школи у контексті акмеологічних ідей.*

Гуменнікова Тамара Рудольфівна (доктор педагогічних наук, професор, директор Придунайської філії ПрАТ Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»). *Педагогічні умови виховання самоповаги у майбутніх менеджерів освіти на засадах особистісно-орієнтованого підходу.*

Гурінчук Світлана Василівна (кандидат історичних наук, доцент кафедри іноземних мов Державного економіко-технологічного університету транспорту). *Комунікаційні технології у викладанні навчальної дисциплін «ІМПС» у вищому технічному навчальному закладі.*

Данілова Галина Степанівна (кандидат педагогічних наук, доцент, член-кореспондент Міжнародної академії акмеологічних наук). *Акмеологічні стратегії розвитку соціуму України в умовах глобалізації.*

Дебич Марія Андріївна (кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Гуманітарна культура студентів: виклики сьогодення й майбутнього.*

Дем'яненко Алла Володимирівна (аспірант Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова). *Україна-Іран: специфіка психології сімейного виховання підлітків.*

Дем'яненко Світлана Дмитрівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і методики дошкільної освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Психолінгвістична підготовка фахівців до метамовного розвитку дітей у дошкільному навчальному закладі.*

Демчук Наталія Іванівна (кандидат економічних наук, професор кафедри фінансів Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету). *Проблеми міжнародної діяльності вищих навчальних закладів України.*

Дівінська Наталя Олександрівна (кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Оптимізація процесу професійної*

підготовки майбутнього викладача засобами інтерактивних педагогічних технологій.

Дибкова Людмила Миколаївна (кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри інформатики Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана). *Методика викладання професійно-орієнтованих навчальних дисциплін як необхідний компонент навчально-методичного комплексу.*

Дорина Елена Борисовна (доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой государственного управления и национальной зкономики Белорусского государственного зкономического університету). *Формы международного сотрудничгства на межкафедральном уровне.*

Дмитрюк Світлана Валеріївна (аспірант кафедри педагогіки Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Професійна підготовка графічних дизайнерів у вищих навчальних закладах Великої Британії.*

Драч Ірина Іванівна (доктор педагогічних наук, доцент Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Концептуальні засади розвитку професійної компетентності викладачів вищої школи в умовах євроінтеграції.*

Дубініна Оксана Миколаївна (кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерної математики і математичного моделювання Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»). *Математичне мислення як детермінуючий компонент математичної культури майбутніх фахівців з програмної інженерії.*

Дьякон Антонина Анатольевна (координатор международных программ ИСМА, Рига). *Организация практики студентов в условиях евроинтеграции.*

Євдокимова Лариса Володимирівна (викладач кафедри романо-германської філології та порівняльно-історичного й типологічного мовознавства Українського гуманітарного інституту). *Християнські засади як важлива складова сучасної педагогіки.*

Єрмоленко Андрій Борисович (кандидат політичних наук, доцент кафедри філософії і освіти дорослих Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Світоглядні засади та перспективи розвитку національної освіти України.*

Ісаєнко Олександр Васильович (здобувач Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Права інтелектуальної власності та їх захист в системі вищої освіти.*

Жилавская Ирина Владимировна (кандидат филологических наук, заведующая кафедрой журналистики и медиаобразования Московского государственного гуманитарного университета им. М.А. Шолохова). *Диссертационный кластер магистров медиаобразования как социальный проект.*

Журавська Лариса Миколаївна (доктор педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології), ***Остапенко Ельвіра Олексіївна*** (старший викладач кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»). *Психолого-дидактичні умови формування готовності майбутніх економістів до професійного саморозвитку.*

Жуковська Світлана Анатоліївна (аспірант Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Інформаційно-навчальне середовище як відкрита педагогічна система професійного розвитку викладачів ВНЗ І-ІІ рівнів акредитації.*

Забродська Людмила Михайлівна (кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач відділу науково-організаційної роботи Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Особливості впровадження навчальної програми «Впровадження і оцінювання освітньої політики на місцевому рівні» в закладах післядипломної педагогічної освіти.*

Зеленська Олена Пшенівна (доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри іноземних мов Львівського державного університету державних справ). *Значення комунікації в професійній діяльності керівника.*

Зінчук Наталія Анатоліївна (кандидат педагогічних наук, доцент Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Забезпечення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів у контексті інноваційного розвитку вищої освіти*.

Золокотська Ліана Олександрівна (аспірант Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Інноваційні підходи до проблеми розвитку персоналу вищої школи.*

Іванова Ольга Анатоліївна (кандидат економічних наук, доцент, проректор з НДР Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»). *Интеграция высшего образования, науки и бизнеса как способ повышения качества обучения.*

Іванова Тамара Вікторівна (доктор наук з державного управління, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Академії муніципального управління МОН України). *Критерії оцінки педагогічної майстерності викладача вишу під час проведення конкурсних процедур.*

Ігнатенко Олена Валеріївна (аспірант Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Підготовка викладачів ВНЗ І-ІІ Рівнів акредитації до інноваційних форм оцінювання.*

Ілляшенко Сергій Миколайович (доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу та управління інноваційною діяльністю Сумського державного університету). *Організаційно-функціональна взаємодія персоналу випускової кафедри: досвід СумДУ.*

Ісаєнко Олександр Васильович (здобувач Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Права інтелектуальної власності та їх захист в системі вищої освіти*

Ївженко Юрій Васильович (начальник відділу експертизи та організації видання навчально-методичної літератури Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України), ***Тарасова Олена Владиславівна*** (кандидат філологічних наук, доцент Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»). *Дослідження соціальної активності студентської молоді.*

Кадырова Людмила Ивановна (доктор педагогічних наук, професор Санкт-Петербурзького державного університету). *Формирование нравственных качеств младших школьников как предмет педагогического влияния учителя начальных классов.*

Каленюк Ірина Сергіївна (доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи Національної академії наук України). *Сучасні університети як суб'єкти інтелектуального лідерства.*

Каліцева Олена Вікторівна (аспірантка відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Розвиток комунікативних умінь*

майбутніх юристів на матеріалах професійно-орієнтованих телепередач.

Калмикова Лариса Вікторівна (доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Управлінець вищого навчального закладу у баченні й оцінці сучасного студента.*

Калмиков Георгій Валентинович (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практичної психології Донбаського державного педагогічного університету, член-кореспондент МАНПО). *Мотиваційні й інтенціональні основи професійно-мовленнєвої діяльності викладача ВНЗ.*

Карачун Валерій Якович (кандидат фізико-математичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Термінологічна грамотність викладачів вищих навчальних закладів.*

Каргапольцева Наталья Александровна (доктор педагогических наук, профессор, профессор кафедрн теории й методологам образования ФГБОУ ВПО «Оренбургский государственный университет»). *Сетевое взаимодействие вуза и школы в профессиональном розвитий педагога.*

Каргапольцев Сергей Михайлович (доктор педагогических наук, профессор, заведующий кафедрой общей педагогики ФГБОУ ВПО «Оренбургский государственный университет»). *Гуманитарные аспекты подготовки современного специалиста в вузе.*

Каргапольцева Дарья Сергеевна (кандидат педагогических наук, методист Губернаторского многопрофильного лицея-интерната для одаренных детей Оренбуржья). *Аксиологическое развитие педагога в Монтессори-образовании.*

Карп'юк Марія Денисівна (кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії професійної орієнтації і виховання Інституту професійно-технічної освіти Національної академії педагогічних наук України). *Техногенно-фрагментарна свідомість педагога ПТНЗ як деструктивний чинник у становленні ноосферної компетентності фахівців нової генерації.*

Касьян Сергій Петрович (старший викладач кафедри управління навчальним закладом і педагогіки вищої школи Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних

наук України). *Особливості формування механізмів державного управління вищими навчальними закладами в умовах євроінтеграції та інноваційного розвитку.*

Катюк Ярослава Леонідівна (кандидат психологічних наук, доцент кафедри філософії і освіти дорослих Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Особливості використання workshop як техніки динамічного навчання у процесі підвищення кваліфікації педагогічних працівників.*

Кашубовська Ірина Сергіївна (методист відділу науково-організаційної роботи Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Використання європейського досвіду інноваційного розвитку навчальних закладів післядипломної педагогічної освіти.*

Кирвас Виктор Аидреевич (кандидат технических наук, доцент, профессор кафедры информационных технологий и математики Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия»), ***Барашев Карп Сергеевич*** (кандидат технических наук, доцент, доцент кафедры информационных технологий и математики Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия»). *Информационная система комплексной рейтинговой оценки деятельности студентов.*

Кірвас Віктор Андрійович (кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри інформаційних технологій і математики Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»), ***Ситнікова Поліна Едуардівна*** (кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри інформаційних технологій і математики Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»). *Досвід кафедри у безперервній підготовці з інформаційних технологій студентів гуманітарного університету.*

Кирьякова Аида Васильевна (доктор педагогических наук, профессор; заведующий кафедрой теории и методологии образования, Оренбургский государственный университет). *Аксиологичгские доминанты становления педагогической культуры магистров.*

Кічук Надія Василівна (доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної і соціальної Педагогіки та початкової освіти Ізмаїльського державного гуманітарного університету). *Формування у магістрантів першооснов корпоративної культури викладача.*

Клочкова Тетяна Іванівна (аспірант Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка). *Управління академічними ризиками в університетах Великої Британії.*

Кобченко Вікторія Іванівна (науковий співробітник відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Українознавча підготовка іноземних студентів в університетах України.*

Коваленко Оксана Миколаївна (молодший науковий співробітник відділу теорії й методології природничої та інженерної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Становлення та розвиток вищої технічної освіти в Україні.*

Ковальчук Олена Сергіївна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Луцького національного технічного університету). *Стандарт професійної діяльності педагогічних лідерів у країнах Західної і Північної Європи.*

Козлакова Галина Олексіївна (доктор педагогічний наук, професор, головний науковий співробітник відділу теорії та методології природничої та інженерної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Сучасні напрями модернізації вищої технічної освіти на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій.*

Колисниченко Жанна Александровна (учитель высшей категории специализированной зкономико-правовой школы Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия»). *Организация физического воспитания учащихся с учетом их возрастных особенностей в системе непрерывного образования.*

Коломінова Ольга Олегівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри романо-германської філології та порівняльно-історичного й типологічного мовознавства Українського гуманітарного інституту), ***Роман Світлана Володимирівна*** (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри романо-германської філології та порівняльно-історичного й типологічного мовознавства Українського гуманітарного інституту). *Аналіз шкільного підручника як компонент методичної підготовки майбутніх учителів іноземної мови і культури.*

Колосова Людмила Миколаївна (кандидат педагогічних наук, директор НМЦ м. Вознесенська Миколаївської області). *Науково-методична підтримка формування і розвитку кадрового потенціалу в умовах регіонального освітнього простору.*

Коноваленко Юрій Васильович (аспірант кафедри педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова). *Світовий досвід підготовки вчителя на сторінках українських педагогічних періодичних часописів у 90-ті роки XX століття.*

Кондратова Людмила Григорівна (кандидат педагогічній наук, старший науковий співробітник відділу виховних систем у педагогічній освіті Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України). *Підготовка майбутніх вчителів до організації виховного процесу в школі на інноваційних засадах.*

Коробко Наталія Віталіївна (аспірант кафедри філософії освіти і освіти дорослих ЦІППО Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Модель формування професійної мобільності майбутніх магістрів педагогіки вищої школи.*

Корсак Костянтин Віталійович (доктор філософських наук, завідувач відділу теорії та методології природничої й інженерної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Наукові основи української ідеї —XXI.*

Котирло Тамара Володимирівна (молодший науковий співробітник відділу педагогічної естетики і етики Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України). *Розвиток професійного досвіду педагогів-музикантів вищих навчальних закладів України: досвід і перспективи.*

Кравченко Ірина Миколаївна (кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова). *Педагогіка вищої школи: до обґрунтування категорійно-понятійного апарату.*

Кривоніс Наталя Олегівна (аспірантка відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Медіадидактика в сучасній вищій освіті: сучасний стан і перспективи розвитку.*

Крилова Світлана Анатоліївна (доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософської антропології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова). *Соціальна відповідальність завідувача кафедри в контексті сучасних суспільних та екзистенціальних трансформацій.*

Крюкова Єлизавета Сергіївна (викладач Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»). *Підготовка майбутнього викладача вищої школи до впровадження інтерактивних педагогічних технологій.*

Кудлай Аліна Олександрівна (аспірантка відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Підготовка кадрів для системи МВС як педагогічна проблема.*

Кузько Маріанна Сергіївна (аспірантка відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Формування інформаційно-аналітичної компетенції майбутніх гідрогеологів засобами медіаосвітніх технологій.*

Кузьменко Ганна Михайлівна (аспірант кафедри психології і педагогіки Київського національного лінгвістичного університету). *Історико-політичні передумови реформування освіти в Іспанії (XX - початок XXI століття).*

Кулешова Оксана Миколаївна (старший викладач, аспірант Національного авіаційного університету). *Лідерський аспект управлінської діяльності освітнього менеджменту.*

Кузнєцова Оксана Володимирівна (методист вищої категорії сектору соціально-педагогічної роботи зі студентами Інституту інноваційних технологій і змісту освіти). *Особливості становлення та розвитку сім'ї як соціального інституту.*

Купрікова Галина Віталіївна (кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»). *Упровадження інформаційних технологій на факультеті післядипломної освіти як чинник підвищення якості підготовки фахівця.*

Кутова Ольга Миколаївна (кандидат педагогічних наук, молодший науковий співробітник відділу педагогічної естетики і етики Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України). *Естетичні основи підготовки викладача вищого навчального закладу.*

Левківська Галина Петрівна (проректор з гуманітарної освіти та виховної роботи Київського університету права Національної академії наук України). *Адаптація студентів ВНЗ через організацію студентського самоврядування.*

Лесіна Тетяна Миколаївна (кандидат педагогічних наук, доцент Ізмаїльського державного гуманітарного університету). *Методична підготовка викладачів соціапьно-педагогічних дисциплін в умовах магістратури.*

Лесик Ганна Володимирівна (кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, докторант Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Еволюція дисциплін соціально-гуманітарного блоку в Україні пострадянського періоду.*

Лила Микола Миколайович (кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, докторант кафедри історії та культури України Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Проблема підготовки викладача ВНЗ у дослідженнях психологів України 40-80-х років XX століття.*

Літвікова Олександра Іванівна (кандидат педагогічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри англійської мови у судновій енергетиці, доцент Херсонської державної морської академії). *Competency-based approach to Maritime Engineering English Teaching Management.*

Лопушинський Іван Петрович (доктор наук з державного управління, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри державного управління і місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету). *Роль ВНЗ у використанні інноваційних педагогічних технологій: шлях до євроінтеграції.*

Лохвицька Любов Василівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і методики дошкільної освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, докторант Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова). *Моральність майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу як детермінант морального виховання дітей: шляхи і засоби оптимізації.*

Лузік Ельвіра Василівна (доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології професійної освіти Національного авіаційного університету). *Синергетичний конструкт знань освітньої системи як основа формування планетарного мислення у професійній підготовці студентів.*

Лутаєва Тетяна Василівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Національного

фармацевтичного університету). *Педагогічні цінності харківських освітян-фундаторів медичної та фармацевтичної освіти в Україні (друга половина XIX— початок XX століття).*

Любченко Надія Василівна (кандидат педагогічних наук, директор НМЦ Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Управління освітою на кластерній основі як чинник Інноваційного розвитку закладів післядипломної педагогічної освіти.*

Майборода Василь Каленикович (доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу теорії та методології гуманітарної освіти Національної академії педагогічних наук України), ***Артемов Володимир Юрійович*** (кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача спеціальної кафедри Національної академії Служби безпеки України). *Формування деонтологічної компетентності майбутніх фахівців у вищих військових навчальних закладах.*

Майєр Наталія Василівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри викладання іноземних мов Київського національного лінгвістичного університету). *Науково-дослідницька діяльність майбутніх викладачів французької мови: зміст, етапи реалізації.*

Макаренко Наталія Юріївна (кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Кураса Національної академії наук України). *Вивчення студентами особливостей сучасного демографічного розвитку Західної України в курсі історії України.*

Максименко Олена Георгіївна (кандидат психологічних наук, доцент, докторант кафедри психології управління Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Екзистенційні переживання у структурі феномену самодепривації.*

Малінкіна Валентина Леонідівна (викладач кафедри іноземних мов Київського національного університету технологій та дизайну). *Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутнього педагога в умовах ВНЗ.*

Маньковська Тетяна Іванівна (кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних та місцевих фінансів Академії муніципального управління МОН України). *Впровадження інноваційних педагогічних технологій як складова розвитку вищої освіти*

Масликова Эльвира Фаритовна (директор регионального центра развития образования Оренбургской области, соискатель

Оренбургского государственного университета). *Информационные коммуникационные технологии как фактор повышения качеств педагогического образования.*

Маслов Валентин Іванович (доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри управління навчальним закладом і педагогіки вищої школи Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Методологічні аспекти наукових психолого-педагогічних досліджень.*

Матвієнко Олена Валеріївна (доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та методики початкового навчання Інституту педагогіки і психології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова). *Можливості застосування синергетичного підходу до проблем становлення суб'єктності студентів університету.*

Махінова Маріанна Вікторівна (аспірантка кафедри англійської філології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова). *Іноземна мова як чинник формування особистості студентської молоді в глобалізованому суспільстві.*

Махиня Тетяна Анатоліївна (кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління навчальним закладом і педагогіки вищої школи ІМП Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Організаційно-педагогічні умови формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх викладачів вищої школи.*

Махотин Дмитрий Александрович (кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой профессионального развития педагогических работников Института дополнительного образования ГБОУ ВПО «Московский городской педагогический университет»). *Правовые основы организации образовательной деятельности в сфере дополнительного профессионального образования.*

Машкіна Світлана Вікторівна (кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу виховних систем у педагогічній освіті Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України). *Розвиток інноваційного потенціалу педагога як фактор забезпечення якості виховної діяльності вищого навчального закладу.*

Машкова Інна Миколаївна (старший викладач кафедри іноземних мов фінансово-економічного факультету Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана).

Роль української педагогічної преси і книговидання у забезпеченні національної освіти в Канаді.

Медведовська Тетяна Павлівна (кандидат педагогічних наук, заступник директора Міжгалузевого інституту безперервної освіти Національного гірничого університету). *Проблеми і перспективи удосконалення системи оцінювання якості професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах.*

Мельник Надія Адамівна (кандидат педагогічних наук, доцент, проректор з науково-методичної роботи Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти). *Управління інноваційним розвитком закладу ППО в умовах модернізацій них змін.*

Мельникова Ірина Миколаївна (кандидат педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, професор кафедри педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова). *Додаткова освіта – важливий напрям оптимізації процесу управлінської підготовки завідувачів соціально-гуманітарних кафедр.*

Мельничук Іван Петрович (здобувач Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Консультативно-оздоровчий центр здорового способу життя як інноваційна форма роботи зі студентською молоддю.*

Мінда Людмила Зіновіївна (методист лабораторії дошкільної та початкової освіти Івано-Франківського ОШППО, аспірант Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Розвиток методичної компетентності вихователів дошкільних навчальних закладів в системі післядипломної педагогічної освіти.*

Мисан Інна Володимирівна (викладач кафедри педагогіки та методики дошкільної освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Лінгвопсихологічні аспекти фразеології у підготовці майбутнього управлінця освіти.*

Мичак Надія Григорівна (старший викладач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Українського гуманітарного інституту). *Народна педагогіка — основа наукової педагогіки.*

Молчанова Алевтина Олександрівна (кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу виховних систем у

педагогічній освіті Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України). *Основні етапи проектування виховних технологій.*

Мондич Оксана Валентинівна (викладач кафедри загальної і соціальної педагогіки та початкової освіти Ізмаїльського державного гуманітарного університету, аспірант Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова). *Особливості підготовки вчителів початкової школи до професійної діяльності в сучасних умовах.*

Монь Альона Олексіївна (аспірант кафедри педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова). *Професійна адаптація молодих вчителів у доробку О.Г. Мороза.*

Морозова Анна Вікторівна (науковий співробітник Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, відповідальний секретар журналу «Вища освіта України»). *Концептуальне поле поняття «ключові слова».*

Морозова Марина Едуардівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри економіки та управління персоналом Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Особливості системи управління персоналом у вищих навчальних закладах.*

Морозова Валентина Олександрівна (кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та маркетингу Луцького національного технічного університету). *Роль випускної кафедри в організації продуктивного навчання як основи підготовки конкурентоспроможних фахівців.*

Назаркін Олександр Анатолійович (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри електричного та міського транспорту Української інженерно-педагогічної академії), ***Подольська Тетяна Василівна*** (кандидат філософських наук, старший викладач кафедри теоретичної і практичної філософії Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна). *Педагогічний менеджмент: чинники розвитку, функції та принципи.*

Назаренко Надія Володимирівна (методист вищої категорії кафедри управління навчальним закладом і педагогіки вищої школи Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Документаційний супровід управління інноваційним розвитком вищих навчальних закладів у контексті євроінтеграції.*

Назаренко Людмила Миколаївна (доктор філософії, доцент, завідувач кафедри менеджменту освіти Херсонської академії неперервної освіти). *Ресурсний центр як засіб взаємодії кафедри з випускниками курсів підвищення кваліфікації.*

Науменко Раїса Андріївна (доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник Національної академії державного управління при Президентові України). *Бенчмаркінг як механізм управління інноваційним розвитком вищих навчальних закладів.*

Невмержицький Олександр Артемович (кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Науково-дослідні цінності студентів.*

Нікітчина Світлана Олександрівна (академік Академії наук безпеки життєдіяльності людини, доктор педагогічних наук, професор кафедри моніторингу і управління якості освіти, завідувач кафедри дошкільної педагогіки та методика навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Організаційна культура керівника вищого навчального закладу – інтелектуальний потенціал навчально-виховного процесу.*

Ніколаєнко Віта Валентинівна (кандидат педагогічних наук, доцент Інституту іноземної філології національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, докторант). *Іншомовна підготовка іноземних студентів в умовах університету.*

Носаченко Ірина Марківна (кандидат педагогічних наук, професор кафедри фінансів Бориспільського інституту муніципального менеджменту при МАУП). *Формування економічної культури студентської молоді в навчальному процесі.*

Носаченко Юрій Семенович (кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Національного транспортного університету). *Проблеми реформування освіти в Україні.*

Олійник Володимир Вікторович (кандидат педагогічних наук, доцент Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Державне управління інноваційним розвитком системи післядипломної освіти.*

Оліфіра Лариса Миколаївна (кандидат педагогічних наук, заступник директора ЦІГІПО Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Підготовка*

керівників педагогічних ВНЗ І-ІІ рівнів акредитації до інноваційної діяльності в системі ППО.

Оліяр Марія Петрівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника). *Діяльність викладачів ВНЗ з формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.*

Ольховая Татьяна Александровна (доктор педагогических наук, профессор, профессор кафедры теории и методологии образования Оренбургского государственного университета). *Становление субъектности студента-будущего педагога в условиях университета.*

Онковнч Ганна Володимирівна (доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України), ***Ігнатович Ганна Ярославівна*** (магістр психології, старший лаборант відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *«Медіаосвіта» як «парасольковий термін».*

Онкович Артем Дмитрович (магістр журналістики, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри видавничої справи та мережевих видань Київського національного університету культури і мистецтв). *Студентський професійно-орієнтований фестиваль як медіаосвітня форма інтерактивного навчання.*

Опольська Алевтина Володимирівна (викладач кафедри управління та моніторингу якості освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Проблеми підготовки менеджерів освіти.*

Острянська Олена Анатоліївна (кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту проблем виховання НАШІ України). *Шляхи інтеграції освіти та наукових досліджень освітньо-виховного комплексу регіону в процесі професійного розвитку майбутнього вчителя початкової школи.*

Отамась Інна Григорівна (методист відділу науково-організаційної роботи Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Електронний документ як інноваційний засіб ефективного навчання педагогічних працівників у системі післядипломної освіти.*

Павлова Галина Євгеніївна (кандидат економічних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту економіки Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету). *Зарубіжний досвід розвитку кадрового потенціалу навчальних закладів системи вищої освіти.*

Палієнко Анна Михайлівна (аспірант кафедри педагогіки вищої школи та освітнього менеджменту Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького). *Функціонально стилістичні особливості мови мас-медіа.*

Панасюк Наталія Леонідівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій Луцького національного технічного університету). *Управління інноваційним розвитком вищих навчальних закладів в умовах глобалізації.*

Пашкевич Марина Сергіївна (доктор економічних наук, завідувач кафедри обліку і аудиту Національного гірничого університету). *Місце завідувача випускової кафедри у системі менеджменту сучасного університету.*

Пащенко Ольга Василівна (кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри університетської та професійної освіти і права Інституту відкритої освіти Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *До питання формування результатів навчання як основного чинника набуття професійної компетенції.*

Пермінова Людмила Аркадіївна (кандидат педагогічних наук, професор кафедри математики природознавчих дисциплін та дефектології Херсонського державного університету). *Шляхи удосконалення підготовки майбутнього вчителя початкової школи.*

Петрук Віра Андріївна (доктор педагогічних наук, професор кафедри вищої математики Вінницького національного технічного університету), ***Хомюк Ірина Володимирівна*** (доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри вищої математики Вінницького національного технічного університету). *Кафедра вищої математики технічного університету в змінному освітньо-інформаційного просторі: проблеми, досвід і перспективи.*

Петько Людмила Василівна (кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова). *Інтеграція іншомовної освіти і наукових досліджень студентів в*

умовах університету шляхом створення професійно спрямованого іншомовного навчального середовища.

Пєнцова Наталія Вадимівна (аспірант Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»). *Економічні аспекти розвитку та вдосконалення системи освітніх послуг у післядипломній педагогічній освіті.*

Піддячий Володимир Миколайович (молодший науковий співробітник відділу виховних систем у педагогічній освіті Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України). *Професійний саморозвиток майбутнього педагога: категоріальний аналіз.*

Плахотнік Ольга Василівна (доктор педагогічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка). *Еколого-економічна освіта майбутніх фахівців як провідний засіб формування екологічної культури.*

Подольська Єлізавета Ананіївна (доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та гуманітарних дисциплін Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»). *Проблеми запровадження педагогічних інновацій у вищій школі.*

Поплавська Світлана Дмитрівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри природничих та соціально-гуманітарних дисциплін, завідувач відділення «Сестринська справа» Житомирського інституту медсестринства). *Формування комунікативних умінь викладачів вищих медичних навчальних закладів.*

Постригач Надія Олегівна (кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України). *Інноваційні аспекти професійного розвитку вчитепів у країнах ЄС.*

Покотило Павло Генадійович (аспірант кафедри психології і педагогіки Київського національного лінгвістичного університету). *Вища освіта в США: особливості розвитку.*

Приходькіна Ниталія Олексіївна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри управління навчальним закладом і педагогіки вищої школи ІМП Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Перспективи розвитку вищих навчальних закладів у відповідності до Закону «Про вищу освіту».*

Пшик Богдан Іванович (доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки

Львівського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України). *Інтеграція освіти і науки у вищих навчальних закладах.*

Регейло Ірина Юріївна (кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-організаційного відділу Національної академії педагогічних наук України). *Наукове керівництво підготовкою здобувача ступеня PhD: зарубіжний досвід.*

Ржегак Олександр Володимирович (викладач кафедри тактичної підготовки військ навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та Національної гвардії України Національної академії внутрішніх справ). *Особливості тактики дій військовослужбовців у ході несення служби на блокпостах в зоні проведення АТО.*

Різник Любов Миколаївна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та освіти дорослих Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Теоретика-педагогічні системи сучасної підготовки майбутнього викладача соціальної педагогіки.*

Різник В'ячеслав Володимирович (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри професійної освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Створення освітнього середовища ефективної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання з економіки.*

Різник Надія Анатоліївна (викладач кафедри професійної освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Забезпечення якісної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання з товарознавства в умовах сучасного вищого навчального закладу.*

Романенко Юрий Николаевич (доктор педагогічних наук, професор Санкт-Петербурзького державного університету), ***Гришан Иван Дмитрович*** (доктор педагогічних наук, професор Санкт-Петербурзького державного університету), ***Михнеева Юлия Борисовна*** (доктор педагогічних наук, професор Санкт-Петербурзького державною університету). *Up-to-date information technologies to help teachers.*

Ромашина Екатерина Юрьевна (доктор педагогічних наук, професор Санкт-Петербурзького державного університету). *Критерии и процедуры оценивания учебных достижений студентов в*

соответствии с европейскими требованиями качества высшего образования.

Рубінська Броніслава Іллівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов за професійним спрямуванням Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі). *Підготовка завідувачів кафедри у США.*

Рубінська Броніслава Іллівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов за професійним спрямуванням Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі), ***Соколець Ірина Іллівна*** (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германських та фінно-угорських мов Київського національного лінгвістичного університету). *Лінгвокультурна складова професійного педагогічного спілкування у вищій школі.*

Рябова Зоя Вікторівна (доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри управління навчальним закладом і педагогіки вищої школи Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Кваліметричний підхід до управління інноваційним розвитком вищих навальних закладів.*

Рябов Вячеслав Альбертович (начальник центру електронних освітніх ресурсів та мертвих технологій Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Використання мережних платформ у розвитку професійних компетентностей фахівців інформаційно-комунікаційного забезпечення діяльності вищого навчального закладу.*

Рябушко Світлана Олексіївна (кандидат педагогічних наук, доцент Ізмаїльського державного гуманітарного університету). *Готовність майбутнього викладача іноземної мови до формування медіааналітичної компетенції: постановка проблеми.*

Рябченко Володимир Іванович (провідний науковий співробітник Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Методологічні проблеми оцінки якості вищої освіти: світоглядно-компетентісний аспект.*

Сабатовська Інна Сергіївна (кандидат соціологічних наук, викладач кафедри педагогіки і психології Національного фармацевтичного університету). *Компетентісний підхід у підготовці фахівців з вищою педагогічною освітою.*

Савченко Костянтин Вікторович (кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних та місцевих фінансів Академії

муніципального управління). *Інноваційні методи у підготовці магістрів в контексті євроінтеграції.*

Самойленко Наталія Борисівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології Севастопольського міського гуманітарного університету, докторант Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Науково-методичне забезпечення розвитку міжкультурної компетентності студента вищого педагогічного навчального закладу.*

Самойленко Олексій Олександрович (аспірант Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Педагогічні умови підвищення кваліфікації керівників професійно-етнічних навчальних закладів на основі технологій дистанційного навчання.*

Сандовенко Ірина Василівна (старший викладач Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету). *Інтеграція наукових досліджень у програмі підготовки фахівців сфери туризму в університетах Канади.*

Саюк Валентина Іванівна (кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту освіти, економіки та маркетингу ЦІППО Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Управління розвитком іміджу науково-педагогічних кадрів ВНЗ.*

Сергеєва Олена Романівна (кандидат наук з державного управління, доцент Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля). *Напрямки державної політики у сфері вищої освіти України.*

Сергієнко Алла Анатоліївна (кандидат педагогічних наук, вчений секретар Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Технології управлінської діяльності сучасного керівника ВНЗ I-II рівня акредитації.*

Сливка Ірина Дмитрівна (аспірантка відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Вектори розвитку сучасної медіаосвіти*.

Слободянюк Тетяна Борисівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова). *Розвивальна комунікативна ситуація в навчально-виховному процесі вищих педагогічних закладів.*

Слободянюк Антон Євгенійович (асистент кафедри теорії та історії держави права Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова). *Необхідність правових знань і правова відповідальність як синтез двох елементарних форм відповідальності.*

Смікал Вікторія Олексіївна (кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова). *Культурологічний розвиток як складова контекстного навчання магістрантів.*

Снісаренко Ольга Степанівна (кандидат педагогічних наук, доцент, доцент відділу науково-організаційної роботи Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Методологічні проблеми підвищення кваліфікації педагогічних кадрів в умовах інноваційного розвитку освіти.*

Совгіря Тетяна Миколаївна (старший викладач кафедри спортивної підготовки Національного авіаційного університету), ***Коротя Володимир Вячеславович*** (старший викладач кафедри фізичного виховання Національного авіаційного університету), ***Порадник Святослав Георгійович*** (старший викладач кафедри спортивної підготовки Національного авіаційного університету). *Психолого-педагогічні умови психофізичної підготовки льотного складу в процесі професійної освіти.*

Соломаха Світлана Олександрівна (кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу педагогічної естетики та етики Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України). *Розвиток когнітивного досвіду викладачів вищих навчальних закладів.*

Сотська Галина Іванівна (кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, докторант відділу педагогічної естетики і етики Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України). *Розвиток естетичного досвіду викладачів образотворчого мистецтва.*

Стадник Володимир Анатолійович (кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Академії муніципального управління). *Особливості використання образів стихій води у викладанні курсу «Основи символдрами».*

Сучану Ася Костянтинівна (аспірантка кафедри загальної і соціальної педагогіки Ізмаїльського державі гуманітарного

університету). *Формування у майбутніх вчителів досвіду тьюторської діяльності у процесі магістерської підготовки.*

Тарутіна Зінаїда Євгенівна (кандидат медичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії та методом природничої й інженерної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Сучасні генетичні і епігенетичні дослідження ролі спадковості і виховання в процесі навчання особистості.*

Тепла Оксана Миколаївна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української, англійської і латинської ім. М.О. Драй-Хмари Національного університету біоресурсів і природокористування України). *Підготовка наставників академічних груп до формування гуманістичних цінностей студентів-аграрників.*

Терещенко Лариса Олександрівна (кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики ПІ «Українській гуманітарний інститут»). *Інтеграція освіти і наукового процесу у вищій школі.*

Тимошко Ганна Миколаївна (кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління навчальним закладом і педагогіки вищої школи державного вищого навчального закладу «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України). *Суспільно-громадянське позиціонування організаційної культури керівника ЗНЗ.*

Тітаренко Наталія Юріївна (кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу педагогіки і психології вищої освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Інноваційна система саморозвитку викладача університету.*

Тишик Ірина Сергіївна (аспірантка кафедри педагогіки і освітнього менеджменту факультету педагогіки та психології Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка; викладач кафедри права Придунайської філії Міжрегіональної Академії управління персоналом). *Формування міжетичної толерантності у студентів як складова виховної діяльності куратора академічної групи.*

Ткаченко Наталія Володимирівна (доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Черкаського інституту банківської справи НБУ), ***Нагайчук Неля Григорівна*** (кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Черкаського інституту

банківської справи НБУ). *Роль випускової кафедри в активізації наукової-дослідницької діяльності магістрів.*

Трегуб Світлана Григорівна (кандидат фізико-математичних наук, редактор редакційно-видавничого відділу Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Наукові підходи до організації інноваційного освітнього процесу в закладі післядипломної педагогічної освіти.*

Третяк Наталія Миколаївна (кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Черкаського інституту банківської справи НБУ). *Лінгвістична компетенція як реальна необхідність майбутніх фахівців з економіки.*

Трибулькевич Катерина Георгіївна (кандидат педагогічних наук, доцент, докторант Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Розгляд проблеми студентського самоврядування у студентських збірниках наукових праць.*

Труфкіна Марина Вячеславівна (аспірантка кафедри загальної і соціальної педагогіки Ізмаїльського державного гуманітарного університету). *Самостійна робота магістрантів-майбутніх викладачів як засіб формування їх дослідницької культури.*

Тхоржевська Тетяна Дмитрівна (доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології і педагогіки Київського національного лінгвістичного університету). *Уроки історії педагогіки для формування національної свідомості студентської молоді.*

Удалова Олена Адамівна (кандидат педагогічних наук, завідувач сектору Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України). *Коректування моральних цінностей студентів в процесі навчально-виховної роботи у ВНЗ.*

Удалова Олена Юріївна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри Київського національного університету технологій та дизайну). *Формування готовності майбутніх інженерів-педагогів до професійно-особистісного саморозвитку.*

Ус Тетяна Іванівна (аспірант Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, головний спеціаліст відділу інформації та комунікацій *з* громадськістю національної комісії) *Львівська і Київська школи літературного редагування.*

Усатенко Тамара Пилипівна (доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу виховних систем у педагогічній освіті Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної

академії педагогічних наук України). *Гносеологічні основи класичної і некласичної педагогічної освіти.*

Усик Олена Федорівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та освіти дорослих Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Умови формування соціокультурної компетентності майбутніх соціальних педагогів для роботи з проблемними сім'ями.*

Фарбак Тетяна Миколаївна (здобувач кафедри педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова). *М.О.Лавровський – керівник вищих навчальних закладів другої половини XIX століття.*

Федоров Олександр Вікторович (доктор педагогічних наук, професор Таганрозького інституту імені А.П. Чехова (філіал) ФГБОУ ВПО "РГЭУ (РИНХ)", президент Асоціації кіноосвіти та медіапедагогіки Росії (Таганрог, Росія). *Синтез завдань медіаосвіти та медіакритики для ефективного розвитку медіакомпетентності й аналітичного мислення майбутніх педагогів.*

Федулова Любов Іванівна (доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту Київського національного торговельно-економічного університету МОН України). *Фактори забезпечення результативної підготовки магістрів для сфери управління інноваціями.*

Флегонтова Наталія Миколаївна (кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу педагогічної естетики і етики Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України). *Комунікативний досвід викладача вищого навчального закладу як чинник удосконалення фахової майстерності.*

Фоменко Юлія Юріївна (аспірант кафедри загальної та прикладної психології Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»). *До питання щодо впливу гендерної ідентичності та працевлаштування випускників ВНЗ.*

Фоміних Наталя Юріївна (кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки Севастопольського міського гуманітарного університету). *Психолого-педагогічні засади проектування комп'ютерно-орієнтованого середовища іншомовної підготовки у школі та ВНЗ.*

Форостяна Світлана Вікторівна (кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Академії

муніципального управління). *Удосконалення управлінської підготовки і призначення завідувачів кафедри за умов реформування освіти в Україні.*

Fraczek Zofia (доктор педагогічних наук, Ягелонський університет, м Краків, Польща). *Обов'язки викладача і компетентність в контексті сучасних соціальних проблем.*

Харченко Наталія Валентинівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики дошкільної освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, член-кореспондент Міжнародної академії наук педагогічної освіти). *Володіння аудіюванням як показник професійно-мовленнєвої компетентності майбутнього викладача і управлінця.*

Хлебникова Надежда Владимаровна (кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры журналистики Украинского гуманитарного института). *Сотрудничество с местными СМИ в академических программах образования журналистов.*

Химич Нінель Євгенівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і методики дошкільної освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Підготовка фахівців дошкільного профілю до інноваційної діяльності у дошкільних навчальних закладах.*

Царенко Оксана В'ячеславівна (доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Академії муніципального управління МОН України). *Міжнародний досвід державної політики реформування віщої освіти.*

Чапала Людмила Іллівна (старший викладач Національного університету біоресурсів і природокористування України), ***Якушко Катерина Григорівна*** (асистент Національного університету біоресурсів і природокористування України, аспірант Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди) *Педагогічні вимоги до формуванню у майбутніх механіків аграрних ВНЗ професійно-орієнтованого іншомовного спілкування.*

Червона Леся Миколаївна (кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу соціальних проблем та виховання студентської молоді Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України) *Вплив світових освітніх тенденцій на подолання ціннісного розколу в Україні.*

Чернишова Євгенія Родіонівна (доктор педагогічних наук, професор, перший проректор – проректор з наукової та науково-

методичної роботи Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Концептуальні підходи до підготовки науково-педагогічних кадрів у системі післядипломної педагогічної освіти: організаційні форми та технології.*

Черняков Олексій Олегович (студент ІІІ курсу факультету фізичного виховання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Підготовка фахівців вищого навчального закладу з питань системи загартування дітей молодшого та середнього шкільного віку.*

Чернякова Олена Іванівна (старший викладач кафедри педагогіки і методики дошкільної освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Підготовка викладача вищого навчального закладу у вивченні іноземної комунікації.*

Чорнойван Ганна Петрівна (кандидат психологічних наук, науковий співробітник відділу теорії та методології природничої й інженерної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації у сфері «нанонауки».*

Чуніхіна Лідія Володимирівна (завідувач психологічної служби Державного підприємства України «Міжнародний дитячий центр "Артек"») *Особливості професійної свідомості студентів, які проходять педагогічну практику в Міжнародному дитячому центрі «Артек».*

Шаповалова Наталія Валентинівна (кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри вищої математики фізико-математичного інституту Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова), ***Панченко Лариса Леонтіївна*** (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри вищої математики фізико-математичного інституту НПУ ім. М.П. Драгоманова). *Роль вивчення топології для підвищення компетентності майбутніх вчителів математики і фізики.*

Шапран Юрій Петрович (кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди). *Використання інтерактивних технологій у процесі професійної підготовки майбутніх учителів біології.*

Шарафутдінов Андрій Батийович *Ейдетика класифікації гуманітарних наук: соціонічна наукометрія та принцип фрактальності.*

Шарошкіна Наталія Геннадіївна (молодший науковий співробітник відділу виховних систем у педагогічній освіті Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України). *Форми виховної роботи як способи організації виховного прогресу.*

Шеверун Надія Володимирівна (кандидат педагогічних наук, доцент Національного транспортного університету). *Інноваційні технології навчання іноземних мов майбутніх філологів.*

Шеверун Світлана Володимирівна (викладач кафедри педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова). *Науково-педагогічні підходи до організації самостійної роботи студентів у вищій школі.*

Шевченко Наталья Ивановна (кандидат педагогических наук, доцент, заместитель заведующего кафедрой профессионального развития педагогических работников Института дополнительного образования ГБОУ ВПО «Московоский городской педагогический университет»). *Проблема ограничения и рискав социализации молодежи психолого-педагогической науки.*

Шигонська Наталія Вікторівна (кандидат педагогічних наук, доцент кафедри «Сестринська справа», керівник навчально-методичної лабораторії Житомирського інституту медсестринства). *Формування лідерських якостей та управлінських умінь майбутніх медичних сестер як складової професійної культури медичних працівників.*

Шварп Наталія Вікторівна (кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки і психології Національного фармацевтичного університету). *Формування творчості майбутніх фахівців у педагогічній діяльності.*

Шпарик Оксана Михайлівна (кандидат педагогічних наук, науковий співробітник лабораторії порівняльних досліджень Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України). *Система оцінювання навчальних досягнень у закладах освіти США та країнах ЄС: дослідження науковців КНР.*

Штангей Світлана Василівна (кандидат педагогічних наук, заступник директора НМЦ Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Інноваційні освітні технології – основа модернізації сучасної університетської освіти.*

Штомпель Георгій Олександрович (кандидат педагогічних наук, доцент). *Транснаціональна зіставність в управлінні підготовкою суб'єктів постдипломних кваліфікацій.*

Шульгіна Людмила Михайлівна (доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу економіки та управління вищої освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Еволюція економічних відносин у системі «університет-викладач».*

Шумська Олена Юріївна (начальник відділу міжнародного співробітництва Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Інформаційне ресурсне забезпечення діяльності педагогічних працівників закладів ППО в сучасних умовах.*

Щербакова Олена Анатоліївна (кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України). *Риторикознавча компетенція викладача як визначальний фактор у підвищенні якості вищої освіти України.*

Ягупов Василь Васильович (доктор педагогічних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії Всеукраїнського інформаційно-аналітичного центру Інституту професійно-технічної освіти Національної академії педагогічних наук України). *Модернізація системи професійної освіти України.*

Яковенко-Глушенкова Єлизавета Валентинівна (кандидат педагогічних наук, докторант кафедри методики викладання іноземних мов Київського національного лінгвістичного університету). *Вітчизняний та світовий досвід формування професійно-орієнтованої комунікативної компетентності у майбутніх учителів іноземної мови.*

Яковенко Олена Іванівна (аспірант Національного університету біоресурсів і природокористування України). *Дослідження змісту програм практичної підготовки економістів у вищих навчальних закладах.*

Яковець Василь Павлович (доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту освіти, економіки та маркетингу Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України). *Особливості впровадження сучасної освітньої політики у вищих навчальних закладах післядипломної педагогічної освіти.*

РЕФЕРАТИВНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОГЛЯД МАТЕРІАЛІВ "НАУКОВИХ СТУДІЙ" (ВИП. 1, А; ВИП. 1, В, 2012) ТА "НАУКОВИХ СТУДІЙ – XXI" (ВИП. 2, А; ВИП. 2, В, 2013)

НАУКОВІ СТУДІЇ (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія • Філологія • Педагогіка • Економіка. – К.: МІЛЕНІУМ, 2012. – Вип. 1, А; Вип. 1, В

РОЗДІЛ І

ФІЛОСОФІЯ

СТОРІНКИ:

УДК 124.3 *С. 2-24*

ПРЕДИКАТИВНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ МЕТИ В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Балута В.В.
Україна, м. Бердянськ

Аналізується «мета» як предмет пізнання на категоріальному рівні, окреслюються підходи до визначення й тлумачення категорії «мета» в історії філософії на основі порівняльного аналізу концепцій Східної, Західноєвропейської та Російської філософської думки.

Ключові слова: категорія мети, історико-філософський дискурс, предмет пізнання.

Анализируется «цель» как предмет познания на категориальном уровне, определяются подходы к определению и толкованию категории «цели» в истории философии на основе сравнительного анализа концепций Восточной, Западноевропейской и Российской философской мысли.

Ключевые слова: категоия цели, историко-философский дискурс, предмет познания.

The article analyzes the «purpose» as a matter of knowledge of the categorical level on the bases of a comparative analysis of concepts of Eastern, Western and Russian philosophical thoughts. It outlines approaches to defining and interpreting the category of «objective» in the history of philosophy.

Key words: the category of «objectives», the matter of knowledge, historical and philosophical discourse.

УДК 32 (091) *С. 25-48*

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ И ЭТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ МЕНТАЛИТЕТА

Вельм И.М.
Удмуртская Республика, г. Ижевск

У статті проаналізовано порівняльну характеристику, подану Геродотом щодо різних народів. Вивчено фактори, що впливають на формування народного духу в епоху Нового часу. Реконструйовано проблему народного духу через призму соціально-філософських поглядів І.Г. Гердера. Проведено категоріальний аналіз філософських та психологічних уявлень з позицій З. Фрейда. Розглянуто істотний внесок у дослідження менталітету представниками історичної школи «Анналів».

Ключові слова: душа і дух народів, психологічні відмінності між народами, проблема народного духу у Гердера, філософські та психологічні уявлення про душу в поглядах З. Фрейда, менталітет, представники школи «Анналів».

Проанализирована сравнительная характеристика, данная Геродотом в отношении различных народов. Изучены факторы, влияющие на формирование народного духа в эпоху Нового времени. Реконструирована проблема народного духа через призму социально-философских взглядов И.Г. Гердера. Проведен категориальный анализ философских и психологических представлений с позиций З. Фрейда. Рассмотрен существенный вклад в исследование менталитета представителями исторической школы «Анналов».

Ключевые слова: душа и дух народов, психологические различия между народами, проблема народного духа у Гердера, философские и психологические представления о душе во взглядах З. Фрейда, менталитет, представители школы «Анналов».

The article presents a comparative analyses of characteristics given by Herodotus to various nations. It also outlines the factors, influencing the formation of the national spirit in the era of modern times. The paper reconstructs the problem of the national spirit through the analysis of social and philosophical views of I.G. Herder as well as Freud's philosophical and psychological ideas. The article also considers an important contribution to the study of the mentality made by the representatives of the historical school of "Annales".

Key words: the soul and spirit of the nations, psychological differences, the problem of the national spirit by Herder, philosophical and psychological ideas by Freud, mentality, representatives of the school of "Annals."

УДК 165.1 *С. 49-68*

ГЕНЕЗА РАЦІОНАЛЬНОСТІ: ШЛЯХ ВІД ПОНЯТТЯ ДО СЕГМЕНТА

Голота Б.М.
Україна, м. Бердянськ

Розглядаються проблемні питання генези типів раціональності в їхній історичній взаємодії. Подано аналіз поняття «раціонального мислення» як узага-льнюючого до «науки». Окреслено коло наукових проблем сучасної гуманітарної науки, теорії пізнання та філософії науки.

Ключові слова: типи раціональності, ґенеза раціональності, раціональне мислення, гуманітарна наука.

Рассматриваются проблемные вопросы генезиса типов рациональности в их историческом взаимодействии. Дан анализ понятия «рационального мышления» как обобщающего к «науке». Очерчен круг научных проблем современной гуманитарной науки, теории познания и философии науки.

Ключевые слова: типы рациональности, генезис рациональности, рациональное мышление, гуманитарная наука.

The article outlines the problems of genesis rationality types in their historical interaction. It presents the analysis of the concept of «rational thinking» as a synthesis of the «science» as well as considers the range of scientific problems of modern humanities, epistemology and philosophy of science.

Keywors: types of rationality, genesis of rationality, rational thinking, humanities, epistemology, philosophy of science.

УДК 37.018.262 *С. 69-79*

ИДЕАЛ РОДИТЕЛЬСКОГО ВОСПИТАНИЯ В НАСЛЕДИИ СИМЕОНА ПОЛОЦКОГО И ДМИТРИЯ РОСТОВСКОГО

Грицай Л.А.
Российская Федерация, г. Рязань

У статті розкривається ідеал батьківського виховання як філософсько-історичний феномен у вітчизняній педагогічній думці другої половини XVII – початку XVIII століть. Ідеали батьківського виховання розглядаються у працях Семіона Полоцького та Дмитрія Ростовського. Пропонуються переваги зазначених ідеалів, на основі яких робиться висновок про філософського-педагогічні підходи до розуміння суті виховання дітей в сім'ї.

Ключові слова: батьківське виховання, ідеали батьківського виховання.

В статье изучается родительское воспитание как философско-исторический феномен в отечественной педагогической мысли второй половины XVII – начало XVIII веков. Рассматриваются идеалы родительского воспитания в трудах Симеона Полоцкого и Дмитрия Ростовского. Предлагается преимущественный анализ данных идеалов, на основе которых делается вывод о философско-педагогических подходах к пониманию сущности воспитания детей в семье.

Ключевые слова: родительское воспитание, идеалы родительского воспитания.

The parental education as a philosophical-and-historical phenomenon in the national educational of the second half of the XVII – beginning of the XVIII century is studied in this article. The ideals of parenting in the works by Simeon of Polotsk and Dmitri of Rostov are also considered. The article also suggests

the philosophical-and-pedagogical approaches to understanding the essence of children education in the family.

Key words: parental education, parental ideals of children education.

УДК 316(73) *С. 80-88*

КОМПАРАТИВИСТСКИЙ АНАЛИЗ ОСМЫСЛЕНИЯ HI-TECH КАК СРЕДЫ ОБИТАНИЯ

Дедюлина М.А.
Российская Федерация, г. Таганрог

У роботі проводиться порівняльний аналіз високих технологій як середовища існування на Сході і Заході. Якщо на Заході людське середовище отруєне технологіями, то на Сході фактично дається можливість сприймати високі технології як середовище проживання,

Ключовы слова: високі технології, середовище існування, людина, технологія.

В работе проводится сравнительный анализ высоких технологий как среды обитания на Востоке и Западе. Если на Западе человеческая среда отравлена технологиями, то на Востоке фактически дается возможность воспринимать высокие технологии как среду обитания.

Ключевые слова: высокие технологии, среда обитания, человек, технология.

The article presents the comparative analysis of high technologies as inhabitancies in the East and the West. It also gives the comparative analysis of the person in captivity of Hi-Tech and Hi-Hume. It is stated that if in the West the human environment is poisoned by technologies, the East, in fact, is enabled to perceive high technologies as an inhabitancy.

Key words: Hi-Tech, inhabitancies, technologies, the person.

УДК: 09.00 *С. 89-109*

ФРАНЦУЗСКИЙ МАТЕРИАЛИЗМ XVIII в.: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Казаков М.А.
Украина, г. Киев

Дана стаття розглядає соціальні ідеї французьких матеріалістів XVIII століття на прикладі Гольбаха, Гельвеція, Кондорсе, Барнава і Кабаніса і зачатки в їх філософських системах історичного підходу до вивчення суспільства, розуміння причин соціальної нерівності й несправедливості і їх подолання.

Ключові слова: французький матеріалізм, історичний підхід, суспільство, нерівність, несправедливість.

Данная статья рассматривает социальные идеи французских материалистов XVIII века на примере Гольбаха, Гельвеция, Кондорсе,

Барнава и Кабаниса и зачатки в их философских системах исторического подхода к изучению общества, понимания причин социального неравенства и несправедливости и их преодоления.

Ключевые слова: французкий материализм, исторический подход, общество, неравенство, несправедливость.

The given article outlines social ideas of the French materialists of the 18th century on the examples of works by d'Holbach, Helvetius, Condorcet, Barnave and Cabanis, as well as shows the dawn of the historical approach in their philosophical systems to the study of society, understanding of the reasons of social inequality and injustice along with the methods of overcoming them.

Keywords: French materialism, historical approach, society, inequality, injustice.

УДК 510.2:511.2 *С. 110-119*

ІДЕАЛЬНИЙ АЛГОРИТМ ІНДУКЦІЇ

Клюйков Р.С., Україна, м. Маріуполь
Клюйков С.Ф., Україна, м.Алчевськ

Сучасна математика не може дійти згоди стосовно своїх основ, аксіом, виведення істинних знань та перспектив розвитку. Вона не зауважує, що ті ж питання ставилися до розгляду ще Платоном, і вирішені його «Діалогами». Запропонована ієрархія узагальнень дозволяє зрозуміти винайдений Платоном алгоритм індукції, побудовані ним ідеальні числа, їхню математику та використання всього цього для пошуку істини будь-яких міркувань. Індуктивно-дедуктивний метод Платона стає альтернативою аксіоматичному, спрощується навчання та використання математики, вона будується алгоритмом індукції без аксіом аж до Світового Розуму.

Ключові слова: математика, індукція, алгоритм, Платон, ідеальні числа, аксіома.

Современная математика не может прийти к согласию относительно своих основ, аксиом, выводов истинных знаний и перспектив развития. И не замечает, что те же вопросы рассматривал еще Платон и представил ответы на них в своих «Диалогах». Предложенная иерархия обобщений позволяет понять изобретенный Платоном алгоритм индукции, построенные им идеальные числа, их математику и использование всего этого для поиска истины каких-либо размышлений. Индуктивно-дедуктивный метод Платона становится альтернативой аксиома-тическому методу, упрощается обучение и использование математики, она строится алгоритмом индукции без аксиом вплоть до Мирового Разума.

Ключевые слова: математика, индукция, алгоритм, Платон, идеальные числа, аксиома.

Contemporary Mathematics cannot reach an agreement as to its principles, axioms, conclusions of true knowledge and perspectives of its

development. Besides, it does do not consider the fact that the same issues were studied by Plato, who suggested the answers to them in his "Dialogues." The proposed in the article hierarchy of generalizations allows us to understand the algorithm of induction invented by Plato, ideal numbers built by him, their mathematics as well as the use of all this to find the truth of any thought. The inductive-deductive method of Plato becomes an alternative to the axiomatic method, which without the axioms simplifies the training and the use of mathematics, being constructed by the algorithm of induction up to the Universal Mind.

Key words: mathematics, induction, algorithm, Plato, ideal numbers, axiom.

УДК 140.8 + 378.1 *С. 120-129*

ПЕРСПЕКТИВИ НООФІЛОСОФІЇ І ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Корсак Ю.К.
Україна, м. Київ

На прикладі держав Європейського Союзу доведено, що більш ефективне формування високої духовності молоді може стати можливим на основі урівноваженого поєднання в навчальних планах найновіших наукових знань і великого культурно-духовного релігійного доробку. Вказано, що поява перших екобезпечних ноотехнологій дає підстави на створення нового розділу філософії – ноофілоософії.

Ключові слова: духовність, суспільство знань, сталий розвиток, ноотехнології, ноофілософія.

На примере стран Европейского Союза доказано, что более эффективное формирование высокой духовно-сти молодежи может стать возможным на основе уравновешенного сочетания в учебных планах новейших научных знаний и большого культурно-духовного религио-зного наследия. Указано, что появление первых экобезопа-сных ноотехнологий является основаним для создания нового раздела философии – ноофилоософии.

Ключевые слова: духовность, общество знаний, устойчивое развитие, ноотехнологии, ноофилософия.

By the example of the states of the European Union become proved that more effective formation of high spirituality of youth can possible on the basis of equilibrium association in curricula of the newest scientific knowledge and the big cultural - spiritual religious heritage. It is specified, that occurrence of the first ecosafe nootechnologies gives the bases to create new section of philosophy - noophilosophy.

Keywords: spirituality, society of knowledge, sustainable development, nootechnologies, noophilosophy.

УДК: 18:7.01; 7.01 *С. 130-137*

СИМВОЛИЧЕСКОЕ ПОНИМАНИЕ АЛЛЕГОРИИ И МИФОЛОГИИ

Мир-Багирзаде Ф.А.
Азербайджан, г. Баку

Стаття присвячена символічному розумінню алегорії та міфології. Міфи створювалися стародавніми людьми, а явища природи обожнювалися ними. Події в житті древніх людей (урожай, добування їжі) мали безпосередній вплив і в їх побуті, які пізніше озвучувалися в усній народній мові, а потім у фольклорі. Автором досліджуються погляди західних і російських учених про міфології і алегорії, їх ознаки та відмінності, вивчається символічне розуміння в структурі, як символу, так і алегорії.

Ключеві слова: фольклор, традиції, міфи, оповіді, символ, культ, алегорія, людина, розуміння, образ, божество, релігія.

Статья посвящена символическому пониманию аллегории и мифологии. Мифы создавались древними людьми, а явления природы обожествлялись ими. События в жизни древних людей (урожай, добыча пищи) имели непосредственное влияние и в их быте, которые позже отражались в устной народной речи, а затем в фольклоре. Автором исследуются взгляды западных и российских учёных о мифологии и аллегории, их признаках и различиях, изучается символическое понимание в структуре, как символа, так и аллегории.

Ключевые слова: фольклор, традиции, мифы, сказания, символ, культ, аллегория, человек, понимание, образ, божества, религия

The article is devoted to symbolical understanding of allegory and mythology. Myths were created by ancient people, and natural phenomena were idolized by them. Events in a life of ancient people (a crop, extraction peep) had direct influence and in their life which were reflected in oral national speech later, and then in folklore. The author investigates sights of the western and Russian scientists about mythology and allegories, their attributes and distinctions, the symbolical understanding in structure, both a symbol, and allegory is studied.

Key words: folklore, traditions, myths, legends, a symbol, a cult, allegory, the person, understanding, image, deities, religion.

УДК 316.334.3 *С. 138-147*

THE CONCEPT OF IDENTITY: FORMATION AND DEVELOPMENT

Gusev A.S.
Russian Federation, Saint-Petersburg

У статті розглядаються передумови формування теорії ідентичності, становлення і її розвиток як цілісної наукової парадигми в

історико-культурному, філософському, психологічному, політологічному та соціологічному контекстах. Автор представляє концепції, що внесли вагомий внесок у процес формування теорії ідентичності. Крім того, акцентується увага на сучасних розробках в рамках зазначеної концепції.

Ключові слова: теорія ідентичності, історико-культурний, філософський, психологічний, політологічний, соціологічний контексти.

В статье рассматриваются предпосылки формирования теории идентичности, становление и развитие её как целостной научной парадигмы в историко-культурном, философском, психологическом, политологическом и социологическом контекстах. Автор представляет концепции, внесшие весомый вклад в процесс формирования теории идентичности. Кроме того, акцентируется внимание на современных разработках в рамках указанной концепции.

Ключевые слова: теория идентичности, историко-культурный, философский, психологический, политологический, социологический контексты.

The article studies the prerequisites of the identity theory formation as well as its evolvement and development as an integral and comprehensive scientific framework within historical, cultural, philosophical, psychological, politological and social contexts. The author introduces the approaches by scientists and philosophers, who made a significant contribution to the identity theory formation. Moreover, a special emphasis is made on the contemporary surveys within the frame of the aforementioned concept.

Key words: theory formation, historical, cultural, philosophical, psychological, politological, social contexts.

РОЗДІЛ ІІ

ФІЛОЛОГІЯ

УДК 81.1:81-115:81'442:81'37 *С. 149-179*

ПРАІНДОЄВРОПЕЙСЬКА МІГРАЦІЙНА ТЕРМІНОЛОГІЧНА НОМІНАЦІЯ Й ЕТИМОЛОГІЯ

Болдирев Р.В., Україна, м. Київ

У статті розглядалися проблеми етимологічної інтерпретації фрагментів різних культурно-генетичних пластів у структурі лексики індоєвропейської прамови й у лексичних системах давніх і сучасних індоєвропейських мов, особливо корпусу міжнародних міграційних термінів, з позицій як реконструкції лексикосемантичної парадигми індоєвропейської протокультури, так і з позицій реконструкції певних тематично

маркованих серій епізодів доісторичного етномовноміграційного поступу на теренах Євроафроазії.

Ключові слова: етномовноміграційні процеси, міграційний термін, реконструкція, Євроафроазія.

В статье рассматривались проблемы этимологической интерпретации фрагментов культурно-генетических пластов в структуре лексики индоевропейского праязыка и в лексических системах древних и современных индоевропейских языков, особенно корпуса международных миграционных терминов, с позиций как реконструкции лексико-семантической парадигмы индоевропейской протокультуры, так и с позиций реконструкции определённых тематически маркированных серий эпизодов доисторического этнолингвомиграционного движения в континентальных координатах Евроафроазии.

Ключевые слова: етнолингвомиграционные процессы, миграционный термин, реконструкция, Евроафроазия.

The article is devoted to the etymological problems of different cultural-genetic layers interpretation in the structure of Proto-Indo-European vocabulary and in the ancient and modern Indo-European languages lexical systems. Special attention is paid to the corps of international migratory terms, both from positions of reconstruction of lexico-semantic paradigm of Indo-European proto-culture and reconstruction of certain thematically marked episodes of prehistoric Euro-Afro-Asian ethno-lingual-migratory development.

Key words: ethno-lingual-migratory processes, migratory terms, reconstruction, Euro-Afro-Asia.

УДК 81’373 *С. 180-186*

ОЦІННИЙ КОМПОНЕНТ МОВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Іщенко Н.Г.
Україна, м. Київ

У статті розглядається один із компонентів конотації – оцінний і одночасно оцінне значення, яке формується на основі цього компоненту. Оцінний компонент слова – це позитивна або негативна оцінка, яка міститься у значенні слова або набувається словом із контексту. Оцінне значення – поняття високої абстракції і його зміст дозволяє суб’єкту варіювати референтну віднесеність знаку.

Ключові слова: конотація, денотація, оцінний компонент, оцінне значення і оцінне слово.

В статье рассматривается один из компонентов коннотации – оценочный и одновременно оценочное значение, которое формируется на основе этого компонента. Оценочный компонент слова – это позитивная или отрицательная оценка, которая содержится в самом значении слова или она контекстуально обусловлена. Оценочное значение – это понятие высокой абстракции и его содержание разрешает субъекту варьировать референтную отнесенность знака.

Ключевые слова: коннотация, денотация, оценочный компонент, оценочное значение и оценочное слово.

The article considers one of the components of connotation – evaluation and, at the same time, the evaluative meaning of the word. Evaluation component is an approval or disapproval, included in the meaning of the word or formed from the context. The evaluative meaning is a concept of high abstraction and its content allows us to vary the referent concerning the language unit.

Keywords: connotation, denotation, evaluation component, evaluative meaning, evaluative word.

УДК 81,25 *С. 187-201*

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ПЕРЕКЛАДУ

Калита А.А.
Україна, м. Київ

У статті на підставі аналізу автором окреслено перспективи дослідження проблем перекладознавства та запропоновано концепцію когнітивного підходу до вирішення низки його теоретичних і практичних питань.

Ключові слова: когнітивний підхід, проблеми перекладознавства, перспективи дослідження.

В статье на основании анализа автором намечены перспективы исследования проблем переводоведения, а также предложена концепция когнитивного подхода к решению ряда его теоретических и практических вопросов.

Ключевые слова: когнитивный подход, проблемы перевода, перспективы исследования.

In the article the author on the basis of analysis outlines the prospects of studying the problems of translation as well as advances the conceptual idea of applying a cognitive approach to solving a number of theoretical and practical issues of translation.

Keywords: cognitive approach, problems of translation, prospects of studying.

УДК: 378:33:81'25:005.336.2 *С. 202-214*

ЗМІСТ І ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

Машкова І.М., Давидюк А.Р.
Україна, Київ

Стаття розглядає проблему формування перекладацьких компетенцій у студентів-економістів. Особлива увага приділяється

створенню навчально-методичних матеріалів з метою удосконалення іншомовної компетентності майбутніх фахівців економічної сфери.

Ключові слова: компетенції, перекладацька компетенція, соціокультурна компетенція, іншомовна компетентність.

Статья рассматривает проблему формирования переводческих компетенций у студентов-экономистов. Особое внимание уделяется созданию учебно-методических материалов с целью усовершенствования иноязычной компетентности будущих специалистов экономической сферы.

Ключевые слова: компетенции, переводческая компетенция, социокультурная компетенция, иноязычная компетентность.

The article deals with the problem of forming translator's (interpretor's) competences of students-economists. The particular attention is paid to the training and methodical materials aimed at improving foreign language competency of future specialists in economics.

Key words: competences, translator's (interpretor's) competence, sociocultural competence, foreign language competency.

УДК: 81-115'44'37:811.16'282. *С. 215-253*

СЕМАНТИКО-СЛОВОТВІРНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛОКАЛІЗМІВ ЯК ШЛЯХ ДО РЕКОНСТРУКЦІЇ ПРАМОВИ

Нечитайло І.М.
Україна, м. Київ

Статтю присвячено теоретичному опрацюванню проблем праслов'янських діалектизмів у слов'янських мовах, визначенню їхніх принципових територіальних, лексико-семантичних та словотвірних особливостей.

Ключові слова: праслов'янський діалектизм, девербатив, семантичні трансформації, семантико-словотвірні моделі, структурно-генетичні типи, ізоглоси, діалектна диференціація прамови.

Статья посвящена исследованию становления и динамики значений праславянских диалектизмов отглагольного происхождения в их связях с другими славянскими и неславянскими языками в синхронии и диахронии.

Ключевые слова: праславянский диалектизм, девербатив, семантические трансформации, семантико-словообразовательные модели, структурно-генетические типы, изоглоссы, диалектная дифференциация праязыка.

The article is devoted to the theoretical elaboration of the Proto-Slavic dialectisms problem in Slavonic languages as well as to the definition of their principle territorial, lexico-semantic and word-building characteristics.

Keywords: Proto-Slavic dialectism, deverbative word, semantic transformations, models of semantic word-formations, structural-genetic types, isoglosses, dialectal differentiation of proto-language.

УДК 811.521 *С. 254-270*

ЗНАКОВО-СИМВОЛІЧНА СИСТЕМА КИТАЙСЬКОЇ ІЄРОГЛІФІКИ І ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ДИНАМІКА КИТАЙСЬКОЇ ТА ЯПОНСЬКОЇ МОВ

Пирогов В.Л.
Україна, м. Київ

Стаття присвячена розгляду лексико-семантичної динаміки китайської та японської мов на тлі знаково-символічної системи китайської ієрогліфіки, зокрема, проблемі семантичної інтерференції зовні ідентичних графо-лексем японської та китайської мов. Ієрогліфи виконують функцію своєрідних накопичувачів парадигматичних кластерів лексичних одиниць в умовах національно специфічних лінгвокультур, тому, незважаючи на зовнішню ідентичність, між окремими графо-лексемами японської та китайської мов існують суттєві змістові розбіжності, що унеможливлюють їх вільне перенесення з однієї мови в другу.

Ключові слова: китайська мова, японська мова, лексико-семантична динаміка, ієрогліфіка, інтерференція, графо-лексема., знаково символічна система.

Статья посвящена рассмотрению лексико-семантической динамики китайского и японского языков на фоне знаково-символической системы китайской иероглифики, в частности, проблеме семантической интерференции внешне идентичных графо-лексем японского и китайского языков. Иероглифы выполняют функцию своеобразных накопителей парадигматических кластеров лексических единиц в условиях национально специфичных лингвокультурах, поэтому, несмотря на внешнюю идентичность, между отдельными графо-лексемами японского и китайского языков существуют существенные смысловые различия, которые делают невозможным их свободное перенос с одного языка на другой.

Ключевые слова: китайский язык, японский язык, лексико-семантическая динамика, иероглифика, интерференция, графо-лексема., Знаково символическая система.

The paper is focused on lexical-and-semantic dynamics of the Chinese and Japanese languages associated with semiotic-and-symbolic characteristic of the Chinese character writing system, particularly on the problem of discerning formally identic but semantically different graphic lexemes. The fact is that characters, as we assert, serve a peculiar kind of accumulators of lexical units combined into paradigmatic clusters in correspondence with nationally specific ethno-lingual-cultural environments. Notwithstanding formal identity a number of graphic-lexemes used in Japanese and Chinese languages may have essentially different semantic meanings or connotations. This is why they cannot be used in both languages interchangeably.

Key words: Clines, Japanese, lexical-and-semantic clynamics semiotic-and-symbolic, system, hieroglyphic graphic lexeme, interference.

УДК 811.111 – 112:81'371 *С. 271-276*

ОБ'ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТУ *BEAUTY* В РІЗНИХ ТИПАХ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ «БІБЛІЇ» І РОМАНУ О.УАЙЛЬДА «ПОРТРЕТ ДОРІАНА ГРЕЯ»)

Поліна Г.В.
Україна, м. Буча

Стаття присвячена порівняльному аналізу характеристик концепту BEAUTY у світському та релігійному англомовних дискурсах. Як приклад світського розуміння досліджуваного концепту запропоновано його представлення у романі О. Уайльда «Портрет Доріана Грея».

Ключові слова: концепт, біблійний дискурс, світський дискурс.

Статья посвящена сравнительному анализу характеристик концепта BEAUTY в светском и религиозном английских дискурсах. Как пример светского понимания исследуемого концепта предложенно его представление в романе О. Уайльда «Портрет Дориана Грея».

Ключевые слова: концепт, библейский дискурс, светский дискурс.

The article is devoted to comparative analysis of the concept BEAUTY characteristics in the English secular and religious discourses. As the example of the secular understanding of the given concept its description in The Picture of Dorian Gray by O. Wilde is chosen.

Keywords: concept, biblical discourse, secular discourse.

УДК 811'111 *С. 277-286*

СТАТУС ЧИСЛІВНИКІВ У ВІЛЬНИХ ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯХ

Швачко С.О.
Україна, м. Суми

У статті аналізуються лінгвокогнітивні аспекти числівників у контексті вільних та фразеологічних словосполучень. Фокусується увага на семантичній девіації числівників дискантних мов.

Ключові слова: числівники, вільні та фразеологічні словосполучення, семантична девіація.

В статье анализируются лингвокогнитивные аспекты числительных в контексте свободных и фразеологических словосочетаний. Фокусируется внимание на семантической девиации числительных дискантних языков.

Ключевые слова: числительные, свободные и фразеологические словосочетания, семантическое девиация.

The article in question deals with the status of Numerals as far as their linguo-cognitive aspects are considered. Attention is being focused upon their semantic deviations in different languages.

Key words: Numerals, linguo-cognitive aspects, semantic deviations.

УДК 81’342 *С. 287-298*

SPEECH ENERGETIC THEORY: SYNERGETICS OF PHONOCONCEPT GENERATION AND ACTUALIZATION

Kalita A., Taranenko L.
Ukraine, Kyiv

У статті на підставі основних положень енергетичної теорії мовлення обґрунтовано концептуально-синергетичну парадигму методології дослідження та опису процесів породження й актуалізації фоноконцепту.

Ключові слова: енергетична теорія мовлення, концептуально-синергетична парадигма, синергетична модель, фоноконцепт.

В статье на основании основных положений энергетической теории речи обосновано концептуально-синергетическую парадигму методологии исследования и описания процессов порождения и актуализации фоноконцепта.

Ключевые слова: энергетическая теория речи, концептуально-синергетическая парадигма, синергетическая модель, фоноконцепт.

In the article on the basis of main principles of speech energetic theory the authors advance a conceptual-and-synergetic paradigm constituting the methodology of research and description of phonoconcept generation and actualization processes.

Key words: speech energetic theory, conceptual-and-synergetic paradigm, synergetic model, phonoconcept.

УДК 81’373 *С. 299-312*

LINGUISTIC STATUS OF HOLOPHRASIS

Klymenyuk V.
Germany, Stuttgart

На основі аналізу тлумачень ознак явища голофразиса, викладених у наукових джерелах, автором визначено його лінгвістичний статус та сформульовано загальну дефініцію цього явища.

Ключові слова: голофразис, ознаки голофразиса, дефініція, лінгвістичний статус.

На основе анализа толкований признаков явления голофразиса, представленных в научных источниках, автором определен его

лингвистический статус и сформулирована общая дефиниция этого явления.

Ключевые слова: голофразис, признаки голофразиса, дефиниция, лингвистический статус.

Having analyzed the interpretations of holophrasis properties, given in various scientific sources, the author defines the holophrasis linguistic status as well as formulates its general definition.

Keywords: holophrasis, holophrasis properties, definition, linguistic status.

УДК 81-373.6:[811.16+811.11+811.13] *С. 313-322*

DIE ANREDE-, GRUSS-, UND ABSCHIEDSFORMEN IM DEUTSCHEN UND ITALIENISCHEN: KONTRASTIVER VERGLEICH

Zima L.I.
Ukraine, Kyiv

У статті розглядаються деякі форми мовного етикету в німецькій мові та їх відповідники в італійській мові, виявляються як спільні так і відмінні риси, що обумовлені національно-культурною специфікою мови.

Ключові слова: форми звертання, вітання та прощання, національні-культурні особливості, прагматичний аспект, міжкультурна комунікація, стилістичний відтінок, фразеологічний зворот, особливості, властиві даній країні.

In the article some forms of speech-ethics in the languages which belong to different language-groups (German and Italian) are analyzed. There are both common and distinguished features in two languages.

Keywords: forms of addressing, greeting and parting, national-cultural features, pragmatic aspect, intercultural communication, stylistic shade, phraseological turn, country-specific features.

РОЗДІЛ ІІІ

ПЕДАГОГІКА

УДК 378.034 *С. 323-330*

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ НА МУЛЬТИКУЛЬТУРНУ КОМУНІКАЦІЮ

Богданов О.В., США, м. Нью-Йорк
Георгінова Л.В., Україна, м. Буча

У статті обґрунтовується важливість застосування деяких сучасних інноваційних форм організації виховання конкурентоспроможного випускника ВНЗ з використанням мультимедійних засобів вивчення іноземних мов. Наведено досвід формування ціннісних орієнтацій студентів на мультикультурну комунікацію у практиці студентського самоуправління у навчальних закладах України, Росії, Казахстану.

Ключові слова: самоуправління, ціннісні орієнтації, Інтернет-технології, лінгвотренажер, іноземні мови.

В статье обосновывается важность применения некоторых современных инновационных форм организации воспитания конкурентоспособного выпускника вуза с использованием мультимедийных средств изучения иностранных языков. Приведен опыт формирования ценностных ориентаций на мультикультурной коммуникации в практике студенческого самоуправления в учебных заведениях Украины, России, Казахстана.

Ключевые слова: самоуправления, ценностные ориентации, Интернет-технологии, лингвотренажер, иностранные языки.

The article substantiates the importance of some modern innovative forms of training competitive graduates with the help of multimedia means of learning foreign languages. The experience of forming students' value orientations on multicultural communication in the practice of student self-governance in educational institutions of Ukraine, Russia and Kazakhstan is presented in the article.

Keywords: self-government, value orientations, internet technology, language trainers, foreign languages.

УДК 37.02 *С. 331-343*

ИСТОРИЯ ПЕДАГОГИКИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ст. (КАТЕГОРИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ)

Гайфутдинов А.М., Гайфутдинова Т.В.
Российская Федерация, г. Набережные Челны

*У змінах дефініції поняття «принцип навчання» відображається процес формування його змісту. Визнання об'єктивності дії дидактичних принципів на основі існуючих законів процесу навчання можна визначити як один з напрямів їхнього визначенні. Паралельно існує інше уявлення принципів, згідно з яким принципи визначаються як «норма», «постулат» і їх дія обмежують рамками однієї суспільно-економічної формації, педагогічної системи (дидактичної концепції), викладання будь якого предмету***.**

Ключові слова: поняття "принцип навчання", дидактичні принципи, навчальний процес, норма, постулат

В изменениях дефиниции понятия «принцип обучения» отражается процесс формирования его содержания. Признание объективности действия дидактических принципов на основе существующих законов процесса обучения можно определить как одно из направлений в их определении. Параллельно существует другое представление принципов, согласно которому принципы определяются как «норма», «постулат» и их действие ограничивают рамками одной общественно-экономической формации, педагогической системы (дидактической концепции), преподавания какого-либо предмета.

Ключевые слова: понятие "принцип обучения", дидактические принципы, учебный процесс, норма, постулат

The changes of a definition of concept «the training principle» reflects the process of formation of its contents. On the basis of existing laws of the process of training it is possible to define recognition of objectivity of action of didactic principles as one of the directions in their definition. In parallel there is an other representation of principles according to which principles are defined as the "norm", "postulate" and their action are limited within a framework of one socioeconomic structure, pedagogical system (the didactic concept), teaching of any subject.

Key Words: the notion of «the teaching principle», didactic principles, leaching process, norm, postulate.

УДК 651 *С. 344-359*

УЧЕБНО-ДЕЛОПРОИЗВОДСТВЕННАЯ ДОКУМЕНТАЦИЯ КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ РОССИЙСКОЙ СРЕДНЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ШКОЛЫ РУБЕЖА XIX-XX вв.

Корнилова И.В., Российская Федерация, г. Набережные Челны
Литвин А.А., Российская Федерация, г. Казань
Магсумов Т.А., Российская Федерация, г. Набережные Челны

У статті здійснено джерелознавчий аналіз навчально-діловодної документації середніх професійних навчальних закладів Росії кінця XIX – початку XX переважно на матеріалах Казані. Подано широку сукупність інформації про документальні джерела, систематизація й аналіз яких покликані допомогти здійснити комплексне дослідження багатогранної системи професійної освіти.

Ключові слова: формулярний список, річний звіт, журнал засідань, прохання, промислове училище, комерційне училище, землеробське училище, Казань.

В статье проводится источниковедческий анализ учебно-делопроизводственной документации средних профессиональных учебных заведений России в конце XIX – начале XX в. в основном на материалах Казани. Представлена широкая совокупность сведений о документальных источниках, систематизация и анализ которых призваны помочь провести комплексное исследование многогранной системы профессионального образования.

Ключевые слова: формулярный список, годовой отчет, журнал заседаний, прошение, промышленное училище, коммерческое училище, земледельческое училище, Казань.

The article highlights the historical sources analysis of training clerical documentation of secondary vocational schools of Russia in the late XIX – early XX century mainly on the materials of Kazan. A wide collection of information about the documentary sources is represented. Systematization and analysis are intended to help carry out a comprehensive study of a multifaceted system of vocational education.

Keywords: formulary list, annual report, the register of meetings, petition, industrial school, commercial school, agricultural school, Kazan.

УДК 37.01 *С. 360-369*

НООПЕДАГОГІКА І НАУКОВІ ЗАВДАННЯ НА XXI ст.

Корсак К.В.
Україна

У статті доведено можливість сталого розвитку людства зі зростанням чисельності та якості життя у разі повної заміни

індустріальних виробництв ноотехнологіями. Зазначається також, що освітньо-науковий комплекс може забезпечити цей прогрес через підвищення навчальних, виховних і дослідницьких спроможностей. Серед нових засобів автор виокремлює – створення ноопедагогіки на основі поєднання кращого у спадку класичної педагогіки, цивілізованих релігій і досягнень точних наук у вивченні людини.

Ключові слова: сталий розвиток, ноорозвиток, ноотехнології, освітньо-науковий комплекс, ноопедагогіка.

В статье доказана возможность устойчивого развития человечества с ростом численности и качества жизни в случае полной замены индустриальных производств ноотехнологиямы. Отмечается также, что образовательно-научный комплекс может обеспечить этот прогресс через повышение учебных, воспитательных и исследовательских возможностей. Среди новых средств автор выделяет – создание ноопедагогикы на основе сочетания лучшего в наследство классической педагогики, цивилизованных религий и достижений точных наук в изучении человека.

Ключевые слова: устойчивое развитие, нооразвитие, ноотехнологии, образовательно-научный комплекс, ноопедагогика.

The article shows the possibility of sustainable development of mankind under condition of population growth and quality of life in case of full replacement of industrial manufactures by nootechnologies. The educational-scientific complex can provide this progress through the increase of educational and research capacities. Among new means the author names a creation of noopedagogics on the basis of association of the best inheritance of classical pedagogics and achievements of the exact sciences in studying of the human being.

Keywords: sustainable development, noodevelopment, nootechnologies, educational-scientific complex, noopedagogics.

УДК 373.51 *С. 370-385*

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОСТРАНСТВА ЛИЧНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ОПЫТА УЧАЩЕГОСЯ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Мелекесова Р.М.
Российская Федерация, г. Воткинск

Учні, реалізуючи своє особисте замовлення на освіту через побудову індивідуальних освітніх програм, виходять за межі базової шкільної програми. При наявності широкого спектру освітніх ресурсів учень опиняється в ситуації вибору, до якого не завжди буває підготовлений. У цій роботі пропонується готувати учня до цього вибору через особливий вид освітньої діяльності – освітні проби. Описується методологія конструювання відповідного освітнього простору і досвід створення умов та організації діяльності учнів щодо реалізації вибору змісту освіти, викладача, темпу і способу навчальної діяльності.

Ключові слова: освітній досвід, методологічний підхід, організація діяльності учнів.

Учащиеся, реализуя свой личный заказ на образование через построение индивидуальных образовательных программ, выходят за пределы базовой школьной программы. При наличии широкого спектра образовательных ресурсов ученик оказывается в ситуации выбора, к которому не всегда бывает подготовлен. В настоящей работе предлагается готовить ученика к этому выбору через особый вид образовательной деятельности – образовательные пробы. Описывается методология конструирования соответствующего образовательного пространства и опыт создания условий и организации деятельности учащихся по реализации выбора содержания образования, преподавателя, темпа и способа учебной деятельности.

Ключевые слова: образовательный опыт, методологический подход, организация деятельности учащихся.

The student, realizing personal necessity in education through making individual educational programs, goes beyond the limits of a basic school program. In the presence of a wide range of educational resources students find themselves in a situation of a choice, to which they sometimes are not prepared. The present paper suggests the ways preparing students for this choice through a special type of educational activity – educational tests. It also offers the methodology of designing a corresponding educational area; as well as deocribes the experience of creating conditions and organization of students' activites for making a choice of education content, choosing a teacher, the tempo and way of educational activity.

Keywords: educational experience, methodological approach, organization of student activity.

УДК 371.01 *С. 386-395*

ДИДАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФОРМИРОВАНИЯ СУБЪЕКТНОЙ ПОЗИЦИИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

Москаленко А.В.
Российская Федерация, г. Дедовск

У статті розглядається процес впливу дидактичних умов на суб'єктивну позицію учнів; визначаються основні дидактичні умови, які сприяють формуванню суб'єктивної позиції старшокласників у процесі навчання в загальноосвітній школі.

Ключові слова: дидактичні умови, формування суб'єктивної оцінки старшокласників, особистість, самооцінка, ціннісна орієнтація, особистісно-орієнтований підхід.

В статье рассматривается процесс воздействия дидактических условий на субъективную позицию учащихся; определяются основные дидактические условия, способствующие формированию субъективной

позиции старшеклассников в процессе обучения в общеобразовательной школе.

Ключевые слова: дидактические условия, формирование субъективной оценки старшеклассников, личность, самооценка, ценностная ориентация, личностно-ориентированный подход.

The article is aimed at examining the process of didactic conditions influence upon students' subjective position, as well as defines the main didactic conditions, facilitating the formation of senior pupils' subjective position in the learning process in comprehensive secondary schools.

Keywords: didactic conditions, formation of senior pupils' subjective estimation, personality, self-appreciation, value orientation, personality-centered approach.

УДК 378:37 (490:) *С. 396-406*

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В ГРЕЦІЇ

Постригач Н.О.
Україна, м. Київ

Стаття присвячена розкриттю особливостей реалізації громадянської освіти вчителів у Грецькій республіці. Автор наголошує на тому, що громадянська освіта передбачає наявність відповідних знань і навичок, необхідних для реалізації громадянських прав, обов'язків і свобод, формуванні компетентностей майбутніх учителів для активної участі в житті громадянського демократичного суспільства на усіх рівнях.

Ключові слова: громадянська освіта, міждисциплінарний підхід, освітня політика, модульна організація навчального процесу.

В статье раскрываются особенности реализации гражданского образования учителей в Греческой республике. Автор обращает внимание на то, что греческое образование предполагает наличие соответствующих знаний и навыков, необходимых для реализации гражданских прав, обязанностей и свобод, формировании компетенции будущих учителей для активного участия в жизни гражданского демократического общества на всех уровнях.

Ключевие слова: гражданское образование, междисциплинарный подход, образоватильная политика, модульная организация учебного процесса.

This article is devoted to studying the features of civic education of teachers in Greece. The author emphasizes that the civic education presupposes adequate knowledge and skills necessary for the realization of civil rights, duties and freedoms, forming competencies of future teachers for involvement in the civil democratic society at all levels.

Keywords: civic education, cross-curricular approach, educational policy, a modular organization of the educational process.

УДК 378.14.047: 373.3 *С. 407-418*

ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ І СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ ДО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ (ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ АСПЕКТ)

Прокоф'єва М.Ю.
Україна, м. Ялта

У статті розкриваються компоненти системи формування педагогічної рефлексії майбутнього вчителя, процесуально-технологічні особливості і провідні прийоми і методи, спрямовані на потенційні можливості студентів у процесі підготовки до педагогічної діяльності.

Ключові слова: педагогічна рефлексія, система формування педагогічної рефлексії майбутнього вчителя.

В статье раскрываются компоненты системы формирования педагогической рефлексии будущего учителя, процессуально-технологические особенности и ведущие приемы и методы, направленные на востребование потенциальных возможностей студентов в процессе подготовки к педагогической деятельности.

Ключевые слова: педагогическая рефлексия, система формирования педагогической рефлексии будущего учителя.

The article presents the components of the system of future teachers' reflection formation. It reveals the procedural-technological peculiarities and the chief methods aimed at bringing into use students' capabilities in the process of their training for the future teaching.

Keywords: pedagogical reflection, the system of future teachers' reflection formation.

УДК 378 *С. 419-427*

ПРОЕКТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СПОСОБ ПОДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ЖУРНАЛИСТИКА»

Хлебникова Н.В.
Украина, г. Киев

У статті розглянуто проблеми підготовки кадрів для практичної роботи в журналістиці, а також для навчання журналістів в академічному середовищі університетів і на тренінгах. Автор пропонує нову модель проектної діяльності для місцевих засобів масової інформації, яка спрямована на формування навичок використання інтернет-технологій, та розвиває громадянський світогляд учасників проектів.

Ключові слова: підготовка кадрів, цивільна журналістика, інтернет-технології, проект, соціально-відповідальні ЗМІ.

В статье рассматриваются проблемы подготовки кадров для практической работы в журналистике и для обучения журналистов в академической университетской среде и на тренингах. Автор представляет новую модель проектной деятельности для локальных медиа, которая формирует навыки применения интернет-технологий и развивает гражданское мировоззрение участников проектов.

Ключевые слова: подготовка кадров, гражданская журналистика, интернет-технологии, проект, социально ответственные СМИ.

The article considers the problems of journalism education. The author presents a local media project as a model for journalism teaching. Such a project develops the Internet technology skills and strengthens the civil worldview for project participants.

Keywords: training, civil journalism, internet-technology, media-project, social responsibility of the mass media.

УДК 37.018.1.47.7.(09) *С. 428-458*

РОЗВИТОК СІМЕЙНИХ ФОРМ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В УКРАЇНІ З 40-Х РОКІВ ХХ ст. ДО ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Ченбай І.В.
Україна, м. Черкаси

Стаття присвячена історико-педагогічному аналізу процесу становлення і розвитку в Україні сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з 40-х років ХХ ст. до поч. ХХІ ст. На основі теоретичних узагальнень даних архівних та опублікованих джерел, вивчення наукової літератури та статистичних даних цілісно висвітлюється історичний шлях становлення і розвитку таких форм, як усиновлення, опіка, піклування, патронат, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

Ключові слова: сімейні форми виховання, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, усиновлення, опіка, піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, патронат.

Статья посвящена историко-педагогическому анализу процесса становления и развития в Украине семейных форм воспитания детей-сирот и детей, лишённых родительского попечения, с 40-х годов XX в. до нач. XXI в. На основании теоретических обобщений данных архивных и опубликованных источников, изучения научной литературы и статистических данных целостно освещается исторический путь становления и развития таких форм, как усыновление, опека, попечение, патронат, приёмная семья, детский дом семейного типа.

Ключевые слова: семейные формы воспитания, дети-сироты и дети, лишённые родительского попечения, усыновление, опека, попечение, приёмная семья, детский дом семейного типа, патронат.

The article is dedicated to the historical and pedagogical analysis of the development and formation process of family forms of upbringing orphans and parentally deprived children in Ukraine since 40-s of the XX century till the early XXI century. On the basis of theoretical generalization of archive evidence and published materials, as well as studying scientific literature and statistical information the author highlights the historical development and formation of such forms as: adoption, care, patronage, foster family, children house of family type.

Keywords: family forms of upbringing, orphaned-children, parentally deprived children, adoption, care, foster family, children home of family type, patronage.

УДК 378-057.875(045) *С. 459-474*

GENDER PEDAGOGY AS A BRANCH OF SCIENCE

Volzhanova O.
Russian Federation, Izhevsk

У статті йдеться про нову галузь знань, яка зараз активно впроваджується в російській педагогічній освіті – це гендерна педагогіка. Запропонований один з варіантів впровадження гендерної освіти в педагогічному вузі. Описані структура курсу з гендерних досліджень, застосовувані прийоми, форми та методи формування гендерної ідентичності студентів, а також наведено результати експерименту по впливу навчального курсу на гендерну ідентичність майбутніх вчителів.

Ключові слова: гендер, гендерна ідентичність, формування, студент, школа, самоідентифікація, самореалізація, педагогічні умови, гендерна педагогіка, соціалізація, прихований навчальний план, гендерні стереотипи, гендерний підхід, гендерна асиметрія, технологія, проектна діяльність.

В статье говорится о новой отрасли знаний, которая сейчас активно внедряется в российском педагогическом образовании – это гендерная педагогика. Предложен один из вариантов внедрения гендерного образования в педагогическом ВУЗе. Описаны структура курса по гендерным исследованиям, применяемые приемы, формы и методы формирования гендерной идентичности студентов, а также приведены результаты эксперимента по влиянию учебного курса на гендерную идентичность будущих учителей.

Ключевые слова: гендер, гендерная идентичность, формирование, студент, школа, самоидентификация, самореализация, педагогические условия, гендерная педагогика, социализация, скрытый учебный план, гендерные стереотипы, гендерный подход, гендерная асимметрия, технология, проектная деятельность.

The article presents a new branch of knowledge, which is now being promoted in Russian teacher training education – gender pedagogics. The article suggests one of the variants of applying gender education in teacher training

institutes. The author describes the structure of the course in gender studies, applied techniques, forms and methods of forming gender identity of students, as well as the results of the experiment on the effect of a training course on gender identity of future teachers.

Key Words: gender, gender identity, designing, student, school, self-identification, self-actualization, educational conditions, gender pedagogics, socialization, curriculum, gender stereotypes, gender approach, gender asymmetry, technology, project.

РОЗДІЛ IV

ЕКОНОМІКА

УДК 658.5.011 *С. 475-488*

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЛОГІСТИЧНИХ УТВОРЕНЬ

Алькема В.Г.
Україна, м. Буча

Проаналізовано роль ресурсного потенціалу в розвитку системи економічної безпеки логістичних утворень. Представлено сучасне розуміння змісту понять «ресурси» та «ресурсний потенціал». Розкрито зміст сучасного підходу до ресурсного забезпечення економічної безпеки підприємств. Визначено важливість, зміст та структуру ресурсного потенціалу для забезпечення економічної безпеки логістичних утворень.

Ключові слова: логістика, економічна безпека, логістичні утворення, потенціал, ресурси.

Проанализировано роль современного ресурсного потенциала в развитии экономической безопасности логистических образований. Рассмотрено современное понимание содержания понятий «ресурсы» и «ресурсный потенциал». Раскрыто содержание современного подхода к интерпретации ресурсного обеспечения экономической безопасности предприятий. Определены важность, содержание и структуру ресурсного потенциала для обеспечения экономической безопасности логистических образований.

Ключевые слова: логістика, экономическая безопасность, логистические образования, потенціал, ресурсы.

The article analyzes the role of the resource potential in the development of the logistic formations' economic security system. It outlines the present-day comprehension of the terms "resource" and "resource potential", as well as reveals the content of a recent approach to the resource supply of enterprises' economic security.

Keywords: logistics, economic safety, logistics movements, potential resources.

УДК 338.240 *С. 489-496*

ІНТЕРФЕЙСНА СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Алькема В.Г., Україна, м. Буча
Третьяк М.М., Україна, м. Дніпропетровськ

Стаття присвячена дослідженню інтерфейсної складової економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, які функціонують в Україні. Розглянуто проблеми інтерфейсної безпеки та запропоновані методи їх вирішення.

Ключові слова: економічна безпека, складові економічної безпеки, інтерфейсна складова економічної безпеки, компоненти інтерфейсної складової.

Статья посвящена исследованию интерфейсной составляющей экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности, функционирующих в Украине. Рассмотрены проблемы интерфейсной безопасности и предложены методы их решения.

Ключевые слова: экономическая безопасность, составляющие экономической безопасности, интерфейсная составляющая экономической безопасности, компоненты экономической составляющей.

The publication is dedicated to the study of the interface component of economic security of business entities operating in Ukraine. This article discusses the problems connected wtih security interfaces as well as offers methods to solve them.

Keywords: economic security, components of economic security, economic security components interface, economic interface components.

УДК 338.23:330.52 *С. 497-505*

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ У 2005-2010 РОКАХ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Бобров Є.А.
Україна, м. Київ

Незважаючи на численні дослідження, розробка проблем у сфері енергетичної безпеки повинна постійно тривати, оскільки динаміка життєвих процесів вимагає реагування на зміни та постійного

удосконалення. Наявність цієї проблеми зумовлює мету започаткованого дослідження.

Ключові слова: економічна безпека, енергетична стратегія.

Несмотря на многочисленные исследования, разработка проблем в сфере энергетической безопасности должна постоянно продолжаться, поскольку динамика жизненных процессов требует реагирования на изменения и постоянного усовершенствования. Наличие этой проблемы обусловливает цель предпринятого исследования.

Ключевые слова: экономическая безопасность, энергетическая стратегия.

A number of scientific research are devoted to the problems of energy safety. Despite these numerous works, the development of energy safety problems should always take place, since the dynamics of life processes requires responding to its changes and continuous improvements. This leads to the necessity of this research.

Keywords: economic security, energy strategy.

УДК 339.1 *С. 506-515*

ВУГЛЕЦЕВІ РИНКИ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ: РЕАЛЬНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Бойко Ю.Ю.
Україна, м. Буча

Розроблено класифікацію вуглецевих ринків та подано характеристику кожного з них. Описано та проаналізовано поточний стан справ, визначено сильні та слабкі сторони механізмів функціонування ринків, а також представлено перспективні шляхи їх розвитку.

Ключові слова: вуглецевий ринок, режим торгівлі, кіотський ринок, європейська система торгівлі викидами, план дій Кейданрен, Регіональна ініціатива по парниковим газам, Чиказька кліматична біржа, Схема по зниженню викидів вуглецю, квота, еквівалент CO_2, парниковий газ.

Разработана классификация углеродных рынков и дана характеристика каждого из них. Описано и проанализировано текущее состояние дел, определены сильные и слабые стороны рынков, а также представлены перспективные пути их развития.

Ключевые слова: углеродный рынок, режим торговли, Киотский рынок, европейская система торговли выбросами, план действий Кейданрен, Региональная инициатива по парниковым газам, Чикагская климатическая биржа, Схема по снижению выбросов углерода, квота, эквивалент CO_2, парниковый газ.

The article aims at classification of carbon markets and characterization of each of them. It describes and analyses the current situation on the markets and

identifies their strengths and weaknesses. The article also presents forecasts as for future ways of market development.

Key words: carbon market, trade regime, the Kyoto market, the European Union Emission Trading System, plan Keidanren, the Regional Greenhouse Gas Initiative, Chicago Climate Futures Exchange, Carbon Pollution Reduction Scheme, quota, equivalent CO_2, a greenhouse gas.

УДК 336.276 *С. 516-526*

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ДОЛГ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ФИНАНСОВУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ УКРАИНЫ

Бондарь А.Л., Мироненко Т.В.
Украина, г. Донецк

У статті розглянуто проблему обслуговування державного боргу України. Особливу увагу приділено аналізу його динаміки за останні 5 років. Аналізується рівень боргової безпеки України як складової фінансової безпеки держави. Пропонуються шляхи підвищення фінансової безпеки України в контексті управління державним боргом.

Ключові слова: державний борг, управління боргом, фінансова безпека.

В данной статье рассматривается проблемы обслуживания государственного долга Украины. Особое внимание уделено анализу его динамики за последние 5 лет. Анализируется уровень долговой безопасности Украины как составной части финансовой безопасности государства. Предлагаются пути повышения финансовой безопасности Украины в контексте управления государственным долгом.

Ключевые слова: государственный долг, управления долгом, финансовая безопасность.

The problem of the maintenance of the government debt in Ukraine is the subject of this article. Special attention is paid to the analysis of how it has changed over the last 5 years. The level of debt security is analyzed as a part of financial security. Suggestions for the improvement of the financial security of Ukraine are provided in the context of debt management.

Keywords: government debt, debt management, financial security.

УДК 336.73, 334.732.2 *С. 527-545*

РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВЫХ ИННОВАЦИЙ В НЕБАНКОВСКИХ КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Гришина Е.А.
Российская Федерация, г. Саратов

У статті розглянуто основні підходи до визначення небанківських кредитних організацій: правовий за остаточним принципом. Автором запропонована класифікація за органами управління: небанківські кредитні організації, які регулюються банком Росії, та небанківські кредитні організації, які регулюються іншими органами влади: ломбарди, кредитні спілки, лізингові компанії, ПІФи тощо. В кожному із зазначених видів розглянуто фінансові інновації та визначено тенденцію їхнього зростання.

Ключові слова: небанківські кредитні організації, фінансові інновації, класифікація.

В статье рассмотрены основные подходы к определению небанковских кредитных организаций: правовой и по остаточному принципу. Автором была предложена классификация по органам управления: небанковские кредитные организации, регулируемые Банком России и небанковские кредитные организации, регулируемые другими органами власти: ломбарды, кредитные союзы, лизинговые компании, ПИФы и другие. В каждом из перечисленных видов рассмотрены финансовые инновации и выявлена тенденция к их росту.

Ключевые слова: небанковские кредитные организации, финансовые инновации, классификация.

In the article the author considers the main approaches to the definition of non-bank credit organizations: legal and by a residual principle. The author offers a classification by governing bodies: the non-bank credit organizations regulated by the Bank of Russia and the non-bank credit organizations, regulated by other authorities, such as pawnshops, credit unions, leasing companies, mutual funds and others. In each of the listed types the financial innovations are considered and the tendency to their growth is revealed.

Keywords: non-bank credit organizations, financial innovation, classification.

УДК 336.774.5 *С. 546-565*

СТРУКТУРА РИЗИКІВ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ТА КРИЗОВИХ ЯВИЩ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Гонтаржевський М.Л.
Україна, м. Київ

У статті розглянуто теоретичні засади функціонування банківських ризиків в умовах ринкових відносин. Визначено основні методи управлінської діяльності управління ризиками вітчизняних банків. Доведено, що пріоритетним є забезпечення максимального збереження активів і капіталу на основі мінімізації ризиків.

Ключові слова: банківські ризики, ринкові відносини, національна економіка, банківський менеджмент.

В статье рассмотрены теоретические основы функционирования банковских рисков в условиях рыночных отношений. Определены основные методы управленческой деятельности управления рисками отечественных банков. Доказано, что приоритетным выступает обеспечение максимального сохранения активов и капитала на основании минимизации рисков.

Ключевые слова: банковские риски, рыночные отношения, национальная экономика, банковский менеджмент.

The article advances the theoretical grounds for banking risks in market conditions. It outlines the main methods of risk management activities of domestic banks. It proves that the priority ares in ensuring maximum preservation of assets and capital on the basis of of risk propensity minimization.

Keywords: banking risks, market relstions, national economy, bank management.

УДК: 658.15:665 *С. 566-579*

БЮДЖЕТИРОВАНИЕ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ ИНСТРУМЕНТ УПРАВ**ЛЕНИЯ ФИНАНСАМИ НЕФТЯНЫХ КОМПАНИЙ**

Зайцев В.Ю.
Российская Федерация, г. Ярославль

Стаття присвячена питанням фінансового бюджетування. Бюджетування розглядається як ефективний інструмент управління фінансами нафтових компаній. Автором дається визначення бюджетування компанії, досліджуються основні етапи організації системи

бюджетування в нафтових компаніях, вказується на особливості здійснення бюджетного процесу в компаніях нафтогазового комплексу.

Ключові слова: нафтові компанії, бюджетування, система бюджетування, оперативні бюджети, інвестиційні бюджети, фінансові бюджети, планування, аналіз, контроль, центри відповідальності, бюджетний комітет.

Статья посвящена финансовому бюджетированию. Бюджетирование рассматривается как эффективный инструмент управления финансами нефтяных компаний. Автором дается определение бюджетированию компании, определяются основные этапы организации системы бюджетирования в нефтяных компаниях, указывается на особенности осуществления бюджетного процесса в компаниях нефтегазового комплекса.

Ключевые слова: нефтяные компании, бюджетирование, система бюджетирования, оперативные бюджеты, инвестиционные бюджеты, финансовые бюджеты, планирование, анализ, контроль, центры ответственности, бюджетный комитет.

The article is devoted to financial budgeting. Budgeting, is considered as an effective tool of financial management of oil companies. The author defines the company's budgeting, identifies the main stages of organizing a system of budgeting in the oil companies, points out the peculiarities of the budget process in the oil and gas companies.

Keywords: oil companies, budgeting, system of budgeting, operational budgets, investment budgets, financial budgets, planning, analysis, control, responsibility centers, the budget committee.

УДК 336.221.4 *С. 580-588*

ПОДАТОК НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВ ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНОЇ ГАЛУЗІ

Заставний Н.І.
Україна, м. Львів

Стаття присвячена порівнянню податкового обліку, який діяв на підставі закону України «Про податок на прибуток», та бухгалтерського обліку і податкового обліку, які діють згідно з Податковим кодексом України. Відображені основні відмінності податкового обліку від бухгалтерського, описані основні зміни, що відбулися у веденні податкового обліку на видавничо-поліграфічних підприємствах із затвердженням Податкового кодексу України. Охарактеризовано особливості обліку та нарахування амортизації груп основних засобів, наведено приклади методів нарахування амортизації для кожної групи основних засобів.

Ключові слова: податковий облік, бухгалтерській облік, видавничо-поліграфічні підприємства, Податковий кодекс України.

Статья посвящена сравнению налогового учета, который действовал на основании закона Украины «О налоге на прибыль», бухгалтерского учета и налогового учета, действующих согласно Налоговому кодексу Украины. Отражены основные отличия налогового учета от бухгалтерского, описаны основные изменения, произошедшие в ведении налогового учета на издательско-полиграфических предприятиях с утверждением Налогового кодекса Украины. Охарактеризованы особенности учета и начисления амортизации групп основных средств, приведены примеры методов начисления амортизации для каждой группы основных средств.

Ключевые слова: налоговый учет, бухгалтерский учет, издательско-полиграфические предприятия, Налоговый кодекс Украины.

This article is devoted to the comparison of tax accounting being in force on the basis of the Law of Ukraine "On Profit Tax", bookkeeping and tax accounting which operate under the Tax Code of Ukraine. The article shows displaying the main differences between tax accounting and bookkeeping, describes the major changes, having occurred in tax accounting in publishing and printing companies since the approval of the Tax Code of Ukraine. The paper also characterizes features of accounting and depreciation as well as provides assets examples of methods of depreciation for each group of assets.

Keywords: tax accounting, bookkeeping, publishing and printing companies, Tax code of Ukraine.

УДК 339.137:339.9+316.42 *С. 589-613*

ІНСТИТУЦІЙНА ДЕСТРУКЦІЯ НЕОЛІБЕРАЛЬНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ І СТРАТЕГІЇ СИСТЕМНОГО АНТИКРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Зінченко В.В.
Україна, м. Буча

Досліджуються трансформації світових систем суспільств та економік в умовах глобалізаційних змін. Аналізуються світоглядні, економічні тенденції, управлінські моделі, а також перспективи й форми їхнього подальшого розвитку.

Ключові слова: глобалізація, суспільна трансформація, антикризовий розвиток, інституалізація, управлінські системи.

Исследуются трансформации мировых систем обществ и экономик в условиях глобализационных изменений. Анализируются мировозренческие, экономические тенденции, управленческие модели, а также перспективы и формы их дальнейшего развития.

Ключевые слова: глобализация, общественная трансформация, антикризисное развитие, институализация, управленческие системы.

The author studies the transformation of the world systems of societies and economies in globalizing changes. He also analyzes the ideological and

economic trends, management models as well as perspectives and forms of their further development.

Keywords: globalization, social transformation, antirecessionnary development, institutionalization, management systems.

УДК 519.8 *С. 614-632*

ІНДИВІДУАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ У НЕДЕТЕРМІНОВАНИХ ЗАДАЧАХ ОПТИМІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ РІШЕНЬ

Кігель В.Р.
Україна, м. Буча

У статті наведено методи визначення та відбиття індивідуальних пріоритетів особи, яка обирає рішення при розв'язуванні завдань оптимізації фінансових рішень за умов невизначеності та/або ризику; зазначено приклади можливого використання наведених методів у практиці фінансового менеджменту.

Ключові слова: ООР (особа, яка обирає рішення), прибуток, невизначеність, ризик, детермінований еквівалент, індивідуальне ставлення до невизначеності (ризику).

В статье приведены методы определения и отражения индивидуальных приоритетов лица, выбирающего решение при развязывании задач оптимизации финансовых решений в условиях неопределенности и/или риска; указаны примеры возможного использования приведенных методов в практике финансового менеджмента.

Ключевые слова: ЧВР (лицо, которое выбирает решения), прибыль, неопределенность, риск, детерминированный эквивалент, индивидуальное отношение к неопределенности (риска).

In the article the author reveals the methods of determination and reflection of a person's priorities when making a dicision in the process of solving the tasks connected with the optimization of financial solutions in condition of uncertainty and/or risk. The examples of possible practical application of the given methods are also mentioned.

Key words: PMD (person, making a decision), income, risk, determined equivalent, individual attitude towards vaqueness (risk).

УДК 314(477) *С. 633-652*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Козар В.В.
Україна, м. Ірпінь

Стаття присвячена методології та методиці дослідження формування й використання трудового потенціалу регіону. Акцент зроблено на сутності трудового потенціалу та показано його взаємозв'язок з іншими економічними категоріями. Досліджено чинники, що впливають на відтворення трудового потенціалу регіону.

Ключові слова: трудовий потенціал, відтворення, регіон.

Статья посвящена методологии и методике исследования процессов формирования и использования трудового потенциала региона. Акцентировано внимание на сущности трудового потенциала, показана его взаимосвязь с другими экономическими категориями. Исследованы факторы, влияющие на воспроизводство трудового потенциала региона;

Ключевые слова: трудовой потенциал, воспроизводство, регион.

The article is devoted to the methodology and research methods of formation and use of labor potential. The emphasis is made on the nature of the labor potential and its relationship to other economic categories. The article also examines factors affecting the reproduction of labor potential of the region.

Keywords: labor potential, reproduction, region.

УДК 336.71.078.3 *С. 653-666*

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ БАНКРОТСТВА КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ И РОССИЙСКОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО

Лосев В.В.
Российская Федерация, г. Волгоград

Стаття присвячена особливостям банкрутства кредитних організацій в Російській Федерації. Зазначається, що законодавцем при регулюванні питань неспроможності даних суб'єктів особлива увага приділяється заходам з попередження банкрутства. Подано коротку характеристику заходів з попередження банкрутства кредитних організацій. Проаналізовано деякі процесуальні особливості розгляду справ про банкрутство, а також окреслений комплексний характер регулювання процедур неспроможності.

Ключові слова: банкрутство, кредитні організації, законодавство, Російська Федерація.

Статья посвящена особенностям банкротства кредитных организаций в Российской Федерации. Отмечается, что законодателем при регулировании вопросов несостоятельности данных субъектов особое внимание уделяется мерам по предупреждению банкротства. Дается краткая характеристика мер по предупреждению банкротства кредитных организаций. Проанализированы некоторые процессуальные особенности рассмотрения дел о банкротстве, а также отмечен комплексный характер регулирования процедур несостоятельности.

Ключевые слова: банкротство, кредитные организации, законодательство, Российская Федерация.

The article concerns the peculiarities of bankruptcy of credit organizations in the Russian Federation. It is noted that the legislator while regulating insolvency of these subjects, focuses on the measures to prevent bankruptcy. The author presents a brief description of the measures to prevent the bankruptcy of credit institutions. He also outlines some procedural peculiarities of cases of bankruptcy, as well as points at the complexity of regulation of insolvency proceedings.

Keywords: bankruptcy, credit organizations, legislation, Russian Federation.

УДК 35(076.6), 351 *С. 667-979*

ОТРАЖЕНИЕ ОПЫТА В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ НА САЙТАХ ГОСОРГАНОВ

Мейкшане Т.В.
Белорусь

Аналізується зміст офіційних сайтів державних органів України, Російської Федерації та Республіки Казахстан з метою визначення специфіки відображення світового досвіду в галузі державного управління, статусу державного службовця. Робляться висновки щодо потреб освітнього процесу та практичної діяльності державних органів Республіки Білорусь.

Ключові слова: державне управління, державні службовці, компетентність, правовий статус.

Анализируется содержание официальных сайтов государственных органов Украины, Российской Федерации и Республики Казахстан с целью определения специфики отражения мирового опыта в области государственного управления, статуса государственного служащего. Делаются выводы применительно к нуждам образовательного процесса и практической деятельности государственных органов Республики Беларусь.

Ключевые слова: государственное управление, государственные служащие, компетентность, правовой статус.

The content of home pages of state authorities of Ukraine, Russian Federation and the Republic of Kazakhstan has been analyzed with the aim of

determining world's experience in public administration and status of civil servant construal. Conclusions are made in the context of the needs of educational process and practical activities of the state authorities of the Republic of Belarus.

Keywords: state management, government officials, competence, legal status.

УДК 330.133.2 *С. 680-702*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Мірко Н.В.
Україна, м. Київ

У статті розглядається методологія дослідження внутрішнього ринку промислової продукції. Представлено національну модель ринкової економічної системи з позиції світового господарства. Розкрито функції ринку промислової продукції.

Ключові слова: внутрішній ринок, промислова продукція, модель, функції ринку.

В статье рассматривается методология исследования внутреннего рынка промышленной продукции. Представлено национальную модель рыночной экономической системы с позиций мирового хозяйства. Раскрыты функции рынка промышленной продукции.

Ключевые слова: внутренний рынок, промышленная продукция, модель, функции рынка.

The article suggests the research methodology of the domestic market of industrial products. The author advances a national model of a market economic system viewed in the context of the global economy. The article also reveals features of an industrial products market.

Keywords: domestic market, industrial products, model, market functions.

УДК 336.22:658 *С. 703-713*

КОРПОРАТИВНИЙ ПОДАТКОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ І СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Михальчук Л.А.
Україна, м. Буча

У статті розглядаються стан і проблеми функціонування системи корпоративного податкового менеджменту на вітчизняному підприємстві, його важливість у системі управління на сучасному етапі

господарювання. Обґрунтовано її недоліки та запропоновано окремі організаційні заходи щодо удосконалення досліджуваної системи.

Ключові слова: податковий менеджмент, система управління, підприємство.

В статье рассмотрены состояние и проблемы функционирования корпоративного налогового менеджмента на отечественном предприятии, его значимость в системе управления на современном этапе хозяйствования. Обосновано ее недостатки и предложены отдельные организационные мероприятия по совершенствованию исследуемой системы.

Ключевые слова: налоговый менеджмент, система управления, предприятие.

The article deals with the state and problems of the system of corporate tax management in the domestic enterprise and its importance in the control system at the present stage of management. The proofs of the shortcomings are given and the specific arrangements for the improvement of the studied system are proposed.

Key words: tax management, management system, enterprise.

УДК 663.269 *С. 714-724*

ОБ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕРМИЧЕСКОГО ОБЕЗВРЕЖИВАНИЯ ОТХОДОВ В УЧРЕЖДЕНИИ ЛПУ «БУЗ УР РКБ №1»

Назарова О.А., Самигуллина Г.З., Султан-Галиева Г.М.,
Российская Федерация, г. Ижевск

*У статті показано методи обробки медичних відходів, принципи роботи інсинераторних установок ІН-50.1 та **newster-10.** Подано економічний розрахунок ефективності використання інсинераторної установки. Розкрито етапи і технологічні особливості термічного знешкодження відходів в окремій установі ЛПУ «БУЗ УР РКБ №1».*

Ключові слова: медичні відходи, термічне знешкодження, інсинераторна установка.

*В статье показаны методы обработки медицинских отходов, принципы работы инсинераторных установок ИН-50.1 и **newster-10.** Представлен экономический расчет эффективности использования инсинераторной установки. Раскрыты этапы и технологические особенности термического обезвреживания отходов в отдельном учреждении ЛПУ «БУЗ УР РКБ №1».*

Ключевые слова: медицинские отходы, термическое обезвреживание, инсинераторная установка.

The article shows methods of processing of a medical waste, principles of work of the insineratorny IN-50.1 and newster-10 installations. It also represents the economic calculation of the effectiveness of the use of insineratornxy installation. The article characterizes stages and technological

special features of the thermal neutralization of wastes in the individual establishment LPU «BOUZ UR RKB No. 1».

Keywords: medical waste, thermal neutralization, insineratornxy installation.

УДК 657.30 *С. 725-736*

ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ В УКРАЇНІ: СИСТЕМА І ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ

Нікітан Н.О.
Україна, м. Буча

У роботі досліджено суть державного фінансового контролю в Україні взагалі та його окремих елементів зокрема. Розглянуто особливості проведення державного фінансового контролю державними органами. Запропоновано основні напрями вдосконалення та розвитку системи державного фінансового контролю України.

Ключові слова:фінансовий контроль, державний фінансовий контроль, контролюючі органи, Рахункова палата, Державна казначейська служба, Державна фінансова інспекція.

В работе исследована сущность государственного финансового контроля Украины вообще и его отдельных элементов в частности. Рассмотрены особенности проведения государственного финансового контроля государственными органами. Предложены основные направления совершенствования и развития системы государственного финансового контроля Украины.

Ключевые слова: финансовый контроль, государственный финансовый контроль, контролирующие органы, Счетная палата, Государственная казначейская служба, Государственная финансовая инспекция.

In this work the author explains the essence of the state financial control in Ukraine in general and of its individual elements in particular. The features of the state financial control authorities are considered. The basic directions of improvement and development of public financial control of Ukraine system are offered.

Keywords: financial control, state financial control, regulatory authorities, the Chamber, the State Treasury, the State Financial Inspection.

УДК 339.5(477): 339.9 *С. 737-750*

ЗОНА ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ТУРЕЦЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ ЯК КРОК НА ШЛЯХУ ДО ВСТАНОВЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА

Семенюк А.П.
Україна, м. Хмельницький

У статті розглянуто перспективи співробітництва між Україною і Турецькою Республікою в економічній сфері в контексті впровадження стратегічного партнерства.

Ключові слова: товарообіг, партнерство.

В статье рассмотрены Турецкой Республикой перспективы сотрудничества между Украиной и Турцией в экономической сфере в контексте внедрения стратегического партнерства.

Ключевые слова: товарооборот, партнерство.

The article consideres the prospects of cooperation between Ukraine and Turkey in the economic sphere in the context of strategic partnership implementation.

Keywords: commodity turnover, partnership.

УДК 336.226.322 *С. 751-764*

РОЛЬ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ У ФОРМУВАННІ ДОХОДНОЇ ЧАСТИНИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Сотніченко О.А.
Україна, м. Буча

У статті досліджено ефективність запровадження ПДВ та визначено його роль у формуванні доходної частини Державного бюджету України.

Ключові слова: доходи бюджету, податкові надходження, податок на додану вартість.

В статье исследованы эффективность введения НДС, а также определена его роль в формировании доходной части Государственного бюджета Украины.

Ключевые слова: доходы бюджета, налоговые поступления, налог на добавленную стоимость.

The paper outlines the effectiveness of the introduction of VAT as well as defines its role in the formation of revenues of the State Budget of Ukraine.

Keywords: budget revenues, tax revenues, value added tax.

УДК 351/354(075.8) *С. 765-785*

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Старостенко Г.Г.
Україна, м. Ірпінь

У статті розглядаються принципи та методи державного регулювання в соціально-економічній системі.

Ключові слова**: **державне регулювання, метод, принцип, соціально-економічна система.

В статье рассмотрены принципы и методы государственного регулирования в социально-экономической системе.

Ключевые слова: государственное регулирование, метод, принцип, соціально-єкономическая система.

The article discusses the principles and methods of state regulation in the socio-economic system.

Keywords: state regulation, method, principle, socio-economic system.

УДК 37.014.54 *С. 786-805*

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ПОТРЕБНОСТЕЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ НА РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ МЕНЕДЖМЕНТ-ОБРАЗОВАНИЯ И РЫНКА ТРУДА МЕНЕДЖЕРОВ

Шемятихина Л.Ю.
Российская Федерация, г. Екатеринбург

У статті розкрито сутність оцінки впливу потреб національної економіки на розвиток системи менеджмент-освіти, а також аналіз ринку праці менеджерів.

***Ключові слова: менеджмент-освіта, галузі національної економіки**, **підготовка менеджерів, стандарти професійної діяльності**.*

В статье рассмотрены суть оценки влияния нужд национальной экономики на развитие системы менеджмент-образования, а также анализ рынка труда менеджеров.

Ключевые слова: менеджмент-образование, отрасли национальной экономики, подготовка менеджеров, стандарты профессиональной деятельности.

The article reveals the essence of the estimation of national economy needs' influence upon the development of a management-education system as well as presents the analysis of the managers' work market.

Keywords: management-education, branches of national economy, manager's training, standards of professional activity.

УДК 657.30 *С. 806-813*

ВПЛИВ СТРАТЕГІЇ ПЛАНУВАННЯ ЗАПАСІВ І ФІНАНСОВІ ПОКАЗНИКИ ПІДПРИЄМСТВА

Щуренко Д.С.
Україна, м. Київ

Стаття присвячена дослідженню впливу системи планування запасами на фінансові показниками підприємства. Запропоновано дві діючі системи планування запасами машинобудівного підприємства.

Ключові слова: система планування, фінансові показники, запас, прогнозування попиту, метод експоненціального згладжування, метод зваженої ковзаючої середньої.

Статья посвящена исследованию влияния системы планирования запасами на финансовые показатели предприятия. Предложены две действующие системы планирования запасами машиностроительного предприятия.

Ключевые слова: система планирования, финансовые показатели, запас, прогнозирование спроса, метод экспоненциального сглаживания, метод взвешенной скользящей средней.

The article is devoted to the study of the influence of the planning system inventory on the financial performance of the enterprise. The author proposes two operating planning systems of the engineering company stocks.

Keywords: system planning, financial figures, stock, demand forecasting, exponential smoothing method, the method of the assessed moving average.

УДК 334.7 *С. 814-819*

IMPROVEMENT OF A MANAGEMENT TECHNIQUE BY EFFICIENCY OF ACTIVITY OF INDUSTRIAL AND FINANCIAL GROUPS

Brutian E.S., Dolgikh E.O.
Ukraine, Kryvyi Rih

У статті розглянуто методики управління ефективністю діяльності промислово-фінансових груп та вплив економічних принципів на результат їх діяльності.

Ключові слова: промислові та фінансові групи, ефективність, пріоритети розвитку, корпорації, оборотний капітал, інтеграція виробництва, інвестиції в промисловість.

В статье рассмотрены методики управления эффективностью деятельности промышленно-финансовых групп, а также влияние экономических принципов на результат их деятельности.

Ключевые слова: промышленные и финансовые группы, эффективность, приоритеты развития, корпорации, оборотный капитал, интеграция производства, инвестиции в промышленность.

Management techniques by efficiency of activity of industrial and financial groups are considered; the principles by efficiency of their functioning are resulted.

Keywords: industrial and financial groups, efficiency, priorities of development, corporation, working capital, production integration, industrial investments.

АНОТАЦІЇ ТА РЕЦЕНЗІЇ

(С. 821-867)

ПРОГРАМА КАНДИДАТСЬКОГО ЕКЗАМЕНУ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 10.02.17 – ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО (Болдирев Р.В., Кочерган М.П., Семчинський С.В) С. 821-843

АКАДЕМІК О.С. МЕЛЬНИЧУК І ТЕОРЕТИЧНЕ МОВОЗНАВСТВО (Тараненко Л.І., Калита А.А., Нечитайло І.М.) С. 821-843

ФОНЕТИЧНА ЗВ’ЯЗНІСТЬ ПРОЗОВОГО ТЕКСТУ (Паращук В.Ю.) С. 821-843

ПСИХОЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ОСНОВА УСТНОЙ КОММУНИКАЦИИ (Орехова Н.Н.) С. 855-858

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ И НАУЧНОЕ ПОЗНАНИЕ (Олейник В.В.) С. 859-867

НАУКОВЕ ЖИТТЯ. ХРОНІКА

ХРОНІКА РОБОТИ VII МІЖНАРОДНОЇ ЛІТНЬОЇ НАУКОВОЇ ШКОЛИ «ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИЕ ЯЗЫКИ И ЛИТЕРАТУРЫ В ИСТОРИЧЕСКОМ И КУЛЬТУРНОМ КОНТЕКСТАХ: КОГНИТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ» (Тараненко Л.І., Гутніченко О.М.) С. 868-875

ХРОНІКА РОБОТИ VII МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ВОСТОЧНОСЛОВЯНСКИЕ ЯЗЫКЕ В ИСТОРИЧЕСКОМ И КУЛЬТУРНОМ КОНТЕКСТАХ: НОВЫЕ ПАРАДИГМЫ И НОВЫЕ РЕШЕНИЯ В КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ»
(Тараненко Л.І., Гутніченко О.М.)
С. 876-880

НАУКОВІ СТУДІЇ – XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія • Філологія • Педагогіка • Економіка. – К.: МІЛЕНІУМ, 2013. – Вип. 2, А; Вип. 2, В

РОЗДІЛ І

ФІЛОСОФІЯ

СТОРІНКИ:

УДК 130.2 С. 2-10

СТРУКТУРА І ЗМІСТ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНИХ РЕФОРМ

Балута В.В., Україна, м. Бердянськ
Голота Б.М., Україна, м. Бердянськ

У статті аналізується українська національна ідея в контексті її історико-культурних форм та їхнього генезису. Визначаються структура, причини та безпосередні чинники формування національної інтегративної ідеології.

Ключові слова: українська національна ідея, політичні реформи, історико-культурні форми.

В статье анализируется украинская национальная идея в контексте ее историко-культурных форм и их генезиса. Определяются структура, причины и непосредственные факторы формирования национальной интегративной идеологии.

Ключевые слова: украинская национальная идея, политические реформы, историко-культурные формы.

The article analyzes the Ukrainian national idea in the context of its historical and cultural forms and their genesis. The author identifies the structure, causes and direct factors shaping the national integrative ideology.

Keywords: Ukrainian national idea, political reforms, historical and cultural forms.

УДК 130.2 С. 11-15

КАТЕГОРІЇ ОНТОЛОГІЧНОЇ НЕПОВНОТИ У ФІЛОСОФСЬКОМУ АНАЛІЗІ ТВОРЧОСТІ

Білик Г.О.
Україна, м. Харків

Досліджується онтологічний статус неповноти категорії суб'єкта і паузи. На основі феноменологічних і структуралістських аналітик, а також окремих концепцій творчості, розглядається смислотворча роль паузи в тексті. На підставі цієї смислотворчої ролі аналізується суб'єкт творчості. Прикладом слугує творчість французького письменника Л.-Ф. Селіна.

Ключові слова: суб'єктність, пауза, онтологічна неповнота, суб'єкт творчості.

Исследуется онтологический статус неполноты категории субъекта и паузы. На основе феноменологических и структуралистских аналитик, а также отдельных концепций творчества, рассматривается смыслообразующая роль паузы в тексте. С учетом этой смыслообразующей роли анализируется субъект творчества. Примером служит творчество французского писателя Л.-Ф. Селина.

Ключевые слова: субъектность, пауза, онтологическая неполнота, субъект творчества.

The article examines the ontological status of incompleteness of the subject category and a pause. On the basis of phenomenological and structural analytics as well as some individual concepts of creativity, it considers the semantic role of a pause in the text. Taking into consideration this role, the subject of creativity is also being analyzed. The work of a French writer L.-F. Celine is viewed as an example.

Keywords: subjectivity, pause, ontological incompleteness, the subject of creativity.

УДК 130.2:791.43(450) С. 16-37

СПІВБУТТЯ Й ЕКЗИСТЕНЦІЙНА КОМУНІКАЦІЯ У КІНОМАТОГРАФІЧНИХ РЕФЛЕКСІЯХ

Бурий А.Р.
Україна, м. Дрогобич

Визначення людини в екзистенціалізмі і в кіномистецтві нерозривно пов'язане з розумінням суспільного буття. У статті розглядаються способи переформування буття індивідуума. На матеріалі образів фільмів провідних авторів західноєвропейського кіномистецтва актуалізується екзистенціалістська проблема зіткнення особистості та суспільства. Аналізуються трагедія вмираючої комунікації та шляхи набуття людиною гармонії у спілкуванні.

Ключові слова: екзистенціалізм, кіномистецтво, комунікація, суспільство, цивілізація, слово, істинне буття, самотність, відчуження, конфлікт.

Определение человека в экзистенциализме и в киноискусстве неразрывно связано с пониманием общественного бытия. В статье рассматриваются способы переформирования бытия индивидуума. На

материале образов фильмов ведущих авторов западноевропейского киноискусства актуализируется экзистенциалистская проблема столкновения личности и общества. Анализируются трагедия умирающей коммуникации и пути обретения человеком гармонии в общении.

Ключевые слова: экзистенциализм, киноискусство, коммуникация, общество, цивилизация, слово, истинное бытие, одиночество, отчуждение, конфликт.

The definition of a human being in existentialism and cinematography is closely connected with the understanding of social existence. In the article the author considers the methods of transformation of the individual's existence. Viewed on the film material of prominent directors of the west European cinematography, the existential problem of collision of personality and society is being emphasized. The tragedy of dying communication is being analyzed alongside with the ways of a person's acquiring the harmony in socializing with others.

Keywords: existentialism, cinematography, communication, society, civilization, word, true existence, solitude, alienation, conflict.

УДК 323.1(477) С. 38-44

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК СУТНІСНА ОСНОВА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Зайцева І.В.
Україна

У статті досліджується роль національної ідеї у державотворчих процесах. Автор акцентує увагу на тому, що важливою рисою Української національної ідеї є її вкоріненість в історичному минулому, піклування про історичну долю нації. Як основа функціонування української нації, серцевина її духовних інтересів і наріжний камінь її соціально-політичних прагнень, українська національна ідея є всеохоплюючою і означає державність, суверенітет і соборність. Суть її полягає у віддзеркаленні прагнень українського народу до свободи, завоюванні економічної, політичної і культурної незалежності та повнокровному утвердженні у міжнародних відносинах.

Ключові слова: нація, національна ідея, державність, національна ментальність, історична пам'ять, національна незалежність.

В статье исследуется роль национальной идеи в государствообразующих процессах. Автор акцентирует внимание на том, что важным признаком Украинской национальной идеи является её укорененность в историческом прошлом, беспокойство об исторической судьбе нации. Будучи основой функционирования украинской нации, сердцевиной ее духовных интересов и краеугольным камнем её

социально-политических стремлений, украинская национальная идея является всеобъемлющей и обозначает государственность, суверенитет и соборность. Суть ее состоит в отображении стремлений украинского народа к свободе, экономической, политической и культурной независимости, а также к полноценному утверждению в международных отношениях.

Ключевые слова: нация, национальная идея, государственность, национальная ментальность, историческая память, национальная независимость.

The article explores the role of the national concept in the process of state formation. The inculcation of the national concept in historic past and the concern about the fortune of the nation nowadays are emphasized in the article as its significant features. The Ukrainian national concept is all-embracing. It means statehood, sovereignty and conciliarism as the basis of the Ukrainian nation functioning, the core of its spiritual interests and the cornerstone of its social and political aspiration. Its essence consists in reflection of the Ukrainian people's aspiration to liberty, the achievement of economic, political and cultural independence as well as its full consolidation in international relations.

Keywords: nation, national concept, statehood, national mentality, historical memory, national independence.

УДК141. 131 С. 45-53

ТЕОРИЯ ПОЗНАНИЯ ПЛАТОНА

Клюйков Р.С., Украина, г. Мариуполь
Клюйков С.Ф., Украина, г. Мариуполь

Безсистемність перекладів і тлумачень діалогу «Тимей» пояснюють «незавершеністю» його викладу Платоном. Математичні терміни здатні дешифрувати текст і вперше виявляють у ньому принципи і методику ідеального і реального математичного моделювання світопізнання. Езотеричне для обраних тепер відкрите для всіх.

Ключові слова: ідеї, ідеальна математика, математичне моделювання.

Бессистемность переводов и толкований диалога «Тимей» объясняют «незавершённостью» изложения Платона. Математические термины дешифруют текст и впервые вскрывают в нём принципы и методику идеального и реального математического моделирования Познания мира. Эзотерическое Посвящённых открыто всем.

Ключевые слова: идеи, идеальная математика, математическое моделирование.

The article states that the lack of consistency in translation and interpretation of the dialogue "Timaeus" can be explained by "incompleteness" in

Plato's presentation. Mathematical terms can decrypt the text and for the first time reveal the principles of ideal and real mathematical modeling of the world cognition. Esotericism of elite is now open for everyone.

Keywords: ideas, ideal mathematics, mathematical modeling.

УДК 62:7.05 С. 54-58

ПРОМЫШЛЕННЫЙ ДИЗАЙН XXI В. – СРЕДСТВО ГУМАНИЗАЦИИ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ И ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ОБЩЕСТВА

Крохалев В.С.
Российская Федерация, г. Екатеринбург

Сучасну людину оточують предмети промислового дизайну, які значною мірою впливають на її світогляд та спосіб життя. Які цілі стояли перед піонерами дизайну і які стоять перед дизайнерами сьогодні? Як промисловий дизайн змінює світ?

Ключові слова: промисловий дизайн, спосіб життя, суспільство, естетичне виховання.

Современный человек окружён предметами промышленного дизайна, оказывающие значительное влияние на его мировоззрение и образ жизни. Какие цели стояли перед пионерами дизайна и какие стоят перед дизайнерами сегодня? Как промышленный дизайн меняет мир?

Ключевые слова: промышленный дизайн, образ жизни, общество, эстетическое воспитание.

Modern people are surrounded with objects of industrial design. These objects make considerable impact on the people's way of life and their world outlook. The article is dedicated to the questions: what tasks were solved by the pioneers of design? What tasks are being solved by designers today? How does the industrial design change the world?

Keywords: industrial design, the way of life, society, aesthetic upbringing.

УДК 7.045 С. 59-63

ДРЕВНИЕ СИМВОЛЫ И СИМВОЛЫ СОВРЕМЕННОСТИ В ПОСТИЖЕНИИ КУЛЬТУРЫ

Мир-Багирзаде Ф.А.
Азербайджанская Республика, г. Баку

Усі історичні формації за період існування людини стали засобом для

аналізу її долі та життя, засобом виживання у всесвіті і набуття спокою в собі і соціумі. Символи характеризують соціальний статус людини в суспільстві та її приналежність до соціуму. Існують різні види символів, які впливають на наше життя. Для осягнення світу і спілкування між людьми значну роль відіграє мова, яка розкриває значимий бік знака. Завдяки знанням, людина опанувала мовлення і писемність та уможливила її поширення у якості досвіду для багатьох поколінь людства.

Ключові слова: століття, культура, період, світ, речі, знаки, ідеал, образ, прагнення, ідея, концепція, зміст, символ.

Все исторические формации в жизни человека стали средством для анализа судьбы, а также жизни человека, средством его выживания во вселенной и обретения покоя в себе и социуме. Символы характеризуют социальный статус человека в обществе, его принадлежность к социуму. Существуют различные виды символов, которые влияют на нашу жизнь. Для постижения мира и общения между людьми большую роль играет язык, который раскрывает значимую сторону знака. Благодаря знаниям, человек овладел речью и письменностью и дал возможность её распространения как опыт для многих поколений человечества.

Ключевые слова: век, культура, период, мир, вещи, знаки, идеал, образ, стремление, идея, концепция, содержание, символ.

All the historical formations throughout the life of man have become the means for the human beings' life and destiny analysis, as well as the means of their survival in the universe and coming into piece with themselves and society. Symbols signify the person's social status in the society. There are various types of symbols that affect our lives. A major role in understanding the world and realizing communication is performed by the language, which can significantly help in revealing the content of a sign. Due to the knowledge the man mastered oral and written speech which enabled him to spread it as experience for many generations of mankind.

Keywords: century, culture, period, world, things, signs, an ideal, image, aspiration, idea, concept, content, symbol.

УДК 930.1+308:37.013.3 С. 64-71

СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ «ОСОБИСТІСТЬ-ІНФОРМАЦІЯ»

Мудрак В.І.
Україна, м. Київ

Сучасні підходи до розвитку співвідношення «особистість-інформація» в глобальному інформаційно-пізнавальному просторі розгортаються в системі інформаціологічного забезпечення професійної компетентності в системі вищої освіти. Це передбачає напрацювання

новітніх соціально-філософських тенденцій в контексті «людина-технологія-вища освіта-професійна компетентність».

Ключові слова: професійна компетентність, вища освіта, інформаційно-пізнавальний простір.

Современные подходы к развитию соотношения «личность-информация» в глобальном информационно-познавательном пространстве разворачиваются в системе информациологического обеспечения профессиональной компетентности в системе высшего образования. Это предполагает наработку новейших социально-философских тенденций в контексте «человек-технология-высшее образование-профессиональная компетентность».

Ключевые слова: профессиональная компетентность, высшее образование, информационно-познавательное пространство.

Modern approaches to the development of «personality-information» correlation within the global informative-and-cognitive space are ongoing under informational support of professional competence in the system of tertiary education. It presupposes the formation of the newest social-and-philosophical tendencies within the context of «person-technology-tertiary education-professional competence».

Keywords: professional competence, tertiary education, informative-and-cognitive space.

УДК 316.347 С. 72-83

МОДЕРНИЗМ И СЕКУЛЯРИЗМ В МУСУЛЬМАНСКОМ МИРОВОЗЗРЕНИИ XIX – НАЧАЛА XX ВВ.

Мустафаев Радиф
Азербайджанская Республика

У статті подано загальні уявлення щодо ставлення до модернізму й секуляризму в мусульманському світогляді XIX – початку XX ст. У цьому аспекті характеризуються і суспільно-філософські погляди азербайджанських мислителів того ж часу. З'ясовується, що європейські секулярні тенденції стали поступово переходити і в мусульманський світ, у багатьох регіонах якого також намітилося прагнення до секуляризації і запозиченню європейського досвіду щодо заміни теократичної моделі влади на світську, а догматичного світогляду на діалектичний.

Ключові слова: модернізм, секуляризм, реформаторство, халіфат, божественна влада, теократія, лаїцизм, просвітницький рух, тиранічна влада, релігійна теократія, догматичний світогляд.

В статье даются общие представления об отношении к модернизму и секуляризму в мусульманском мировоззрении XIX – начала XX вв. В этом аспекте характеризируются и общественно-философские воззрения азербайджанских мыслителей того же времени. Выясняется, что европейские секулярные тенденции стали постепенно переходить и

в мусульманский мир, во многих регионах которого также наметилось стремление к секуляризации и заимствованию европейского опыта по замене теократической модели власти на светскую, а догматического мировоззрения на диалектическое.

Ключевые слова: модернизм, секуляризм, реформаторство, халифат, божественная власть, теократия, лаицизм, просветительское движение, тираническая власть, религиозная теократия, догматические мировоззрения.

The article presents an overall view on the attitude to modernism and secularism in the Muslim Outlook of the 19th and early 20th centuries. In this aspect the author characterizes social and philosophical ideas of Azerbaijani intellectuals of that time. It turns out that European secularization was gradually moving to the Muslim world, as a result of which many regions were ready to accept secularism as well as borrow European experience to replace the theocratic model of authority by the secular, and the dogmatic worldview by the dialectic one.

Keywords: modernism, secularism, transformation, Caliphate, divine power, theocracy, laitisizm, educational movement, tyrannical power, religious theocracy, dogmatic worldview.

УДК 267 С. 84-87

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЕЛИГИОЗНОГО СОЗНАНИЯ В ОТНОСИТЕЛЬНО ЗАКРЫТЫХ ЦЕРКОВНЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ГРУППАХ

Новикова Н.Л.
Российская Федерация, п. Заокский

Статья посвящена выявлению специфики развития религиозного сознания в относительно закрытых церковных организациях (монастыри, учебные заведения в форме пансионатов, санатории и пр.). Автор стремится выделить доминирующие факторы, влияющие на духовность в закрытых сообществах.

Ключевые слова: закрытые социальные группы, духовность, развитие нравственности.

Стаття присвячена виявленню специфіки розвитку релігійної свідомості у відносно закритих церковних організаціях (монастирі, навчальні заклади у формі пансіонатів, санаторії та ін.). Автор здійснює спробу виокремлення домінуючих факторів, які впливають на духовність у закритих спільнотах.

Ключові слова: закриті соціальні групи, духовність, розвиток моральності.

The article is devoted to the specificity of the religious consciousness in relatively closed church organizations (such as monasteries, educational institutions in the form of boarding houses, sanatoria, etc.). The author seeks to

identify the dominant factors affecting the spirituality in closed communities.

Keywords: closed social groups, spirituality, development of morality.

УДК 316.64 С. 88-94

ДИСКРИМИНАЦИЯ ПО ВНЕШНЕМУ ОБЛИКУ В ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ МОЛОДЕЖИ

Погонцева Д.В.
Российская Федерация, г. Ростов-на-Дону

У статті розглядається феномен дискримінації за зовнішнім виглядом. Аналізуються теоретичні та експериментальні роботи російських і зарубіжних дослідників, присвячені різним дискримінаціям за зовнішнім виглядом. Наводяться емпіричні дані дослідження різних аспектів дискримінації за зовнішнім виглядом.

Ключові слова: дискримінація, зовнішній вигляд, молодь, теоретичний аналіз, емпіричні дані.

В статье рассматривается феномен дискриминации по внешнему облику. Анализируются теоретические и экспериментальные работы российских и зарубежных исследователей, посвященные различным видам дискриминации по внешнему облику. Приводятся эмпирические данные исследования различных аспектов дискриминации по внешнему облику.

Ключевые слова: дискриминация, внешний облик, молодежь, теоретический анализ, эмпирические данные.

The article discusses the phenomenon of appearance discrimination. The author analyses theoretical and experimental works by Russian and foreign researchers on various forms of discrimination in appearance. The article provides empirical studies on different aspects of appearance discrimination.

Keywords: discrimination, appearance, youth, theoretical analysis, empirical date.

УДК 130.122 С. 95-101

ЕКОЛОГІЯ ДУХОВНОСТІ МОЛОДІ

Романчук С.М.
Україна, м. Ірпінь

Останнім часом надзвичайно гостро постала проблема аморальності молоді. У статті автор аналізує причини екології духовності, наголошує на її соціальному характері. У праці акцентується увага на тому, що саме духовна праця реалізує людину як особистість.

Ключові слова: дух, екологія духовності, особистість, молодь, суспільство, культура.

В последнее время очень остро встала проблема безнравственности молодежи. В статье автор анализирует причины экологии духовности, отмечает ее социальный характер. В работе акцентируется внимание на том, что именно духовный труд реализует человека как личность.

Ключевые слова: дух, экология духовности, личность, молодежь, общество, культура.

Recently the problem of amorality of young people has become extremely acute. The article analyzes the reasons of ecology of spirituality, focuses on its social character. The author emphasizes that it is the spiritual activity that makes a personality.

Keywords: spirit, ecology of spirituality, personality, youth, society, culture.

УДК 123’1 С. 102-109

ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОЇ СВОБОДИ У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Сива С.В., Україна, м. Ірпінь
Романчук С.М., Україна, м. Ірпінь

У статті досліджуються особливості побудови нової теоретичної моделі особистості, яка дозволить відобразити її цілісність, урахувати сутнісні особливості, показати моральну свободу особистості як систему внутрішньо самостійну і водночас взаємопов’язану з іншими системами (суспільством, світом тощо) на прикладі творчості Григорія Сковороди.

Ключові слова: нація, моральна свобода, свобода вибору, моральне виховання.

В статье исследуются особенности построения новой теоретической модели личности, позволяющая отобразить её целостность, учитывать её сущностные особенности, показать моральную свободу личности как систему внутренне самостоятельную и в тоже время взаимосвязанную с другими системами (обществом, миром и т.д.) на примере творчества Григория Сковороды.

Ключевые слова: нация, моральная свобода, свобода выбора, моральное воспитание.

The article examines the features of a new theoretical model of a personality, which makes it possible to display its integrity, consider essential features, show an individual’s moral freedom viewed as a system internally independent and, at the same time, interconnected with other systems (society, the world, etc.) As an example the article considers Gregory Skovoroda’s creative works.

Keywords: nation, moral freedom, freedom of choice, moral education.

УДК 316 485 22 С. 110-122

СОЦИАЛЬНАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ (СОЦИОЛОГИЯ ГРАЖДАНСКОЙ АКТИВНОСТИ 2010 г.)

Соловченков С.А.
Российская Федерация, г. Биробиджан

У статті аналізується ситуація з протестною активністю населення в деяких регіонах Росії на підставі соціологічного опитування 2010 р.

Ключові слова: населення, соціальна безпека, протестна активність, соціологічне опитування.

В статье анализируется ситуация с протестной активностью населения в некоторых регионах России на основании социологического опроса 2010 г.

Ключевые слова: населения, социальная безопасность, протестная активность, социологический опрос.

This paper analyzes the situation of the protest activity of the population in some regions of Russia based on a poll of 2010.

Keywords: population, social safety, protest activity, poll.

УДК: 09.00.00 С. 123-134

ПОШАГОВАЯ ГЕРМЕНЕВТИКА КАК МЕТОД ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ И ПРОИЗВЕДЕНИЕ С. РАФАЛЬСКОГО «ПРОЛАПС»

Хорошок А.А.
Украина, г. Чернигов

Дана стаття розглядає метод поетапної герменевтики як новий метод філософського та літературного аналізу тексту, новий спосіб його прочитання, деконструкції та інтерпретації. У якості прикладу обрано твір представника сучасної української прози.

Ключові слова: поетапна герменевтика, метод інтерпретації, літературний аналіз тексту, метод деконструкції.

Данная статья рассматривает метод пошаговой герменевтики в качестве нового метода философского и литературного анализа

текста, новый способ его прочтения, деконструкции и интерпретации. В качестве примера выбрано произведение представителя современной украинской прозы.

Ключевые слова: пошаговая герменевтика, метод интерпретации, литературный анализ текста, метод деконструкции.

The article introduces the method of step-by-step hermeneutics being a new method of philosophical and literal analysis of the text. It is also viewed as a new method of the text reading, its deconstruction and interpretation. The work of the representative of modern Ukrainian prose was chosen as an example of the text analysis.

Keywords: step-by-step hermeneutics, method of interpretation, text literary analysis, method of deconstruction.

УДК 342.7:37.014.1 С. 135-140

ОСНОВНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЇХ КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ

Чабах О.М.
Україна, м. Київ

У статті розглядаються демократичні стандарти і гарантії Конституції України.

Ключові слова: демократія, стандарти, конституція, гарантія, система.

В статье рассмотрены демократические стандарты Конституции Украины.

Ключевые слова: демократия, стандарты, конституция, гарантия, система.

The article outlines the democratic standards and guarantees of the Constitution of Ukraine.

Keywords: democracy, standards, Constitution, guarantee, system.

УДК 572.4 С. 141-145

ПРОИСХОЖДЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА: ПРОБЛЕМЫ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Чебыкин Е.В.
Российская Федерация, г. Екатеринбург

У статті розглядаються дві непримиренні альтернативи походження людини: біблійне вчення про створення та еволюційне вчення. На підставі аналізу існуючого знання автор робить висновки про хибність одного з альтернативних вчень.

Ключові слова: людиноподібні мавпи, проміжні форми, людина

розумна, походження людини, еволюція, створення, інволюція, ідеологія.

В статье рассматриваются две непримиримые альтернативы происхождения человека: библейское учение о сотворении и эволюционное учение. На основание анализа существующего знания автор делает выводы о ложности одной из них.

Ключевые слова: человекообразные обезьяны, промежуточные формы, человек разумный, происхождение человека, эволюция, сотворение, инволюция, идеология.

The author scrutinizes the two irreconcilable contrasting theories of the human origin: the Biblical doctrine about the Creation of the world and the evolution theory. The conclusion is made about one of these theories being misconceived.

Keywords: anthropoid apes, transitional forms, Homo sapiens, human origin, evolution, the Creation, involution, ideology.

УДК 27-877.2 С. 146-156

ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ІСИХАЗМ ЯК ОСНОВА УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОЇ (ПРАВОСЛАВНОЇ) МУЗИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ

Ярош О.А.
Україна, м. Буча

Стаття присвячена розкриттю ролі містичного православного богослов'я та ісихазму у формуванні української християнської музичної традиції східного (православного) напряму. У ній проаналізовано характерні особливості традиційної християнської (православної) обрядово-культової практики та ісихазм як богословсько-містично-аскетичне вчення, в якому зосереджені основні духовні цінності й ідеали православ'я.

Ключові слова: містицизм, містичне богослов'я, ісихазм, аскетизм, апофатика, обожнення, спів, Літургія, Євхаристія, молитва.

Статья посвящена раскрытию роли мистического православного богословья и исахизма в формировании украинской христианской музыкальной традиции восточного (православного) направления. В работе проанализированы характерные особенности традиционной христианской (православной) обрядно-культовой практики и исахизма как богословно-мистико-аскетического учения, в котором сосредоточены основные духовные ценности и идеалы православия.

Ключевые слова: мистицизм, мистическое богословие, исихазм, аскетизм, апофатика, обожествление, пение, Литургия, Евхаристия, молитва.

The article elucidates the role of mystical Orthodox theology and the sychasm in formation of Ukrainian Christian musical tradition of the Eastern

(Orthodox) movement. It presents the analysis of the characteristics of the traditional Christian (Orthodox) ritual and cultural practices as well as analyses the sychasm as a theological and mystical-and-ascetic doctrine which combines the main spiritual values and ideals of Orthodoxy.

Keywords: mysticism, mystical theology, the sychasm, asceticism, apophaticism, worshipping, singing, liturgy, Eucharist, prayer.

РОЗДІЛ ІІ

ФІЛОЛОГІЯ

УДК 81’276:811.161.2. С. 158-164

МОЛОДІЖНИЙ СЛЕНГ: РЕАЛІЇ ЖИТТЯ

Бернацька С.М., Україна, м. Ірпінь
Домрачева А.С., Україна, м. Ірпінь

У статті розглянуто питання публічної комунікації на сучасному етапі розвитку української мови. Продемонстровано, шо використання сленгів у молодіжному середовищі позначається на загальному рівні культури. Запропоновано шляхи подолання ситуації, що склалася.

Ключові слова: культура мови, сленг, жаргон, «мова вулиці», молодіжний сленг, субкультура суспільства, неформальне спілкування.

В статье рассмотрен вопрос публичной коммуникации на современном этапе развития украинского языка. Показано, что использование сленга в молодежной среде отражается на общем уровне культуры. Предложено пути преодоления сложившийся ситуации.

Ключевые слова: культура речи, сленг, жаргон, «язык улицы», молодёжный сленг, субкультура общества, неформальное общения.

The article considers the public communication problem, viewed at the present stage of Ukrainian language development. The article shows that using slang by the youth has an effect on the general standard of culture and nation. The authors suggest ways of overcoming such a situation.

Keywords: language culture, slang, jargon (cant), street language, youth slang, society subculture, informal communication.

УДК 81.1 : 81 – 115:81’442:81’37 С. 165-181

РЕКОНСТРУКЦІЯ Й АРЕАЛЬНО-ХРОНОЛОГІЧНА ТА ЕТИМОЛОГІЧНА КОДИФІКАЦІЯ ПРАІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛЕКСИКИ І МІЖМОВНІ КОНТАКТИ

Болдирев Р.В.
м. Київ, Україна

Стаття присвячена етимологічному аналізу структурно-семантичних особливостей фрагментів різних культурно-генетичних пластів лексики індоєвропейських мов з позицій реконструкції лексико-семантичної парадигми Індоєвропейської протокультури.

Ключові слова: етимологічний аналіз, давні індоєвропейські мови, сучасні індоєвропейські мови, кодифікація, ізоглоса.

Статья посвящена этимологическому анализу структурно-семантических особенностей фрагментов разных культурно-генетических пластов лексики индоевропейских языков с позиции реконструкции лексико-семантической парадигмы Индоевропейской протокультуры.

Ключевые слова: этимологический анализ, древние индоевропейские языки, современные индоевропейские языки, кодификация, изоглосса.

This thesis is devoted to the etymological analysis of structural and semantic peculiarities of fragments of different cultural-genetic layers in the vocabulary of Indo-European languages, considered from the viewpoint of reconstruction of the lexical-semantic paradigm of Indo-European protoculture.

Keywords: etymological interpretation, ancient Indo-European languages, modern Indo-European languages, codification, isogloss.

УДК 811.111 – 112:81'371 С. 182-189

ОСОБЛИВОСТІ ФРЕЙМОВОЇ СТРУКТУРИ ТА ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ARCHITECTURE» В АВТОРСЬКОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ «САГИ ПРО ФОРСАЙТІВ» ДЖ. ГОЛСУОРСІ)

Гальчинська А.В.
Україна, м. Буча

У статті розглянуто концепт «ARCHITECTURE» в англомовному авторському дискурсу на матеріалі твору Дж. Голсуорсі «Сага про Форсайтів»; виокремлено його фреймову структуру та визначено засоби його вербалізації.

Ключові слова: картина світу, концепт, фрейм, термін, авторський дискурс.

В статье рассматриваются концепт «ARCHITECTURE» в англоязычном авторском дискурсе на материале романа Дж. Голсуорси «Сага о Форсайтах», а также построение его фреймовой структуры; определены способы его вербализации.

Ключевые слова: картина мира, концепт, фрейм, термин, авторский дискурс.

The paper investigates the concept “ARCHITECTURE” in the English author’s discourse based on John Galsworthy's novel "The Forsyte Saga". The frame structure and the ways of verbalization of this concept are presented in the paper.

Keywords: picture of the world, concept, frame, term, author’s discourse.

УДК 81’38 С. 190-193

СТИЛІСТІЧНІ ПРИЙОМИ ЕВФЕМІЗАЦІЇ НАЗВ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Гороховська О.І.
Україна, м. Буча

У статті на підставі розгляду мовно-стилістичних особливостей сучасної політичної лексики систематизовано різновиди та функціональне призначення прийому евфемізації військових дій, актуалізованого в політичному дискурсі.

Ключові слова: евфемізація, функція евфемізації, політична лексика, політичний дискурс.

В статье на основе рассмотрения стилистических особенностей политической лексики систематизированы типы и функциональное предназначение приема эвфемизации военных действий, актуализированного в политическом дискурсе.

Ключевые слова: эвфимизация, функция эвфемизации, политическая лексика, политический дискурс.

In the paper on the basis of defining the stylistic peculiarities of political lexis the author systematizes types and functional specificity of military actions euphimisms, used in the political discrouse.

Keywords: euphimization, functioning of euphimisms, political lexis, political discourse.

УДК 378 С. 194-201

РЕЧЕННЯ ІЗ СУБ'ЄКТОМ У НЕПРЯМОМУ ВІДМІНКУ В ІСТОРІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Кондратьєва Л.В.
Україна, м. Буча

У статті розглядаються речення із суб'єктом у непрямому відмінку на матеріалі давньоанглійської та середньоанглійської мов, зокрема ті риси, які наближають їх до речень із суб'єктом у називному відмінку. Речення із суб'єктом у непрямому відмінку розглядаються як перехідне явище у синтаксисі до номінативних речень.

Ключові слова: безособові речення, суб'єкт у непрямому відмінку, неканонічний підмет, номінативний підмет, безособові дієслова.

В статье рассматриваются предложения с субъектом в косвенном падеже на материале древнеанглийского и среднеанглийского языков, в частности те черты, которые приближают их к предложениям с субъектом в именительном падеже. Предложения с субъектом в косвенном падеже рассматриваются как переходное явление в синтаксисе к номинативным предложениям.

Ключевые слова: безличные предложения, субъект в косвенном падеже, неканонический подлежащее, номинативной подлежащее, безличные глаголы.

The paper deals with the non-nominative subject in Old and Middle English. The criteria of analyzing this type of subject are studied in order to show whether they are applicable to the data obtained from Old and Modern English sources. It is shown that at least in some cases a non-nominative subject in Old and Middle English sentences behaves like nominative subject and therefore should be considered a transitive phenomenon in syntax that leads to the appearance of nominative sentences.

Keywords: impersonal sentences, non-nominative subject, non-canonical subject, nominative subject, impersonal verbs.

УДК 008:379.85 С. 202-207

ЛІНГВІСТИЧНІ ТА ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИСКУРСУ СУГЕСТІЇ В РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Кривцун К.Р.
Україна, м. Буча

Стаття присвячена вивченню питань лінгвістичних та екстралінгвальних особливостей рекламних текстів, можливостям сугестивного впливу на адресата в рекламній сфері.

Ключові слова: рекламний текст, сугестивний вплив, слоган, лінгвістичні та екстралінгвістичні засоби.

Статья посвящена изучению лингвистических и экстралингвальных особенностей рекламных текстов, возможностей суггестивного воздействия рекламной сферы на адресата.

Ключевые слова: рекламный текст, суггестивное воздействие, слоган, лингвистические и экстралингвистические средства.

The article is dedicated to the study of linguistic and extralinguistic peculiarities of the text of a commercial well as to its subliminal influence on the addressee.

Keywords: the text of a commercial, subliminal influence, slogan, linguistic and extralinguistic means.

УДК 82-311.1 С. 208-213

УРБАНІСТИЧНІ ЕТЮДИ: РОМАНІСТИКА ГІ ДЕ МОПАССАНА І В. ПІДМОГИЛЬНОГО

Кроха Г.В.
Україна, м. Маріуполь

Урбаністична тематика розвивалася в літературі у розрізі критики нового для суспільства соціально-економічного укладу, розкриття його негативних сторін. У запропонованому дослідженні теми «людини та міста» автор спирався на тексти двох романів: «Любий друг» Гі де Мопассана та «Місто» В. Підмогильного. У роботі викладено основні теоретичні положення про особливості урбаністичної літератури на прикладі текстів двох романів.

Ключові слова: урбаністична тематика, урбаністична література, роман, Гі де Мопассан, В. Підмогильний.

Урбанистическая тематика развивалась в литературе в контексте критики нового для общества социально-экономического строя, раскрытия его негативных сторон. В предложенном исследовании темы «человек и город» автор использовал тексты двух романов: «Милый друг» Ги де Мопассана и «Город» В. Подмогильного. В работе изложены основные теоретические положения об особенностях урбанистической литературы на примере текстов двух романов.

Ключевые слова: урбанистическая тематика, урбанистической литература, роман, Ги де Мопассан, В. Подмогильный.

The Urban themes are developed in the literature in the context of criticism of the new socio-economic society, revealing its negative sides. In the study of the theme a «Person and the City" the author used the text of two novels: "Dear friend" by Guy de Maupassant and "City" by V. Pidmohylny. This study outlines the basic theoretical principles of the features of urban literature using the of example the two novels.

Keywords: urban themes, urban literature, novel, Guy de Maupassant, V. Pidmohylny.

УДК 811.531 С. 214-220

ДІЄСЛОВА РУХУ В СУЧАСНІЙ КОРЕЙСЬКІЙ МОВІ: СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Могилко Ю.О.
Україна, м. Київ

У статті розглядаються дієслова руху в сучасній корейській мові. За основу взяті дієслова, які використовуються для позначення пересувань у воді.

Ключові слова: дієслово, дієслово руху, плавати, плити, спливати, злітати, дрейфувати.

В статье рассматриваются глаголы движения в современном корейском языке. За основу взяты глаголы, которые используются для обозначения передвижений в воде.

Ключевые слова: глагол, глагол движения, плавать, плыть, всплывать, взлетать, дрейфовать.

The article deals with verbs of motion in modern Korean. The basis is the verbs used to refer to movements in the water.

Keywords: verb, verb monion, float, emerge swim, fly, drift.

УДК 811.531 С. 221-232

ХУДОЖНІ ФОРМИ ТА ЖАНРОВА ПАЛІТРА СУЧАСНОЇ КОРЕЙСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Могилко Ю.О.
Україна, м. Київ

У статті розглядаються художні форми та жанрова палітра сучасної корейської дитячої літератури.

Ключові слова: манхва, ілюстрована книга, художня форма, жанрова палітра, дитяча література.

В статье рассматриваются художественные формы и жанровая палитра современной корейской детской литературы.

Ключевые слова: манхва, иллюстрированная книга, художественная форма, жанровая палитра, детская литература.

The article deals with the art forms and genre palette of modern Korean children's literature.

Keywords: Manhwa, picture book, art form, genre palette, children's literature.

УДК 833.145.61.72 С. 233-238

СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ У ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Павлова А.К.
Україна, м. Ірпінь

Стаття присвячена з'ясуванню специфіки використання вербальних засобів у юридичному дискурсі як складному комунікативному утворенні. Оцінні поняття, які застосовуються у сфері матеріального та процесуального права, мають не лише юридичні особливості, а й відмінні риси лексико-семантичного характеру.

Ключові слова: юридичний дискурс, право, лексико-семантичні засоби, мовні явища, юрист, науковий стиль, офіційно-діловий стиль.

Статья посвящена определению специфики использования вербальних средств в юридическом дискурсе как сложном коммуникативном образовании. Оценочные понятия, использующиеся в сфере материального и процессуального права, имеют не только юридические особенности, но и отличительные черты лексико-семантического характера.

Ключевые слова: юридический дискурс, право, лексико-семантические средства, языковые явления, юрист, научный стиль, официально-деловой стиль.

The article is devoted to the specificity of the verbal means typical of the legal discourse viewed as a complex communicative formation. The evaluative concepts used in the spheres of material and procedural rights have both legal aspects and distinctive features of lexical and semantic nature.

Keywords: legal discourse, law, lexical and semantic features, linguistic phenomena, lawyer, academic style, official business style.

УДК 811.111'42 С. 239-247

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОГО ІНТЕРВ'Ю

Прокопенко А.В.
Україна, м. Суми

У статті осмислюються структурний та семантичний аспекти політичних інтерв'ю американських веб-сайтів новин, які функціонують у сфері передвиборчого дискурсу; фокусується увага на його текстових категоріях – когезії та когерентності.

Ключові слова: політичне інтерв'ю, структурно-семантичні аспекти, когезія, когерентність, англійська мова.

В статье осмысливаются структурный и семантический аспекты

политического интервью американских веб-сайтов новостей, функционирующие в русле избирательного дискурса; фокусируется внимание на его текстовых категориях – когезии и когерентности.

Ключевые слова: политическое интервью, структурно-семантические аспекты, связность (когезия), целостность (когерентность), английский язык.

The article deals with the structural and semantic aspects of political interview of American news web sites functioning within electoral discourse; the attention is being focused on its text categories – cohesion and coherence.

Key words: political interview, structural and semantic aspects, cohesion, coherence, the English language.

УДК 81'42=111:659.131.2 С. 248-257

КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ ЖУРНАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ КОСМЕТИКИ: МОДУС МОДАЛЬНОСТІ

Рева Н.С.
Україна, м. Суми

У статті розглядаються комунікативні аспекти журнальної реклами косметичних засобів. Увага фокусується на типах речень, їх поліфункціональності та полімодальністю у блоках зазначених текстів.

Ключові слова: журнальний рекламний текст, структурно-семантичні блоки, типи речень, модальність, англійська мова.

В статье рассматриваются коммуникативные аспекты журнальной рекламны косметических средств. Внимание фокусируется на типах предложений, их полифункциональности и полимодальности в блоках указанных тесктов.

Ключевые слова: журнальный рекламный текст, структурно-семантические блоки, типы предложений, модальность, английский язык.

The article deals with the communicative aspects of magazine advertisements of cosmetics. The attention is focused on the sentence types, their polyfunctioning and polymodality in the blocks of the texts under analysis.

Keywords: magazine ad text, structural-semantic blocks, sentence types, modality, the English language.

УДК 81'271.14 С. 258-262

КОМУНІКАТИВНІ ТА МОВНІ ДЕВІАЦІЇ ЯК ПРОБЛЕМА МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ-ЕКОНОМІСТІВ

Романчук С.М., Україна, м. Ірпінь
Сергієнко Н.В., Україна, м. Ірпінь

Запропонована праця розглядає комунікативні й мовні девіації як бар'єри у формуванні та становленні мовної особистості студентів. Проаналізовано типи лексичних і граматичних помилок, що призводять до непорозумінь між учасниками комунікативної діяльності.

Ключові слова: комунікативна девіація, мовна девіація, мовленнєва культура, лексична та граматична семантика, прагматика.

Предложенная работа рассматривает коммуникативные и языковые девиации как барьеры в формировании и становлении языковой личности студентов. Проанализированы типы лексических и грамматических ошибок, ведущие к недоразумениям между участниками коммуникативной деятельности.

Ключевые слова: коммуникативная девиация, языковая девиация, речевая культура, лексическая и грамматическая семантика, прагматика.

The offered paper examines communicative and linguistic deviations viewed as barriers in the formation of students' linguistic personality. The types of lexical and grammatical errors, resulting in misunderstanding between the participants of communicative activity, are also analysed.

Keywords: communicative deviations, linguistic deviations, communicative culture, lexical and grammatical semantics, pragmatics.

УДК 811.111'367.633 С. 263-269

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ СТАТУС ПРЕДЛОГА В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Семенюк А.А.
Украина, г. Луцк

У статті розглядаються лінгвістичні особливості прийменника на сучасному етапі розвитку англійської мови. На прикладі семантико-синтаксичних моделей аналізується комбінаторика прийменника через призму процесів інволюції та еволюції.

Ключові слова: прийменник, еволюція, інволюція, комбінаторика, модель.

В статье рассматриваются лингвистические особенности

предлога на современном этапе развития английского языка. На примере семантико-синтаксических моделей анализируется комбинаторика предлога с учётом процессов инволюции и эволюции.

Ключевые слова: предлог, эволюция, инволюция, комбинаторика, модель.

The article deals with linguistic peculiarities of the preposition at present-day stage of the English language development. The combinability of the preposition is analyzed on the basis of semantico-syntactic models with the processes of involution and evolution taken into consideration.

Keywords: preposition, evolution, involution, combinability, model.

УДК 304.444 С. 270-279

ВЛАСНІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ЯК ЗАСІБ ПРОМОЦІЇ ВИДАВНИЦТВА (НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ВИДАВНИЦТВА «СМОЛОСКИП»)

Татарко А.Ю.
Україна, м. Київ

У статті охарактеризовано видавничий бюлетень «Смолоскип України», розглянуто його композиційні і жанрово-стилістичні особливості. На основі аналізу змісту «Смолоскипа України» визначено роль його власних періодичних видань у промоції видавництва.

Ключові слова: видавнича справа, періодичні видання, бюлетень, Смолоскип, промоція.

В статье дается характеристика издательского бюллетеня «Смолоскып», рассматриваются его композиционные и жанрово-стилистические особенности. На основе анализа содержания «Смолоскыпа Украины» определяется роль его собственных периодических изданий в продвижении издательства.

Ключевые слова: издательское дело, периодическое издание, бюлетень, Смолоскып, продвижение.

The article describes newsletter publishing «Smoloskyp Ukrainy» as a type of publication, analyzed its composition and genre and stylistic features. By analyzing the content of «Smoloskyp Ukrainy» the author defines the role of their own periodicals to promote publishers.

Keywords: publishing, periodicals, newsletter, Smoloskyp, promotion.

УДК 378.147:811.111 С. 280-297

АНГЛІЙСЬКА ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНА ЛЕКСИКА: СУЧАСНИЙ ЮРИДИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Чернишова С.О.
Україна, м. Київ

Стаття методологічного характеру містить інформацію щодо покращення викладання юридичної професійно-орієнтованої англійської лексики для студентів немовних факультетів. У статті подано вправи, завдання, а також варіанти типових помилок, з якими стикаються студенти-юристи.

Ключові слова: викладання, юридична лексика, немовні факультети, студенти-юристи, англійська професійно-орієнтована лексика.

Статья методического характера содержит информацию о том, как улучшить преподавание юридической профессионально-ориентированной английской лексики для студентов неязыковых факультетов. В статье подобраны упражнения, задания, советы методичного характера, а также варианты типичных ошибок, с которымы сталкиваются студенты-юристы.

Ключевые слова: преподавание, юридическая лексика, неязыковые факультеты, студенты-юристы, английская профессионально-ориентированная лексика.

The article of methodical character deals with the information about improvtment of the teaching quality of the legal professionally oriented English vocabulary for the students of non-language faculties. Exercises, tasks, advice of methodical character as well as variants of the typical errors which the law students experience are also presented in the article.

Keywords**: **teaching, legal vocabulary, law students, professionaly-oriented English vocabulary.

УДК 811’111 С. 298-304

ЭПИДИГМАТИЧЕСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ ДЕКОДИРОВАНИЯ СФЕРЫ СЕМАНТИЧЕСКОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ НОМИНАТИВНЫХ И КОММУНИКАТИВНЫХ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Швачко С.А., Украина, г. Сумы,
Кобзева Н.А., Российская Федерация, г. Томск

У статті досліджується природа номінативних (НО) та комунікативних одиниць (КО) англійської мови. Увага фокусується на явищах конвергенції та дивергенції, які інтегративно реалізуються у

комунікативній функції.

Ключові слова: англійська мова, комунікативні одиниці, номінативні одиниці, епідигматика, структурно-семантичні тенденції, дивергенція, конвергенція.

В статье рассматривается природа номинативных (НЕ) и коммуникативных (КЕ) единиц английского языка. Внимание фокусируется на явлениях конвергенции и дивергенции, которые интегративно реализуются в коммуникативной функции.

Ключевые слова: английский язык, коммуникативные единицы, номинативные единицы, эпидигматика, структурно-семантические тенденции, дивергенция, конвергенция.

The article in question deals with the nature of nominative and communicative units (NU :: CU) of the English language. Attention is being focused upon the fact that in spite of their (NU :: CU) convergence and divergence they perform intergratively the great mission of communication.

Keywords: English, communicative units, nominative units, epidigmatics, structural and semantic tendencies, divergence, convergence.

УДК 811’111 С. 305-317

САГА О КОЛИЧЕСТВЕННЫХ СЛОВАХ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКИХ ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ)

Швачко С.А.
Украина, г. Сумы

У статті розглядаються лінгвокогнітивні аспекти англійських числівників, слів міри і ваги. Фокусується увага на їхніх етимологічних витоках, термінологізації, детермінологізації, мовленнєвому модусі, полі-функціональності, вербокреації та синкретизмі. Осмислення онтології зазначених квантитативних одиниць об’єктивує дієвість процесів еволюції та інволюції як маркерів розвитку мови.

Ключові слова: англійські числівники, слова міри та ваги, лінгвокогнітивні аспекти, синкретизм, процеси еволюції та інволюції.

В статье рассматриваются лингвокогнитивные аспекты английский числительных, слов меры и веса. Фокусируется внимание на их этимологических истоках, терминологизации, детерминологизации, речевом модусе, полифункциональности, вербокреации и синкретизме. Осмысление квантитативных единиц объективирует действенность процесса эволюции и инволюции как маркеров языкового развития.

Ключевые слова: английские числительные, слова меры и веса, лингвокогнитивные аспекты, синкретизм, процессы эволюции и инволюции.

The article in question deals with the English numerals, words of weight

and measure. Attention is being focused upon the major aspects of their etymological sources, terminological and determinological approximation phenomenon, polyfunctionality, epidigmatic potentiality and syncretism. Identification of these properties objectivizes the processes of evolution and involution, which are eternal, stable and everlasting.

Keywords: numerals, words of weight and measure, linguocreative aspects, syncretism, processes of evolution and involution.

УДК 378 С. 318-322

АНГЛІЙСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: СЕМАНТИЧНИЙ І ФОНЕТИКО-ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Щербакова О.А.
Україна, м. Буча

Розглядається роль англійських запозичень та їхня адаптація в українській мові. Вивчаються семантичні групи англіцизмів та порівнюються зі словами-відповідниками в мові-оригіналі. Описуються види семантичної і фонетико-граматичної адаптації, які мають місце в українських новотворах.

Ключові слова: англіцизм, запозичення, асиміляція.

Рассматривается роль английских заимствований и их адаптация в украинском языке. Изучаются семантические группы англицизмов и сравниваются со словами-соответствиями в языке-оригинале. Описываются виды семантической и фонетико-грамматической адаптации, имеющие место в украинских новообразованиях.

Ключевые слова: англицизм, заимствования, ассимиляция.

The article examines the role of English loan words and their adaptation to the Ukrainian language. Semantic groups of Anglicisms are studied and they are compared to the corresponding words in the source language. The author describes types of semantic and phonetic-grammatical adaptation, taking place in the system of Ukrainian new words.

Keywords: anglicism, loan word, assimilation.

РОЗДІЛ ІІІ

ПЕДАГОГІКА – І

УДК 317.214.114 С. 324-333

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Акініна Н.Л.
Україна, м. Буча

Стаття присвячена концептуальним основам проблеми формування психолого-педагогічної компетентності викладача вищого навчального закладу. У статті розглянуто також принципи гуманізації і демократизації процесу навчання, педагогічного стимулювання, діалогічного спілкування, індивідуалізації процесу навчання та диференціації процесу навчання.

Ключові слова: освітні принципи, гуманізація, демократизація процесу навчання, педагогічне стимулювання, діалогічне спілкування, особистісно-діяльнісний і компетентнісний підходи, контекстний підхід.

Статья посвящена концептуальным основам формирования психолого-педагогической компетентности преподавателя высшего учебного заведения. В статье также рассмотрены принципы гуманизации и демократизации процесса обучения, педагогического стимулирования, диалогического общения, индивидуализации и дифференциации процесса обучения.

Ключевые слова: образовательные принципы, гуманизация, демократизация процесса обучения, педагогическое стимулирование, диалогическое общение, личностно-деятельностный и компетентностный подходы, контекстный подход.

The article is devoted to the problem of forming conceptual foundations of psycho-pedagogical competence of university lecturers. The article outlines the principles of humanization and democratization of education, teacher incentives, dialogic communication as well as individualization and differentiation of the teaching process.

Keywords: educational principles, humanization, democratization of the teaching process, teacher incentives, dialogic communication, learner-activity and competence approaches, contextual approach.

УДК 377. 043. С. 334-342

ПРОФЕСІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ПІДГОТОВКИ У ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ: МЕТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Герлянд Т.М.
Україна, м. Київ

Стаття присвячена розгляду проблеми професійного спрямування загальноосвітньої підготовки майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах. Описано методологічний підхід до дослідження цієї проблеми та шляхи її вирішення.

Ключові слова: кваліфікований робітник, професійна спрямованість, загальноосвітня підготовка, професійна підготовка.

Статья посвящена рассмотрению проблемы профессиональной направленности общеобразовательной подготовки будущих квалифицированных рабочих в профессионально-технических учебных заведениях. Описан методологический подход к исследованию данной проблемы и пути ее решения.

Ключевые слова: квалифицированный рабочий, профессиональная направленность, общеобразовательная подготовка, профессиональная подготовка.

The article is devoted to the problem of professional orientation of future skilled workers' secondary education in technical and vocational institutions. The methodological approach to the study of problem and its solution are also described in the paper.

Keywords: skilled worker, professional orientation, educational background, professional training.

УДК 159.9.07 С. 343-358

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ А. АДЛЕРА И СОМАТИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ ДЕТЕЙ

Гудзовская А.А.
Российская Федерация, г. Самара

У статті розглядаються проблеми взаємозв'язку хвороби і психологічних особливостей людини. Соціальний інтерес розглядається як психологічний фактор, що сприяє збереженню соматичного здоров'я. Соціальний інтерес – поняття, введене А. Адлером для позначення почуття причетності, залучення в спільноту, відчуття відповідальності і турботи про неї. А. Адлер розглядає соціальний інтерес як вроджений, що розвивається лише за відповідних умов виховання. Обговорюються

результати емпіричного дослідження соціального інтересу 10-12-річних здорових дітей і дітей, хворих на туберкульоз.

Ключові слова: соціальний інтерес, соматичне здоров'я, А. Адлер, виховання.

В статье рассматриваются проблемы взаимосвязи болезни и психологических особенностей человека. Социальный интерес рассматривается как психологический фактор, способствующий сбережению соматического здоровья. Социальный интерес – понятие, введенное А. Адлером для обозначения чувства сопричастности, включенности в общность, переживания ответственности и заботы о ней. А. Адлер рассматривает социальный интерес как врожденный, который развивается только при соответствующих условиях воспитания. Обсуждаются результаты эмпирического исследования социального интереса 10-12-летних здоровых детей и детей, больных туберкулезом.

Ключевые слова: социальный интерес, соматическое здоровье, А. Адлер, воспитание.

The article analyses the problems of the interrelation of an illness and psychological features of the person. Social interest is considered as the psychological factor contributing to conserve physical health. Social interest is the concept introduced by A. Adler for designation of the feeling of participation, inclusiveness in a community, experience of responsibility and care of it. A. Adler considers social interest as an innate concept that develops only with the relevant conditions of education and upbringing. Results of empirical research of social interest of 10-12-year old healthy children and children sick with tuberculosis are discussed.

Keywords: social interest, physical health, A. Adler, upbringing.

УДК 37'930.85 С. 359-368

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА З ПОШИРЕННЯ ОСВІТИ СЕРЕД ЄВРЕЇВ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Доценко В.О.
Україна, м. Ірпінь

У статті розглядаються основні етапи діяльності в українських губерніях Російської імперії Товариства з поширення освіти серед євреїв, аналізуються окремі аспекти поширення серед євреїв світської освіти.

Ключові слова**: **освіта, євреї, громадська організація, хедери.

В статье рассматриваются основные этапы деятельности в украинских губерниях Российской империи Общества по распространению просвещения среди евреев, анализируются некоторые аспекты распространения среди евреев светского образования.

Ключевые слова: образование, евреи, общественная

организация, хедеры.

The article reviews the main stages of the activities of Society for the spread of education among Jews within Ukrainian provinces of the Russian Empire. It also analyzes some aspects of the spread of secular education among Jews.

Keywords*: *education, Jews, public organization, headers.

УДК 378.147 (477) С. 369-378

ПРОЕКТНА ТЕХНОЛОГІЯ ЯК ОДИН ІЗ МЕТОДІВ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ

Дударчук Г.І.
Україна

У статті подано короткий історичний огляд розвитку проектної технології, встановлено переваги та недоліки проектного навчання. Описано результати формувального експерименту, що демонструють ставлення до методу проектів студентів та викладачів аграрних вузів.

Ключові слова: проектна технологія, проект, проектна методика, метод проектів, опитування.

В статье изложен краткий исторический обзор развития проектной технологии, установлены преимущества и недостатки проектного обучения. Описаны результаты формирующего эксперимента, касающиеся отношения к методу проектов студентов и преподавателей аграрных вузов.

Ключевые слова: проектная технология, проект, проектная методика, метод проектов, опрос.

This article presents a short historical overview of the design technology as well as outlines pros and cons of the project study. It also describes results of the forming experiment that show the attitude to the method projects by students and teachers of agricultural schools.

Keywords: design technology, design, project method, project method, survey.

УДК 37.016:5 С. 379-383

ОБРАЗОВАНИЕ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ МЕГАСИСТЕМНОЙ «КОЭВОЛЮЦИОННОЙ ПАРАДИГМЫ»

Дуйсебек А.Т.
Республика Казахстан, г. Астана

У статті висвітлено ідеї освіти для сталого розвитку, що

передбачає трансформації від однобокого технократичного світогляду людства до соціоприродної коеволюції в мегасистемі «Природа-Суспільство-Людина». На думку автора, реалізація цієї концепції вимагає використання системно-синергетичного, ноосферно-гуманістичного та інноваційно-випереджального методологічних підходів в освіті.

Ключові слова: коеволюційна парадигма, освіта для сталого розвитку, синергетична культура, функціональна грамотність, ключові компетенції.

В статье освещены идеи образования для устойчивого развития, предусматривающего трансформации от однобокого технократического мировоззрения человечества к социоприродной коэволюции в мегасистеме «Природа-Общество-Человек». По мнению автора, реализация данной концепции требует использования системно-синергетического, ноосферно-гуманистического и инновационно-опережающего методологических подходов в образовании.

Ключевые слова: коэволюционная парадигма, образование для устойчивого развития, синергетическая культура, функциональная грамотность, ключевые компетенций.

This article describes the questions of the transfer to the stable development which covers the transformation of the one-sided technocratic outlook of mankind to the socio-natural coevolution within the "Nature-Society-Man" megasystem. The author considers that realization of this concept in education requires the use of systematic and synergistic, noosphere-humanistic and innovative-outrunning methodological approaches.

Keywords: coevolution paradigm, education for sustainable development, synergetic culture, functional literacy, key competences.

УДК 372.881.111.22 С. 384-393

ПІДГОТОВКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ І ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Зайцева Н.В.
Україна, м. Сімферополь

У статті розглядаються аспекти формування навчально-пізнавальної компетенції як складової іншомовно-комунікативної компетенції у процесі підготовки студентами інженерних спеціальностей індивідуальних творчих завдань німецькою мовою з використанням пошукових можливостей мережі Інтернет.

Ключові слова: іншомовна комунікативна компетенція, навчально-пізнавальна компетенція, пошукові можливості, самостійна робота студента, індивідуальне творче завдання.

В статье рассматриваются аспекты формирования учебно-познавательной компетенции как составляющей иноязычной коммуникативной компетенции в процессе подготовки студентами инженерных специальностей индивидуальных творческих заданий на

немецком языке с использованием поисковых возможностей сети Интернет.

Ключевые слова: иноязычная коммуникативная компетенция, учебно-познавательная компетенция, поисковые возможности, самостоятельная работа студента, индивидуальное творческое задание.

The article deals with the aspects of educational and cognitive competence as a component of linguistic competence. It analyses the opportunities of the Internet search applications by engineering specialities students while preparing individual creative tasks in German.

Keywords: linguistic competence, educational and cognitive competence, independent work, individual creative task, search possibilities.

УДК 37.018.1(045) С. 394-402

ПРОГНОСТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК РЕСУРС ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ

Карманчиков А.И.
Российская Федерация, г. Ижевск

У статті розглянуто прогностична культура як ресурс особистісного розвитку і професійного самовизначення. Подано також деякі рекомендації старшокласникам і студентам на етапі їх самовизначення у сучасному суспільному житті.

Ключеві слова: прогностична культура, дослідження майбутнього, мислення, розвиток, самовизначення.

В статье рассмотрены прогностическая культура личностного развития и профессионального самоопределения. В ней также даны некоторые рекомендации старшеклассникам и студентам на этапе их самоопределения в современной общественной жизни.

***Ключевые слова: прогностическая культура, исследование будущего, мышление, развитие, самоопределение**.*

The article deals with predictive culture as a resource of a personality development and professional self-identity. The article also gives some recommendations for high school and university students at the stage of their orientation in present-day social life.

Keywords: predictive culture, the study of the future, thinking, development, self-determination.

УДК 371.134=111 С. 403-412

BRITISH INTERNET RESOURCES FOR PRIMARY SCHOOL AND METHODS OF TEACHING ENGLISH IN PRIMARY SCHOOL IN UKRAINE

Kolominova O.O.
Ukraine, Kyiv

Стаття присвячена дослідженню дидактичних можливостей використання британського Інтернет-курсу "ETTO" у сфері підготовки вчителів англійської мови для початкової школи. Розглянуто оригінальні підходи до використання онлайн курсу. Подано практичні рекомендації щодо упровадження онлайн курсу в Україні.

Ключові слова: онлайн курс, методика навчання англійської мови у початковій школі, формування методичної культури учителя англійської мови.

Статья посвящена исследованию дидактических возможностей использования британского Интернет-курса "ETTO" в сфере подготовки учителей английского языка для начальной школы. Рассмотрены оригинальные подходы к использованию онлайн курса. Представлены практические рекомендации по внедрению онлайн курса в Украине.

Ключевые слова: онлайн курс, методика обучения английскому языку в начальной школе, формирование методической культуры учителя английского языка.

The article investigates the British on-line course ETTO didactic potential in training primary school teachers. Original approaches towards the course exploiting are outlined. Recommendations for the on-line course implementation in Ukraine are given.

Keywords: on-line course, methods of teaching English in primary school, development of an English language teacher's methodological culture.

УДК 37.091.3 С. 413-420

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА В МАГИСТРАТУРЕ КАК ФОРМА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ-БИОЛОГОВ

Мирнова М.Н.
Российская Федерация, г. Ростов-на-Дону

У статті на основі компетентнісного підходу розглянуто принципи побудови програми педагогічної практики в магістратурі, форми її організації і поточного контролю. Розкрито роль практик у формуванні професійної компетенції студентів-біологів ПФУ.

Ключові слова: програма педагогічної практики, магістратура,

професійна компетенція студентів, контроль.

В статье на основе компетентностного подхода рассмотрены принципы построения программы педагогической практики в магистратуре, формы ее организации и текущего контроля. Раскрыта роль практик в формировании профессиональной компетенции студентов-биологов ЮФУ.

Ключевые слова: программа педагогической практике, магистратура, профессиональная компетенция студентов, контроль.

The article advances the principles of pedagogical practice structure for students studying MA course, the forms of ifs organization as well as its current control on the basis of a competence approach. It also highlights the role of practice in the formation of professional competence of biology student of YuFU.

Keywords: programme of pedagogical practice, MA course, students' professional competence, control.

УДК 37.015.3 С. 421-426

ВИКЛАДАЧ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК ОРГАНІЗАТОР НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Мичак Н.Г.
Україна, м. Буча

У статті розглядається особистість викладача як організатора навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі. Зазначено, що його діяльність спрямована, у першу чергу, на формування і розвиток особистості вихованця.

Ключові слова: функції педагогічної діяльності, психолого-педагогічні особливості педагогічної діяльності, професійна компетентність.

В статье рассматривается личность преподавателя высшего учебного заведения как организатора учебно-воспитательного процесса. Отмечено, что его деятельность направлена, в первую очередь, на формирование и развитие личности воспитанника.

Ключевые слова: функции педагогической деятельности, психолого-педагогические особенности педагогической деятельности, профессиональная компетентность.

The article views the university lecturer as a leading person in organizing educational and upbringing processes. It is highlighted that his/her activities should be focused, in the first place, on the student's personality formation and individual development.

Keywords: functions of educational activities, psycho-pedagogical features of educational activities, professional competence.

УДК 378.147 С. 426-434

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГА І СПРЯМОВАНІСТЬ ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Олійник А.В.
Україна, м. Київ

У статті розглядаються актуальні проблеми виховання спрямованості на формування здорового способу життя. Визначено суперечності сучасного стану теорії і практики підготовки науково-педагогічного працівника, орієнтованого на здоровий спосіб життя.

Ключові слова: технологія, підготовка, формування, здоровий спосіб життя, науково-педагогічний працівник.

В статье рассматриваются актуальные проблемы воспитания направленности на формирование здорового образа жизни. Определены противоречия современного состояния теории и практики подготовки научно-педагогического работника, ориентированного на здоровый образ жизни.

Ключевые слова: технология, подготовка, формирование, здоровый образ жизни, научно-педагогический работник.

The article deals with the topical issue, namely the education of orientation at the healthy way of life formation. The author defines contradictions in the modern state of theory and practice in training the scientific-and-pedagogical workers oriented at the healthy way of life.

Keywords: technology, preparation, formation, healthy way of life, scientific-and-pedagogical worker.

РОЗДІЛ ІІІ, В

ПЕДАГОГІКА – ІІ

УДК 378.147:355.232 С. 434-441

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ ВІЙСЬКОВО-СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ В СИСТЕМІ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Олійник Л.В.
Україна, м. Київ

У статті автор досліджує процес управління якістю підготовки майбутніх магістрів військово-соціального управління в системі вищої військової освіти.

Ключові слова: якість, підготовка, вища військова освіта.

В статье автор исследует процесс управления качеством подготовки будущих магистров военно-социального управления в системе высшего образования.

Ключевые слова: качество, подготовка, высшее военное образование.

In the article the author probes the process of quality management of the future social-military masters' preparation in the system of higher military education.

Keywords: quality, preparation, future social military masters, higher military education.

УДК 37.015 С. 442-447

ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИЙ ОСВІТЯНСЬКИЙ ПРОСТІР (БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС)

Пономарьова Л.В., Україна, м. Буча
Тихонович О.О., Україна, м. Київ

У статті відображено сучасний стан і перспективи інтеграції України у міжнародний освітянський простір та приєднання до Болонського процесу; окреслені проблеми, що перешкоджають ефективному реформуванню вітчизняної вищої школи та переходу на європейські стандарти навчання. Показано необхідність формування

організаційних, економічних і технологічних зв'язків професійної освіти, враховуючи потреби ринкової економіки у висококваліфікованих спеціалістах світового рівня. Висвітлено нові підходи до навчального процесу на базі впровадження інноваційних методів, що відкриє доступ до необмеженого інформаційного простору.

Ключові слова: перспективи, інтеграція, європейські стандарти викладання.

В статье отображено современное состояние и перспективы интеграции Украины в международное образовательное пространство в свете Болонского процесса. Очерчены проблемы, препятствующие эффективному реформированию отечественной высшей школы и переходу на европейские стандарты обучения; показана необходимость формирования организационных, экономических и технологических связей профессионального образования, учитывая потребность рыночной экономики в высококвалифицированных специалистах мирового уровня. Освещены новые подходы к учебному процессу на базе внедрения инновационных методов, что откроет доступ к неограниченному информационному пространству.

Ключевые слова: перспективы, интеграция, европейские стандарты преподавания.

In the article the author describes the present-day state and perspectives of the integration of Ukraine into the international educational space and accession to Bolognese process. The author also outlines the problems that prevent an effective reformation of domestic higher school and transition to European teaching standards.

Keywords: perspectives, integration, European teaching standards, world's education system.

УДК 94(477)1928 С. 448-461

Д. ДОРОШЕНКО – ІДЕОЛОГ ДЕРЖАВНИЦЬКОГО РУХУ ФОРМУВАННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ XX ст.

Проданюк Ф.М.
Україна, м. Буча

У роботі розглянуто діяльність гетьманського уряду з розширення території України, з'ясовано напрями забезпечення зовнішньої й етнонаціональної політики України.

Ключові слова: Д.І. Дорошенко, Гетьманат, дипломатія, державник, зовнішня політика, міністерство закордонних справ, Українська держава.

В работе рассмотрена деятельность гетманского правительства по расширению территории Украины, рассмотрена сущность и направления обеспечения внешней и этнонациональной политики

Украины.

Ключевые слова: Д.И. Дорошенко, Гетманат, дипломатия, государственник, внешняя политика, министерство иностранных дел, Украинское государство.

This paper analyzes the Hetman's government activities to expand the territory of Ukraine. It presents the essence and directions of foreign and ethnic policy of Ukraine.

Keywords: D.I. Doroshenko, Hetman government, diplomacy, statesmen, foreign policy, the Ministry of Foreign Affairs, the Ukrainian State.

УДК: 378.147:504 С. 462-469

ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНА ОСВІТА І ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Слатвінська О.А.
Україна, м. Київ

Виховання людини в дусі відповідального ставлення до навколишнього середовища, здоров'я оточуючих, до власного здоров'я як до найвищих суспільних цінностей характеризує сучасне суспільство, яке вимагає досягнення нової якості кінцевого результату освітньої сфери – формування екологічної компетентності випускника професійно-технічний навчальний заклад.

Ключові слова: екологічна компетентність, професійно-технічний навчальний заклад, професійна технічна освіта.

Воспитание человека в духе ответственного отношения к окружающей среде, здоровью окружающих, к собственному здоровью как к наивысшим общественным ценностям характеризует современное общество, требующее достижения нового качества конечного результата образовательной сферы – формирования экологической компетентности выпускника профессионально-технического училища.

Ключевые слова: экологическая компетентность, профессионально-техническое образование, профессионально-техническое училище.

Educating people in a spirit of responsible attitude towards the environment and health of others, to their own health as the highest social values characterizes the modern society that requires reaching a new quality of the final result of education, namely the formation of ecological competence of vocational and technical schools graduate students.

Keywords**: **environmental competence, vocational school, vocational education.

УДК 37.013.77 С. 470-475

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Собильская А.С.
Российская Федерация, г. Ставрополь

Формування етнокультурної ідентичності особистості є важливою ланкою в освітньому процесі, який повинен ураховувати психологічні аспекти індивідуальності підлітків. Цей процес має здійснюватися з опорою на культуру народу.

Ключові слова: особистість, етнічна ідентичність, етнічна самосвідомість.

Формирование этнокультурной идентичности личности является важным звеном в образовательном процессе. Образовательный процесс должен учитывать психологические аспекты индивидуальности подростков. Данный процесс должен осуществляться с опорой на культуру народа.

Ключевые слова: личность, этническая идентичность, этническое самосознание.

The formation of aperson's ethnocultural identity is an important link in educational process. The educational process should consider psychological aspects of teenagers' identity. The realization of this process has to be based on the culture of people.

Keywords: personality, ethnic identity, ethnic consciousness.

УДК 372.8:811 С. 476-482

ИНФОРМАЦИОННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ «ПРАКТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ» ПРИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ ПРОГРАММИСТОВ И МЕНЕДЖЕРОВ

Тюлепбердинова Г.А.
Республика Казахстан, г. Алматы

У статті розглядаються аспекти, з погляду яких психологія необхідна для програмування, зокрема, та для інформаційного моделювання в цілому. Викладено, як психологія допомагає програмістові і колективу програмістів в управлінні власною творчістю і колективною роботою.

Ключові слова: інформаційне моделювання, мислення, програмування, управлінська діяльність.

В данной работе рассматривается, в каких аспектах психология необходима для программирования, в частности, и для

информационного моделирования в целом, как она помогает программисту и коллективу программистов в управлении собственным творчеством и коллективной работой.

Ключевые слова: информационное моделирование, мышление, программирование, управленческая деятельность.

The given paper considers in what aspects the psychology is necessary for programming in particular and for informational modeling in general. The author shows the way the psychology helps the programmer and the team of programmers manage individual creativity and the group work.

Keywords: information modeling, thinking, programming, managemental activities.

РОЗДІЛ IV

ЕКОНОМІКА

УДК 658:330.131.7 С. 484-495

РОЛЬ СТРАТЕГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЙОГО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Алькема В.Г., Україна, м. Буча
Усик Т.І., Україна, м. Київ

У статті проаналізовано зміст економічної безпеки підприємства з погляду ресурсно-функціонального підходу та обґрунтовано, що забезпечення належної економічної безпеки полягає в захищеності його стратегічного потенціалу від негативної дії зовнішніх і внутрішніх чинників. На підставі системного підходу розкрито модель управління стратегічного потенціалу з урахуванням ризиків та загроз функціонування суб'єктів реального сектора економіки.

Ключові слова: економічна безпека, ресурси, функціональні складові, стратегічний потенціал, ризики, загрози, стан захищеності, економічна безпека підприємства, стратегія розвитку, компетенції.

В статье проанализировано содержание экономической безопасности предприятия с точки зрения ресурсно-функционального подхода и обоснованно, что обеспечение надлежащей экономической безопасности заключается в защищенности его стратегического потенциала от негативного действия внешних и внутренних факторов. На основании системного подхода раскрыта модель управления стратегического потенциала с учетом рисков и угроз функционирования субъектов реального сектора экономики.

Ключевые слова: экономическая безопасность, ресурсы, функциональные составляющие, стратегический потенциал, риски, угрозы, состояние защищенности, экономическая безопасность предприятия, стратегия развития, компетенции.

The article examines the essence of enterprise economic security considered from the point of view of a resource-and-functional approach. It proves that the provision of adequate economic security consists in the protection of its strategic potential from the negative influence of external and internal factors. On the basis of the system approach as well as taking into account risks and threats to the real sector of economy subjects' functioning, the authors present the model of strategic potential management.

Keywords: economic security, resources, functional components, strategic potential, risks, threats, state of security, expertise economic security, development strategy, competence.

УДК 655.563 С. 496-508

МЕХАНІЗМ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОГО ПОСТАЧАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Алькема В.Г., Україна, м. Буча
Вельбой А.В., Україна, м. Київ

У статті досліджується сутність заготівельної логістики та обґрунтовано цілі її здійснення. Розглянуто механізм організації ефективного постачання на підприємстві.

Ключові слова: логістика постачання, закупівлі, постачання, запаси.

В статье исследуется сущность заготовительной логистики и обосновано цели ее осуществления. Рассмотрен механизм организации эффективного снабжения на предприятии.

Ключевые слова: логистика снабжения, закупки, поставки, запасы.

The article examines the nature of purveying logistics as well as substantiates the goals of its implementation. It also offers the mechanism of the efficient shipping organization in the enterprise.

Keywords: purveying logistics, procurement, shipping, supply.

УДК 658.15 С. 509-519

ОПТИМІЗАЦІЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Бєліков М.І.
Україна, м. Буча

У статті запропоновано економіко-математичну модель для оптимізації інвестиційної програми підприємства. Модель забезпечує побудову програми ефективних інвестиційних проектів відповідно до вимог ЄБРР.

Ключові слова: оптимізація, економіко-математична модель, інвестиційна програма.

В статье предложено экономико-математическую модель для оптимизации инвестиционной программы предприятия. Модель обеспечивает построение программы эффективных инвестиционных проектов в соответствии с требованиями ЕБРР.

Ключевые слова: оптимизация, экономико-математическая модель, инвестиционная программа.

Ehe article suggests an economic-mathematical model for the optimization of an enterprise investments schedule. The model is able to provide the construction of effective investment projects according to the demands of EBRD.

Keywords: optimization, economic-mathematical model, investment program.

УДК 35.078.7 С. 520-530

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Гонтаржевський М.Л.
Україна, м. Київ

Досліджено особливості банківської діяльності в Україні в умовах перехідної економіки. Визначено сутність державного регулювання ринку банківських послуг та його вплив на функціонування ринку фінансових послуг.

Ключові слова: банк, банківська діяльність, державне регулювання, фінансовий ринок, державний вплив.

Исследованы особенности банковской деятельности в Украине в условиях переходной экономики. Определена сущность государственного регулирования рынка банковских услуг и его влияние на функционирование рынка финансовых услуг.

Ключевые слова: банк, банковская деятельность, государственное регулирование, финансовый рынок,

государственное влияние.

The article studies the features of the banking business in Ukraine in transition economies. It defines the essence of government regulation of the banking market and its impact on the functioning of the financial services market.

Keywords: bank, banking, government regulation, financial market, government influence.

УДК 655.563 С. 531-540

ОПТИМІЗАЦІЯ «ЛОГІСТИЧНОГО ЛАНЦЮГА» ПОСТАЧАННЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Григорусь Ю.О.
Україна, м. Київ

Стаття присвячена дослідженню оптимізації «логістичного ланцюга» постачання фармацевтичної компанії. Розглянуто шляхи та напрями вдосконалення структури логістичних ланцюгів постачання, які забезпечують доступність товару. Розроблено логістичні підходи до формування ланцюга поставок, а саме утворення віртуального складу.

Ключові слова: логістика, фармацевтична галузь, ланцюг поставок, логістичні рішення, віртуальний склад.

Статья посвящена исследованию оптимизации «логистической цепи» снабжения фармацевтической компании. Рассмотрены пути и направления усовершенствования структуры логистических цепей снабжения, которые обеспечивают доступность товара. Разработаны логистические подходы к формированию цепи поставок, а именно образование виртуального склада.

Ключевые слова: логистика, фармацевтическая отрасль, цепь поставок, логистические решения, виртуальный склад.

The article outlines the optimization of a «logistic network» of the pharmaceutical company supply. It suggests ways and directions aimed at improving the structure of a logistic network of supply that provides accessibility to the goods. The author advances a logistic approach to the formation of a supply network, namely the creation of a virtual warehouse.

Keywords: logistics, pharmaceutical industry, supply network, logistics solutions, virtual warehouse.

УДК 336.71 С. 541-548

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКУ

Грушко В.І., Україна, м. Київ
Дзендзя І., Україна, м. Київ

У статті на підставі розгляду теоретичних засад і чинників стійкого функціонування банківського сектору, а також реального стану стійкості вітчизняної банківської системи запропоновано прийоми і методи забезпечення фінансової стійкості банків.

Ключові слова: банківська система, фінансова стійкість, динаміка капіталу банків, банківські ризики.

В статье на основании рассмотрения теоретической базы и факторов устойчивого функционирования банковского сектора, а также реального состояния устойчивости отечественной банковской системы предложено приёмы и методы обеспечения финансовой устойчивости банков.

Ключевые слова: банковская система, финансовая устойчивость, динамика капитала банков, банковские риски.

In the article on the basis of the analysis of banking sectors sustainable functioning as well as the study of the real state of the domestic banking system stability, the authors suggest techniques and methods to ensure the banks' financial stability.

Keywords: banking system, financial stability, dynamics of bank capital, banking risks.

УДК 336.61 С. 549-560

АНАЛИЗ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ «ЮЖНОДОНБАССКОЕ №1» И ПУТИ ЕГО УКРЕПЛЕНИЯ

Денисенко Н.О., Украина, г. Донецк
Гончар М.А., Украина, г. Донецк

У запропонованому дослідженні проаналізовано фінансовий стан ДП «ШУ «Південнодонбаське № 1» та встановлено основні фактори, що впливають на її фінансову стійкість. Визначено провідні напрями зміцнення фінансового стану та можливі шляхи їх реалізації.

Ключові слова: фінансовий стан, зміцнення, промислове підприємство.

В данном исследовании проанализировано финансовое состояние ГП «ШУ «Южнодонбасское №1», а также выявлены основные факторы, оказывающие влияние на ее финансовую устойчивость. Определены

головные направления укрепления финансового состояния и возможные пути их реализации.

Ключевые слова: финансовое состояние, укрепление, промышленное предприятие.

In this research the financial situation of the state enterprise "Mine Office "Yuzhnodonbasskaya №1" is analysed. The authors outline basic factors that influence its financial stability as well as define directions of strengthening its financial state and possible ways of their realizations.

***Keywords: financial situation, strengthening, industrial enterprise**.*

УДК 332.8 С. 561-571

ПРОБЛЕМЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА

Дудар А.В.
Украина, г. Донецк

У статті розглянуто нові напрямки реформування регіонального ЖКГ. Проаналізовано перспективи розвитку ЖКГ.

Ключові слова: ЖКГ, реформування, розвиток.

В статье рассмотрены новые направления реформирования регионального ЖКХ. Проанализированы перспективы развития ЖКХ.

Ключевые слова: ЖКХ, реформирование, развитие.

In the article the author considers new directions for the reformation of the regional housing and communal services. The article also analyzes the development prospects of housing and communal services.

Keywords: housing and communal services, reformation, development.

УДК 336.144.2 С. 572-579

СОЗДАНИЕ СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЫ БЮДЖЕТИРОВАНИЯ КАК ОДНА ИЗ ОСНОВНЫХ ЗАДАЧ ОРГАНИЗАЦИИ ЭФФЕКТИВНОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЛИНГА

Думущи И.П.
Украина, г. Буча

Викладено сутність бюджетування як інструменту фінансового контролінгу. Представлено основні етапи організації бюджетування на підприємстві та можливі типові помилки, що виникають під час цього процесу. Подано шляхи підвищення ефективності якісного впровадження і

розвитку системи бюджетування на українських підприємствах.

Ключовые слова: бюджетування, фінансовий контроль, підприємство, типові помилки.

Изложена сущность бюджетирования как инструмента финансового контроллинга. Представлены основные этапы организации бюджетирования на предприятии и возможные типичные ошибки, возникающие при развитии данного процесса. Раскрываются пути повышения эффективности качественного внедрения и развития системы бюджетирования на украинских предприятиях.

Ключові слова: бюджетирование, финансовый контроль, предприятие, типичные ошибки.

The article presents the essential idea of budgeting as a tool for financial controlling. It outlies basic stages of budget planning at the enterprise as well as possible common errors that might occur within this process. The author offers ways to improve the efficiency of implementation and further development of the budgeting system in Ukrainian enterprises.

Keywords: budgeting, financial control, enterprise, common mistakes.

УДК 338.1 С. 580-593

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ АКТИВНОСТИ В ОБЛАСТИ ФОРМИРОВАНИЯ БЛАГОПРИЯТНОЙ СРЕДЫ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Ермолаева У.И., Российская Федерация, г. Новомосковск
Пашина Н.Б., Российская Федерация, г. Новомосковск

Для діагностики стану інноваційного потенціалу сучасного промислового підприємства необхідно здійснювати оцінку не лише внутрішніх складових, але й оцінити, наскільки зовнішнє середовище сприяє його розвитку. При цьому крім традиційних факторів зовнішнього середовища, необхідно оцінити й ефективність державних структур (як на рівні країни, так і на рівні регіонів) у галузі підтримки промислових підприємств, які активно займаються процесом управління інноваціями та інноваційним потенціалом в своїй стратегічній діяльності.

Ключові слова: державна політика, програми розвитку науки та інновацій, інноваційний потенціал підприємства, показники розвитку інновацій у Росії, інструменти розвитку науки.

Для диагностики состояния инновационного потенциала современного промышленного предприятия необходимо проводить оценку не только внутренних составляющих, но и оценить, насколько внешняя среда способствует его развитию. При этом, помимо традиционных факторов внешней среды, необходимо особенно оценить

эффективность государственных структур (как на уровне страны, так и на уровне регионов) в области поддержи промышленных предприятий, активно занимающихся процессом управления инновациями и инновационным потенциалом в своей стратегической деятельности.

Ключевые слова: государственная политика, программы развития науки и инноваций, инновационный потенциал предприятия, показатели развития инноваций в России, инструменты развития науки.

For diagnostics of a condition of innovative capacity of the modern industrial enterprise it is necessary to carry out an appraisal of not only internal components, but also to estimate the way environment promotes its development. Besides traditional environmental factors, it is necessary to estimate the efficiency of the state structures (both at country level, and at the level of regions) in the sphere of support of industrial enterprises which are actively engaged in the management process of innovations and innovative potential in their strategic activity.

Keywords: state policy, programs of science and innovations development, innovative capacity of the enterprise, indicators of innovations development in Russia, instruments of science development.

УДК 331.101.2 С. 594-605

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ВІДТВОРЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Козар В.В.
Україна, м. Ірпінь

У статті запропоновано основні напрями удосконалення механізму відтворення трудового потенціалу регіону. Проаналізовано його вплив на соціально-економічний розвиток у країні та визначено необхідні передумови для реалізації цього процесу.

Ключові слова: регіон, механізм удосконалення, трудовий потенціал, соціально-економічний розвиток регіону, трудові відносини.

В статье предложены основные направления по совершенствованию механизма воспроизводства трудового потенциала региона. Проанализировано его влияние на социально-экономическое развитие в стране и определены необходимые предпосылки для реализации этого процесса.

Ключевые слова: регион, механизм совершенствования, трудовой потенциал, социально-экономический развитие региона, трудовые отношения.

The paper offers the main directions for improving the mechanism of labor potential reproduction of the region. It analyzes its impact on socio-economic development in the country and identifies the necessary preconditions for the

implementation of this process.

Keywords: region, improvement mechanism, employment potential, socio-economic development of the region, labor relations.

УДК 330.33:36 С. 606-617

ВПЛИВ ЕМІСІЇ ГРОШЕЙ НА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ БОРГІВ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ НИМИ

Коптюх О.Г.
Україна, м. Київ

У статті показано, що кредитний характер емісії грошей, породжуючи державні борги і сприяючи їхньому невпинному зростанню, не припускає жодної іншої альтернативи. Автор доходить висновку, що вихід – у вдосконаленні методів управління державними боргами.

Ключові слова. канали емісії грошей, державний борг, криза.

В статье показано, что кредитный характер эмиссии денег, порождая государственные долги и способствуя их постоянному росту, не предполагает никакой альтернативы. Автор приходит к выводу, что выход – в совершенствовании методов управления государственными долгами.

Ключевые слова. каналы эмиссии денег, государственный долг, кризис.

The article states that the credit creation of money, which forms public debt and contributes to its continues growth, does not assume any alternative. The author comes to the conclusion that the only way out is to improve the management of public debt.

Keywords: channels of money emission, public debt, crisis.

УДК 623.522 С. 618-633

О «ВТОРОСТЕПЕННЫХ РАБОТАХ» В СОВРЕМЕННЫХ ОРУЖЕЙНЫХ СИСТЕМАХ

Кулагин А.В.
Российская Федерация, г. Ижевск

У статті досліджуються теоретичні та експериментальні дані штатних нарізних систем артилерійської і стрілецької зброї щодо «другорядних робіт» у ході пострілу. Пропонується можливість більш детального дослідження та універсалізації тиску форсування і сили опору руху кулі (снаряду) як однієї з основних внутрішньобалістичних характеристик «другорядних робіт».

Ключові слова: збройна система, внутрішньобалістичні характеристики, опір руху, тиск форсування.

В статье исследуются теоретические и экспериментальные данные штатных нарезных систем артиллерийского и стрелкового оружия по «второстепенным работам» в ходе выстрела. Предлагается возможность более детального исследования и универсализации давления форсирования и силы сопротивления движению пули (снаряда) как одной из основных внутрибаллистических характеристик «второстепенных работ».

Ключевые слова: оружейная система, внутрибаллистические характеристики, сопротивления движению, давления форсирования.

The article presents theoretical and experimental data on the gun- and shoot-systems in the «secondary works» of shooting-time. The author suggests a possibility of a detailed research of the force pressure and resistance force to the bullet (shell) movement, being one of the leading inner-ballistic characteristics of «secondary works».

Keywords: gun system, inner-ballistic characteristics, resistance force, force pressure.

УДК 37.014.54 + 339.138 С. 634-651

МАРКЕТИНГОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОТРАСЛЕВОГО ВУЗА НА РЫНКЕ УНИВЕРСИТЕТСКОГО (КЛАССИЧЕСКОГО) И ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО БИЗНЕС-ОБРАЗОВАНИЯ

Леонгардт В.А.
Российская Федерация, г. Екатеринбург

У статті представлено результати дослідження необхідності проектування процесу управління маркетинговою діяльністю ВНЗ на ринку вищої і додаткової професійної освіти, його структуру та зміст для галузевого (педагогічного) ВНЗ.

Ключові слова: процес управління маркетинговою діяльністю, маркетингова стратегія, галузевий ВНЗ.

В статье представлены результаты исследования о необходимости проектирования процесса управления маркетинговой деятельностью ВНЗ на рынке высшего и дополнительного профессионального образования, его структуре и содержании для отраслевого (педагогического) ВНЗ.

Ключевые слова: процесс управления маркетинговой деятельностью, маркетинговая стратегия, отраслевой вуз.

In the article the author presents results of his research on the necessity to design the management process of the high school marketing activity in the market of the higher and additional vocational training, as well as outlines its structure and content for a pedagogical high school.

Keywords: marketing activity menegement, marketing strategy, high

school.

УДК 338.484 С. 652-666

ПРОГНОЗУВАННЯ ТЕМПІВ ТА ОБСЯГІВ ВИВЕДЕННЯ НА РИНОК ІННОВАЦІЙНОГО ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ

Мілютіна Ю.С.
Україна, м. Київ

У статті викладено розроблену автором методику прогнозування темпів та обсягів виведення на ринок інноваційного туристичного продукту. Виділено сегменти за ознакою сприйняття інноваційного турпродукту та за критерієм прихильності покупців пропозиції туристичного підприємства. Класифіковано туристичні підприємства за ознакою інноваційного потенціалу. Адаптовано модель Ф. Басса шляхом урахування коефіцієнтів інноваційності (p), імітаційності (k) та реплікаційності (r), ефектів від застосування інноваційних маркетингових інструментів, а також сезонності попиту на туристичному ринку.

Ключові слова: інноваційний турпродукт, ринок, дифузійна модель, математична модель Ф. Басса.

В статье изложена разработанная автором методика прогнозирования темпов и объемов вывода на рынок инновационного туристического продукта. Выделены сегменты по признаку восприятия инновационного турпродукта и по критерию приверженности покупателей предложения туристического предприятия. Классифицированы туристические предприятия по признаку инновационного потенциала. Адаптирована модель Ф. Басса путем учета коэффициентов инновационности (p), имитационности (k) и репликационности (r), эффектов от применения инновационных маркетинговых инструментов, а также сезонности спроса на туристическом рынке.

Ключевые слова: инновационный турпродукт, рынок, диффузионная модель, математическая модель Ф. Басса.

The article presents the the author's methodology predicting the rate and scope of introducing the innovative tourism product to the market. It also highlights segments on the bases of the perceptions of innovative tourism products and on the criterion of disposition of buyers towards the offers of the tourist business. Travel companies are classified according to their innovation potential. F. Bass' model is adapted by considering the coefficients of innovation (p), imitativeness (k) and replication (r), the effects of the use of innovative marketing tools as well as seasonal demand in the tourism market.

Keywords: innovative tourism product, market, diffusion model, mathematical model of F. Bass.

УДК 323.3 С. 667-692

От Редколлегии журнала «Наукові студії –XXI»
Украинского гуманитарного института

Редколлегия «Наукових студій –XXI» Украинского гуманитарного института, публикуя статью доктора политических наук Поповой О.В. (Российская Федерация, г. Санкт-Петербург), подчёркивает, что научная концепция Редакционной коллегии журнала «Наукові студії – XXI» не совпадает с теоретической позицией уважаемого автора статьи в вопросах его оценки проблем формирования элитных политико-административных структур современной российской государственной системы на материале данных 2012 г. о некоторых региональных результатах авторского социологического исследования.

СОЦИОЛОГИЯ ЭКСПЕРТНЫХ ОЦЕНОК ФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ПОЛИТИКО-АДМИНИСТРАТИВНЫХ СТРУКТУР РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ (2012 г.)

Попова О.В.
Российская Федерация, г. Санкт-Петербург

У статті наводяться окремі результати соціологічного дослідження механізмів рекрутування регіональної політичної еліти. Аналізуються експертні оцінки якості регіональної еліти та чинників успішної кар'єри.

Ключові слова: Росія, соціологічне дослідження, експертне інтерв'ю, регіональна політична еліта, політична кар'єра.

В статье приводятся некоторые результаты социологического исследования механизмов рекрутирования региональной политической элиты. Анализируются экспертные оценки качества региональной элиты и факторов успешной карьеры.

Ключевые слова: Россия, социологическое исследование, экспертное интервью, региональная политическая элита, политическая карьера.

The article presents some results of a sociological study outlining the mechanisms of recruitment of regional political elite. The author analyzes experts' opinion on the quality of regional elite as well as factors of a successful career.

Keywords: Russia, sociological studies, expert interviews, regional political elite, political career.

УДК 658.14/17 С. 693-703

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОЇ ЛОГІСТИКИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Собко Н.В.
Україна, м. Буча

У статті розглянуто теоретичні основи щодо управління системою фінансової логістики підприємства, розкрито її основні складові та особливості впровадження й ефективного функціонування в системі логістичного менеджменту на підприємстві в цілому.

Ключові слова: логістика, логістична система, фінансова логістика, система фінансової логістики, фінансові потоки підприємства.

В статье рассмотрены теоретические основы по управлению системой финансовой логистики предприятия, раскрыты ее основные составляющие, а также особенности внедрения и эффективного функционирования в системе логистического менеджмента на предприятии в целом.

Ключевые слова: логистика, логистическая система, финансовая логистика, система финансовой логистики, финансовые потоки предприятия.

The article deepens theoretical views on the management of the enterprise financial logistics. The author reveals its main components and features as well as the specificity of its implementation and effective functioning within the system of logistic management at the enterprise as a whole.

Keywords: logistics, logistic system, financial logistics, logistics financial system, enterprise financial flows.

УДК 658.7.012 С. 704-713

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛІНГ ЯК СУЧАСНА СИСТЕМА АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Старостенко Г.Г., Україна, м. Ірпінь
Сурженко А.В., Україна, м. Ірпінь

У статті досліджено особливості функціонування на підприємстві механізму фінансового контролінгу для прийняття управлінських рішень в умовах кризи. Визначено роль фінансового контролінгу в системі управлінського обліку на підприємстві та проаналізовано методи його ефективного впровадження.

Ключові слова: фінансовий контролінг, антикризове управління, управлінський облік, інформаційне забезпечення контролінгу.

В статье исследованы особенности функционирования на предприятии механизма контроллинга для принятия управленческих решений в условиях кризиса. Определены роль контроллинга в системе управленческого учета на предприятии и проанализированы методы их эффективного внедрения.

Ключевые слова: финансовый контроллинг, антикризисное управление, управленческий учет, информационное обеспечение контроллинга.

The article outlines the features of the functioning of enterprise financial controlling of a decision-making mechanism in conditions of a crisis. The role of financial controlling in the system of management accounting as well as its effective implementation in the enterprise are also defined in the article.

Keywords: financial controlling, crisis management, management accounting, information management controlling.

УДК 33 С. 714-728

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРЕДПРИЯТИЯ И УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ

Суменков М.С.
Российская Федерация, г. Екатеринбург

У статті запропоновано методологію дослідження економічної діяльності підприємства з урахуванням різноманіття факторів у процесі прийняття управлінських рішень.

Ключові слова: економічна діяльність, підприємство, прийняття рішень.

В статье предложена методология исследования экономической деятельности предприятия с учетом многообразия факторов в процессе принятия управленческих решений.

Ключевые слова: экономическая деятельность, предприятие, принятие решений.

The paper suggests a methodology for the study of the enterprise economic activity. The conclusions are made considering a variety of factors influencing the process of management decision-making.

Keywords: economic activity, enterprise, decision-making.

УДК 339.9 С. 729-732

ВЫБОР ПОДВИЖНОГО СОСТАВА КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АВТОТРАНСПОРТНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Тохиро Т.И.
Республика Таджикистан, г. Душанбе

Обґрунтовується методичний підхід до вибору рухомого складу як фактору впливу на економічну безпеку автотранспортного підприємства на основі сумісного обліку показників продуктивності і собівартості перевезень.

Ключові слова: економічна безпека, автотранспортне підприємство, вибіркова оцінка, коефіцієнт валентності.

Обосновывается методический подход к выбору подвижного состава как фактора, влияющего на экономическую безопасность автотранспортного предприятия на основе совместного учета показателей производительности и себестоимости перевозок.

Ключевые слова: экономическая безопасность, автотранспортное предприятие, выборочная оценка, коэффициент валентности.

The paper substantiates a methodological approach to the choice of rolling stock as a factor affecting the economic security of the motor transport enterprise. The conclusion is made on the basis of a joint figures analysis of both transportation productivity and costs.

Keywords: economic security, motor transport enterprise, selective estimation, valency coefficient.

УДК 336.27 С. 733-750

НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ И СТАБИЛИЗАЦИЯ ЕЁ ВНЕШНЕГО И ВНУТРЕННЕГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА 2013 г.

Тупчиенко В.А.
Российская Федерация

У статті на підставі аналізу даних Міністерства фінансів Російської Федерації щодо зовнішнього та внутрішнього державного боргів станом на 2013 р. пропонуються можливі шляхи та модель стабілізації державного боргу Росії.

Ключові слова: зовнішній державний борг, внутрішній державний борг, Російська Федерація, стабілізація.

В статье на основе анализа данных Министерства финансов Российской Федерации относительно внешнего и внутреннего государственного долга по состоянию на 2013 г, предлагаются возможные пути и модель стабилизации государственного долга России.

Ключевые слова: внешний государственный долг, внутренний государственный долг, Российская Федерация, стабилизация.

In the article on the basis of data analysis obtained from the Ministry of Finance of the Russian Federation regarding the internal and external national debts as of the year 2013, the author suggests the model and possible ways to stabilize Russia's national debt.

Keywords: *external national debt, internal debt, the Russian Federation, stabilization.*

РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ

I

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНІ Й ТИПОЛОГІЧНІ СТУДІЇ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ: ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІ ДЕВЕРБАТИВИ

1) ПРОБЛЕМИ РЕКОНСТРУКЦІЇ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОГО МОВНОГО СВІТУ (Жайворонок В.В.)
С. 752-757
2) СЕМАНТИКА І СЛОВОТВІР ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ДЕВАРБАТИВІВ: ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ І ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ (Манакін В.М.)
С. 758-763
3) КОМПАРАТИВНІ ТА ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНІ СТУДІЇ: ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІ ДЕВЕРБАТИВНІ ДІАЛЕКТИЗМИ (Черниш Т.О.)
С. 764-771

II

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ВЕРБАЛЬНО-СУГЕСТИВНОГО ВПЛИВУ І УКРАЇНСЬКОМОВНІ САКРАЛЬНІ ТЕКСТИ (Жайворонок В.В.)
С. 772-777
ПРОСОДИЧНА АКТУАЛІЗАЦІЯ І МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПТОСФЕР АНГЛІЙСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТІВ "МАЛОЇ ФОРМИ": ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНИЙ І СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ (Болдирев Р.В.)
С. 778-781
ТЕОРЕТИЧНА ФОНЕТИКА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ТА ДИДАКТИЧНИЙ І ДОВІДКОВО-ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ КОНТЕКСТ (Нечитайло І.М., Швачко С.О.)
С. 782-783

III

1) ПРОГРАМА КАНДИДАТСЬКОГО ЕКЗАМЕНУ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 10.02.17 – ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО (Болдирев Р.В., Кочерган М.П., Семчинський С.В.)
С. 784-805
2) СОВРЕМЕННАЯ АВТОРСКАЯ АФОРИСТИКА: СЕМАНТИКО-ТЕМАТИЧЕСКИЙ И ЭНИГМАТИЧЕСКИЙ АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ (Клименюк А.В.)
С. 806-816

НАУКОВЕ ЖИТТЯ
ЮВІЛЕЇ. ХРОНІКА

I

ОРДЕН ВРАНІШНЬОГО СОНЦЯ
(Ювілей Пирогова Володимира Леонідовича)
С. 818-819

II

АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ СВІТ У ПАРАМЕТРАХ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОГНІТИВНОЇ ПАРАДИГМИ (Хроніка)
С. 820-821
1) ПРОГРАММА XII МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ «НОВЫЕ ПАРАДИГМЫ И НОВЫЕ РЕШЕНИЯ В КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ» (Одесский национальный университет, Кемеровский государственный университет, июль 2013)
С. 822-832

2) ПРОГРАММА XII МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ ЛЕТНЕЙ ШКОЛЫ «КОГНИТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ» (Одесский национальный университет, Кемеровский государственный университет, июль 2013)
С. 833-836

ВИМОГИ ДО РУКОПИСІВ ЖУРНАЛУ УКРАЇНСЬКОГО ГУМАНІТАРНОГО ІНСТИТУТУ «НАУКОВІ СТУДІЇ – XXI (КУЛЬТУРА, ОСВІТА – АНТРОПОЦЕНТРИЧНІ ПАРАДИГМИ І СУЧАСНИЙ СВІТ). ФІЛОСОФІЯ. ФІЛОЛОГІЯ. ПЕДАГОГІКА. ЕКОНОМІКА»

Приватний вищий навчальний заклад «Український гуманітарний інститут» видає міжнародний науковий збірник ***«Наукові студії – XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія. Філологія. Педагогіка. Економіка».*** У «Наукових студіях – XXI» публікуються наукові статті, а також матеріали енциклопедично-довідкового характеру: рецензії, анотації, історико-філософські нариси, хроніки наукового життя, ювілейні персоналії, антологія наукових концепцій (серії: Філософія. Філологія. Педагогіка. Економіка). З 2014 р. у журналі «Наукові студії – XXI» розпочато серію публікацій довідково-інформативного спрямування про наукові та науково-популярні вітчизняні та закордонні праці з філософії, філології, педагогіки й економіки і реферативно-інформаційні огляди матеріалів «Наукових студій» і «Наукових студій – XXI».

Публікація повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями;
- аналіз новітніх досліджень, у яких започатковано розв'язання поставленої проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, що розглядається у статті;
- формулювання мети статті;
- виклад основного матеріалу дослідження;
- висновки з цього дослідження і перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

1. Обсяг публікацій у межах:

- Аналітична оглядова стаття – до 1-1,5 друк. арк.
- Стаття – до 0,5-0,75 друк. арк.
- Рецензія – до 0,5 друк. арк.
- Нариси – до 0,75 друк. арк.
- Хроніка – до 0,5 друк. арк.

До Редакційної колегії необхідно представити:

- електронний варіант статті;

▪ відомості про автора(-ів) на окремому аркуші та окремим файлом (прізвище, ім'я та по батькові повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи або навчання, посада, телефон, домашня та електронна адреси).

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен, прізвищ і бібліографічних посилань та інших даних наукових публікацій несуть автори публікацій.

Подані до Редакційної колегії матеріали не повертаються.

Вимоги до оформлення рукописів:

- стаття подається в редакторі Word для Windows версія 6.0, 7.0 без автоматичних переносів слів;
- відцентрована назва публікації друкується великими літерами жирним шрифтом Arial (розмір шрифту 16), під нею в центрі звичайними літерами прізвище, ініціали автора (розмір шрифту 14);
- анотації трьома мовами (українською, російською та англійською чи німецькою мовами) подаються шрифтом 13 Arial курсивом через 1 міжрядковий інтервал, ключові слова – напівжирним курсивом;
- основний текст рукопису друкується через 1,15 інтервали без переносів шрифтом 14 Arial; поля вгорі, внизу, праворуч – 2 см, ліворуч – 2,5 см; відступ абзацу – 5 знаків; чітко диференціюються тире (–) та дефіс (-);
- спеціальні шрифти та символи додаються окремими файлами;
- рисунки й таблиці подаються в тексті файлами у форматі ***.jpg****;*
- елементи тексту, які потребують виділення, підкреслюються; значення слів, словосполучень беруться у лапки;
- «ЛІТЕРАТУРА» друкується жирним шрифтом великими літерами без відступу від лівого поля; нижче в підбір до тексту подається занумерований перелік цитованих робіт за алфавітом;
- підрядкові виноски не допускаються.

Обов'язкова наявність перекладу бібліографічного списку англійською мовою. Переклад англійською мовою повинен бути оформлений таким чином: автор (автори), рік видання у круглих дужках, назва статті, книги тощо, назва журналу або видавництва, номер випуску (якщо є), сторінки журналу (для книги не вказуються), місто.

Приклад перекладу бібліографічного списку:

Myerson R.B. Optimal auction design // Mathematics of Operations

Research. – 1981. – Vol. 6. – P. 58–73.

Rabin M. A perspective on psychology and economics // European Economic Review. – 2002. – Vol. 46. – P. 657–685.

Аналогом перекладу списку Літератури може бути транслітерація латиницею.

Приклад транслітерації списку Літератури:

1. Алькема В.Г. Система економічної безпеки логістичних утворень: Монографія / В.Г. Алькема. – К.: Вид-во Університету економіки і права «КРОК», 2011. – 378 с. (Al'kema V.H. Systema ekonomichnoyi bezpeky lohistychnykh utvoren': Monohrafiya / V.H. Al'kema. – K.: Vyd-vo Universytetu ekonomiky i prava «KROK», 2011. – 378 s.)

Особливу увагу необхідно звернути на однотипність оформлення всього списку ЛІТЕРАТУРИ за вимогами ВАК України.

Джерела ілюстративного матеріалу оформляються як монографії або журнали чи збірники; періодичні видання – за зразком Times 12.03.1985; 5.07.1993.

Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», а також має враховувати інформацію щодо вимог до рукописів, позначених, зокрема, у таких нормативних виданнях, як:

- Бюлетень Вищої атестаційної комісії України, № 9-10, 2011 р.;

таблиці, схеми, малюнки тощо наводяться також, зокрема, за Вимогами ВАК України.

Статті, які не відповідають вищезазначеним умовам, до публікації не приймаються!

Вартість публікації в Збірнику «Наукові студії – XXI» становить *15 грн*. за 1 сторінку. Оплата здійснюється після підтвердження редколегії про прийняття статті до публікації.

Публікація для докторів наук, а також іноземних громадян безкоштовна.

Реквізити для оплати: ПВНЗ «Український гуманітарний інститут», ЄДРПОУ: 30366752; Р/р: 26006053136200, Банк: ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК», МФО: 321842.

Автори статей, рецензій відповідають за достовірність поданої наукової та бібліографічної інформації.

СПИСОК
АВТОРІВ, ЧЛЕНІВ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ, РЕДАКТОРІВ, РЕЦЕНЗЕНТІВ, ВІДПОВІДАЛЬНИХ СЕКРЕТАРІВ РОЗДІЛІВ

Акініна Н.Л.	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гуманітарних соціально-економічних дисциплін Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Алфімов В.М.	доктор педагогічних наук, професор (Україна)
Алькема В.Г.	доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Бацевич Ф.С.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна)
Бережна І.М.	(м. Київ, Україна)
Богачевська І.В.	доктор філософських наук, професор (Україна)
Бойченко М.І.	доктор філософських наук, доцент (Україна)
Болдирев Р.В.	академік Академії наук вищої школи України, академік Академії наук вищої освіти України, доктор філологічних наук, професор, ректор Українського гуманітарного інституту (м. Київ, Україна)
Бріцин В.М.	доктор філологічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні Національної академії наук України (м. Київ, Україна)
Бурова О.Б.	старший викладач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Виноградов В.О.	доктор філологічних наук, професор, завідувач сектору африканських мов Інституту мовознавства Російської академії наук (м. Москва, Російська Федерація)
Власов В.І.	доктор економічних наук, доктор

	сільськогосподарських наук, професор, головний науковий співробітник ННЦ «Інституту аграрної економіки» (м. Київ, Україна)
Вовк О.І.	доктор педагогічних наук, професор кафедри англійської філології Навчально-наукового інституту іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (м. Черкаси, Україна)
Георгінова Л.В.	кандидат педагогічних наук, доцент, проректор з питань розвитку Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Гладка М.А.	викладач кафедри романо-германської філології та порівняльно-історичного і типологічного мовознавства Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Гнатюк Л.П.	доктор філологічних наук, професор Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
Голубовська І.О.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства та класичної філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
Гонта О.І.	доктор економічних наук, професор (Україна)
Гриценко П.Ю.	доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови Національної академії наук України (м. Київ, Україна)
Гусейнов С.	доктор философских наук, заведующий отделом проблем религиоведения и философии культуры Института философии, социологии и права Национальной академии наук Азербайджанской Республики (Азербайджанская Республика)
Данилич В.С.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романських мов та перекладу Київського національного лінгвістичного університету (м. Київ, Україна)
Дегтярьов Є.В.	академік Міжнародної академії наук екології та

	безпеки життєдіяльності, доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії Магнітогорського державного університету (м. Магнітогорськ, Російська Федерація)
Денисова С.П.	доктор філологічних наук, професор Київського національного лінгвістичного університету (м. Київ, Україна)
Деркач Н.В.	кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Чернігівського педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка (м. Чернігів, Україна)
Егизарян Э.М.	(Российская Федерация, п. Заокский)
Жайворонок В.В.	доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні Національної академії наук України (м. Київ, Україна)
Жаловага А.С.	кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри філософії та релігієзнавства Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Жуковський В.М.	доктор педагогічних наук, професор, декан гуманітарного факультету Національного університету «Острозька академія» (м. Острог, Україна)
Зацний Ю.А.	доктор філологіних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна)
Зінченко В.В.	доктор філософських наук, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Іщенко Н.Г.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» (м. Київ, Україна)
Кагановська О.М.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романської філології Київського

	національного лінгвістичного університету (м. Київ, Україна)
Калита А.А.	доктор філологічних наук, професор кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» (м. Київ, Україна)
Кігель В.Р.	кандидат економічних наук, завідувач кафедри фінансів Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Корольова А.В.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального і порівняльного мовознавства та новогрецької філології Київського національного лінгвістичного університету (м. Київ, Україна)
Корсак К.В.	доктор філософських наук, завідувач відділу теорії та методології природничої й інженерної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України (м. Київ, Україна)
Костюк В.В.	Рада Засновників Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Кочерган М.П.	академік Академії наук вищої освіти України, доктор філологічних наук, професор (м. Київ, Україна)
Кутаєв Ш.К.	доктор економічних наук, професор (Російська Федерація)
Магсумов Т.А.	академік Міжнародної академії соціальних технологій (Російська Федерація)
Майборода В.К.	академік Академії наук вищої школи України, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу теорії та методології гуманітарної освіти Національної академії педагогічних наук України (м. Київ, Україна)
Манакін В.М.	доктор філологічних наук, професор, декан факультету журналістики, завідувач кафедри видавничої справи і редагування Запорізького національного університету (м. Запоріжжя,

	Україна)
Марченко В.В.	аспірант кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» (м. Київ, Україна)
Матвієнко О.В.	доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Київського національного лінгвістичного університету (м. Київ, Україна)
Мацюк Г.П.	доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна)
Мельник Я.О.	викладач кафедри романо-германської філології та порівняльно-історичного і типологічного мовознавства Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Патраш Л.А.	викладач кафедри фінансів Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Мичак Н.Г.	старший викладач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Могилко Ю.О.	Київський національний лінгвістичний університет (м. Київ, Україна)
Мойсієнко А.К.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
Нечитайло І.М.	доктор філологічних наук, професор Київського національного лінгвістичного університету (м. Київ, Україна)
Ніколаєва С.Ю.	доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри методики викладення іноземних мов Київського національного лінгвістичного університету (м. Київ, Україна)
Німчук В.В.	доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу історії та граматики Інституту української мови Національної академії наук України, член-кореспондент Національної академії наук України (м. Київ, Україна)

Ношин Я.І.	викладач кафедри філософії та релігієзнавства Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Олійник В.В.	член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор, ректор Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти Національної академії педагогічних наук України (м. Київ, Україна)
Онкович Г.В.	доктор педагогічних наук, професор Інституту вищої школи Національної академії педагогічних наук України (м. Київ, Україна)
Петриченко Н.Г.	доктор філологічних наук, професор (Україна)
Пєтухова О.М.	доктор економічних наук, доцент кафедри фінансів Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Поліна Г.В.	кандидат філологічних наук, завідувач кафедри романо-германської філології та порівняльно-історичного і типологічного мовознавства Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Пономаревський С.Б.	доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу теорії та історії педагогічної майстерності Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України (м. Київ, Україна)
Понятовський Ф.К.	доктор богослов'я Духовної семінарії церкви АСД в Україні (м. Буча, Україна)
Попова О.В.	доктор політичних наук, кандидат соціологічних наук, професор (Російська Федерація)
Рибачук М.Ф.	академік Української академії політичних наук, доктор філософських наук, професор, проректор із зовнішніх зв'язків Українського гуманітарного інституту (м. Київ, Україна)
Самчук З.Ф.	доктор філософських наук, провідний науковий співробітник Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України (м. Київ, Україна)

Санникова Т.О.	кандидат исторических наук, доцент кафедры государственного управления и права Филиала Удмуртского государственного университета (г. Воткинск, Российская Федерация)
Сенів М.Г.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри світової літератури та класичної філології Донецького національного університету (м. Донецьк, Україна)
Слухай Н.В.	доктор філологічних наук, професор Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
Снітко О.С.	доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови, заступник директора з наукової роботи Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
Стадник М.М.	доктор філософських наук, професор кафедри політичної аналітики і прогнозування Національної академії державного управління при Президентові України (м. Київ, Україна)
Старостенко Г.Г.	доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії Національного університету державної податкової служби України (м. Ірпінь, Україна)
Таланова Ж.В.	доктор педагогічних наук (м. Київ, Україна)
Тараненко Л.І.	кандидат філологічних наук, доцент, докторант Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» (м. Київ, Україна)
Ткачук В.І.	почесний доктор (PhD) (Україна, Російська Федерація)
Филимонов А.С.	аспирант кафедры информационно-коммуникационных технологий в образовании ПГСГА лицея «Классический» (г. Самара, Российская Федерация)
Філіпович Л.О.	доктор філософських наук (Україна)
Чабан В.Г.	кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки агропромислових формувань

	Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (м. Київ, Україна)
Чижевська Л.В.	академік Академії економічних наук України, доктор економічних наук, професор (Україна)
Швачко С.О.	академік Академії наук вищої школи України, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу англійської мови Сумського державного університету (м. Суми, Україна)
Шевченко І.С.	академік Академії наук вищої школи України, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри ділової іноземної мови та перекладу Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (м. Київ, Україна)
Шинкарук В.Д.	академік Академії наук вищої освіти України, доктор філологічних наук, професор (м. Київ, Україна)
Штанько Л.О.	кандидат економічних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
Яковлєв Д.	кандидат філософських наук, доцент (Російська Федерація)
Ятченко А.Д.	кандидат філософських наук, доцент Українського гуманітарного інституту (м. Буча, Україна)
W. Ditzhein	Dr. oec. (oeconomiae) Doktor der Wirtschafts (habilitatus), ist Professor für Wirtschaft, Gründungsdirektor des Center für Wirtschaft und Environmental Forschung des Freien Universität Berlin